

3983

55983

2003 FEBR 12

375

1-4, 6.

2003/1

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

1-4, 6.
4, 5.

XXXI. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXXI. évfolyam • 1. szám
2003. február

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
HAVASSY PÉTER KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR VIGA GYULA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest I., Corvin tér 8.
Postacím:
1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím:
1370 Budapest, Pf. 364
Tel./fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
vjrktf.hu/honisme.htm
INDEX 25387
E-mail: acsai@hnm.hu

Megjelenik
a Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális
Alapprogram, valamint az
Oktatási Minisztérium támogatásával
évente hatszor

Előfizetési díj egy évre 1056 Ft,
fél évre 528 Ft,
az egyes számok ára 200 Ft.
Terjeszti a Levél- és Hírlapüzletláti
Igazgatóság,
valamint alternatív terjesztők.
Előfizethető postautalványon:
1900 Budapest, Orczy tér 1.,
valamint a Postabanknál
az 11991102-02102799 számlán.

Nyomdai előkészítés:
Acsai Istvánné, Halminé Bartó Anna,
Kovács Gyula

Készült:
az ETO-Print Nyomdaipari Kft-ben
Felelős vezető: Balogh Mihály
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Alföldi Kálmán dr. orvos, Győr
Bartha Éva történész-muzeológus, Budapest
Béla Pál szerkesztő, Budapest
Borbély Ibolya tanár, Beregszász
Debreczeni-Droppán Béla történész-levéltáros,
Budapest
Demeter Zsófia dr. történész, Székesfehérvár
Faragó József akadémikus, Kolozsvár
Fodor István Ferenc helytörténész-szociológus,
Jászákóhalma
Gaucsík István történész, Ipolyság
Gazdag István ny. levéltárigazgató, Debrecen
Györgyi Erzsébet dr. néprajzkutató, Budapest
Halász Péter főmunkatárs, Budapest
Hermann Róbert történész, Budapest
Kerékgyártó Mihály ny. műszaki oktató, Ózd
Kerékgyártó Imréné ny. középiskolai tanár, Érd
Kiss Margit tanár, Kolozsvár
Korcz Antalné ny. óvónő, Halászi
Kováts Dániel dr. ny. főiskolai tanár, Szeged
Messik Miklós dr. okl. műemlékvédő, Budapest
Móser Zoltán fotóművész, Bicske
Nagy Éva közművelődési előadó, Székesfehérvár
Nagy Lajos Zoltán levéltáros-történész, Budapest
Ölveti Gábor dr. megyei levéltárigazgató-helyettes,
Debrecen
Pilipkó Erzsébet néprajzkutató, Zirc
Romhányi András népművelő, Budapest
Sas Péter művelődéstörténész, Budapest
Sebestény Sándor dr. történész, Budapest
Szecskó Károly dr. ny. levéltáros, Eger
Selmeczi Kovács Attila etnográfus, Budapest
Szöllősy Tibor orvos, Nyírmada
Szóts Zoltán muzeumigazgató, Bonyhád
Takács András szerkesztő, Budapest
Udvarhelyi Olivér dr. ügyvéd, Veszprém
Ungvári Róza népművelő, Szigethalom
Voigt Vilmos folklórkutató, Budapest
Zala Simon Tibor főszerkesztő, Budapest

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak
tiszteletdíjukról.

*Az első borítón Matl Péter (Munkács) Mi lesz veled,
Magyarország? című, a Makói Művésztelepen 2002-ben
készült szobra látható (Dömötör János felvétele)*

TARTALOM

AZ ÉN FALUM – AZ ÉN VÁROSOM

Sály, Dr. Barsi Ernővel beszélget <i>Béla Pál</i>	3
Kunszentmiklós. Balogh Mihállyal beszélget <i>Takács András</i>	6
Sátoraljaiújhely. Dr. Kováts Dániellel beszélget <i>Zala Simon Tibor</i>	10

ISKOLA ÉS HONISMERET

<i>Karácsony Sándor</i> : A kisgyermek elemi problémája, az anyanyelv	15
A honismeret tanórán kívüli lehetőségei, formái (<i>Kováts Dániel</i>)	18
Kötődés a szülőföldhöz (<i>Borbély Ibolya</i>)	22
Kiosztották a Kisteleki Alapítvány jutalmait.....	23

ÉVFORDULÓK

Debreczeni Márton bányamérnök és költő emlékezete (<i>Debreczeni-Droppán Béla</i>)	24
--	----

TERMÉS

Kossuth, az első magyar populista politikus (Hermann Róbert)	33
Változások herceg Batthyány Fülöp enyingi uradalmában (1806-1870) (<i>Demeter Zsófia</i>)	41
Csiky Sándor kérvénye gróf Andrássy Gyula miniszterelnökhöz (<i>Dr. Sebestény Sándor</i>) ...	52
Dr. Hirschler József, a reneszánsz lelkületű főpap (<i>Sas Péter</i>)	56
Az iparostanoncságról a gyárigazgatói székig (<i>Messik Miklós</i>)	58
Az Ipolyvári Takarékpénztár alapítása 1868-ban (<i>Gaucsik István</i>)	61
A komáromi halászat szabályozása 1874-ben (<i>Dr. Alföldi Kálmán</i>)	64
Szerepi Kelemen István emlékezete (<i>Dr. Ólveti Gábor</i>)	65
Egy példamutató helytörténeti sorozatról. Gubicza Ferencsel, Veress D. Csabával, Madarász Lajossal és Hudi Józseffel beszélget <i>Nagy Lajos Zoltán</i>	67

SORSKÉRDÉSEK

„Melyik templomba jár, amelyiken kereszt vagy amelyiken kakas van?” Egy magyar–ruszin házasság története (<i>Pilipkó Erzsébet</i>)	70
A „dunai svábok” sorsa egy érdi család történetének tükrében (<i>Dr. Kerékgyártó Imréné</i>)....	73

TÁRLAT

Hollósy Simon Técsőn (<i>Dr. Szőlősy Tibor</i>)	76
Testvéreink, a fák (<i>Halász Péter</i>)	80

EMLÉKHELYEK

A Gótikus Út (<i>Kerékgyártó Mihály</i>)	85
Jászjákóhalmi emléktáblák (<i>Fodor István Ferenc</i>)	87
Zenta csatái (<i>Romhányi András</i>)	93

HAGYOMÁNY

Sinka István hiedelemballadáiból (<i>Faragó József</i>)	95
Sugár István egri helytörténész (<i>Szecska Károly</i>)	97
A hagyomány fáradhatatlan munkása. Dr. Varga Gáborral beszélget <i>Ungvári Róza</i>	99

FÓRUM

Javaslat a „folklor napja” megünneplésére (Voigt Vilmos)	101
Levél a Honismereti Szövetség Vezetőségének (Korcz Antalné)	103

KRÓNIKA

Dr. Faggyas István kilencven esztendő (Kerékgyártó Mihály)	104
„A tudás forrásai...” Beszámoló a művelődéstörténeti vetélkedőről (Bartha Éva)	105
Honismereti vetélkedők Fejér megyében (Nagy Éva)	107
Tízéves a Kőváry László Honismereti Kör (Kiss Margit)	109
Seres Andrásra emlékeztek (Romhányi András)	110
Timaffy László szellemi hagyatéka (Halász Péter)	111

KÖNYVESPOLC

Fodor Ferenc: Teleki Pál (Szóts Zoltán)	114
Vármegyék és szabadkerületek (Gazdag István)	115
Luby Margit: A parasztélet rendje (Móser Zoltán)	116
Halász Péter: Bokrétába kötögetem vala. A moldvai magyarok néprajzához (Selmeczi Kovács Attila)	118
Gráfik Imre–Turbéky Dénes: Széki lakodalom (Györgyi Erzsébet)	119
Székely László: Csiki áhítat. A csiki székelyek vallási néprajza (Dr. Udvarhelyi Olivér)	119
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	121

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál könnyebbé válik a megjelenést, s a korrektúra megtakarításával esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat hajlékony (floppy) lemezen küldi el számunkra. Ezeket azonban csak WORD 6/95, WORD 97 formában, magyar ékezetekkel ellátva tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük. Ha képeket küldenek, azokat JPG-formában mentse.

Köszönettel a
Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

„Kis Magiszter” Könyvesbolt, Balassi Kiadó
(1053 Bp. V., Magyar u. 40.)

Magyarok Háza (Bp. V., Semmelweis u. 1–3.)

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Baross u. 1.)

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12.)

AZ ÉN FALUM – AZ ÉN VÁROSOM

Sály

Dr. Barsi Ernővel beszélget Béla Pál¹

A Bükk hegység lábánál, Mezőkövesd szomszédságában fekvő Sályban a honismereti munka szorosan összekapcsolódott *Barsi Ernő* tanár úr nevével. Édesapja itt szolgált református lelkészként, ő maga pedig 80 esztendőig meghaladó életének jelentős részében ennek a településnek múltjával, zenei hagyományával, mai kulturális életének virágztatásával foglalkozott. Olyan személyiségek nyomában, mint Gárdonyi Géza és Eötvös József, Barsi Ernő munkája is hozzájárul Sály hírnevéhez, a falu életének pezsgéséhez. (Szerk.)

Béla Pál: Az én falum Sály – mondja dr. Barsi Ernő tanár úr, aki itt született. Elkerült ugyan szülőfalujából, de ha csak teheti, visszajár a Bükk aljára, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Sályba.

Barsi Ernő: Itt állunk a Polgármesteri Hivatal kapujában, ami Községháza nével él a sályi nép tudatában. A községháza az Eötvös kriptá köveiből épült. Most Fegyveres Balázs jegyző úrhoz jövünk.

Fegyveres Balázs: Tessék bejönni Ernő bácsi, tessék helyet foglalni. Ott a párnás székbe, kényelmesebb. Ernő bácsi örök fiatal. Nyolcvan éven felül van, de hetente ingázik Sály és Győr között. Tartja a lelket az énekkarban, bennünk.

Barsi Ernő: Messziről jött ember mindig azt kérdi: mi újság errefelé? Mennyi lakosa lehet ma Sálynak?

Fegyveres Balázs: Kétezer-ötszáz lakos volt itt, sőt még Borsodgeszt is hozzánk tartozott mielőtt ismét önálló községgé vált. Most már a kétezer fő körül megállt a létszámcsökkenés.

Barsi Ernő: Hát csak szaporodjanak is a magyarok, hogy ki ne pusztuljon ez a szép falu. 1870-ben került ide Gárdonyi Géza. Édesapja, mint Kossuth fegyvergyárosa, úgy jött el az aradi várból, hogy halálra keresték. A börtönt megúsza, de a családot el kellett tartani. Akkor jöttek divatba a gőzgéppel hajtott cséplőgépek, és eljött ide az uradalomba „tüzesgépet” kezelni.

Béla Pál: Hány éves volt ekkor Gárdonyi Géza?

Barsi Ernő: Hétéves volt. Úgy írja le, hogy én a pesti gyerek egy május reggelén fás, virágos, bokros parkban találtam magamat. Az égen minden kék, a földön minden zöld, a fák levelei hamvasak a harmattól és ember sehol. Azaz, dehogynem, megpillantott egy kicsi emberkét a kapuban. Jaj, de furcsa ez a gyerek, miért nincs cipője? Térdig égő gatyában volt, vászoningben, merthogy gulyás gyerek volt. Csordás Andrisnak hívta a falu, Német András volt különben a becsületes neve. Először megijedt, hogy mi lesz, ha ez a gyerek meg akarja őt verni. Elhatározta, akkor ő meg belekapaszkodik a hajába. De nem akarta őt megverni, hanem azt mondta: tudok ám még madárfészket is! Hát erre még jobban elcsodálkozott. Andris aztán elvezette a kis Gézát egy kőfal mellé, hogy ott van a madárfészkek főrn. De hát magasan volt a fészek; azt mondta Andris Gézának: emelje már meg egy kicsit, hogy elérje. Emelte, de ilyen nehéz gyereket még nem emelt, elejtette. Andris beverte a fejét a kőfalba és vérzett a feje. Akkor még jobban elcsodálkozott a kicsi Géza. Milyen gyerek ez? Nem sír, amikor vérzik neki a

¹ Elhangzott 2002. november 2-án a Kossuth Rádió *Az én falum – Az én városom* című műsorában.

feje? Hát így találkozott Gárdonyi először a sályi néppel és nagyon nagy hatással volt rá. Ő, a pesti gyerek, izes magyar beszédet itt hallott először.

Fegyveres Balázs: Középkorú úrral az unokájáról beszélgettünk. Az unokája kérdezte, hogy hol dolgozol papa? Mondja, hogy Sályban. Erre a hároméves unokája azt mondja: Hej, a sályi piacon, piacon. S mindez Debrecenből! Bizony nagy örömmre szolgált, hogy Sályt ismerik még Debrecenben is.

Barsi Ernő: Kárpátalján voltam, kérdezték, honnan vagyok? Mondtam Sályból. Csak nem abból a Sályból, ahol a Sályi piacon-t énekelik? Hej a sályi piacon, piacon, almát árult egy asszony, egy asszony, jaj de áldott egy asszony, egy asszony, hatot ad egy garason, garason.

Fegyveres Balázs: Ernő bácsi! Sétáljunk át a Gárdonyi házhoz, nézzük meg az iskolát, a népművészeti kiállítást. A házat most újították fel, már amennyire megengedte az önkormányzat kasszája. Ernő bácsi segítségével a néphagyományok megőrzésére rendeztük be. Ernő bácsi műveit, Gárdonyi emlékeket, régi ruhákat állítottunk ki és a legszebb benne: a volt Gárdonyi iskola teljes berendezése.

Barsi Ernő: A legfelső teremben kezdjük el, aztán jövünk sorban. A kőkorszakbeli ember is élt itt, nem is kell ásátást végezni, csak kapálják a földet és előkerül egy kőbalta. Itt pedig Őrs-úr földvárának a tövében levő falu képét látják. Őt műhelyt tártak itt föl, fazekasműhelyt, textilműhelyt, csontfaragó műhelyt, kovácsműhelyt, és a nemesfém kohászathoz szükséges fűvókakészítő műhelyt.

Megyünk tovább. Őrs vezér utolsó sályi leszármazottjának özvegyét, Kakasfalvi Csuda Zsuzsánnát Négyesi Szepessy Pál vette feleségül. Nemcsak Borsod megye alispánja, hanem egyben kuruc vezér is volt, Thököly Imrének egyik főembere. Még csatát is nyert. Ugyancsak Pál nevű fia országgyűlési követ volt Rákóczi országgyűlésén Sárospatakon. Dédunokáját, Szepessy Máriát pedig Eötvös József nagyapja, id. Eötvös Ignác vette feleségül. Édesapja Sályban is született. Eötvös József 1837–1841-ig élt állandóan Sályban, de gyermekkorában is gyakran eljött ide nagyszüleinek látogatására. Tüzes magyarságát nagyanyjától, a kurucvezér-dédunokától örökölte. Tulajdonképpen itt lett íróvá. Sályba költözése előtt érkezett haza nyugat-európai tanulmányútjáról és svájci emlékeit már itt írta meg. Ugyancsak itt készült A karthausi című regényének több részlete, A fogházjavításról című értekezése és Kölcsey emlékbeszéde. Mint megyei táblabíró 1837 decemberében Miskolcon részt vett Cifra Jancsi betyár vállalatán. Megkérdezte tőle: mi a kedves nótája? A Búra termett idő – felelte a betyár. Ezt a népdalt itt Sályban még tudják. Kilenc strófával sikerült lejegyeznem.

Béla Pál: Ez a Cifra betyár aztán megjelent Eötvös regényében is.

Barsi Ernő: Gárdonyi Géza kedves tanítója volt Malyáta Ignác. Itt látható a tanítóképzős bizonyítványa 1854-ből, amikor még a tanítóképzőben valóban az életre készítették a tanítókat. Ilyen tantárgyat is tanultak: *Az embereken és barmokon történő és rögtön segílyt igénylő bajok gyógyszerabályaiból.* Orvosnak, állatorvosnak híre-hamva sem volt akkor a falun. Ha beteg volt a tehen, kihez ment a szegény falusi ember? Elment a tanítójához, mert azt fölkeszítették, hogy tudjon segíteni.

Gárdonyi azt írja az iskoláról: noha félig földbesüllyedt ház, fala alacsony, ablakai kicsinyek – mégis tetszett nekem. És ez Malyáta Ignác egyéniségének köszönhető. A szegényes iskola is megnyerte a tetszését. Malyáta Ignácnak egyszerre hat osztályt kellett tanítani. Egyetlen tanteremben öt-hat padban ült a százegethárny gyerek. És bizony, amíg a magasabb osztályokat leckéztette, addig írásbeli feladatot adott a kicsinyeknek. Néha előfordult, hogy a gyerekek nem bírtak annyi ideig csendben ülni, amíg rájuk került a sor, akkor Malyáta bácsi rigmusokkal fegyelmezett. Elkezdte mondani az egyik verssort, a gyerekek kórusban mondták rá a rimelőt. Például, mikor beszélgettek, akkor azt mondta: *a legrosszabb kerek – a legtöbbet nyikereg – vágta rá az osztály.* Ha rendetlenkedett valaki, akkor azt mondta: *rend a telke mindenek – én megfelelek ennek – vágta rá az osztály.* Nos, Gárdonyinak megmaradtak a fülében ezek a remek rigmusok, s amikor sárvári tanító volt, fogta magát és rimbe szedte a tananyagot. A kérdés volt az egyik verssor, a felelet, a rimelő a másik verssor, és a tanfelügyelő majd elájult, hogy ezek a gyerekek micsoda pontos választ tudnak adni minden kérdésre.

Közben megérkeztünk az Eötvös kastély kertjébe. A valaha romantikusnak készült kert tartozékai voltak, megfejthetetlen írásai, síremlékek, műbarlangok, s más egyebek. Itt van például ez az emlékmű. Sokan tanakodtak, hogy van-e itt valaki eltemetve? Az írást László Já-

nos, a Belügyminisztérium írásszakértője fejtette meg: héberből vett írásjelekkel magyar szó van rajta, *Aluszik* – azt jelenti. A nép persze legendákat költ, mondták, hogy Eötvös Ignác halva született gyermekének az emlékére állították volna?!

Barsi Ernő: Eötvös a népdallal is itt találkozott. Itt élt az ő sályi génusza, másodunokatestvére, Fáy Bertalanné Halasy Jozefa, akivel nagyon boldog órákat töltött a kertben. Hozzá írott verse címe alá ezt írta: Népdal. Sehonnán nem írt olyan levelet, amit azzal kezdett volna, hogy boldog, elégedett vagyok, csak Sályból. Őrs-úr vára meg az alatta lévő parasztházak ihlették *A vár és kunyhó* című versét. A mai napig használják, hál'istennek a kastélyt, így mentették meg a pusztulástól. Mozgásjavító intézet és diákotthon működik benne, ahol nagy szeretettel foglalkoznak a rászoruló gyerekekkel. Ahol ilyen légkörben élhetnek a gyerekek, biztos szívnek magukba történelemből is valamit.

Béla Pál: *Hajdanán azt mondták, hogy itt vagyunk a világ végén.*

Barsi Ernő: Bizony, vasútállomásunk az csak 12 kilométerre van Mezőnyáradon. Gyerekkoromban három órával a vonat indulása előtt el kellett indulni szerérral, hogy az ember odaéren, és hányszor megtettem ezt az utat gyalog! Am, hogy a világ végén vagyunk, az azt is jelenti, hogy a hagyományok sokkal jobban meg tudtak maradni. Gyönyörű néprajzi kincset őrzött meg a sályi nép. Honfoglalás kori dallamokat tudtam lejegyezni tőlük.

Béla Pál: *Mire tetszik gondolni? Mi az, hogy honfoglalás kori dallam?*

Barsi Ernő: Olyan dallamokat, amiket a keleti népeknél ma is meg lehet találni, persze a szövege úgy megváltozott, hogy már nem értjük, de a dallam nálunk ugyanúgy szól, mint náluk. S ha odajutna egyszer a magyar nép, hogy még a legdrágább kincsét, a nyelvét is elfelejti, a dalain keresztül akkor is kötődhetne az őseihez. Nogáj-tatár népdal magyar változatát énekeltek el nekem a sályiak, aminek körülbelül ezer magyar változatát ismerjük.

Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy a magyar népzene Kodály Zoltántól tanulhattam. Óráira jártam, nála vizsgáztam és őrzöm az indexemben az aláírását és az osztályzatát. Amikor megírtam a *Sály falu zenei művelődése* című munkámat és kiadta a Magyar Művelődési Intézet, Kodály Zoltán azonnal kért belőle Harsányi Istvántól annyit, amennyit csak adni tud. Akkor indult a Zenetudományi Tanszék a Zeneakadémián. Sárosi Balinték akkor jártak hozzá. Kiosztotta nekik és beszámoltatta őket belőle. És amikor úgy hozta az élet, hogy sokan támadtak, Kodály Zoltánhoz mentem, ő adott nekem erőt, és szólt az érdekemben. Ma is csodálkozom, hogy ilyen mentalitással engem nem rúgtak ki az iskolából, le sem csuktak, taníthattam, végezhettem a munkámat. Nagyon sokat köszönhetek Kodály Zoltánnak.

Béla Pál: *Itt vagyunk a sályi művelődési otthonban, a Pávakör összejuvetelén, próbáján.*

Barsi Ernő: Szeretettel üdvözlöm árva énekeseimet. Nemsokára harminc évesek leszünk, ez ugye embereknel fiatal kornak számít, de bizony az együttes életében tekintélyes idő. Hadd kezdjem talán azzal az énekekkel, amit egy régi, most már a temetőben nyugvó aranyos énekesemtől gyűjtöttem, Horváth Dani bácsitól. Két leánya, Juliska meg Ilonka ma is itt élnek velünk, és énekelnek a Pávakörben. „Hej a sályi zöld erdőben születtem” így kezdődik a dal.

Béla Pál: *El tudná képzelni a falut, ha nem lenne Pávakör? Nem lenne hol találkozni?*

Pávaköri tag: Hát nem tudnám, mert ennyi szórakozás van a faluban. Nincsen a faluban más kulturális program. De már harminc éve elkezdtek, és szeretnénk minél tovább folytatni. Csak utánpótlás legyen, tanárunk legyen. Annak örülünk, hogy a tanár úr egészséges, és el tud hozzánk jönni próbákat tartani.

Másik pávaköri tag: Reméljük, hogy a közeljövőben megjelenik. *A búkkaljai daloskönyv*, benne a tanár úr által összeszedett népdalok. Ebből fogunk tanulni, de még a gyerekeink is. (Azóta megjelent.)

Barsi Ernő: Drága jó édesapám, édesanyám itt volt tanító. Ők nevelték föl a sályiak nemzedékeit, azért ismer engem itt mindenki. Itt engem szárnak, szeretnek – ahogy Ady Endre mondja –, s azért jó hazajönni. Testvérnek érzek itt minden embert, tudom, hogy várnak. Amíg az úristen erőt ad – jövök, s próbálok azokból a kincsekből, amit én kaptam a falutól és az iskolától, népemnek mennél többet visszaadni.

Kunszentmiklós

Balogh Mihályal beszélget Takács András¹

A török hódoltságot követően, a XVIII-XIX. században Kunszentmiklós fokozatosan vált a vonzáskörzetébe került települések közigazgatási, kulturális és az élet egyéb területeire is kiterjedő ellátó-szolgáltató központjává. A mezőváros jelentős szerepet játszott a Felső-Kiskunság művelődéstörténetében, ide fűződik a legismertebb kun nyelvemlék, a kun Miatyánk felfedezése. Református templomában jeles lelkészek szolgáltak, gimnáziumában gazdag iskolatörténeti könyvtár, tájmúzeumban értékes helytörténeti gyűjtemény található. Méltán büszke menderre a város szülötte és lakosa, *Balogh Mihály*, az Országos Pedagógiai Könyvtár főigazgatója. (Szerk.)

Balogh Mihály vagyok, Kunszentmiklóson élek ma is, bár a fővárosban dolgozom az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum főigazgatójaként. Kunszentmiklós helytörténetével évtizedek óta foglalkozom. A város a Duna-Tisza közén fekszik, Bács-Kiskun megye északi csücskében a fővárostól 60 kilométerre délre. Lakossága most, a harmadik évezred elején érte el először a kilencezer főt, korábban ennél mindig kevesebb volt.

Takács András: Milyen régre vezethető vissza a település?

Balogh Mihály: Az új-kőkorból vannak az első leleteink. Bár eléggé mély fekvésű, árterés vidék a miénk, vannak buckásabb területek is, és az egyik ilyen homokbuckában, 1971-ben egy aranykincsekben gazdag, szakmailag is nagyon értékes avar fejedelmi sírleletet találtak. Az aranykincs nemrégiben látható volt a Magyar Nemzeti Múzeumban, a nagyszentmiklósi kincssel együtt, egyébként a Kecskeméti Katona József Múzeumban őrzik. A honfoglalást követően ezen a helyen egy Szentmiklós nevű magyar falu volt, a tatárjáráskor azonban elpusztult. IV. Béla a tatárok ellen betelepített kunok egyik törzsét Tatárszállás néven itt telepítette le a mi határunkban. Fz később, már a török időkben Tatárszentmiklósként volt ismeretes, és a XVI. századra már el is magyarosodtak az ott élő kunok, és áttértek a kálvinista hitre. Az akkori török és magyar adóösszeírásokból tudható, hogy a település a hódoltság idején folyamatosan lakott volt, s bár néha el kellett menekülniük, mindig visszaköltöztek. A XVII. század végére mégis eléggé kicserélődött a lakosság, s ma már nem lenne könnyű kun eredetű embert találni Kunszentmiklóson.

A következő történelmi sorsforduló a XVIII. század elejére tehető. A bécsi udvar mint koronabirtokot, eladta az egész Jászságot és a két Kunságot a német lovagrendnek. Szegény jászok és kunok a szabadságharc kitörésekor rögtön Rákóczi mellé álltak, mert szabadságot ígért nekik, de hát ez nem sikerült. Így a saját verejtékükkel kellett ötszáz ezer arany forintot összeszedniük, hogy 1745-ben visszavásárolhassák a szabadságukat, kiváltságukat. Ezt latin szóval redemptiónak nevezik. A következő másfél évszázad során a jászkunság a redemptio szellemében demokratikus, belső önkormányzatisággal bíró életformát alakított ki.

1794-ben Kunszentmiklós mezőváros lett, majd a reformkorban virágkorát élte a város. Jól működő algimnáziumában Kelemen Gergely professzor keze alatt olyan tanítványok nőttek föl, mint Barkós Károly – Petőfi barátja –, azután Ács Károly, 1848-ban gerillavezér – hosszú börtönt szenvedett érte –, Virág Gedeon, a hős nádorhuszár; Kelemen Mór, a professzor úr fia, aki 16 évesen beállt nemzetőrnek, majd a Kossuth-nóta állítólagos szerzőségéért börtönt szenvedett. Az 1840-es éveknek nagy eseménye volt, hogy Petőfi többször idelátogatott – öccse itt volt székálló legény. Több verset is írt Kunszentmiklóson, közülük a *Megy a juhász számaron* a legközismertebb. Kevesebben tudják, hogy *Búcsú Kunszentmiklóstól* címmel nagyon szép verset írt, amelyben ottani barátait szólította meg:

*Kiskunsági Szentmiklósnak ifjú népe,
benyitottál a szívemnek közepébe.
Hej, pedig e szív közép ez szentek szente,*

¹ Elhangzott 2002. augusztus 16-án, a Kossuth Rádió *Az én falum – Az én városom* című műsorában.

*nem sok ember fordult meg még,
fordult meg még eddig benne.*

Takács András: Nagyon szép épületben van a helytörténeti gyűjtemény.

Balogh Mihály: Németh Zoltán a kunszentmiklósi Virág-kúria Helytörténeti Gyűjtemény gondnoka, kezelője.

Németh Zoltán: 1820 körül épült, építője nem más, mint Virág Pál, a város akkori főbírája. Az épület jelenleg a Kiskunsági Nemzeti Park kezelésében van, tulajdonjogilag a kincstáré, működtetője pedig a Virág-kúria Helytörténeti Gyűjteményért Egyesület. Klasszicista stílusú épület, és nagyon sok mindent megélt a csaknem kétszáz év alatt. A szabadságharc idején a városi értelmiség gyülekezőhelye, központja volt, nem biztos, de megfordulhatott itt akár Petőfi is.

Virág Gedeon kismemesi családból származott, ebben az épületben született. 1848-1849-ben mint nádorhuszár főhadnagy szolgált Csehországban és amikor meghallotta a forradalom hírért, gondolkodás nélkül indult huszáraival haza. Nyolc napig megállás nélkül jöttek, az egész szabadságharcot végigharcolta. Amikor az aradi vérbíróság előtt állt, megkérdezték tőle, hogy miért szökött? – a következőt válaszolta: mert előbb születtem magyarnak és csak utána álltam be katonának. Végül is tizenhat év várfogság lett a végső ítélet. 1858 júliusában szabadult, és szabadulása után nem sokkal, 47 éves korában a börtönben kapott gümőkórban meghalt. Itt van eltemetve a Főszögi öregtemetőben. Vele egy sírban van öccse és bátyja, akik szintén részt vettek a forradalomban. Közvetlen a sírjuk mellett nyugszik Szőnyi Virág Mihály püspök, aki a családot behozta Kunszentmiklóstra.

Takács András: A városnak valaha virágzó mezőgazdasága volt.

Balogh Mihály: A virágzó gazdasági élet tulajdonképpen az első világháború után tört meg. Egy Duna–Tisza közti lecsapoló társaság szerveződött, a kétségtelenül vizes határunkat meg a környék többi vízenyős, árvizes határterületét szándékoztak lecsapolni. Ez meg is történt, megépült a Duna-völgyi csatorna, amit az emberek a környéken leginkább csak kanálisnak hívnak, de ha rosszabb kedvük van, akkor Átok-csatornának. Rossz kedvük pedig azért támadhat, mert bizony itt csak a belvizek elvezetéséről gondoskodtak, nem épültek meg az öntöző művek, és az elvitt víz helyén maradó talaj másodlagos szikesedéssel nagyon hamar tönkrement. Ma már csak a birka az, ami legelni tudja ezt a szikes savanyú legelőt. Ha valami hasznát láttuk ennek a csatornázásnak, az talán az, hogy az 1970-es évek közepén kialakították itt a Kiskunsági Nemzeti Parknak a legnagyobb összefüggő területét, a kiskunsági szikes pusztát, ami nagy látványosság. Ahogy Móricz Zsigmond Rózsa Sándora mondaná, a „sömmit jönnek nézni a némötök...”. Ha egy kis szerencsénk van, a távolban egy bóklászó tűzokfalkát is megláthatnak vagy esetleg a Petőfi által is megénekelt délibábót.

Takács András: Kunszentmiklóson most milyen munkalehetőség van? Hol lehet dolgozni?

Balogh Mihály: Az 1960–1970-es évek fordulójára valóságos alvó és ingázó falu lett Kunszentmiklós. Több százan jártak el naponta dolgozni, mert nem volt helyben munkalehetőség, csak néhány gyöngye tévesz. Ekkor kezdődött egy ipartelepítési folyamat. Az 1980-as években három nagyobb üzem is kialakult, és ezek vissza is hozták az embereket, csak hogy a rendszerváltás megmutatta, hogy mennyire törekeny ez a telepített ipar. Nagyon hamar tönkrementek, csődbe mentek, csak az egyik tudott úgy-ahogy talpon maradni. Bizony újra elkezdődött az ingázás Kunszentmiklósról, és 15 %-os a munkanélküliség. Nagyon nehéz helyben kenyeret adni az embereknek. De van, akinek ez sikerül. Főlnöttek az utóbbi évtizedben ügyes és jól működő helyi vállalkozások. Közülük is egyik legismertebb Juhász László, aki a hal-csali üzem kitalálója és tulajdonosa. Hetvenegynéhány embernek ad munkát.

Juhász László: Ahhoz, hogy a hal-csallival kapcsolatba kerüljek, először a halakkal kellett kapcsolatba kerülnöm. Más szakmám volt, baromfi-kereskedő voltam, de ez a szakma egy kicsit tönkremenni látszott. Valamiből meg kellett élnem, és mivel szenvedélyes horgász voltam, célszerűnek látszott, hogy esetleg ezzel próbálkozzam. Odahaza minden edényt összekoszoltam, összemocskoltam az egész lakást, és egész lakást, mert kísérleteket kellett folytatni, és amikor úgy láttam, hogy ebből talán lehet valami, akkor megépítettem itt ezt a kis kócerájt. Jó fél évig egyedül voltam a munkás, a szállító, az adminisztrátor, a kereskedő és attól kezdve szinte magától jöttek a dolgok, különösebb erőfeszítés nélkül. Most hetvenhárom vagyunk. Ez is egy folyamatosság eredménye, minden évben egy pár emberrel szaporodtunk.

Takács András: Az ember azt hinné, hogy a hal-csalival nem lehet európai hírnévre szert tenni.

Juhász László: Mindenki ezt gondolta, sőt jómagam is. Az első külföldi vevőm az osztrák Nemzeti Bank elnöke volt. A Balatonon horgászott, és a horgászüzletekben talált egy bizonyos csalit a sokféle termékből. Nem biztos, hogy a csali miatt lehetett, vagy a halaknak volt valami nagygyűlésük, de ez az úriember nagyon sokat fogott ezzel a bizonyos csalival. És vette a fáradságot, hogy hazafelé menet – hol merynyi volt raktáron –, azt ő felvásárolta és elvitte Ausztriába. Két hét múlva már egy osztrák és egy német importőr jelentkezett, és ezzel kezdődött tulajdonképpen a csali külföldi útja. Soha nem reklámoztam, külföldön egyetlen betű sem jelent meg. Egyik a másiktól kapta a híreket, és ma már Európa szinte minden országában ott vagyunk, Oroszországban is, és Európán kívül is megtalálhatók vagyunk egy-két helyen, például Dél-Afrikában.

Balogh Mihály: Föltétlenül szólni kell még a város legismertebb kulturális intézményéről, a XVII. század végétől működő református gimnáziumról, ami a debreceni kollégium partikulája volt. Ez az iskola a reformkorban élte virágkorát, később az önkényuralom idején hanyatlásnak indult. Ekkor került oda papként Baksai Sándor író, műfordító – aki később püspök is lett –, és igen szívós iskolateremtő munkával úgy fölemelte ezt a gimnáziumot, hogy az 1910-es évektől már főgimnáziumként működhetett tovább, miközben más, hasonló nagyságú települések iskolái elsorvadtak, eltűntek. Főleg a két világháború között volt nagyon erős ez a gimnázium. Csak néhány nevet mondanék: Tálasi István akadémikus, Fehér Géza akadémikus régész, a Vargha testvérek – Tamás a matematikus, Balázs az irodalomtörténész, TV-s személyiség –, Vargha Domokos az író, szociográfus, aki *Kies Kunság-Szeretett Szentmiklós* címmel írt könyvet rólunk, és akinek szinte nincs könyve, amiben legalább egy mondatot ne szánna Kunszentmiklósról. De Ila Bálint történész nevét is említhetném, vagy azt az igen élénk sportéletet, amit idős Miklóssy János tanár úr teremtett. A két világháború között országos hírű atléta és úszócsapatot nevelt ki, olyan neves élsportolók, mint Csányi György, Földesi Odön kerültek ki a mi iskolánkból.

Szólni kell az iskola 1760-as évektől működő könyvtáráról, amely az 1948. évi államosításakor már 18 ezer kötetes muzeális értékekben, kincsekben igen gazdag gyűjteménnyel rendelkezett. Ez a könyvtár hamarosan új és méltó környezetbe fog kerülni, mert az öreg gimnázium műemlék-épületét most újítjuk föl. Az egyházhöz visszakerült mai gimnáziumról és erről az öreg gimnáziumról többet tud szólni ifjú Szőke Imre, aki az egyház világi gondnoka és aki egyben az itteni népdalkör vezetője is.

Szőke Imre: A kollégium szót a református iskolarendszerben nem az általánosan megszokott diákotthon értelemben használjuk, hanem egységes szerkezetű iskolát értünk alatta: általános iskola – diákotthon – gimnázium. Sajnos a diákotthont most szeptembertől szüneteltetni kell, mert a kunszentmiklósi gimnáziumba a környező település diákjai járnak, és most már mindenholnan közvetlen buszjárat van. Ez sajnos a diákotthon végét jelenti, ami nevelési szempontból káros, mert az iskola úgy tud többet adni, hogyha évközben folyamatosan foglalkozik a diákokkal.

Takács András: Kunszentmiklós életében mekkora szerepe van a református egyháznak?

Szőke Imre: Mint az egyházközség gondnoka azt mondom: jelentős. Kunszentmiklóson elvileg 5-6 ezer református él, 700 és 800 fő között van az, aki közvetlen kapcsolódik az egyházhoz. De hát ez a létszám is jelentős egy ekkora város életében és meghatározó fontosságú, elsősorban az iskolán keresztül.

Takács András: Miért fontos a Kun Miatyánk Kunszentmiklóson?

Balogh Mihály: Kunszentmiklóson a Kun Miatyánk valamiféle összetartozást, identitást jelentő, a helyi hagyományokhoz kötődő szöveg. Érteni nem érti már senki, de mindig akad, aki elmondja. Ahogy annak idején a népművész néptáncos Szappanos Lukács bácsi tudta, úgy tudják a maiak is. Most éppen idős Szőke Imre az, akit énekesként, népdalénekesként a verbunkos nóta ismerőjeként, meg a *Kun Miatyánk* tudójaként tartunk számon.

Id. Szőke Imre: A Miatyánk kun nyelven így hangzik: *Bezen attamaz kenze kikte szen lészen szen adon dösön szen küklön. Niciengen gerde ali kikte. Bezen akomezne oknemezne bergezge pitbitör küngön ill bezen menemezne, neszen bezde jermes berge utrogerzene illme bezne algyamanna kutkor bezne algyamanna szen børsön boka csalli bacson igye tengria, amen.*

Takács András: Poros ez a kisváros, nem?

Balogh Mihály: Hát csapadékból elég kevés jut nekünk. Az országnak talán a legszárazabb és ugyanakkor legnaposabb vidéke a miénk. Az idősebbek máig *bagdánynak* nevezik azt a hirtelen közelítő, vérszesen tornyosuló sötét felhő garmadát, amiből az ember azt gondolná, hogy micsoda vihar lesz mindjárt, jön is a szele! Ez a szél azonban többnyire csak port hoz, ami beborítja a várost. Ilyenkor jegyzik meg az öregek, hogy „no má mögen kun eső vót!”

Takács András: Említette ezt a szót, hogy bagdány. Vannak még ilyen régi kun kifejezések?

Kunul már nem beszél nálunk senki, de van egy barátom, dr. Baski Imre turkológus, akivel valamikor az érettségijekor ismerkedtem meg. Érettségi elnöke voltam, ott mutatták be nekem. Megkérdeztem ezt a kis sűrű mokány, fekete szemű gyereket, hogy mi akarsz tanulni fi-am? Ő meg azt mondta, hogy én a kunok nyelvét akarom kutatni. Hát ez sikerült neki!

Baski Imre: A köznyelvben is van körülbelül harminc kun eredetű szó, ilyenek, mint *kalóz* vagy *csősz*, *doromb*, *komandor*. Másrészt a máig ismert kun tulajdonnevek döntő többsége személynév. Én mint névkutató, elsősorban mint török nyelvész, nagyon sajnálom, hogy annak idején, amikor a beköltöző kunok még ezrével használták az eredeti kun neveiket, akkor nem készült összeírás. A XII–XIV. századi oklevelekben nagyon kevés kun szó maradt fenn. Néhány kiskunsági példát idézek a személynévek közül. Itt van a *Balta*, ami köznévként is ismert, eredetileg harci baltát jelentett. Környékünkön ismert *Bugac*, illetve *Bugasz* szintén személynév, jelentése: torok, torkolat, szoros lehetett. Azon kívül a nyest, menyét jelentésű *Cucor* nevünk (a XVI. század közepén volt egy Cucor János, 1764-ben pedig egy Cucor András Kunszentmiklóson). A *Kajtár* és a *Kajtar* neveket említhetem még a környékünkéből, méghozzá elég koránról, a XV. század elejéről van adatunk rá. Az egyik kedvenc nevem a *Korhány*. Igaz, hozzá kell tennem, hogy az országban több helyen találunk Korhán, Korhány nevű helyeket, ennek alapja a Kurgán szó, amely temetkezési helyet jelöl. A Kunszentmiklós-Kunbáony határában található Korhányból valóban kerültek elő csontok, még gyerekkoromban, ami már harminc éve, vagy még annál is régebben volt.

Takács András: Milyen újságokat olvasnak az emberek Kunszentmiklóson?

Balogh Mihály: Helyi újságokat lehetett olvasni annak idején Kiskunság - Dunamellék, Kiskunsági Híradó, Kunszentmiklós és Vidéke címmel. Évtizedeken át éltek, majd szűntek meg helyi lapok. A rendszerváltás óta a *Bakér Mente* című havilapot olvashatják a szentmiklósiak, aminek a kiadója, főszerkesztője Sitkei Béla.

Takács András: A Bakér Mente „Kunszentmiklós-párti lap”. Mi az a Bakér, mi az, hogy Kunszentmiklós-párti?

Sitkei Béla: A Bakér Kunszentmiklós fő folyója, eredetileg úgy írták, hogy Bak-ér. Tehát egy érről van szó, egy patakról, aminek az volt a neve, hogy Bak. Később a népnyelv ezt a két szótagot összemosta, és most egybe mondják Bakér. Amikor a lap indult, nagy kérdés volt, hogy mi legyen a címe? Fölmerült, hogy Bakér part, fölmerült, hogy Bakér Mente – ez egyébként Balogh Mihály ötlete volt, és ezt találtuk jónak. Hogy miért Kunszentmiklós-párt? Azt akartuk ezzel jelezni, hogy nem kapcsolódik a lap politikai csoportosuláshoz, erőhöz, párthoz, azt akartuk ezzel jelezni, hogy az itt élők, a kunszentmiklósiak pártján vagyunk.

Takács András: Meglepett, amikor azt mondta, hogy ebből az újságból több mint ezret el tudnak adni.

Sitkei Béla: Az elején minket is. 1990-ben arra gondoltunk – és itt muszáj újra Balogh Miska nevét említenem –, hogy kellene egy olyan lap, ami tényleg független, és leírja, kimondja a valót. Erre óriási igény volt, ez abból derült ki, amikor a mutatóvényszámot útjára bocsátottuk, annyi példányban, ahány lakás, ahány háztartás van Kunszentmiklóson, tehát durván 3000 példányban. Meglepve tapasztaltuk, hogy 2-3 héten belül beérkezett csaknem nyolcszáz előfizetés.

Takács András: Hogyan készül ez a lap?

Sitkei Béla: Szerencsére vannak Kunszentmiklóson olyan emberek, akik szívesen kézbe veszik a tollat, közöttük olyan is van, aki a tollal jól bánik. A Bakér Mente erősségének tartom, hogy nem a szerkesztő írja tele – én írok bele a legkevésbé –, hanem tudósítók, „munkatársaink” hozzák a cikkeket, a fotókat, s az én dolgom már csak az, hogy ebből a papír és fényképhalmazból megpróbáljak lapot szerkeszteni.

Takács András: Mennyire rentábilis ez a vállalkozás?

Sitkei Béla: A Bakér Mente rentábilis, gyakorlatilag üzleti vállalkozás. Azt szoktam mondanivaló – ez közgazdász szakmai ártalom –, hogy ez egy termék.

Takács András: Azért határozottan előnyt jelent a szerkesztőnek, hogy ebben a városban nincs helyi rádió, nincsen helyi televízió.

Sitkei Béla: Ez feltehetőleg javítja a helyzetünket a piacon. Más kérdés, hogy az elektronikus média nem pótolja a nyomtatott sajtót, hiszen mindkettőnek más előnyei, meg más hátrányai vannak. A Bakér Mentét például sokan lefűzik, bekötetik, bármikor vissza lehet keresni egy cikket, benne van a gyerekeknek a fényképe. Ezt az elektronikus média nem biztos, hogy meg tudja csinálni.

Takács András: Kunszentmiklós meg tudja-e tartani polgárait?

Balogh Mihály: Nem lesz könnyű, de meg kell tartania a polgárait. A következő egy, másfél évtized nagyon komoly feladatokat ró az itt élőkre, a város vezetőire. Itt kell tartani az iskolában a fiatalokat, ha lehet, ne menjenek el máshova tanulni, hiszen ők lesznek a jövő városvezetői, meg a jövő városának polgárai. Kenyeret kell adni az itt élőknek, meg kell tartani a szabad munkaerőt, erősíteni kell a vállalkozásokat. Meghatározza egy ilyen település arculatát, jövőképét és erejét az is, hogy milyen a külvilággal a kapcsolata. A mi idegenforgalmunk elég sajtós és egyoldalú, meglehetősen „napközi” jellegű, idejönnek az idegenek reggel és elmennek este. Valamikor Nagy Lajos írta rólunk a harmincas években, hogy a Kun faluba örömmel idejönnek, de még nagyobb örömmel este elmenni. Hát mi azt szeretnénk, ha ez nem így lenne, és ehhez persze erősebb idegenforgalmi szervezethez kell. Szállodai férőhelyek kellene, hiszen olyan adottságaink vannak, sportolási lehetőség, horgászat, termálfürdő, maga a puszták látványa, ami idehozná az embereket, csak itt tartani kellene őket.

Éz egy beszorult, sarokba szorult régió, hiszen a Duna és a megyehatár megfogja, bezárja. De van most előttünk egy nagyon érdekes, jövőképünket színező esemény. Dunaújváros alatt, a várostól nem messzire egy híd építése előtt állunk, amely hídon át fog jönni az úgynevezett „8-as –4-es” út, ami Veszprémet köti össze Szolnokkal. Ennek örülni kellene, és mi örülünk is, hogy ez a lehetőség adódik majd, de hát egy ilyen híd és út nemcsak arra jó, hogy idehozza az embereket, hanem arra is, hogy elmenjenek rajta. Úgy volna jó, hogy mire ez a híd és út megépül, addigra itt olyan település legyen, hogy eszükbe se jusson az embereknek, hogy elköltözzenek, elmenjenek innen.

Sátoraljaújhely

Dr. Kováts Dániellel beszélget Zala Simon Tibor¹

Ahogy a neve mondja: a Sátor-hegy aljában fekszik ez a trianoni béke után a határszélre szorult kisváros, az egykori Zemplén vármegye székhelye. Kossuth Lajos Turinból úgy emlékezett a városra: „...engem életem legelső emlékezetei Újhelyhez csatolnak, a szülőföldhöz ragaszkodás édességével.” Szinte így lett Sátoraljaújhely az Abaújnádason született dr. Kováts Dániellek, a Sárospataki Comenius Főiskola nyugalmazott tanárának is „második szülővárosa”, ahol több mint három évtizeden át élt, s minden utcáját, házát, szellemi életének minden egykori és mai eseményét, személyiségét ismeri. Bizonyosság rá a város most megjelent, s általa szerkesztett helytörténeti lexikona. (Szerk.)

„Az én városom – Sátoraljaújhely.” Érdekes érzések lepnek meg, amikor ezt a mondatot ki mondom, mert nem itt születtem, mégis úgy érzem, hogy sok szempontból az enyém, működésem, nevem is összekapcsolható ezzel a várossal. Mert van az embernek választott szülőföldje is. Különösen egy olyan embernek, akinek a történelem a valódi szülőföldjét egy országhatárral elválasztotta és ezért rákényszerül arra, hogy valahol máshol eresszen gyökere-

¹ Elhangzott 2002. május 31-én a Kossuth Rádió *Az én falum – Az én városom* című műsorában.

ket. Harminc évig itt élve s bekapcsolódva ernek a városnak a szellemi életébe, valóban sok mindent megismerhettem múltjából, jelenéből és megpróbálhattam közreműködni jelenének gazdagításában, bizonyos mozgások elindításában.

Zala Simon Tibor: A helyi hallgatók talán már meg is ismerték szavaiból, hangjából, hogy dr. Kováts Dániel mutatja be Sátoraljaújhelyet. Bár most Szegeden él.

Kováts Dániel: Szegedi íróasztalom mellett is zempléni témákkal foglalkozom, mert az ember magával viszi az elmúlt évtizedek gyűjtéseit, témáit, az érdeklődését és bár ott is kapcsolatokat teremt, lélekben mégsem tudja elszakítani ezeket a szálakat. Sátoraljaújhely polgárváros, kisváros, ahol az emberek ismerik egymást, ahol közösségek tudnak létrejönni. A nagyváros-hoz képest ez olyan többlet, amely szintén vonzó lehet. Történelmi hagyománya mindenképp megragadja az embert. De beszélhetek a táji szépségekről is. Petőfi írta úti leveleiben, amikor erre járt, hogy Újhely mellett a hasonlíthatatlan szépségű Sátor hegyek emelkednek. Ő mondta ezt, az Alföld nagy rajongója, akkor engem, a Felvidék szülőttét még inkább megragadhatott ez a táj.

A várost az egyik oldalon a hegyek, a másik oldalon a Ronyva-patak határolja, amely egyúttal 1920 óta határpatak lett. Ez is magyarázza, hogy a hosszan elnyúló Főtér és Főutca alkotja a város tengelyét. De hozzátenném, hogy még sok apró eleme van a város településszerkezetének. Az egyik az úgynevezett Barátság, amely a nevét arról kapta, hogy ott épült a pálosok kolostora és temploma, amit később a piaristák vettek át, és a város és a környék kultúrájában óriási szerepe volt évszázadokon keresztül. És ne feledkezzünk el az ungvári pince-rendszeréről sem, ahol pedig a híres hegyaljai bornak talán a legkiválóbb tároló ágai vannak, hordók százaival.

Zala Simon Tibor: A város polgármestere, Szamosvölgyi Péter is itt született és tréfásan azt mondja, nem is lehetne itt más a polgármester, mint helybéli ember.

Szamosvölgyi Péter: Lokálpatrióta város, mondhatom úgy is, hogy polgári gondolkodású város volt visszamenőlegesen. Ezt a hagyományt máig megőrizte a város.

Zala Simon Tibor: A ablak sarkából a Kossuth-szobrot lehet látni.

Szamosvölgyi Péter: Nagyon kevés városban van meg az a szokás, ami nálunk a középiskolai ballagáskor történik. A Főtéren álló Kossuth szobor elé felvonul a négy középiskola negyedéves ballagó diákjainak a csapata, a vezető tanárokkal, igazgatókkal, és itt még egy búcsúztatás történik a Kossuth-szobor alatt, szemben azzal az erkéllyel, ahol Kossuth Lajos első közéleti szereplésére került sor. Természetes, hogy minden településnek a gyökereiből kell táplálkoznia, és mi a kerületi felkeléstől kezdve Kossuth Lajoson keresztül mindenből kivettük a részünket, általában nem a legszerencsésebben. Most a trianoni határok azok, amelyek Sátoraljaújhely természetes fejlődési lehetőségeit eléggé korlátozzák. Ha valaki felmegy a Magas-hegyre, vagy bármelyik más hegyünkre, s letekint a városra, akkor látja, hogy az a sík terep, ami a város természetes fejlődési lehetősége a körülbelül négy kilométerre lévő Borsika felé, már a szlovák oldalon van. Egyik oldalon a hegyek határolják, a keleti oldalon Szlovákia, délről a Bodrog. A város továbbfejlődése jelentősen beszűkült, és ez nemcsak az építkezésekben, hanem az ipari övezet kijelölésében is probléma.

Zala Simon Tibor: Mit lehet tenni, merre felé lehet mozdulni?

Szamosvölgyi Péter: Fölfelé, két értelemben is fölfelé. A hegyek oldalában újabb utcácskák húzódnak, és újabb területek vannak kijelölve beépítésre. Ugyanakkor morálisan, mentálisan is fölfelé kell vinni az embereket és magát a várost is. Gazdaságilag és szerkezetileg is törekszünk arra, hogy munkahelyeket, üzemeket, vállalatokat telepítsünk Sátoraljaújhelyre, megtartsuk a meglévő munkahelyeket. Minél több embert csábítsunk Zemplénibe, ezzel együtt Sátoraljaújhelyre is. Tettünk érte, hiszen a libegő felvonó megépült, ebben az évben adtuk át. Ez az ország leghosszabb felvonója. Két szálloda épül a városban, mindkettőt ebben az évben adják át. Elkészült a városi uszoda és a jövő héten adjuk át a városi sportsarnokot. Ezen kívül szennyvízberuházással befejezzük az infrastruktúra teljes kiépítését. Új utakat építünk, körülbelül kétszázmillió forint értékben. Két nagyon hosszú pályája van a városnak. Két kis felvonó már amúgy is rendelkezésre állt teli időszakban sportolási célokra, késő tavasztól kora őszig pedig a kirándulókat szolgálja.

A város évek óta forráshiányos, ennek ellenére néhány év alatt nyolcmilliárd forint értékben sikerült fejlesztéseket végrehajtanunk. Rengeteg pályázatot nyertünk el, és foggal-körömmel, néha szenvedve, de előteremtettük hozzá az önrót. Ehhez kellett az újhelyi szellemiség, ehhez néhány dolgot érdemes kiemelni. Az egyik Sátoraljaújhelyi lexikona, a másik pedig a millennium idejére az V. István-szobor átadása legrégebbi védett örökségünk, a piarista rendház és templom mellett. Ez az Árpád-házi király arról nevezetes, hogy ő adta a városi kiváltságot Sátoraljaújhelynek.

Zala Simon Tibor: Segít-e jobban megismerni a várost ez a lexikon, amit itt most a kezünkben tartunk? Dr. Kováts Dániel szerkesztette és sokan írtak bele. Kevés városnak van Magyarországon lexikona.

Kováts Dániel: Kevés mintát találtunk hozzá. Budapest lexikonát használtuk leginkább, ami elég merész párosítás, de olyan jó kis csapatot sikerült összehozni az öttágú szerkesztőbizottságból, valamint a munkatársi gárda révén, hogy két-három esztendő alatt össze tudtuk gyűjteni a lexikon tárgy anyagát, hogy aztán megszerkesztve átadhassuk a város lakóinak. Kevés ilyen települése van az országnak, ahol egy húszezer lakosú város ennyi mindent tud felmutatni. Ez annak köszönhető, hogy sokáig megyeszékhely volt teljes intézményhálózattal a bíróságtól a kórházig; volt értelmisége, volt erős iparos közössége, gazdag emberei, kereskedői, akik áldoztak a kultúrára is.

Fehér József: Itt a múzeumban korán kezdjük a város történetét, a magyarok bejövetelével. Nem Sátoraljaújhelyt fémjelzi ugyan, ahogy Anonymus megírta a magyarok cselekedeteit, de mindenképp ezt a vidéket. Az Újhely határánál kezdődő Bodrogköz rendszeres régészeti feltárásai bizonyítják, hogy a magyarok első szálláshelye és megtelepedési helye éppen ezen a vidéken volt. Itt kezdjük a várostörténetet, de nem ezt hangsúlyozzuk, hanem Sátoraljaújhely fénykorát, ami a felvilágosodástól a XIX. század végéig tart. Nem véletlen, hogy a várost Fényes Újhelynek nevezik ebben az időszakban.

Zala Simon Tibor: A múzeum igazgatója Fehér József, egyben a Kazinczy Társaság elnöke is. A város múzeumban mindig van valami párhuzam a helyi történések és az országos nagy sorsfordulók között.

Fehér József: Sátoraljaújhely történetén tulajdonképpen le lehetne írni a Magyarország történetét is. A magyar nyelv megújításának mozgalma és nagy szervező munkája is erről a vidékről indult. Itt, a Sátoraljaújhely határán fekvő Széphalomból szervezte Kazinczy Ferenc a nyelvújítást. De éppen Zemplénből, Sátoraljaújhelyről kelt szárnyra Kossuth Lajos, de mások is, akik országos szerepet kaptak ebben az időben: a Fáyak, a Szemerék, a Kazinczyak. Hadd említsem meg Andrássy Gyula gróf nevét, aki ugyan a kiegyezés után játszik nagy szerepet az ország történetében, de Sátoraljaújhelyen járt a piaristák iskolájába. Sőt, mellette még egy másik név is feltétlenül megemlést érdemel Trefort Ágostoné, aki később vallás- és közoktatási miniszter lett.

Ezeket őrzi nemcsak a múzeum, de őrzik a művelődési társaságok. Elsőként kell mondanom a Kazinczy Ferenc Társaságot.

Zala Simon Tibor: Letették egy múzeum alapkövét Széphalmon. Mi lesz ez valójában?

Fehér József: A Magyar Nyelv Múzeuma.

Zala Simon Tibor: Hol is lehetne másutt, mint itt, ahonnan Kazinczy elindult.

Fehér József: Teljes az egyetértés abban, hogy Széphalom szerepe, Kazinczy szerepe elvitathatatlan. Széphalomnak olyan nagy a kultusza, hál' istennek, már százötven éve olyan nagy becsben tartják nemcsak Magyarországon, de szerte a világon élő magyarok, hogy túlzás nélkül mondhatom, tízezrek zarándokolnak el ma is a világból Kazinczy emlékhelyét megkeresni. A magyar nyelvnek legalább háromezer éves a története. A nyelv eredete, változása, formálódása, alakulása, sehol nem szemlélhető együtt, egy helyen. Ez lenne a fő célja ennek az intézménynek, hogy a magyar nyelv több ezer éves történetéről adjon áttekintést.

Kováts Dániel: A sátoraljaújhelyi polgárság mindig kiváló fogyasztója volt a kultúrának, ha szabad ezt a szót használni. Itt élénk színházi élet, hangversenyélet volt, amit egy időben sok minden megtört és visszavetett, de valami folyamatosság azért mégis maradt. Nem véletlen, hogy a dohánygyár fúvószenekara, egyidős magával a gyárral. Évtizedek óta kamarazenekara van a városnak. Nagyon élénk a város képzőművészeti élete, mindig voltak nagy tehetségu

emberek, és ma is van érdeklődés a képek, a képzőművészet iránt. Szép szobrok állnak a város közterein, és ez a légkör elősegíti, hogy a kisváros ma is vonzó legyen a polgárai számára.

Zala Simon Tibor: Ha végigmegyünk a város főutcáján, az áruházak, boltok kirakatában szinte mindenütt megtaláljuk a végzősök tablóit, mintha iskolavárosban járnánk. Dombóvári János a zeneiskola igazgatója és az itteni zenei élet lelke, szervezője.

Dombóvári János: A 44 éves Művészeti Iskola a leghíresebb zempléni muzsikus, a Tállyán nyugvó verbunkos-szerző hegedűvirtuóz, az első színházi karmester, valamint házitanító Lavotta János nevét vette fel. Azóta nemcsak zeneszervező az intézmény, hanem szeretne csatlakozni ahhoz a szellemi tevékenységhez, amelyet a Kazinczy Ferenc Társaság tevékenysége jellemez.

Zala Simon Tibor: A zene persze mindenkié, fiatalé és időse egyaránt, de talán jó érzés, ha az ember fiatalok között mozog. Fogékonyabbak, és őket lehet leginkább a szépre, nemesre nevelni és a zene erre alkalmas.

Dombóvári János: Nagyon fontos a fiatalok szervezése. Noha számuk nem sok, de akik az amatőr zenélés izét megérik, részükre egy életre szóló kapcsolódást jelent.

Zala Simon Tibor: Ránézek egy kiadványukra: Zempléni Művészeti Napok.

Dombóvári János: Áldás ez a térség zeneszerető közönségének, hiszen európai színvonalú programokat kap és örömmel veszünk részt benne a térség egyetlen zenei együtteseként immár negyedik éve a Lavotta Kamarazenekarral. Kapcsolataink másik szintje a Lavotta Alapítvány, amely a közelmúltban szervezett egy társaságot maga köré. A közönséggel való kapcsolatot újabb szintje a Lavotta János Társaság, amely próbálja azt a zenét szerető, de a kultúrát általában is kedvelő közönséget maga köré gyűjteni.

Zala Simon Tibor: Itt van előttünk két CD lemezen is Lavotta János muzsikája, mellette az Ön monográfiája: Pusztafödémestől Tállyáig. Műsorunkban is verbunkos muzsikát hallunk ezekről a CD-kről.

Dombóvári János: 1989-ben, amikor az intézményünk felvette Lavotta János nevét, ezek az anyagok forrásként nem álltak rendelkezésre, ezért arra kényszerültünk, hogy monográfiában mutassuk meg azt a gazdag életutat, amely Lavotta Jánost, ezt a – Szabolcsi Bence szavaival – homokba futó tehetséget jellemezte. A Lavotta Kamarazenekar az elmúlt tíz évben két verbunkos CD-t is megjelentetett, amely nem titokoltan a zenetudomány részére is újdonsággal kívánt szolgálni. Az első Lavotta CD-n kéziratban lévő Lavotta művek szólalnak meg, a második pedig, amely a magyar millennium évében jelent meg, már Kazinczy és a verbunkos zene kapcsolatáról is árulkodik. Bónis Ferenc – számunkra igen kellemesen – világpremiernek nevezte ezt a CD-t, hiszen Mosonyi Mihály kantatájának, amit Kazinczy Ferenc „A tisztulás ünnepe az Ungnál 886. esztendőben” című versére írt, még hangzó anyaga nem készült el.

Zala Simon Tibor: Összekapcsolódik a szőlőművelés és a kultúra is, nemcsak azért, mert a bor meghozza az ihletet, ahogy a művészek mondják, de a pincékben is találhatóunk mind a kettőből.

Kováts Dániel: Érdekesen cseng itt egybe a mondavilág és a valóság. Újhely – azt hiszem ez is a város rangját jelenti – mondatermő táj. Többek között olyan hagyományok élnek, hogy Lorántffy Zsuzsanna udvari papja, Szepsi Lackó Máté itt az Oremus dülőben készítette el az első aszú bort, ami nem teljes igaz: csinálta ő is, de már korábban is ismerték. A szőlészet túl-nő mindentféle mondán és növelheti a város hírét-nevét nemcsak a múltban, hanem a jövőben is.

Zala Simon Tibor: Bodnár Sándoréknál mindjárt a kapuban a hagyomány fogad minket. Simon és Júda mészköbe faragva?

Bodnár Sándor: Bolgár mészköbe van faragva, egy Bálint Sándor nevű alkotó készítette, aki Lábatlanban él. Simon és Júda, a két tokaji védőszent ahhoz kötődik, hogy a hagyományos szüret mindig október 28-án volt Tokaj-hegyalján. Maga az épület, a borház, feldolgozó, kóstoló helyiségre és raktárrészre tagozódik. Anyaga természetes, vulkánikus vörös kő.

Zala Simon Tibor: Látszik, hogy itt munka folyik.

Bodnár Sándor: Most a hajtás-igazítás történik, készülünk a harmadik permetezésre. A palackok pedig arra várnak, hogy megtöltsük őket.

Zala Simon Tibor: Bodnár Sándor régi borász ember, itt dolgozott a valamikori állami gazdaságban.

Bodnár Sándor: Harminchárom éven keresztül voltam a borászat irányítója. Csodálatos harminchárom év volt, nagyon sok szép dolgot alkottunk, a nyugdíjba menetelemig.

Zala Simon Tibor: Másképp talán el sem tudná képzelni az életét, hogy ne legyen szőlő és bor közelében.

Bodnár Sándor: Egész életem ezzel telt, mindig felelősséggel és alázattal közeledtem hozzá. A Tokaj-hegyaljai borokhoz valóban az kell, mert ez egészen más műfaj is. Misszióknak tekintem, mert ahhoz, hogy a hegyaljai borok ismertek legyenek hazánkban meg a világban is, nekünk kell a legtöbbet tennünk. Hogyan készül, mi az érték benne, milyen nagy munkával és fáradozással készül el, mire abból az egyszerű szőlőből a kellemes ital a poharunkba kerül.

Zala Simon Tibor: Ugye ennek bornak is van egy alapszőlője?

Bodnár Sándor: Furmint, hárslevelű, sárgamuskotály. Alacsony terheléssel, nagy töszámmal, késői szüreteléssel törekszünk arra, hogy minél jobb minőséget, minél több aszút tudjunk előállítani. A Tokaj-hegyalját tulajdonképpen az aszú tette nagygyá. Az aszúsodáshoz, szeptember közepén el kell érni a szőlőnek legalább 16-17 mustfokot, és utána kell egy kis csapadék. Ennek hatására a bogyókon repedések keletkeznek és ezen keresztül befertőződik tulajdonképpen a Botritis Cinerea nevű penészgombával és létrejön az aszú. Abban bízunk, hogy június 27-én talán a világörökség része lesz Tokaj-hegyalja és azon belül Sátoraljaiújhely is. A sátoraljaiújhelyi pincék régi múltra tekintenek vissza, a mi pincéinket is az 1200-as évek után az első magyar szerzetesrend, a pálos rend építette. Ezek hétszáz éves pincék, Magyarország legrégebb építészeti relikviái és hétszáz év óta ugyanazt a funkciót töltik be.

Zala Simon Tibor: Ha körülnézünk itt a bemutatóteremben, sok-sok relikviát láthatunk. Ezek a rézkarcok, szőlőmunkát, borfeldolgozást ábrázolnak. Itt van ez a fafaragás, ahol egy asszony tölti be az idős ember puttonyába a szőlőt. De ami a legmegdöbbentőbb és talán ezt kéne hangsúlyozni, hogy bár a bor a vigasság jelképe, de itt egy idős parasztember görnyed a szőlőtöke fölé.

Bodnár Sándor: Kétágú kapával, ami Tokaj-hegyalja régi talajművelő eszköze. Ez Lavotha Géza, régi jó barátom alkotása, gyönyörű színeivel. Az itteni embereknek a munkabírását megjelenítő kép ez. Magyarországon nekem van a legnagyobb szőlős-boros gyűjteményem ex-librisekből és grafikákból. Több mint harmincévi gyűjtőmunka eredménye. Az 1970-es években nekünk bizony tiltották, hogy szőlővel foglalkozzunk, s ezekből a grafikákból varázsolt az ember maga köré, egy szőlős, boros világot, ami a teljes élethez hozzátartozik.

Kováts Dániel: Számba kell venni, milyen tényezők játszottak szerepet abban, hogy a város fejlődése megtorpant. Ha ezeket te tudnánk győzni, akkor újra Fényes Újhelyről beszélhetnénk. Ha a határ nemcsak lezárna valamit és elválasztana, hanem – aminek csúrái már megvannak – egy határokon átnyúló regionális együttműködés alakulna ki, másrészt pedig, ha Zemplén a maga önállóságát – kulturális, gazdasági értelemben – a régió és a megyén belül vissza tudná kapni, és erre is megvannak a jelek, akkor teljesen optimistán nézek a jövőbe, hogy Újhely és környéke fényes lesz. Több városa van most már a térségben, amelyeknek az összefogásával – elsősorban Szerencsre, Tokajra, Sárospatakra, Sátoraljaiújhelyre gondolok – olyan sajátos kis alrégió alakulhat ki, amely vonzerő lesz más országrészekben élők és a határon túliak számára is, mert olyan sajátosságokat tud nyújtani, amiket máshol nem találunk.

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Karácsony Sándor:

A kisgyermek elemi problémája, az anyanyelv¹

Minden nyelv kollektív tény, szociális vonatkozású társaslelki tevékenység. Az anyanyelv is.

Ha ezt a kurta tételt alaposabban kifejtjük, talán világosabban kitetszenék, nincs azonban itt most rá terünk, elégedjünk meg a végeredmények közlésével. Ha igaz a fenti állítás, akkor minden nyelvi jelenség kemény küzdelem eredménye, melyet az egyéni léleknek minduntalan meg kell harcolnia konvencionális jelrendszerrel. Ha az egyéni lélek lebirkózza a jelrendszert, modorossá válik, és alapjában véve titokzatosan rejtelmes és érthetetlen. Ha a kollektívum győz, üres frázisok puffannak el, megint csak hatástalanul. Amint látjuk, mindkét nyelvi vereségnek ugyanaz a tanulsága. Valahányszor nem sikerül a beszélőnek kifejeznie magát, a sikertelenség mindig azért következett be, mert a másik ember nem értette meg őt. A nyelvi küzdelem mindig a megértésre irányul. A megértés titka is mindig ugyanaz: a beszélő úgy tudta felhasználni a már adott konvencionális jeleket, hogy a maga új mondanivalója mégiscsak belefért. Minden nyelvi probléma tehát mindig ugyanez: hogy tegyem lehetségessé a lehetetlent, hogy se modoros, se frázisos ne legyek, hanem konvencionális jelrendszerben mozogva fejezzem ki egyéni, tehát nem konvencionális tartalmát a lelkemnek. Rövidebben: hogyan értessem meg magamat? A megértés akkor sikerült, ha az egyéni és kollektív lélek egymásrahatása a jelrendszerben egyensúlyi helyzetet teremt. A jelrendszeren az ilyen meg sem látszik, legfeljebb ha igazi írói vagy szónoki tehetség változtat az állagán. (De ilyenkor ellenkező eset történik, mint a szokásos, mert ebben az esetben az egyéni lélek arra kényszeríti a kollektívumot, fogadja el az ő egyéni változtatását konvencionálisnak. Rendes körülmények között a jelrendszer változatlan marad.) Figyeljünk meg egy ilyen esetet. „Jó reggelt kívánok, kedves bátyám!” Egy-egy ilyen konvencionális kitétel lépten-nyomon elhangzik. Mindig észrevehetni rajta, ha egyebet nem, egy lehetlenyi hangsúlyármialatot vagy hangszínváltást, a kezdőhang megnyújtását, más effélet. Mire jó az ilyen? Azt akarja mondani, nemcsak azért kívánom a jó reggelt, mert így szokás és ezekkel a szavakkal szokás, hanem azonkívül és mindennekfelett igazán is jó reggelt kívánok neked, aki valóban bátyám és komolyan kedves vagy nekem. A nyelv, a jelrendszer adta ezer, sőt tízezerféle lehetőség áll rendelkezésemre, hogy akár mindig kifejezhessem a magam lelkének egyéni tartalmát.

A lehetőség, igenis, minden nyelv rendszerébe bele van rejtve, de a valóság csak az anyanyelvben van adva igazán. Ebben a tényben rejlik anyanyelvünk jelentősége. Anyanyelvünk az a jelrendszer, amely a szó jelentésének értelmében magát a rendszert tartalmazza számunkra. Minden más nyelv csak jeleket tartalmaz, a jeleknek több-kevesebb halmazát, csak anyanyelvünk áll egybe halmazból rendszerré. Ha anyanyelvünkön beszélünk, népünk egész múltja szolgáltatja kifejeződni vágyódásunknak a jelrendszernek a mélyén rejtőző egyetemes jelentéseket, s ennek kettős a haszna. Nem fenyeget bennünket képzavar, amely idegen nyelven lépten-nyomon leselkedik ránk, és könnyebben megértheti mondanivalómat a másik en-

¹ Részletek Karácsony Sándor: *Ocsudó magyarság* című, először 1942-ben, most 2003-ban a Széphalom könyvműhelynél megjelenő könyvéből. (Szerk.)

ber, hiszen az ő egyéni nyelvének a mélyén is ugyanaz a képvilág él, amelyből az én nyelvem táplálkozik. Klasszikus idézet vagy közmondás igen sokszor segíti például az egyéni mondanivalót kifejeződésre, s megmenti a beszélőt a modoros érthetelenségtől is, a frázispuffogtástól is, mert a klasszikus írásokban is, a közmondásokban is jellegzetes erővel él, lüktet és hat az anyanyelv. Sőt – az igazat megvallva – anyanyelvünk csak látszólag más és több, mint ez a kettő: irodalmunk klasszikusai és a nényelv, mert ha a ma éppen aktuális köznyelvi fordulatok közül valamelyik valóban ki tudta fejezni a beszélők mondanivalóját, az a fordulat a jövőben is élni és hatni fog, ha el is vegyül a többi sok ezer fordulat között, további életének két lehetősége van: vagy nényelvi kincs vált belőle, vagy klasszikus irodalommal nemeseedett. A köznyelv egyéb elemei nem az igazi anyanyelvünk, rendesen meg is állapítható róluk az idegen származás. Ez az anyag legkönnyebben kapható frázisnak is. Aki olyan szerencsétlen, hogy ezen a nyelven kénytelen beszélni, legtöbbször azért, mert nem ismeri anyanyelvét, tengő életet élhet ugyan, de a hamisítatlan nemzeti kultúrának sem teremtoje, sem élvezője nem lehet igazán. Ezért olyan fontos, hogy az óvodákban hamisítatlan nyelvi nevelést kaphassanak a kisgyermek.

Mert – most következik az első kérdés harmadik „al” kérdése: kicsodák is azok a kisgyermek a maguk valósága szerint? Újabban már elég jól ismerjük, vagy véljük ismerni a kisgyermekeket, mióta a gyermeklélektan tanulságainak a fényénél figyeljük őket. Mégsem felesleges azért az óvatosság. Fesetünkben például azért is ajánlatos egy kis egészséges kétely, mert akármilyen jól megmutatja nekünk a gyermeklélektan a kisgyermek egyéni telkivilágát, társaslelki vonatkozásait még nem ismeri elég jól, s nem is mutathatja meg. Márpedig a nyelv társaslelki vonatkozás – köztudomásszerűen is.

Az egyéni léleknek megfelelő társaslelki kategóriák még mindig köztudomásszerűen a következők: életérzés helyett jog, érzelem, értelem, akarat helyett művészet, tudomány, társadalom, illetőleg nyilvánulásaikban ízlés, nyelv, szokás. (Az egyéni hit társasvonatkozása szerint mint vallás nyilvánul.) Ez a kifejlődött, kész, érett, felnőtt ember lelkének társasvonatkozás-rendszere.

A gyermeklélek kategóriái még nem ilyen differenciáltak. Kicsi gyermek esetünkben óvodásgyermek korában a gyermek lelke voltaképpen még roppant egyszerű. Életérzése fejlett csak, kifejlődött életérzésén túl pedig tulajdonképpen lelkiélete még a maga osztatlan egészében különül el életérzéseitől, mint „a többi” vonatkozása. A gyermeklélek osztdódása tehát roppant pozitív. Van kifejlett társaslelki életérzése, azaz „joga”, és osztatlan egyéb társaslelki vonatkozásai, melyek azonban mind erre a jogra vannak hangolódva. Van tehát a gyermeknek társas érzelmi, értelmi és akaratvilága is, de ezek még nem különültek el, nem is különböztethetők meg egymástól élesen, és valamennyien társas életérzésre hangolódtak a maguk egybefolyó alaktalanságában. Hamar megérthetjük ezt, csak azt kérdezzük meg igen határozottan: mi a gyermek joga? Azaz: mi a gyermek szociális életérzése? Miben él a gyermek, „másokra nézve”? Mi a gyermek kollektív életnyilvánulásainak legtermészetesebb kerete? A felelet el sem téveszthető: a játék. Játék a gyermek kollektív életnyilvánulásainak kerete, az ő szociális vonatkozása. Az a gyermek él jogaiba beleinstallálva, akinek a játék megadatott. És az a gyerek van lelke mélyén kisemmizve, jogaiból kivetkőztetve, aki nem játszhatik.

Csak a játék az társaslelki megnyilvánulásai közül, amely teljesen kifejlődött, de persze nem csak a játék az egyetlen társaslelki jelenség kis életének nyilvánulásai közben. Van művészte, nyelve, társadalma, sőt vallása, de ezek valamennyien mind „jogi” hangolásúak, vagyis játékosak. Játékosan dalol, táncol, díszíti magát öltözködés közben, játékosan rajzol, rendezkedik, épít, szaval, színészkedik, szerepel, de közönségekppen is játékosan viselkedik, ha elfárad, vagy unja magát például, nemtetszésének igen őszintén ad hangot. Dolgoztatni sem lehet komolyan, csak játékosan. Nemcsak művészte játékos, a nyelve is az. Mikor beszél is játszik, nagyon sokszor játszik például beszélgetést valamelyik társával, de magát a beszédet is rengetegszer „gyakorolja” játékosan. Egy ízben egy kis vasúti útitársam (3 és fél éves gyerek) Szerencstől Miskolcig, sokszázszor elmondta ezt a kis szöveget, és nem fáradt bele: Taktaszada, Taktaharkány, Tiszalúc, Hernádnémeti, Zsolca, Miskolc. Az is csak játék, amikor némelyik gyermek hosszú képeskönyvszöveget hiba nélkül elmond, egyesek többezer verssort elrecitálnak anélkül, hogy voltaképpen értenék azt, amit mondanak. Társadalma is játékos a gyermeknek: ad hoc társadalom ez. Vadidegen embereket megszólítanak, in medias res kezdenek vele intim dolgokról beszélgetni. („Pisti meg eltörte a lábát.” Ki az a Pisti? És nem a ma-

ga lábát törte el, hanem egy bizonyos Borzas babáét. És... mit tartozik ez arra a néni-re, aki ebben a pillanatban éppen elhalad mellettünk?) A vallása is játékos a gyermeknek. Legtöbbször a saját mesevilága a vallásrendszere, de ha a magunk krisztocentrikus rendszerét adjuk neki, ő azt is játékosan rendezi be, és úgy is éli. (V. ö. Móra Ferenc: *Máriácska a sakalóban* című bájos, csudaszép novellájával.)

Íme, alig kérdeztük meg a nyelvet, az anyanyelvet és a gyermek társasleki viszonyulásait saját művoltunk felől, máris sok minden nyilvánvalóvá lett abból is, amit Kodály Zoltán az óvodában megfigyelt és szóvá tett.

Világosság derült mindenekelőtt arra a szokatlan követelményre, hogy az óvodásgyermek számára fontosabbak és sürgősebbek a nyelv zenei elemei a racionális elemeknél. Hát persze hogy azok, hiszen az óvodásgyermek lelkében először is összefolynak a művészet, tudomány és társadalom határai, másodszor meg a gyermek a nyelvet is, mint minden egyéb társasleki megnyilvánulását, játékosan éli.

Számára tehát a nyelv egyszerre művészet és nyelv, azaz jelkép- és jelrendszer, ezért „dalolja” félig, csak félig „beszéli”, ezért nem törődik az értelmével, ezért fontos számára belőle a ritmus, ezért élvezzi az értelmetlen refréneket és réjákat. De ugyancsak egyszerre jel- és tettrendszer számára a nyelv, ezért élvezzi a lármát és kiabálást, ezért szereti másrészt a karbanmondást, a szavalókórust, a kollektíve hangoztatott kiolvasó és egyéb mondókákat, ezért hangzik olyan éneklően minden kollektíve recitált hangos szövege. Azért – igen természetesen – nyelv is számára a nyelv, de annak is játékos. Nem a nyelvi jelentősége fontos, hanem a „jogi”; a *birtokbavétel* és a *szuverén használat*. Ez pedig a zenei, tehát művészi és a társadalmi, a végbevihető és elszenvedhető „tett” voltánál fogva eszközölhető legkönnyebben. Nem fontos még ebben a korban, mit „jelent” a nyelv. Fontos, hogy ritmikusan és melodikusan egyfelől, más oldalról pedig hangosan, tehát hatásosan „hangzik” a nyelv. A zárt formájú nyelv, a mondóka birtokba is könnyebben vehető, mert könyv nélkül könnyebben „beemlézhető”, de társadalmi tetteként is könnyebben megcselekedhető (a kiolvasó mondóka végső szótágára például azonnal engedelmesen kimegy „hunyni” az, akire éppen jutott), mint az értelmes, rendes jelentéssel bíró, felnőtt emberek között használatos nyelv. A gyermek a nyelvet zeneileg, tehát *művészeti* kategóriában veszi birtokba, és *társadalmilag*, tettrendszerben használja.

Ha tehát nem az anyanyelvét tanulná eközben, rettenetes lelki kárt szenvedne. Képzavar, vagy képvilág helyett elmosódó üres ködgomoly kerekednék a lelkében, mert ebben a nyelvben, amit ő birtokba vesz és használ, egészen pontosan csak annyi az igazán nyelvi, tehát társaslogikailag is „jelentés”-es elem, amennyi a kollektívum nyelvében, az anyanyelvben. Egyénileg a gyermek gondolkodás nélkül él ezzel a zeneileg meghódított és gesztió gyanánt használatba vett nyelvvel. Későbbi életébe nem is menthet át belőle többet: a zenei elemeket a dialektusban és a gesztiót, a tisztán tettrendszerbe tartozó nyelvi „szokást” a frázisaiban. Tartalmat ennek a nyelvnek csak az anyanyelvi, tisztán kollektív elemek kölcsönözhetnek; a népnyelv és a klasszikus nemzeti irodalom egyetemes, jelképi jelentései.

Én tehát a Kodály Zoltán megszorítását kénytelen vagyok még jobban megszorítani. Ő azt mondja, nem követeli a ráció kiküszöbölését a nyelvi nevelésből, csak helyet kér a nyelv zenei örömforrásjellegeinek is. Jómagam a nyelv racionális elemeinek a hangsúlyozását felesleges erőpazarlásnak tartom, olyanformának, mint az idegen nyelvek erőltetését 10 éves korig. Kárbavesztett fáradság, mert a nyelvnek csak a zenei és a társadalmi elemei maradnak meg, s az így megmaradt igazán nyelvi elemeknek a folklorisztikus, tudatalatti szimbolikus jelentésrendszere. De ez sem magában és maga erején, hanem a zenei és társadalmi erőiben rejtetten. A „káromkodás” például mindig dialektusban és kerek formában él. Káromkodni csak „szokásos” kitételekben lehet, mert felindult állapotban cselekszik minden ember. A dialektus és a kerek formák művészi elemei, a szokásos kitételek társadalmi gesztiói a nyelvnek. Az olyan ember, akinél a nyelvi „tartalom” nem ezeken a pilléreken nyugszik, ügyefogyott és üres beszédű, de ügyefogyott és üres lelkű is. Ezért mondja Kodály, hogy akit túl korán arra kényszerítettek, minden szónak tudja a jelentését, később nem jut el az igazi jelentésekig.

Az óvodai anyanyelvi nevelés tehát csak két forrásból meríthet: a népnyelvből meg a klasszikus nemzeti irodalomból. Még egy harmadik lehetőség volna, hamarabb mint bármilyen más egyéb: idegen népnyelv és világirodalmi klasszikusok, de eredetiben. (És csak azzal a fel-

tétellel, hogy egy kukkot sem ért belőle az emberpalánta.) Ez a harmadik lehetőség azonban már csak módjával és keveseknek adagolható. Ismerek gyerekeket, akik sok ezer ilyen idegen sort tudtak játékosan recitálni, igaz, hogy az ilyeneknek anyanyelvi szókincsük azután igazán „légió” volt.

A „Kukucs édes, kukucs, a napocska felkelt, aranyos anyuskám, jó reggelt”-féleségeket igazán csak az a szörnyű balhiedelem vihette be az óvodába s ragaszkodik ott hozzájuk görccsösen, mint például egy-egy ilyen részlet Vörösmartyból: „Derengő lelkem előbb lobogós kópák és kardok acéli szegdelik a levegőt, villog, dörög a hadi környék. Látom, elől kacagányos apák s heves ifjú leventék száguldó lovakon mint törnek hatni vagy ölni, zászlódat látom, Bulcsú, s szemem árja megindul!”

Tévedés. Ha igazuk volna az így gondolkozóknak, akkor a gyerekek sohase mondanának olyant, hogy aputámát tüneveztét a tilencedit fizetési osztály mászodit fotozatába. Pedig mondanak ilyesmit, ugyebár, és mégsem gyanúsítja meg őket senki sem azzal, hogy tisztában vannak vele, értik azt, amit mondanak. Eridj már, kis majom, vagy kis szajkó – mosolyodik el az ember az ilyenek hallatára, és nem is álmodja, felerészben milyen nagy nyelvlélektani igazságot kerülget.

Az csak természetes, hogy magam sem a legnehezebb és legérthetlenebb klasszikus szövegeket ajánlom elsősorban.

Csak azt akarom velök hangsúlyozni, hogy őket is előbb, mint a dilettáns fűzfapoétai és a lompos köznyelvi, vagy a pedáns, tendenciózusan pedagógus lappáliákat. Elsősorban persze, hogy a friss és harmatos népi nyelvi szövegeket ajánlom, azokból is a gyermeki mondókákat, a népmese sztereotip kitételeit és a népdalszövegeket. A közmondásokat. Klasszikus költőink gyermekien egyszerű nyelvi, csodálatos alkotásait.

A gyermek nyelve ugyanis tudatalatti lelki tartalommal ülededik az évek mélyén, mire a gyermek megnő. Irigylésre méltó ember válik belőle, ha ez a tudatalatti tartalom azonos a másik két hasonló kollektív-tudatalattisággal. A nép folklorisztikus nyelvvel és a klasszikus nemzeti irodalom tartalmának esztétikailag soha meg nem fejthető (és ezért örökség) jelképi erejével.

Az óvoda anyanyelvi nevelésének e felé a cél felé kell tölnie. Különben – igaza van Kodály Zoltánnak – „váltott lelkű” kis embereket ereszt feljebb az elemi iskolába, az egyetemekre, s ki a nagy életbe.

A honismeret tanórán kívüli lehetőségei, formái¹

Az „Iskola és honismeret” témakörében már negyedszer szervezünk országos konferenciát. Vagyis: amikor erről a témáról szólnunk, nem kell az alapfogalmak tisztázásával kezdenünk. A kiskunfélegyházi, a miskolci és a szegedi konferenciák után itt, Békéscsabán már annak tudatában tanácskozhatunk, hogy formálódóban van valamilyen közvélekedés és honismereti-helytörténeti oktatás-nevelés iskolai lehetőségeiről, az ezt segítő könyvekről és munkafüzetekről, a tanító- és tanárképzés ezzel kapcsolatos feladatairól. A *Honismeret* című folyóiratban már harmadik éve önálló rovat segíti a nevelőket a tapasztalatok közzétételével, emellett újabb és újabb segédkönyvekkel, tankönyvekkel, munkafüzetekkel ismerkedhettünk meg. Az egyik legújabb *Kissné Király Piroska* „tankönyvcsaládja”; az 5. osztályos után idén megjelent a 6. osztályos tankönyv és munkafüzet,² nyomdában van a tanárok számára készült

¹ Közleményünk előadasként hangzott el a IV. „Iskola és honismeret” konferencián, Békéscsabán 2002. október 11-én.

² *Kissné Király Piroska* tankönyvcsaládjának megjelent füzetei: a) Hon- és népismeret 5. „A” változat, 2001. 80 old.; b) Hon- és népismeret 5. „A” változat. Munkafüzet. 2001. 48 old.; c) Hon- és népismeret 6. „A” változat. 2002. 80 old.; d) Hon- és népismeret 6. „A” változat. Munkafüzet. 2002. 40 old. Valamennyi a Bíbor Kiadó gondozásában jelent meg Miskolcon.

„iránytű”. Megindult, pontosabban: tudatosan folytatódott valami, aminek következményeként a hely- és népismeret újra szerves része lett sok-sok iskola pedagógiai programjának.

Nem áztatjuk magunkat azzal, hogy minden rendben van, hiszen ennek a nevelési területnek mind a jelentőségéről és szerepéről, mind formáiról és módszereiről ismételtelen szólnunk kell, hogy segíthessük az iskolai gyakorlatot. Az „Iskola és honismeret” című konferenciaprogramot nem előírásokat fogalmaz meg, hanem megoldási változatokat tár fel; nem szabványosításra törekszünk tehát, hanem az alkotóerők felszabadítására. S ha az alapkérdések tisztázásán túljutottunk is az évek során, nem árt tanácskozásunk elején szemléletünk legfőbb meghatározó elemét felidézni, mert ez megszabja gondolkodásunk irányait jelen konferenciánk témájáról. Mai tanácskozásunk legfontosabb tétele minden bizonnyal az lehet (ha a korábbi konferenciák tanulságait elfogadjuk), hogy a hon- és népismeret nem csupán egy iskolai tantárgy a többi között, hanem olyan komplex tudás- és képességterület, amelynek elemei több szaktárgy keretei között jelennek meg, és amely e helyzetéből és jellegéből következően integráló erő lehet az embernevelésben.

Vegyük sorra e tétel négy összetevőjét! Észre kell vennünk, hogy valamennyi túlmutat a tanóra keretein, sőt kaput nyithat az iskolán túli világra is:

1. *A hon- és népismeret nem csupán „tantárgy”.* Bár a közoktatás 5. és 6. évfolyamán a Nemzeti Alaptanterv lehetőséget ad ilyen tantárgy szervezésére, ez a stúdium elsősorban néprajzi ismereteket ad, s nem fedi a honismereti tudás teljes körét. Honismereti nevelésnek azokon az évfolyamokon is helye van, ahol az nem összpontosítható ilyen elnevezésű tanórákba. Tehát beépül a többi iskolai tevékenységformába mind a tanórai, mind a tanórán kívüli szervezeti egységekbe.

2. *A hon- és népismeret tudást ad és képességeket fejleszt.* Gondoskodni kell tehát arról, hogy ismeretelemei tervszerűen megjelenjenek a szaktárgyak anyagában, s hogy mód és alkalom nyíljon a tanulók számára olyan tevékenységi formákra, amelyek a tudás alkalmazására készítik, képességeit gyarapítják.

3. *Komplex jellegű ismeretkörrel van szó,* tehát több szakterület keretei között található a honismeret tudásrészei. Az anyanyelvi nevelés, az irodalom- és történelemtanítás, a földrajz, a biológia (természetismeret), a technika, az ének, a testnevelés egyaránt hozzájárulhat ahhoz, hogy a tanulók árnyalt képet alkothassanak magukban honunk és népünk történeti, etnikai jellemzőiről, életviszonyairól, sajátos kultúrájáról.

4. *A hon- és népismeret integráló szerepet tölthet be a nevelésben,* állítjuk mi, akik tapasztalatokat szereztünk már erről. Épp a hiteles magyarságkép kialakítása teszi lehetővé, hogy a táj és nép, a történeti fejlődés, az életmód és a termelési kultúra ismerete, az irodalmi, a vizuális, a zenei műveltség és hagyománykincs egységbe rendeződjön az ifjú tudatban. Ez az egységes, rendszerre kristályosodó kép hiányzik ma nagyon, és ez nehezíti az ifjúság tájékozódását a modern élet kihívásai között. Mivel a hon- és népismeret nem tantárgy, továbbá mivel képességek fejlesztését igényli, és mivel több szakterületet integráló komplexitás jellemzi, nagyon *természetes formája a tanórán kívüli szerveződés,* elsősorban a szakkör (önképzőkör).

E konferencia a címében a honismeret „tanórán kívüli” lehetőségeire utal, a programba vett előadások azonban tovább tágitják a kört, hiszen több olyan téma kerül teretükre, amely nemcsak a tanórán, hanem az iskola falain is túl mutat. Célszerű, hogy tudatos megkülönböztetést tegyünk, hiszen: mások a feladatok, a keretek, a módszerek az iskolán belüli alkalmak kihasználásakor, mint az iskolán kívüli honismereti-helytörténeti munkában. Az előbbiben az intézmény pedagógiai programja a szabályozó erő, az utóbbiban viszont mind az egyén, mind a társadalom részéről speciálisabb motívumok hatnak. A pedagógiai, szakmódszertani irodalom is különbséget tesz a tevékenységek e két területe között.

A határvonal olykor elmosódik, de többnyire könnyen megvonható. Egy országos vetélkedőn ki kell lépni az iskola falai közül, de ha a felkészülés szerves része az ottani szakköri tevékenységnek, mégsem számít iskolán kívüli alkalomnak. Honismereti tábor szervezhet az iskola is a maga érdeklődő diákjai számára, de szervezhet egy múzeum is, hogy az ifjúságot bevonja néprajzi vagy régészeti feltáró munkájába. Az utóbbi kívül esik az oktatási intézmény kompetenciáján. Sőt: meghirdethet tábor egy üzleti alapon álló vállalkozás is, amely változatos nyári vakációt ígér a jelentkező diáknak természetjárással vagy a falusi élet néhány velejáróval.

rójának bemutatásával. A cserkészlet kapcsolódhat egyetlen oktatási intézményhez, de szerveződhet iskolaközi, egyházi alapon is.

Tehát: az „iskolán kívüli” jelző nem egyszerűen a helyszínen mutatkozó különbségre utal, hanem az iskolától *függetlenül kiűzött célok* követését, eltérő *szervezeti formák* alkalmazását jelenti. Egy olyan iskolai szakkör, amely foglalkozásait a múzeumban tartja: tanórán kívüli, de nem iskolán kívüli tevékenység. Egy televíziós vetélkedőn való részvétel viszont iskolán kívüli alkalom akkor is, ha annak megrendezéséhez iskolai helyszínt bérelnek. A honismereti mozgalom szempontjából valamennyi formával foglalkozni kell, de az iskola szemszögéből nézve azokat az alkalmakat kell rendszerbe foglalni, amelyekre kiterjed tudatos nevelőmunkája. Konferenciánk jellegéből adódóan most az iskola felől kell közelítenem a honismerethez.

Több iskolában megkezdődött a hon- és népismeret tanítása, tehát ez a stúdium helyet kapott az órarendben. Az ebben közreműködő pedagógusok sem mondanak azonban le arról, hogy – tágitva a félévi 18 óra lehetőségeit – tanórán kívüli feladatokkal gazdagítsák lehetőségeiket. Példaképpen Kissné Király Piroska 6. osztályosok számára készült legújabb munkafüzeteiből idézek néhány feladattípust, amelyek a tanított témakörhöz kapcsolódnak, s bővítik a tanórai ismeretszerzést:

– Rajzold le falun élő ismerős vagy rokon udvarának alaprajzát, benne a gazdasági udvar épületeivel!

– Gyűjts képeket vagy készíts rajzokat gabona- és kukoricatárolókról!

– Gyűjts közmondásokat a használatokkal kapcsolatban!

– Ha vidéken élsz, ragassz az albumodba képeslapot vagy fotót településedről!

– Milyen üzemek találhatóak városodban, amelyeknek a nyersanyaga búza!

– Kutass családod fényképalbumában, keresd a kenderfeldolgozás, a szövés-fonás emlékeit!

– Készíts riportot olyan ismerősökkel, esetleg déd-, nagyszüleiddel, akik még emlékeznek a fonáshoz, szövéshez vagy fonóházhoz kötődő szokásokra, hagyományokra! Jegyezd le!

– Érdeklődj szüleidtől, nagyszüleidtől, milyen gazdálkodáshoz kapcsolódó ünnepi népszokásokat ismertek az ő gyermekkorukban! Ha tudsz, gyűjts fotót ezekről és ragaszd az albumodba!

– Végezz összehasonlítást! Írj a tankönyv segítségével egy listát a 16 év alatti gyerekek kötelességeiről, és gyűjtsd össze az általuk végzett feladatokat, házi-, illetve kerti munkát!

– Tervezz meg egy komatálalt! Ha neked kellene vinni, mit főznél? Keress a szakácskönyvből ételrecepteket!

– Tanuljátok meg valamelyik pünkösdi népszokást!

De nemcsak azért lépünk ki a tanóráról, hogy tágituk a tanítói aktivitás tanórai lehetőségeit, hanem, mert vannak olyan szervezeti megoldások és tevékenységi formák, amelyek tudatosan tanórán kívüli célzatúak. Közülük talán a legtipikusabb a *szakkör*, hiszen a hon- és népismeret iskolai jelentése a tanórákon kívül a legeredményesebben egy tervszerűen működő szakkör formájában valósítható meg. Egyrészt azért, mert szervezett és tervszerű munkát tesz lehetővé, másrészt mert egyéni és közös tevékenységformák egyaránt alkalmazhatók benne. Hátránya, hogy csak az önkéntes jelentkezőket vonja be tevékenységi köreibbe, előnye viszont, hogy intenzív munkára kínál lehetőséget. Az iskolai szakkör haszna, hogy része az intézményi nevelőmunka rendszerének, de sikerrel működhet ifjúsági szakkör az iskolától *függetlenül* is (pl. művelődési házban, múzeumban, könyvtárban). Alprobléma lenne arról vitatkozni, melyik előnyösebb, hiszen mindkettőnek vannak kiváló lehetőségei. Magam most – értelemszerűen – az iskolai szakkört állítom figyelmem középpontjába, abból ugyanis levezethetők a tanórán kívüli egyéb lehetőségek. Nem kell teljességre törekednem az áttekintésben, hiszen konferenciánk programjában előadótársaim ezekre a formákra részletesebben kitérnek.

A *szakkör* nálam most *gyűjtőfogalom*ként szerepel. Többféle típusa van, s elnevezésében is, érdeklődési körének, tartalmának kijelölésében is egymástól egészen különböző alakot ölthet. A *közös alap* többnyire a helyismereti-helytörténeti tematika. A mai iskolai gyakorlatban a természetjáró kortól a felsőfokú tanulmányokra felkészítő tudományos diákkörig sokféle honis-

mereti jellegű, tanórán kívüli csoportosulás működik. Sok helyen alakítanak egy-egy tudományág elmélyültebb megismerésére szolgáló (történelmi, irodalmi, földrajzi, néprajzi) tantárgyi köröket, amelyek azért honismereti jellegűek, mert bennük a helyi adottságok és hagyományok kerülnek a középpontba, de működnek környezetismereti vagy éppen népdalgyűjtésre szakosodó szakkörök is. Sajátos szerepüket akkor tudják betölteni, ha jól körülhatárolt tematikával tervszerűséget visznek munkájukba, s tág teret képesek nyitni az egyéni és csoportos öntevékenységre.

A honismereti szakkör két legerősebb motivációs tényezője: a résztvevők közös érdeklődésén alapuló *önkéntes társulás*, valamint a változatos munkaformákból fakadó *sokszínűség*. A szakkörben is érvényesül a tanári irányítás, mégpedig az ismeretközvetítésben, a módszertani segítségnyújtásban, a teljesítmények értékelésében. De kialakítandó egyfajta önkormányzatiság a működési rendben. Ha a hajdani önképzőkörök szervezeti hagyományait elevenítjük fel, akkor a tanárelnök mellett az ifjúsági elnök, a titkár, a jegyző, a szerkesztő, a technikus, a pénztáros osztozik a feladatokon, s alkalmi megbízatásokat kapnak a tagok.

A szakkörben végzett tevékenységnek négy területét kell számba vennünk, ezekbe sorolható a teljes cél- és tevékenységrendszer. E négy terület elemei:

1. Az alap a *szakköri foglalkozás* (amely leginkább hasonlít egy tanórára).

a) Elméleti képzés folyik benne: az iskolai tananyagot kiegészítő történeti ismereteket (pl. helytörténet, néprajz, művelődéstörténet) nyújt a tanár, egy-egy beszámolóra vállalkozó szakköri tag, esetleg egy meghívott előadó. Része ennek az alapozó ismeretszerzésnek a módszertan elsajátítása (pl. forrásfeltárás, forráskritika).

b) Gyakorlati ismeretekhez jut a szakköri üléseken a tanuló több vonatkozásban is. Megismerkedik az anyaggyűjtés technikájával (írott adatok felkutatása; az adatközlőkkel való foglalkozás; jegyzetelés, a tárgyszerű leírás elsajátítása; a kép, a térkép, a tárgyi gyűjtés gyakorlata). Eligazítást kap a föltárt anyag rendszerezéséhez, egy téma logikus feldolgozásához. Megtanulja (tökéletesíti) a technikai eszközök kezelését, felkészül a fényképezésre, videózásra, rajz készítésére, a hangfelvételre, kottázásra.

2. A szakkör azonban *terepmunkát* is végez.

a) Tagjai „látó út”-ra (tanulmányútra) mennek, hogy megismerkedjenek a világgal.

b) Gyűjtőútra indulnak, hogy egyéni témájukhoz tényanyagot keressenek, vagy kisebb csoportban munkálkodjanak bizonyos adatok, emlékek, tárgyak összegyűjtésén.

c) A szakkör tábort szervezhet, mind a „terep” eredményesebb bejárása, megismerése érdekében, mind a gyűjtés sikere céljából.

d) Egyéni és csoportos feladatok teljesítésére a szakkör tagjai ellátogatnak a közgyűjteményekbe. Megismerkednek a levéltár, a könyvtár, a múzeum feladataival, állományával.

3. A szakköri munka *egyéni feladatok* vállalásával teljesül ki.

a) A tagok önkéntes jelentkezése alapján hozzájuk nehézségi fokban, érdeklődési körben közel álló egyéni témát választhatnak, feltárják annak irodalmát, és elméleti meg gyakorlati alapismereteik birtokában megismerik témájuk tartalmát.

b) A beszámoló készítése arra nyit lehetőséget, hogy a tanuló képes legyen témájának megismert tartalmát mások számára is átadhatóvá formálni.

Az átadás történhet szóban (pl. szakkörben, iskolarádióban), illetve írásban (pl. az iskolai újságban, a szakköri faliújságon).

c) Pályamű elkészítése jelentheti az egyéni feladatvállalás csúcását.

4. A szakköri tevékenység része az is, amikor kiállunk a *nyilvánosság* elé. Azért célszerű erre is vállalkozni, mert ezáltal számot adhatunk arról, amit végeztünk, továbbá alkalmat találunk arra, hogy valamit visszaadjunk a közösségnek, amelytől ismereteinket szereztük. Ennek főbb formái:

a) Ünnepegy (egy jeles helyi évfordulón), színpadi bemutató (pl. egy népszokás feldolgozásával) az iskola, a település tájékoztatására.

b) Vetélkedő, amely – különböző szinteken és nehézségi fokozatban – egyénileg vagy csapatban szervezhető.

c) Kiállítás (muzeális gyűjtemény) létrehozása a gyűjtött tárgyak (képek) megszólaltatására, az elsajátított szakmai és technikai képességek birtokában.

d) Szakköri kiadvány (újság, krónika, tematikus füzet, könyv) összeállítása és megjelentetése. Ebben megnyilatkozik a nyelvhasználati képesség, a szakmai felkészültség mellett a technikai rátermettség is (pl. szerkesztés, szövegszerkesztés, korrigálás, képszerkesztés).

Lám, a fenti vázlatos áttekintésben a szakkör kapcsán érintettünk szinte minden tanórán kívüli, sőt iskolán kívüli formát. A szakköri munka megelőzhet egy másik munkaformát úgy, hogy előkészít arra (pl. vetélkedőre, pályamű írásra), illetve követhet egy korábban alkalmazott formát (pl. egy kirándulás eredményeinek feldolgozása céljából).

Az is kitűnhetett a szakköri munka elemeinek számbavétele nyomán, hogy kevés olyan témakör létezik, amely a honismeretnél komplexebb, sokszínűbb tevékenykedésre nyitna lehetőséget, s amelyben elmélet és gyakorlat ilyen változatossággal egészítené ki egymást. Ezért emelhetjük ki a honismereti munka személyiségfejlesztő hatását, aminek az iskolás korosztályok vonatkozásában kiemelt jelentősége van. A honismeret tanórán kívüli formái a tehetséggnevelés kiváló alkalmi. Emellett – tapasztalataim birtokában állíthatom – a szerényebb képességű tanuló számára is sikerélményt ígérnek.

Többünk mestere, Végh József 1942-ben azt írta: „A táj- és népkutató munka a nemzeti, állampolgári és társadalmi nevelést mélyíti el; felfedi a magyar sorskérdéseket, és azzal, hogy részben be is vezeti vizsgálatukba az ifjúságot, új magyar tudományos élet megteremtését segíti elő tudományos kutatóanyag és rendszer tekintetében egyaránt.” Ma – sajnos – nem mérünk ilyen optimizmussal fogalmazni. Talán azért nem, mert be kell vallanunk, hogy 60 év múltán is időszerű (mert megoldatlan) az akkor megfogalmazott követelmény: „A nemzeti műveltség tartalmát, a nemzeti hagyományt, a felső és középosztály úgynevezett magas műveltségét, a nemzetközi művelődés vívmányait a középiskola eddig is átadta, de a jövőben el kell fogadnia a néphagyományt is, mert ez is fontos tartozéka a nemzeti műveltségnek. (...) Behatóan, az eddigieknél alaposabban meg kell ismertetnünk a tanulókkal e hagyományok hordozóját, a népet és a magyar élet színhelyét, a magyar földet, továbbá a kettőjük kölcsönös hatásából létrejövő művelődési értékeket. (...) A legújabb kor története (...) megtanított arra, hogy az egyik legfontosabb nemzetfenntartó erő az önálló népi-nemzeti kultúra.”

Ezeket a szavakat csak aláhúzni lehet ma, amikor a remények szerint hamarosan megtörténik hazánknak az Európai Unióhoz való csatlakozása. Széles körben tudatosítani kellene, hogy a felkészülési folyamatban nemcsak jogharmonizációra, gazdasági megerősödéssre, hatékonyabb környezetvédelemre van szükség, hanem népi-nemzeti kultúránk megerősítésére is, hogy méltó helyet teremtsünk a magunk számára az egyesült Európában.

Mivel is zárhatnám gondolataimat mással, mint azzal a biztatással: keressük együtt és tovább azokat a formákat és lehetőségeket, amelyek segítségünkre vannak a honismeretben, a magyar néphagyományokban rejlő mély erkölcsi és pedagógiai értékek kiaknázásában, azonosítástudatunk erősítésében! Az iskolai oktatás keretében éppúgy, mint az iskolán kívüli szintereken.

Kováts Dániel

Kötődés a szülőföldhöz

Mint tanár, úgy tartom, hogy az oktatással, tanítással párhuzamosan igen nagy hangsúlyt kell fektetni a fiatalok nevelésére.

A Beregszászi Magyar Gimnáziumban a *Szülőföldem* szakkört vezetem. A szakkör munkájába bekapcsolódnak a beregszászi Kossuth Lajos Középiskola és az Egészségügyi Szakközépiskola tanulói is. A szakkör tagjai szeretnék minél többet megtudni a városunkról és szülőföldünkről: Kárpátaljáról.

A nevelés, tájékoztatás, megismerés, megtapasztalás nélkülözhetetlen kelléke a szülőföldhöz való kötődésnek. Évekkel ezelőtt jelmondatul választottuk: „*Boldoguljunk szülőföldünkön magyarként!*”

Célom, hogy a felnővekvő nemzedék szeresse szülőföldjét. De szeretni csak úgy lehet, ha ismerik azt! Ezért évente terv szerint öt-hat hagyományörző utat szervezek. Természetesen végimagyarázom az egész utat. A történelmünkkel kapcsolatos emlékhelyeken megállunk, néhány felvételt készítünk, letezzük a megemlékezés, a hála koszorúját.

A tanintézetben lévő foglalkozásokon tanulmányozzuk Kárpátalját. Van két nagyméretű csodálatos térképem, amelyeket egy művésszel rajzoltattam. Egyik Kárpátalját, a másik a Beregszászi járást ábrázolja, minden út előtt kis térképet készítünk saját részünkre: hol, milyen útvonalon haladunk, melyik hegyvonulat melyik csúcsára jutunk fel. Hazajövet a falon lévő nagy térképre tűzünk egy icipici zászlót, jelezve, hogy azt a helyet (csúcsot) „meghódítottuk”.

Jegyzeteket készítünk Kárpátalja adataiból: területe, lakossága a vallási és nemzetiségi hovatartozás arányai, hegyei, havasai, hágói, folyói (mellékvizei) vizesései, tavai, vízierőműve, emlékművei (mikor kinek vagy minek a tiszteletére állították), várai, kastélyai, műemlékei.

Az egyik útvonalunk: Beregszász–Huszt. A Nagyság völgyében emelkedő úton haladunk Ökörmezőig. Jobb oldalon húzódik mellettünk a Bovcár-hegyvonulat, Toronya, a Toronyai-hágó. Visszafelé a Talabor völgyében ereszkedtünk le, ahol megálltunk a vilsányai gyermekszanatóriumnál. Ott a gyermekek igen örültek nekünk. Mi egy kis édességgel, simogatással kedveskedtünk nekik. Fényképfelvételeket készítettünk róluk, és elküldtük nekik. A beteg gyermekek minden csekélységnek nagyon tudnak örülni.

Minden utunk felejthetetlen élménnyel gazdagított bennünket. Csak egyetlen emlék erről az útvonalról: Égermező nevű pici hegyi faluban kerestem a Rákóczi-forrást. Megállítottam az autóbust. Néhány tanulóval kiszálltunk. Egy fiatal hölgy jött az amúgy kihalt kis falu utcáján (dologidő volt), akitől azt kérdeztem, melyik forrásból is merítsünk vizet, mert az egész csapat megszomjazott (hiszen szalonnasütés után voltunk). Nagy meglepetésünkre azt a választ kaptuk (ruszin nyelven): „Igyatok abból a forrásból, amelyikből Rákóczi király is ivott”. Mintegy 100 méterrel lejjebb volt a forrás. Mindenki kiszállt a buszból, én pedig könnyes szemmel tudtam elmondani, hogy a szájhagyomány megtartotta Nagy Fejedelmünk emlékét és háromszáz év távlatából „királynak” titulálja egy fiatal hölgy. Levontuk ebből azt a következtetést, hogy igen elevenen él Rákóczi emléke a ruszin lakosság körében is. Nemhiába nevezte a Nagyságos fejedelem a ruszinokat „leghűségesebb népemnek”.

Aki nevelni akar, annak az időt és a szeretetet nem kell sajnálnia a tanulóktól, mert megtérül: a szívükben helyet foglal az a szó *szülőföldem*. Gyermekeiknek, unokáiknak bármikor meg tudják majd mutatni a mi csodálatos Kárpátaljánkat, ám ehhez meg kell ismerni.

Borbély Ibolya

Kiosztották a Kisteleki Ede Alapítvány jutalmait

A szegedi Somogyi-könyvtárban 2002. november 26-án, az alapítvány névadójának, Kisteleki Ede (1861–1931) költőnek és hírlapírónak születésnapján kiosztották a város történeti pályázat jutalmait. A bírálóbizottság titkos szavazással 70 000 Ft-tal jutalmazta Szilágyi György: *Szeged és a városkörnyék igazgatási kapcsolata a XX. század második felében* című pályamunkáját, 50–50 000 Ft jutalomban részesült Fábian Imre: *Csak egy nyár. Feljegyzések a szabadkai 747-es piarista cserkészekről*, Bányai Jenő–Bányai Gitta: *A szegedi rádiózás története* című munkája.

A bizottság egyidejűleg új pályázatot írt ki. Díjait immár a 12. alkalommal 2004. november 26-án osztják ki. *Célját az alapítvány ezután új módon szolgálja. Egy díjat (150 000 Ft) és két (egyenként 70 000 Ft) jutalommal támogatja a Szeged történetével kapcsolatos, kiadásra érett, szakértő lektortól ajánlott mű megjelentetését. A kéziratos pályaművet 2004. május 31-ig körve vagy füzve egy példányban kell eljuttatni a Somogyi-könyvtárba (Szeged, Pf. 441. 6701). A pályázat jelíges, a szerző nevét a dolgozat nem tartalmazhatja. Nevét és címét zárt borítékban mellékelje. A díjnyertes és jutalmazott pályaművek a Somogyi-könyvtár állományába kerülnek.*

ÉVFORDULÓK

Debreczeni Márton bányamérnök és költő emlékezete

2001-ben emlékeztek halálának 150. évfordulójára, 2002-ben pedig születésének bicentenáriumi ünnepeit tartották. Szülőfalujának, a kalotaszegi Magyargyerőmonostornak szép és bensőséges ünnepéről előző számunkban már beszámoltunk. Milyen is volt Debreczeni Mártonnak, ennek a kiváló tudósnak és méltatlanul elfeledett költőnek az élete és dolgos működése, egy olyan emberé, akiről – mint Gazda István megjegyzi - hasonló hőskölte-mény írható, mint amilyet maga is papírra vetett.

A család

Debreczeni Márton – Erdély egyik legzseniálisabb szülőtte, ahogy őt híres történétírónk, Kőváry László nevezte –, 1802. január 25-én született a Kolozs megyei Magyargyerőmonostoron (románul Manastireni), Debreczeni János fazekasmester és magyarvalkói Lőrincz Erzsébet hatodik gyermekeként. Születésekor már csak Erzsébet és Kata nevű nővérei éltek. Később még öt testvére született.

A Debreczeni-ház, melyben a falu híres szülőtte napvilágot látott, olyan lehetett, mint ahogy a régi kalotaszegi házat Jankó János a XIX. század végén leírta: szalmás, púpos tetejű, melynek aajtaja fasarkon fordult, fakapcsa fakulccsal zárult. Paulai Viktor helybeli lelkész közléséből pedig konkrétan azt is tudjuk, hogy Debreczeni szülőháza egy szobából és egy kamrából állt, és még lebontása előtt is kéménytelen volt. Versényi György 1899-ben a házról azt írja, hogy „*ma is megvan a papilak alatt s nem is rozoga állapotban. De mai tulajdonosa, Imre Jankó András le akarja bontani, ha már az őszön le nem bontatta.*” A régi házat a helyére épített és ma is álló „új” ház homlokzatán található évszám szerint valójában már 1897-ben lebontották. A régi Debreczeni-ház, a Debreczeni-porta a Kemény-udvar – a későbbi papkert – tövében, két patak találkozásánál, egy nagy sziklához lapulva, az ún. Sikátor utcában feküdt.

A család származása, illetve eredete már nem határozható meg ilyen pontosan. Debreczeni Márton édesapját, mint már említettük Jánosnak hívták és ezt a nevet viselte nagyapja is, aki 1790. december 6-án halt meg Magyargyerőmonostoron 67 éves korában. Az ő neve két helyen is olvasható a falu ősi templomában: a papné székén, mint egyházfi (1758) és a régi karzat alján található íráson kurátorként. Az írás a következő: „*Ez az kar készült, Debreczeni János Kurátorságában, Kolosvári Lőrincz János Által*”. Ez a régi vagy nagykar az egyház számadáskönyve szerint 1780-ban készült. A számadáskönyvből az is kiderül, hogy Debreczeni Márton nagyapja 1777 és 1780 között volt a református egyház kurátora. Annyi az ismert adatokból is bizonyosnak látszik, hogy az édesapa 1773-ban már Magyargyerőmonostoron látta meg a napvilágot, de az 1723-ban született nagyapáról ugyanezt már nem állíthatjuk.

A XIX. század végén élő családtagok eredetükről úgy emlékeztek, hogy „*őseik idegenből száadtak oda*”, Monostorra. Mi magunk jelenleg azt feltételezzük, hogy id. Debreczeni János vagy annak édesapja (Márton dédapja) vándorolt be a faluba, mégpedig a közeli Kispetriből. Ebben a kis kalotaszegi faluban már a XVII. század végén ott lehettek a Debreczeniek, mert a család két felnőtt tagja, Debreczeni István és Márton innen állt be 1704 őszén az erdélyi kuruc hadseregbe (gróf Csáky László ezredébe). Az 1713-as Kolozs vármegyei összeírásban talán az előbb említett István mellett, a falu lakosaként szerepel Debreczeni János és Tamás. Az összeírók ugyanekkor Monostoron nem találtak Debreczenit, úgyhogy azok a faluban csak valamikor 1713 után – és mindenképpen 1758 előtt – jelenhettek meg. (A XVIII. század elején csupán Kispetriben honos család a következő században már több közeli faluban, Nagypetriben,

Bábonyan és Farnoson is megtalálható.) Debreczeni ősei tehát valószínűleg Kispetriből származtak át Magyargyerőmonostorra, de a család neve jelzi régebbi származási helyét.

A paraszti sorban élő Debreczeniek úgy tűnik valamikor – talán Erdélybe való bejövételük előtt – a nemességhez tartoztak, és később süllyedtek le a jobbágyok közé. Egy, a nemesi származást alátámasztani látszó eredeti nemeslevél már volt Debreczeni Márton kezében. A nemességet eszerint Rudolf magyar király adományozta 1578. február 21-én Debreczeni István ónodi harmincadosnak szolgálatai jutalmául. A családi elbeszélés szerint a nemeslevelet valamelyik ős „beitta” vagy szegénysége miatt eladta, és Debreczeni Márton volt az, aki aztán visszaváltotta 100 forintért Déván, egy özvegyasszonytól. Sok nemesi család süllyedt idővel jobbágysorba, mert nem tudták nemességüket igazolni, illetve elvesztették mindenüket. Elképzelhető, hogy a magyargyerőmonostori Debreczeni-családnál is így történt, noha bizonyítható leszármazás híján ez nem kétségtelen. – Mindenesetre Debreczeni Márton az 1578-ban adományozott, a fehér liliumot karmaiban tartó, hármas halmon ágaskodó orszlánt ábrázoló nemesi címerrel saját pecsétnyomót készíttetett, és ezzel pecsételte le 1849-ben hivatalos, miniszteri biztosi leveleit.

Kétségtelen viszont, hogy Debreczeni szegény fazekascsaládból származott. Már nagyapja fazekasmester volt és az lett apja és István nevű nagybátyja is (később Pál öccse és Máté nevű unokatestvére stb.). Legidősebb fiúgyermekként a családi mesterség folytatása várt rá, de egy baleset megakadályozta ebben. Az történt, hogy a kis Marci jobb hüvelykujját harangozás közben a harang elszakította, összeroncsolta. De ez a baleset egyúttal megnyitotta számára az iskolai tanulmányok folytatásának lehetőségét.

Tanulói évek

Iskolai tanulmányait szülőfalujában kezdte, majd 1813 őszén szülei beadták a kolozsvári református kollégiumba. Egy évtizedet töltött a híres alma materben. Az alsóbb osztályok után elvégezte a bölselet és törvénytant összes, valamint a teológia első évfolyamát. Felső évesként – tanulmányai mellett – az alosztályok görög irodalom korrepetitora volt. Emellett még magántanítószkodott is. Tanárai közül Debreczenire főként Méhes Sámuel és Szilágyi Ferenc volt nagy hatással. Kolozsvári diákéveiben kezdett el verselgetni, melyről két kötetnyi költemény tanúsodik. Ő írta meg 1818-ban az első, nyomtatásban megjelent román katonabúcsúztatót. Versei a diákság körében ismertek és közkedveltek voltak. A felsőbb osztályokban együtt tanult pl. Herepei Károllyal, a későbbi neves református lelkésszel, és Pataki Dániellel, kora leghíresebb erdélyi orvosával. Mindkettővel élete végéig jó barátságban volt. Debreczeni – figyelembe véve kollégiumi felsőbb tanulmányait – a lelkészi, a tanári vagy az ügyvédi pályára készülhetett. Pályaválasztására végül egy élmény gyakorolt döntő hatást. Utolsó iskolai évében Désaknára került, ahol Berényi Imre sóbányanagy és a bányatisztek körében ünnepelve döntötte el, hogy bányász lesz. *„Soha egy testületnél is oly barátságos, oly jóérzelmű emberekre nem találtam”* – mesélte utóbb barátjának. *„Ezek az elsőtől utolsóig hivatali rang, születés, s más megkülönböztetés nélkül mint testvérek látszanak együtt élni. Volt köztök egy szájos víg ember, ki mindenképen igyekezett rábeszélni: hogy menjek Selmeczre, legyek kamarai hivatalnok; ennél bizonyosabb kenyér nincs; szegény ember ha esze van és szorgalmas, ott leghamarább elémegy. Azt hittem, hogy legalább is második ur a háznál, később megtudám, hogy hivatali írnok. Ez egyformaság nagyon tetszett nekem.”* Debreczeni döntését meghozva félbeszakította teológiai tanulmányait és 1823. május 9-én kivette végbizonysítványát, melyben többek között a következők olvashatók: *„Minden egyes tantárgyban első volt a kitűnők között. A zenében és a műfestésben is dicséretes előhaladást tett. (...) Kiváló észtehetsége, szorgalma, erkölcsi tisztasága, előljáróival szemben tanúsított engedelmessége dicséretes ajánló tulajdonai; és hisszük, hogy ezen ifju a jövőben a hazának hű és munkás polgára leendő.”* Az elvárásoknak Debreczeni elkövetkezendő életében hatványozottan megfelelt.

A 21 éves fiatalember a híres selmeci bányászakadémiára jelentkezett és a beiratkozásra szóló engedélyt 1823. augusztus 9-én meg is kapta. Az előadások azonban csak november elején kezdődtek, úgyhogy a még közbe eső három hónapot Debreczeni Márton leendő hivatása megismerésére fordította. Ezért Bukovina felé vette az útját, ahol a Jakovina közelében fekvő Fundu Moldovi nevezetű faluban, a Mancz-féle réz- és vasbányáknál a rendelkezésre álló időt új ásványerck keresésével töltötte. A bányászaköszönés: *Jó szerencsét!* neki valóban szerencsét hozott, mert egyedül ő talált új ásványérre, amit aztán a nevére kereszteltek. A bányatulajdonos látva az ifjú tehetségét felajánlotta, hogy állja tanulmányai költségét, ha ő kötelezi magát

arra, hogy az akadémia végeztével szolgálatába lép. Debreczeni a kecsegtető ajánlatot – mivel csak „*honában s honának*” kívánt szolgálni – nem fogadta el.

Selmeci bányászati tanulmányait 1823 novemberében kezdte meg. Olyan neves professzorok tanították, mint Schittko József és a korábban a bécsi egyetemen oktató Wehrle Alajos. Az akadémia két és fél év alatt végezte el kitűnő eredménnyel, mégpedig úgy, hogy szegénysége miatt az utolsó két év tanulmányait egy tanév alatt teljesítette. Tette ezt olyan kiváló eredménnyel, hogy az Udvari Kamara az erdélyi kincstár javaslatára 1825. július 23-án elrendelte a selmeci kamaragrófságnak, hogy erdélyi önkéntes bányagyakornokul eskettesse föl. Nem sokkal később, mivel nem állt rendelkezésre rendszeres akadémiai segélypénz, még akadémiai tanulóként kinevezték napidíjas radnai olvasztómesterré. Selmeci tanulmányait 1826 februárjában fejezte be. Bár végzettsége alapján Debreczeni Márton bányamérnök lett, valójában polihisztor volt. A real tudományok mellett a humán tudományok is nagy tudással rendelkezett. Nemcsak jó költő, hanem pl. kitűnő szónok is volt. Emellett még nagyszerű zenei tehetséggel bírt: hegedűn, zongorán és hegyi kürtön (*waldhorn*) tudott játszani. Utóbbin diákként a Kolozsvári Nemzeti Színház zenekarában, később baráti összejöveteleken még hivatalnok korában is szívesen játszott. Mindezekon kívül kiváló nyelvráterkéről tanúskodik, hogy hét nyelven beszélt: latinul, görögül, románul, németül, olaszul és franciául, valamint szlovákul, amit selmeci diákvei alatt sajátított el.

Az egyetlen erdélyi bányász

Debreczeni radnai hivatali állását 1826 áprilisában foglalta el. Itt szövődött házassága Láhner Terézszel, akitől 8 gyermeke született. Radnán kezdte el írni *A kióvi csata* című eposzát. Első állomáshelyén nem maradt sokáig, 1827 februárjától már a Hunyad megyei Csertésen dogozott helyettes kohóellenőrként. Kezdetben elég kevés fizetést kapott. Erről 1828-ban, Nagyfalvi József barátjának így panaszkodott: *„Két esztendeje mult hogy fizetségem még semmi se lágyobbult. A Csertési Kohók füstjei közt állok, és mint substitutus érzeket próbálok. Az igérték hogy majd nagy jutalom vár ha a substitutio egyszer végére jár. Ládd így biztatnak, mint katona szolgáját csak emelje nehéz bornyutarisnyját.”* Debreczeni bármennyire is csalódott volt, tettere készsége ez nem csökkentette, sőt újításaival csakhamar nyereségessé tette az addig veszteséggel működő csertési kohót. E tevékenységét háromszori ünnepélyes kamarai dicsőretekkel és egyszeri 400 Rft-os pénzbeli jutalommal ismerték el. A tehetségét felismerő kincstári vezetés 1829. december 28-án az erdélyi bányászat központjába, Zalatnára helyezte. Debreczeni Márton zalatnai működésével – biztosan állíthatjuk – új és virágzó korszaka kezdődött az Erdélyi Érchegység bányászatának és kohászatának. 1830-as évekbeli munkásságánál a szerteágazó felhalálói tevékenységét kell hangsúlyoznunk. Gróf Mikó Imre erről így írt: *„A bányászati egyetem állapotokat, a mint a hivatali fokokon feljebb feljebb haladt, azonnal felismerte, és kimutatván a jót és használhatót, a tudomány jelen állásával egyezői, felfedezte, megszüntetni ajánlotta, kérte az ellenkezőt. Mejjén látó esze, a legjelesb szakkönyvek, kormányi költségen tett egy pár műutatás, és szakadatlan buvárkodásai segélyével azonnal kijelelte a javítandókat, ki a javítás módját s eszközeit, s addig kért és tervezett, addig tette tudományos kísérleteit s mutatta fel számainak igazságát, combinatióinak alaposságát, míg meghallgattatott, tervei elfogadtattak s alkalmazásba vétetni rendeltettek.”*

Debreczeni zalatnai éveit kohóellenőrként kezdte, és mint ilyen a sok ágazatú olvasztási kezelést irányította. Egy 1841 körül készített jegyzetében saját zalatnai működésével kapcsolatosan a következőt emelte ki: *„Mint Zalatnai Ellenőr a vegytani elveknek a gyakorlat mezején átvivés által az egész Kohászatban egy újabb irányt adott.”* Nagy haszonnal járó munkáját az Udvari Kamara azzal honorálta, hogy fizetését 1832. május 27-én kibocsátott rendeletével, 150 forinttal kiegészítette. 1832-ben kinevezték a kőrmöcbányai kohókészletek tartalmának megvizsgálására udvari végzés által kiküldött biztosság tagjává. Ekkor bejárta az alsó- és felső-magyarországi kohóműveket, sőt a Bécs melletti Nussdorf kénsvagyárát is megtekintette. Debreczeni munkájával messzemenőleg elégedettek voltak, amit jól mutatott az, hogy 1833. május 11-én kohónaggyá és igazgatósági ülnökké léptették elő. Ezt követően megbízták az offenbányai olvasztó megjavításával. Tevékenysége eredményeként az olvasztó megújult és nyereségessé vált (1833,1834). Debreczeni Márton zalatnai működése alatt nemcsak megjavította a meglévő olvasztókat, hanem két új magas-olvasztót is épített, és ezeknél alkalmazta először gyakorlatban az általa feltalált csigafúvókat. E kohók kiszolgálására és a bányászat megkönyvítésére 14 lőerős gőzmozdonyt tervezett, melyet 1837-ben Máriazellben készítettett el. Erdély első gőzgépjét 1838-ban helyezték üzembe.

Debreczeni találmányok és újítások sorával állt elő. Ő használta fel elsőként a kohóknál felhalmozott kéntartalmú salakokat kénygyártásra, és ő használta ki először tudományos alapon a tüzelőanyagok égési melegét a kohászatban. A zalatnai kohóknál ő kezdte meg a vasgálic gyártását, amivel egy új ipari és kereskedelmi cikket teremtett hazánkban. Ezenkívül a hazai viszonyoknak megfelelően javította a beváltási rendszert és a bányászat érdekeit figyelembe véve szabályozta az olvasztási költségeket. Debreczeni az ezüsttisztítónál végzett javításai által, valamint azáltal, hogy a kincstári erdőkben használatlanul fekvő ágakat és gallyakat az ezüsttisztítónál értékesítette, rengeteg fát és ölmet takarított meg. Legnagyobb találmánya az olvasztás folyamatát megkönnyítő csigafúvója volt, mely Európa-szerte ismertté tette a nevét. Csigafúvója a korábbi csigafúvókhoz képest csak fele annyi hajtóerőt kívánt. Évekig foglalkozott vele: számításokat végzett, kísérletezett, sőt az ellenőrzés és összehasonlítás kedvéért barátaival (pl. a már említett László Józseffel) is kísérleteket végeztetett. Végül is a tökéletesített csigafúvót csaknem az összes erdélyi nagyüzemi kohónál bevezették, sőt az 1840-es évek elejétől kitűnő teljesítménye miatt már a külföldi legnagyobb kohóműveknél is alkalmazták, pl. a bajorországi Hammerau kohójánál (1842). Mitőbb a távol-keleti Fülöp-szigetek egyik rézolvasztójában is Debreczeni-féle csigafúvó működött. A feltaláló találmányáért évente 200 pft tiszteletdíjat kapott. A csigafúvó jelentőségét Kövály László *Erdélyország statisztikája* c. művében eképpen fogalmazta meg: „E találmányféle ... igazán becsületünkre válik, minthogy eddig a derek Rómával abban leheténk vetélytársak, hogy mi is mint ők mi újat se találtunk fel.”

A sok-sok találmány, reform jelentős mértékben fellendítette Erdély bányászatát és főként kohászatát. Debreczeni Márton működése nyomán csak az erdélyi ezüstolvasztók több, mint tizenkétszeres haszonra tettek szert: míg 1821 és 1830 között 22 245 pft-ot, addig 1831 és 1840 között már 252 627 pft-ot jövedelmeztek, mégpedig úgy, hogy a zalatnai gőzgép és az offenbányai olvasztók 50 000 pft-ba kerültek. Teljesítményének újabb elismeréseként 1839-ben – Fillenbaum Ferenc zalatnai adminisztrátor erdélyi kincstári tanácsossá való kinevezését követően –, 37 évesen ő lett a zalatnai összes művelési ágak feje, bányatanácsosi címmel bánya-, kohó- és uradalmi igazgató. E minőségében alája tartoztak: a zalatnai pénztár és aranyváltás, az abrudbányai, topánfalvi, csertési, aljárjai, oláhpiani és körösbányai aranyváltások, a zalatnai, offenbányai, csertési és radnai kohóhivatalok, a zalatnai, csertési, offenbányai és abrudbányai kémlohivatalok, a zalatnai, abrudfalvi, topánfalvi, offenbányai és csertési erdőhivatalok, valamint a zalatnai udvarbírótság, uradalmi pénztár és a zalatnai, abrudbányai, topánfalvi és offenbányai ispánságok.

Adminisztrátori kinevezése után néhány hónappal, 1839. augusztus 26-án – zalatnai állását fenntartva – kamarai biztosként megbízták a vajdahunyadi vasmű szabályozásának irányításával. A vajdahunyadi vasgyártás újjászervezése valójában már 1837-ben kezdetét vette, melynek szükségességét közvetlenül az váltotta ki, hogy a gyár legnagyobb nagyolvasztója, a toplicai, 1837. január 15-én teljesen leégett. A kincstár az ügyben azonnal összehívta az adminisztráció összes vasgyári főnökét. Az általuk alkotott bizottság elnöke és előadója Debreczeni Márton lett, akinek javaslatára a bizottság a toplicai nagyolvasztó újrakiépítése helyett, a govasdiai nagyolvasztó modernizálása és bővítése mellett döntött. A govasdiai vasgyár modernizálásával – mely a reorganizáció első ütemét jelentette – 1838 szeptember végére készültek el. Az új ill. megújított nagyolvasztókat Debreczeni csigafúvóival szerelték fel. 1839-ben elkezdődött a szabályozás második nagy üteme. A további govasdiai beruházásokon kívül a vajdahunyadi kerület többi bányáinak felújítására is sor került. Debreczeni 1840. július végén fejezte be vajdahunyadi munkáját. Itteni működése során deklarálta az a cél vezette, hogy az erdélyi ipar oly irányba fejlessze, hogy az „oly követeléseknek is megfelelhessen, melyekért eddig külföldre szorultunk”. Végül a rendezés során a gyárnak nemcsak mennyiségi, de minőségi termelését is megjavította, melynek köszönhetően sikerült – fenti célját elérve – a hazai piacokat előzől külföldi vasgyártmányok nagy részét kiszorítani és bizonyos gyártmányok tekintetében az ellátást kizárólagosan magyar termékekkel biztosítani. Debreczeni e tárgyban *Über das Vajdahunyadi Eisenwesen und die Mittel den ertragsfähigen Bestand desselben dauerhaft festzustellen* címmel 315 oldalas elaborátumot írt. Vajdahunyad és környéke bányászatának és kohászatának fejlesztése az 1840-es években tovább folytatódott, de ezt Debreczeni már az erdélyi kincstár központjából, Nagyszébenből irányította.

1840 januárjában ugyanis herceg Lobkowitz Ágost, az Udvari Kamara elnöke, miután báró Gerliczi Fülöp nyugdíjazásával a kincstár egyik előadó tanácsosi állása megürült, – gróf Rhédey Ádám, kincstári elnök javaslatára – kinevezte őt kincstári ideiglenes előadóvá, és el-

rendelte, hogy e minőségben az összes kohászati, következőképp a vaskezelési ügyeket is vegye át, azaz az összes bányászati ügyek közté és Fillenbaum Ferenc kincstári tanácsos között legyenek megosztva. Gróf Nádasdy Ferenc kincstári alelnök a kincstári tanács január 28-i ülését követően arra kérte Rhédeyt, hogy még Debreczeni Szebenbe érkezése előtt úgy intézkedjék, hogy Fillenbaum kezében a bányászati, pénzverési és pénzváltási ügyek maradjanak, Debreczeninek pedig a kohászati, vajdahunyadi vaskezelési és bányászterdeszeti ügyek jussanak, melléje adván Sófalvi Elek titkárt, Conrád György fogalmazót és Antos József bányagyakornokot. Debreczeni Márton új hivatalát, elhúzódo vajdahunyadi munkája miatt csak 1840. augusztus 5-én tudta elfoglalni. A következő nyolc esztendőben főként szervezői tevékenysége által gyakorolt nagy hatást Erdély gazdaságára. Kitűnő hivatalnok és szervezőképességéről, munkaszeretetééről egykori kollégiumi társa és barátja, Herepei Károly vízaknai lelkész így ír: *„A Pegasus nem való járomba s azt tartják a Genie nem tudja hona hivatal mindég egy vágásban döcögő szekerét. Ha ez igaz, – Debreczeni kivétel volt. Nálánál munkásabb, kitaróbb s hivatalának inkább élő egyén soha sem volt, mert nem lehet. (...) Soha sem látogathattam meg úgy, hogy asztala mellett actákkal elborítva ne találjam. Rendszerint nem otthon, de hivatali szobájában dolgozott, hol jó reggeltől késő estig – az egyszerű ebéd egy oráját kivéve – mindég elvult foglalva.”* Debreczeni sokszor vacsoráját is hivatalába kérte, sőt többször ott is aludt. Nagyszzebeni éveiben a Disznódi utca 143 sz. alatt egy emeletes házat bérelt. Népés családjával az emeleten lakott. A földszintet üresen hagyta és szegény napidíjasoknak és írkokoknak adta ki ingyen.

Debreczeni Márton az uralkodó 1842 februárjában március elsejei hatállyal valóságos erdélyi kir. kincstári tanácsossá nevezte ki. (Ezzel ideiglenes előadói státusa megszűnt, de hatásköre nem változott.) Szakmai munkásságát az előléptetéseken és kamarai dicséreteken kívül elismerték: Zaránd vármegye, mely táblabírájává és Abrudbánya, mely tiszteletbeli polgárává választotta. Abrudbánya Tanácsának és bányásztesküdt közösségének ezen elismerést 1842. március 13-án írt levelében a következőképpen köszönte meg: *„Fogadják új polgártársok áldáidvezletét, kinek keble minden dobbanása a honi bányászat felvirágzásáért ver, s kinél ha a tehetség és erő oly nagy volna, mint a jó szándék és az igyekezet buzgósága, úgy a föld kerekéségén a honi bányászat mind anyagi, mind szellemi tekintetbe a legmagosabb fokon állana.”* Debreczeni Márton bokros hivatali teendői mellett alkalomadtán a társadalmi életben is szerepet vállalt: az 1845-ben megalakult szebeni magyar kaszinó elnökeként, valamint az erdélyi református egyház szebeni főgondnokaként és az egyházi főtanács ülnökeként.

Debreczeni az 1840-es években az egész erdélyi bányászatnak lendületet ad. Nincs olyan reform, hol ő, vagy mint kezdeményező és folytató, vagy mint segítő és végrehajtó ne volna jelen. Kivételes szervező egyéniség volt, akinek figyelme Erdély valamennyi bányájának vezetésére kiterjedt. Az igazgatók naponkénti feljegyzéseit legalább negyedévenként bekérte, hogy működésük menetébe, bányáik belső életébe tüzetesen bepillanthasson. Időnként a helyszínrre kiszállva irányította és ellenőrizte a munkafolyamatokat. Beosztottjait és kartársait alapos és kreatív munkára sarkalta és a legnagyobb örömmel segítette őket, ha valami újítással vagy életrevaló gondolattal álltak elő. A túlzott bürokráciával szemben az ügyeket gyorsan és ténylegesen előrevívó ügyintézésért dolgozott, pl. a különböző formulárek egyszerűsítésével vagy utasítások készítésével. Jelentős üzemszervezői tevékenységének egyik fennmaradt emléke *Az erdélyi bányászati igazgató és segédszemélyzet részére adandó utasítás tervezete* című munkája.

A hivatali papírmunka mellett kísérletező tudós tevékenysége alig jutott ideje. A kísérleteket ezért általában nem saját maga végezte, hanem útmutatásai szerint egy arra alkalmas személy. 1845-1846-ban pl. a zalatnai kohónál folytak kísérletek a nyersrész ezüstletlenítésére Reinbold Antal kohómester vezetésével. Kincstári tanácsosként dolgozta ki egyik legjelentősebb újítását, azt, hogy hogyan lehet az erdélyi sóbányáknál a hánýóra hordott, szennyezett, tisztátalan sótörmelekeket szódagyártásra felhasználni. Idevonatkozó eljárásáról Paul Meissner, a bécsi polytechnikum tanára elismerően így nyilatkozott: *„Úgy találom, hogy Debreczeni tanácsos urnak tisztátlan konyhasóaprolékból szükséggyártásra intézett tervében minden, mit a tudomány e tekintetben nyújthat, legnagyobb gondnal összeállítva, s oly célszerűleg méltatva van, miszerint ki kell mondanom, hogy a tervet merőben célszerűnek tartom, s meggyőződéde vagyok, hogy a feladat megoldása a legjobb kezekben van.”* A nagy érdeklődés és elismerés ellenére Debreczeni ezen eljárása nem jutott el a megvalósításig.

Debreczeni Márton szebeni éveit alatt sokat tett a bányászati szaknyelv magyarosításáért is. A Magyar Tudós Társaság elnöke, gr. Teleki József 1841. július 2-án írt levelében fölkérte gróf

Nádasdy Ferenc kincstári elnököt, hogy a bányászati *műnyelv* magyarosításában támogassa a Társaságot. Nádasdy ezt követően az Erdélyben használatos szakszavak és kifejezések összegyűjtését kérve levelet intézett az e tárgyban jártas bányatisztekhez. Debreczeni is munkához látott: szakszavakat gyűjtött és alkotott. Nádasdy végül a kincstárhoz beérkező szógyűjtemények megvizsgálásával és összeszerkesztésével őt bízta meg. 1842–1843 folyamán három szótárszerkesztményt is készített: a *Bányászati műszótár* címet viselő német-magyar szakszótár, töredékes mű (A-T); teljes, de nem véglegesített szótárszerkesztménye, *Sóbányászati német-magyar műszótára*; az ún. Debreczeni-féle bányászati szótár a *Német-magyar bányászati műszótár* című, késznek tekinthető munka.

Eme sokoldalú munkásságot gróf Mikó Imre, aki kincstári elnökként 1847-től Debreczeni felettese volt, a következőképpen méltatta: *„Ime mint ölelte fel alkotó talentuma az egyetemes bányaügyet; mint terjesztette ki munkásságát e nemzeti és státuszgazdászati ipar minden ágaira; hogy észrevett minden hiányt, minden tökéletesíthetőt, s mennyire képes volt széles ismeretei s ügyes tapintata által, hol baj jelentkezett, azonnal orvosált után látni! Képzeltetni mennyi s minő eredményei voltak egy ily tevékeny élet soha nem tágító fáradozásainak a kincstári jövedelmekre s általában a hazai bányászatra nézve. Szíve volt ő az erdélyi bányászok pangó testületének; életadó friss vért satnyult ereibe, rugékonyságot merev tagjaiba ő szívárogtatott; ő volt életelő lelke a szinte csak vegetáló organismusnak.”*

A szabadságharc hivatalnokai

Az erdélyi bányászat felvirágoztatásában és modernizálásában ily döntő szerepet játszó Debreczenit az 1848-1849-es szabadságharc sem hiányolhatta. Az uniót kimondó május 30-i országgyűlés a Magyarország és Erdély egyesítésének gyakorlati kimunkálására létrehozott Unió-bizottság tagjává választotta, ami annál is kitüntetőbb volt, mivel ő volt a bizottság egyetlen olyan tagja, aki sem az országgyűlési követekhez, sem pedig valamely méltósághoz nem tartozott. Az Unió-bizottság első ülését 1848. július 16-án tartotta meg. Debreczeni két nappal később, július 18-án este érkezett Pestre. Már a megérkezése utáni másnap megpróbált Kossuth Lajos pénzügyminiszterrel beszélni, de annak elfoglaltsága miatt első találkozásukra csak július 25-én este kerülhetett sor. A Kossuthal való megbeszélés előtt néhány órával Debreczeni egy fontos tanácskozáson vett részt, melyről a következőképpen számolt be feleletésének, gróf Mikó Imrének: *„Egy tanácskormányban, mely Kossuth meghagyásából július 25-én, tehát még mielőtt vele beszélhettem volna, helyettes államalmi Titkár Duschek Ferencz, Bányászati osztályfőnök Trangous, uradalmi osztálytanácsos Ilkey s az én jelenlétembe Budán tartott, a fő nézetek abba központosultak, hogy az Erdélyi Kincstár által eddig kezelt ügyek négy fő szakokra :u:m: 1. Harminczadi, 2. S6, 3. Uradalmi, és 4. Bányászati felügyelőségekre osztassanak. A Harminczadi dolgokat felelet terek alatt vezető felügyelő, a Magyarországra már létező szabály szerint a kereskedelmi, a másik három hasonlóképpen felelős felügyelő pedig a pénzügy ministeriumtól fognak közvetlen függni.”*

Debreczeni e tanácskozás döntéseit alapul véve dolgozta ki Erdély új pénzügyigazgatását, azaz az erdélyi kincstár felügyelete alatt álló tárgyak és hivatalok rendezését, melyet az Unió-bizottság 1848. augusztus 15-i ülésén vita és módosítás nélkül fogadott el. Másnap, az erdélyi alapítványokról tett jelentésével tulajdonképpen befejezte tevételes bizottsági munkáját. Kossuth Lajos igyekezett továbbra is maga mellett tartani az erdélyi bányaügyek legavatottabb ismerőjét, ezért augusztus 22-én István nádorral kinevezette pénzügyminiszteri tanácsossá a bányászati osztályigazgató mellé, évi 3000 forint fizetéssel. (Debreczeni a családi hagyomány szerint Kossuthal együtt nemzetőri szolgálatot is teljesített.)

Debreczeni Márton a bányászati osztály segédigazgatója lett. Kinevezése után rögtön megbízta Kossuth a távollévő Trangous Lajos osztályigazgató helyettesítésével. 1848. augusztus végén és szeptember elején így ő vezette az osztályt. Ezen időszakban folyt le a selmeci bányászakadémia felügyeletét és oktatási nyelvét illető vita. Báró Fötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter 1848. augusztus 24-én rendeletet adott ki, amely kimondta, hogy az akadémia a jövőben a vallás- és közoktatásügyi minisztérium alá tartozik, és hogy a tanítás és az ügyvitel nyelve ezentúl a magyar lesz. Debreczeni Eötvös e rendeletére haladéktalanul elkészítette, és Kossuth elé terjesztette válasziratát. Ebben azt javasolta, hogy a Ludovikához hasonlóan a selmeciányai akadémiát is különleges szakintézetként kezeljék, hogy összes kiadását a magyar állam viselje és, hogy a pénzügyminisztérium igazgatása alatt álljon, mert a szakszerűség így biztosítható. Határozottan állást foglalt a német nyelvű tanulás lehetőségének fenntartása mellett, az idegen nemzetekkel való kapcsolatok, Selmeciánya város jövedelme fenntartása érdekében és magyar bányászati szaknyelv és szakirodalom hiányában, a bá-

nyászat folytatásához nélkülözhetetlen előiratok miatt. Összességében az előadások magyar és német nyelven való tartását javasolta. Eötvös ezután a Kossuth által jóváhagyott Debreczeni-féle javaslatnak megfelelő magyarázó rendelet kiadására kényszerült.

Debreczenit ez idő tájt rendelték fel szolgálatra Bécsbe, az Udvari Kamarához, amit ő azzal az indoklással utasított el, hogy előbb magyar, csak aztán hivatalnok és inkább hazájának szolgál. Viszont elindult Erdélybe „*családi viszonyai rendbeszedése végett*”, amire Duschek államtitkártól (október 17-én) négy hetet kapott. Már Erdélyben lehetett, amikor 1848. október 23-án a románok felgyújtották és kifosztották Zalatnát, tönkretéve a *mintabányászatot*, melyért Debreczeni Márton annyit tett. Megsemmisült az összes üzemi berendezés, épület, gép, Debreczeni összes alkotása. Ennél is szomorúbb hír lehetett számára, hogy a számos legyilkolt bányatiszt között – barátain és egykori munkatársain kívül – ott volt öccse, Ferenc és sógora, Frenzl Ferenc is. Debreczeni november közepén, végén térhetett vissza Erdélyből, mindenesetre december 3-án már Pesten volt és Rombauer Tivadar igazgató távollétében ő irányította a pesti állami fegyvergyárat. 1849. január 1-én a kormánnyal együtt ő is Debrecenre menekült. Minden bizonnyal jelentős szerepet játszott a pénzügyminisztérium és a fegyvergyár gyors és sikeres átmenekítésében. Az izgalom, a bánat és a fáradtság következtében január 7-én agyvérzést kapott és csak négyheti ágyban fekvés és ápolás után gyógyult meg. Debreczenben egyébként egy Ranczenberger nevű polgármál lakott. 1849 februárjában Csány László országos teljhatalmú biztos az erdélyi bányáügyek rendezését segitendő, Szentkirályi Zsigmond mellett Debreczenit is maga mellé rendelte Kolozsvárra. Időközben Duschek Ferenc államtitkár Gränzenstein Gusztáv bánsági főbányaigazgatót küldte Erdélybe, a bányászati ügyek rendezésére. Csány az előállt helyzetben elrendelte, hogy a három említett személy választmányilag dolgozzon együtt. Az így felállított bizottság gyors munkát végzett, mert április 20-i kelettel elkészült a Debreczeni és Szentkirályi által fogalmazott és aláírt terv, mely alapvetően Debreczeni Unió-bizottsági tervezetét követte. (A munka kidolgozásában szintén részt vevő Gränzenstein néhány nappal korábban elutazott Nagyváradra.) Az elfogadott rendezési tervet Csány László még aznap, április 20-án körrendeletben adta ki. Végrehajtását a bizottság, azaz Debreczeni és Szentkirályi azonnal megkezdte. A kormány azonban helyesebbnek tartotta ezt a munkát egyetlen felelős személyre bízni. A választásnál először Gränzenstein Gusztáv jött számításba, a megbízást azonban végül Debreczeni Márton kapta meg 1849. április 28-án. A kinevező rendelet és utasítás május elsején érkezett meg Kolozsvárra. Debreczeni ettől kezdve az oroszok kolozsvári bevonulásáig miniszteri biztosként irányította Erdély pénzügyi szervezetét. Biztosi működése alatt Kolozsváron, a Mátyás király szülőháza melletti (ma is álló) Tauffer-ház emeletén lakott. Az Erdélybe kiküldött teljhatalmú országos biztosokhoz való viszonyát utasítása nem határozta meg világosan, csak azt rendelte el, hogy Csány mellett működjen. Csányval több mint két hónapig dolgozott együtt. Csány nagyra becsülte Debreczenit, ami leveleiből nyilvánvalóan kiderül. 1849. április 8-án az Országos Honvédelmi Bizottmánynak pl. a következőket írja: „*Nagy örömmre szolgált Döbröczöni urat itt lehetni. Vele és általa a bányákra nézve legcélszerűbb intézkedhetek.*” Április 27-én Duschek pénzügyminiszternek így ír: „*Döbröczönit már elküldöm é napokban, ezt hozám az Isten küldte.*” Ehhez az időszakhoz is létezik egy nem elhanyagolható szájhagyomány. Balázs fia közlése szerint Debreczenit Kossuth 1849 áprilisában még Duschek Ferenc előtt felkérte pénzügyminiszternek, amit ő azzal az indokkal nem fogadott el, hogy a bányászat terén többet használhat hazájának, mint amennyit pénzügyminiszterként használna. Ezt a családi hagyományt sem támasztja alá (egyelőre) írott forrás, de a pénzügyminiszteri posztra szóló felkérés mégsem zárható ki, mivel Duschek 1850-ben készült emlékiratából tudható, hogy Kossuth őt formálisan csak nyolc nappal április 14-dike után kérte fel a miniszterségre. Duschek először nemet mondott, lehet, hogy ezután kérte fel Kossuth (esetleg mások mellett) Debreczenit. Mindenesetre Duschek a Pesti Császári Királyi Haditörvényesék előtt 1850. július 11-én tett vallomása szerint Kossuth nem idegenkedett a gondolatától, hogy mást nevezzen ki miniszterre és ezt a lehetőséget magának Duscheknek is felvetette. Elképzelhető tehát, hogy Kossuth Lajos kormányzó elnök – Duschek előtt vagy után – Debreczenit kérte fel a második felclős magyar kormány pénzügyminiszteri posztjának betöltésére.

A szabadságharc után

A szabadságharc leverése után Debreczeni Mártont perbe fogták és állásából elbocsátották. Népes családjával nagy szegénységben élt. Barátai és tisztelői (pl. gróf Mikó Imre vagy Kagerbauer Antal) támogatása mellett alkalmi munkákat vállalt. Többek között Rajka Péter

gepgyárossal dogozott, akivel 1850 tavaszán és nyarán „Kolosvár s vidéke határain” geognosztikai szempontú kirándulásokat tett. Rajkának az olvasztócsuprokhoz a legtűzállóbb anyagra volt szüksége, és ezt Debreczeni hosszú kísérletezésekkel fel is találta. Ez a tűzálló agyag az 1855. évi párizsi világiállításra nagy érdeklődést váltott ki. Tüzeléstechnikával ill. a fűtés hőtanával behatóbban 1849 késő ősztől kezdett el foglalkozni. Ennek során megszerkesztette hazánkban az első kétaknás kályhát. A kályhát – terveinek megfelelően – Kagerbauer Antal készítette el egy Veres nevezetű lakatossal, amit aztán Debreczeni 1849. december 15-én állított fel, illetve helyezett üzembe szobájában. Ezt követően kikísérletezte a leggazdaságosabb fűtési módszert.

Debreczeni Márton tehát egészen másként, de mégiscsak folytatta a családi mesterséget: a kályhakészítést. Idejének nagy részében félbe maradt szakmunkáin dolgozott pl. *A közönséges kohótan alapvonalai* c. művén, mely első magyar nyelvű kohászatunk.

Debreczeni 1851. február 13-án szállásadójának, a híres építész Kagerbauer Antalnak segítve a Magyar utcai református templom építéséhez szükséges épülettűz vizsgálta felül, amikor a nagy hidegben meghűlt és tüdőgyulladásra kapott. A betegséggel gyenge szervezete és megtört lelke már nem tudott megbirkózni. Halálán ágyában fekvé, az őt február 16-án felkereső Ignác Mártonnak szomorúan mondta: „Meghalok barátom, családom sorsa öl meg. Tán jobb sorsra lettem volna érdemes.” Két nap múlva, 1851. február 18-án este 11 órakor halt meg Kagerbauer Sétatér (ma: Emil Isaac) utcai házában, ahogy a gyászjelentés írja: „vérvégi sorvadás után alig öt napig tartó rothasztó tüdőgyulladásban”. Debreczeni a ravatalon feküdt, amikor a rehabilitálását kimondó rendelet megérkezett. Temetéséről, az azon résztvevő Mikó Imre gróf többek között ezeket írja: „Temetése csendes, egyszerű, kevesektől sejtett jelentékű volt, mint élete. Ez évek sajnálatos halottakban dúsak valának - sajnálatosabb, mint ő, alig lehetett. (...) Sok ismereteit, telldús életét és hasznos szolgálatait, csillogó szerencsésjűnek tartott pályáját s tragikus végsorsát ismerő egy kis baráti sereg, minden osztály értelmesebbjeit, és az iskolák ifjúsága, lesújtott családjával egyesülve kísérelte őt végnyugalomra. De éppen amily parányi volt e kíséret eleinte, úgy nevedett a gyászmenet alatt. Kit temetnek? - kérdék az elmenők, s amint a nevet hallák, önkénytelenül csatlakozának.” Sirja a Házsongárdi temető délnyugati szegletében, Brassai Sámuel sirja közelében található. Kezdetben felírastalan kő jelezte sírját. 1855-ben Kagerbauer Antal saját költségén emelt Debreczeninek neogótikus síremléket. A sír 1989-ig állt eredeti formájában, mindaddig, amíg Vadász Zoltán kolozsvári színművész, majd felesége (1994) bele nem temetkeztek. Ekkor a sír virágokkal díszített csúcsát eltávolították és helyére egy kőkeresztet tettek.

Debreczeni Márton halála után gróf Mikó Imre kérésére fiai, Kálmán és Balázs, összeszedték több csomóban fekvő iratait és átvitték a grófhhoz. Ő átnézve a hagyatékot rálatálta Debreczeni eposzára. Miután a tizenhat énekes, „A kióvi csata” címet viselő eposzt nem kis munkával összerendezte és letisztította, kertjében (a későbbi kolozsvári botanikus kertben) ünepséget rendezett, ahogy Széchy Károly írja: „néhai barátja halhatatlanságának ünnepét”. Itt mutatta be a hőskölteményt Kolozsvár neves írónak: Gyulai Pálnak, Jakab Eleknek, Kőváry Lászlónak, Kriza Jánosnak, Szabó Károlynak és Vass Józsefnek. Az eposz felfedezésének hírére az akkor éppen Erdélyben tartózkodó Jókai vitte Pestre. Ő volt az, aki 1853-ban, a *Déliháttan* a hősköltemény néhány részletét először közölte. Az eposzt gróf Mikó Imre 1854-ben adta ki. Debreczeni művének elemzéséknél később több nagy tanulmány és könyv is megjelent, sőt doktori értekezés és akadémiai székfoglaló is született belőle. Olyan neves irodalomtörténészek foglalkoztak az eposzsal, mint pl. Gyulai Pál, Szász Károly, a már többször idézett Széchy Károly vagy Toldy Ferenc.

Az erdélyi ipar, benne a bányászat és a kohászat Debreczeni fellépéséig – ma úgy mondhatnánk – stagnált. Ezen fontos iparágakban rejlő lehetőségek kiaknázatlanok voltak. Debreczeni zseniális gyakorlati és szervező tehetsége az 1830–1840-es években újítások és találmányok sorával aknáztta ki ezeket a lehetőségeket. Szerteágazó munkásságával az erdélyi bányászatot és kohászatot addig nem látott színvonalra emelte. Természetesen ezt ő az újra fogékony, a tehetséget is felismerő kincstári vezetés nélkül, nagyszerű munka- és pályatársak nélkül (mint pl. Bölöni Mikó Samu, László József, Reinbold Antal, Szentkirályi Zsigmond stb.) nem érthette volna el. A jelentkező eredményt velük együtt érte el, de, hogy az erdélyi bányászat felvirágoztatásában a döntő, meghatározó szerepet már saját korában is neki tulajdonították, azt magában jól mutatja, hogy Debreczenit az *egyetlen erdélyi bányász* névvel illették. Reformkori szakmai működése betetőzése volt az 1848-49-es szabadságharcban teljesített szolgálata. Debreczeni nem lett képviselő, nem lett politikus, mert ő vérbeli tudós-hivatalnok volt. A sza-

badságharc hivatalnokaként (miniszteri biztosi minőségben) legnagyobb – az utókor elismerésére méltán számot tartó – teljesítménye, Erdély pénzügyigazgatásának az egységes magyar pénzügyigazgatási rendszerbe való integrálása volt.

Sajnálatos, hogy a szabadságharc leverése után állásából elbocsátva nem dolgozhatott tovább az erdélyi bányászat nagyobb hasznára. Már több mint sajnálatos, hogy igen korán, 49 évesen meghalt, hiszen ha elgondoljuk, hogy tovább él, mire lett volna még képes?! Persze amit rövidebb életében elért az sem több, sem kevesebb annál, minthogy az erdélyi bányászat és kohászat nagyrészt az ő sokoldalú munkásságának köszönhető, hogy a XIX. század 30-as, 40-es éveiben maga is reformkorát élte

Debreczeni-Droppán Béla

Irodalom: *Gróf Mikó Imre:* Debreczeni Márton élete. Debreczeni Márton: A kióvi csata. Pest, 1854. 1–39. old.; *Széchy Károly:* Debreczeni Márton. Debreczeni Márton költői művei. 1. k. Bp., 1903. 5–259. old.; *Hory Farkas:* Debreczeni Márton. Vasárnapi Újság, 1854. 12. sz. 96. ols.; *Kelemen Lajos:* A magyargyerőmonostori református templom. (Kézirat) é. n.; *Versényi György:* Debreczeni Márton emlékezete. Erdélyi Múzeum. 16. évf. 1899. 1. füz. 22–33. old.; *Ulő:* Emlékezés Debreczeni Mártonra. Magyar Polgár. 25. évf. 1902. 20. sz. 1–2. old.; *Faller Jenő:* Debreczeni Márton (1802–1851) élete és munkássága. Kohászati Lapok. 7. évf. 1952. 2. sz. 25–36. old.; *Angyal Miksa:* Debreczeni Márton és az általa feltalált csigafúvó. Bányászati és Kohászati Lapok. 43. évf. 1910. 6. sz. 337–350. p.; *Latinák Gyula:* A Vajdahunyadi magy. kir. vasgyár és tartozékai. Bp., 1906.; *Benkő Samu:* Debreczeni Márton szótárszerkesztményei. Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Szerk. Hajdu Mihály és Kiss Jenő. Bp., 1991. 78–91. ols.; *Márki Sándor:* Az erdélyi unio-bizottság. Budapesti Szemle. 95. évf. 1898. 321–358. old.; *Trócsányi Zsolt:* Erdélyi kormányhatósági levéltárak. Bp., 1976.; *Vass József:* Síremlékek a kolozsvári temetőben. Dr. Barra Imre és Debreczeni Márton hamvai felett. Család könyve. 2. évf. 1856. 9. és 10. füz. 265–269. old.; *Gyarmathy Zsigáné:* Debreczeni Márton. *Ulő:* Erdélyország Tündérorság. Bp., 1900. 73–81. old.; *Gazda István:* Kuriózumok a magyar művelődés történetéből. Tudósnaptár. Bp., 1990.

Debreczeni Márton több ezer oldalas irathagyatékát jelenleg a Kolozsvári Állami Levéltár és a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kéziratosztálya őrzi (KvÁLvt.: Mikó-Rhédei cs. lvt. 115–118. doboz; KvEgyKvt.: Ms 712, Ms 967, Ms 1894, Ms 2174–2176, Ms 2190, Ms 2620, Ms 2803, Ms 2872, Ms 2991 II./65, Ms 3174).

Kerített templom Győrmonostoron (Kós Károly rajza)

TERMÉS

Kossuth, az első magyar populista politikus*

A cím a kétszázadik évfordulón talán egy kicsit szentségtörőn hangzik, annál is inkább, mert ha visszaemlékeznek az elmúlt 12 év magyarországi politika történetére és történéseire, a populista jelző, afféle szitokszóvá vált. A politikai jobboldaltól, a baloldali mindenkiére elmondták már, aki a parlamentáris követelményeken némileg túlemlelkedve, vagy azokat némileg meghaladottnak véelve, fejtette ki áldásos, vagy kevésbé áldásos működését Magyarországon területén. Holott a populizmus is csak egy olyan politikai stílus, mint bármely másik, ugyanúgy, ahogy a liberalizmusnak, vagy a szociáldemokráciának, vagy a konzervativizmusnak megvan a maga időben jól körülhatárolható jelentősége. Egyáltalán nem biztos, hogy feltétlenül szitokszóként kell emlegetni, hiszen Kossuth időszakában a populizmus – az én fordításomban – a *népre való apellálás a politikában* egy kicsit talán korszerűbb gondolat volt, mint mondjuk manapság, amikor vannak a parlamentáris demokráciának jól bejárattott – bár mint tudjuk azért néha meglehetősen rosszul működő – csatornái, amikor elvileg fölösleges a tömegeket nem a választásokra, hanem a választásokon kívül mozgósítani.

Az első kérdés, amiből szeretnék kiindulni: mi tette lehetővé, hogy Kossuth legyen – véleményem szerint – az első populista politikus a magyar történelemben? A válasz: Kossuth származásában, vagyis – a rossz emlékü ötvenes éveket idézve – az osztály-meghatározottságában rejlik. Kossuth ugyanis abból a kisnemesi rétegből jött, amely az akkori magyar társadalom jelentős hányadát alkotta. Ekkortájt csak Lengyelországban volt ehhez hasonló arányú a nemesség.

Ez a társadalmi réteg ugyanakkor életmódjában sok tekintetben nem nagyon különbözött attól a jobbágyi paraszti, közösségtől, amelytől csak a nemesi szabadság különböztette meg, jogilag egyébként eléggé jelentős módon. Ez a tömeg több százezer főt jelentett; ez gyakorolhatta a papi, illetve polgári renden kívül a politikai jogokat Magyarországon egészen 1848-ig. Gyakorlatilag a reformkorban is nagyjából ennek a tömegnek, ennek a rétegnek az állásfoglalásain dőlt el az 1830-as évek elejétől kezdve, hogy egy-egy országgyűlésen, az alsótáblán – ahol a nemesség képviselte magát – melyik tábor, a reformerek, vagy a konzervatívok kerülhetnek-e többségbe.

Ez a tömeg a modern politika vagy politológia tolvajnyelvén szólva, az egyszerű üzenetek népe volt, tehát a bonyolult programokra nem volt vevő. Az érdekegyesítés, vagy érdekegyeztetés, nagyon jól hangzott mondjuk a Kossuth által szerkesztett „Pesti Hírlap” hasábjain vagy a különböző vitairatokban, de ezekhez a sokszor írástudatlan köznemesekhez, kisnemesekhez nem mindig juthatott el. Azzal viszont választást lehetett nyerni bármelyik megyében, hogyha az egyik párt azt tűzte a zászlajára, hogy nem adózunk. Ez volt általában a konzervatívok jelszava. A másik párt azt tűzte a jelszavára, hogy Bécsből elnyomnak bennünket, és a függetlenségünket kell megőrizni. Kis leegyszerűsítéssel azt mondhatnánk, hogy az egyik fajta érvelés a nemesek mindig üres zsebére, a másik fajta érvelés pedig a nemesek szintén nem túlzottan teli fejére apellált, és ehhez képest dőltek el a politikai játszmák.

A magyar reformpolitikusok többsége azonban, nagyon nehezen volt képes megbarátkozni ezzel a politikával, mert – szintén a modern magyar politológia tolvajnyelvén szólva – a többségük elitista szemléletű volt. Egy Kölcsey Ferencnek még Berzsenyi Dániel is túlságosan fokhagymaszagú volt a maga klasszikus szabású ódái és versezetei ellenére. Mit érezhetett hát akkor, amikor megjelentek a szatmári ölmosbotos kisnemesek egy-egy követválasztás al-

* A XXX. Honismereti Akadémián, Sátoraljaújhelyen, 2002. július 1-jén elhangzott előadás szerkesztett szövege. (Szerk.)

kalmával? Nagyjából ugyanezt mondhatjuk el Deák Ferencről, aki például 1843-ban azért nem vállalja el a követséget – noha megválasztották –, mert a követválasztás alkalmával, az akkori követválasztásokon, sajnos megszokott módon, emberhalál történt Zala megyében. Batthyány Lajos csak azért nem került szembe ezzel a konfliktussal, mert ő a főrendi táblán foglalt helyet. Ugyanez mondható el Eötvös Józsefről is.

Egyetlen olyan személyisége volt a magyar politikának Kossuthon kívül, aki talán ellensúlyba lehetett volna egy ilyen populista politikálásnak, ez Széchenyi István volt. Hiszen Széchenyi az 1820-as évektől olyan presztízst tett szert a magyar közvéleményben, amely lehetővé tette volna Kossuth ellensúlyozását. Ugyanakkor Széchenyi kevés dologtól borzadt annyira, mint az efféle politikálástól, ő általában még az országgyűlési politikálást is nagyon unta, inkább elment Dunát vagy Tiszát szabályozni.

Kossuth ezzel szemben az 1830-as évek kezdetétől, és főleg az 1832–1836. évi országgyűléstől kezdve tökéletesen érzékelték ennek a nemesi társaságnak a szellemi és politikai korlátait, és tökéletesen érzékelték azt is, hogy a reformok megvalósítására csak úgy lehet nagy tábort szervezni, hogy ha megpróbálja ennek a rétegnek a szellemi színvonalához is alakítani az érvelését. Véleményem szerint többek között ez volt az egyik oka annak – a személyes meggyőződésen kívül –, hogy a társadalmi programja mellett a függetlenségi program is komoly szerepet játszott Kossuth politikai nézeteiben, programjában az 1830-as évek közepétől kezdve. Amikor az 1840-es évek elején a Pesti Hírlapban politikai szócsohöz jutott, akkor ezeket a gondolatokat már jóval nagyobb tömegek előtt tudta kifejezni. Ez a tömeg azonban még nem a misere plebs contribuens, még mindig nem a nyomorult adózó nép, hanem a populus Werbőczyensis, tehát Werbőczy népe.

Az a pillanat, amikor a nemesi népről, vagy a nemesi nemzetről a tényleges népre történik az apellálás, valamikor az 1840-es évek második felében következik be. Akkor, amikor 1846-ban, Galiciában kitör egy lengyel függetlenségi mozgalom, amely a független Lengyelország helyreállítását írja a zászlajára, és ezt a lengyel függetlenségi mozgalmat az osztrák megszálló hatalom nem annyira a megszálló katonasággal, hanem sokkal inkább a nemesek saját, ukrán, illetve lengyel parasztaival vereti le és szó szerint vereti agyon őket. Ez az az eseménysor, ami ráébreszti Kossuthot, ráébreszti a magyarországi reformerek többségét arra, hogy itt valamilyen módon a néppel is kell valamit csinálni.

Mi történjék ezzel a néppel? – teszi fel Kossuth a kérdést. Valahogyan be kell emelni az alkotmány sáncaiba, különben nagy baj lehet, különben megtörténhet, hogy bekövetkezik ugyan a paraszti népesség helyzetének valamifajta rendezése, de ebből nem Magyarország-nak, nem a magyarországi politikát eddig irányító, vagy elvileg irányító nemesi rétegnek lesz haszna, hanem csak a központi hatalomnak, amely egységes birodalomban, nem pedig önálló Magyarországon gondolkodik.

Kossuth ugyanakkor nem forradalmat akar. Meg is írja ebben az időszakban, hogy a forradalmak nappalára, gyakran a zsarnokság éje szokott bekövetkezni. Arra gondol, hogy valamilyen formában a néppel is tudatni kell, közvetett, vagy közvetlen csatornákon keresztül, hogy van egy olyan politizáló elit, amely hajlandó a nép gondjait is a maga módján figyelembe venni. 1848 márciusában érkezik el az a pillanat a februári párizsi francia forradalom kitörése után és Kossuth március 3-i felirati beszéde után, amikor lehet valamit tenni ezért a népért.

Március 15-én elindul az országgyűlés küldöttsége Pozsonyból Bécsbe a felirati javaslattal. Ugyanezen a napon, Pesten is kitör a forradalom, bár ez az európai forradalmakhoz képest nagyon is békés, mert legfeljebb ablaküvegeket törnek be, vér nem nagyon folyik és puskalövés sem dörrennek. Voltaképpen ez a forradalom már a kossuthi populista politikálásnak az egyik első megnyilvánulása, hiszen maga a forradalom is úgy kezdődik, hogy a Kossuth március 3-i felirati beszédében megfogalmazottak támogatása érdekében az ellenzék vezetői országos aláírásgyűjtési akciót akarnak indítani. Ennek az akciónak a folyamánya az, hogy március 15-én reggel a márciusi ifjak elmennek a Pilvax kávéházba, fölolvassák a Kossuth felirati javaslatának lényegét tömörítő 12 pontot, meg Petőfi Nemzeti dalát és estére azt veszik észre, hogy a fővárosban megdőlt a régi rendszer.

Ezt az akciót a kezdet kezdetén Kossuthal egyeztetették, és úgy tűnik egyeztetették azokat a tömegmozgalmakat is, amelyek 1848 március-áprilisában, mindig az éppen megfelelő pilla-

natban törtek ki Buda-Pesten: akkor, amikor az uralkodó nem hajlandó szentesíteni a független magyar felelős minisztériumról szóló törvénycikket, vagy amikor Bécsben akadékoskodnak a jobbágyfelszabadításról szóló törvények elfogadásával kapcsolatban. Olyankor Pesten mindig össze lehet rántani 10-20-30 ezer embert a Nemzeti Múzeum elé, igen hangos tiltakozással. És vidéki nagyvárosokban is a körülményekhez mérten, hasonló nagy tömegeket lehet összeszedni. Ezzel lehetett demonstrálni, hogy: egyrészt van egy törvényes hatalom, a pozsonyi országgyűlés, másrészt pedig ott van az utca hatalma, amely bármikor képes és kész megtámasztani ezeket a magyar önállósági és polgárosodási törekvéseket.

Többek között ez teszi lehetetlenné, hogy az osztrák politika, vagy a birodalmi politika erőből, fegyverrel reagáljon a magyar törekvésekre. Ugyanakkor Kossuth tökéletesen látja azt, hogy ezeket az utcai, vagy népi mozgalmakat elsősorban erődemonstrációra és nyomásgyakorlási célból szabad és kell csak fölhasználni ilyen helyzetben, de nem tűri el, hogy önálló hatalommá váljanak. Amikor Vasvári Pál és mások vezetésével megérkezik a márciusi ifjak és a pesti forradalmárok küldöttsége Pozsonyba, akkor Kossuth elmondja, hogy ő Pestet az ország szívének elismeri, de urának elismerni soha nem fogja. Kevésbé szalonképes formában pedig azt mondja, hogy aki Pesten nem fog engedelmessé válni, az lögni fog.

1848. április 11-e a Batthyány-kormány megalakulása után vége van az ilyenfajta utcai politizálásnak. Legalábbis Kossuth logikája szerint most az a feladat, hogy a törvényes forradalmat átvezessék a törvényes időszakba, illetve, hogy az áprilisi törvényeket minél teljesebb módon próbálják megvalósítani. Ám 1848. augusztus végén, szeptember elején kiderül, hogy az áprilisban létrejött alkotmányos államrendszer a hagyományos keretek között nem fog működni, hiszen az uralkodó, illetve az osztrák kormányzat nem hajlandó együttműködni a független és felelős kormánnyal és annak előbb utóbb távoznia kell a hatalomból. És Kossuth ekkor visszatér ehhez a népies és populista politizáláshoz.

Ennek egyik első megnyilvánulása már az is, hogy amikor szeptember 11-én a Batthyány-kormány beadja a lemondását – Szemere Bertalan belügyminiszter kivételével, aki csak azért marad meg miniszternek, hogy a leendő kormány kinevezését legyen aki ellenjegyzí -, akkor Kossuth, látva a közhangulatot, és annak ellenére, hogy a kormányfő lemondása elvileg az egész kormány lemondását jelenti, visszaül a miniszteri székébe, és azt mondja: szeretné látni azt az embert, aki azt állítja, hogy neki erre nincs joga. Ezek után vagy másfél napig Szemere Bertalan mellett ő az, aki a kormányzati hatalmat gyakorolja. Ugyanakkor, amikor István nádor ismét Batthyány Lajost bizza meg a kormányalakítással, Kossuth az, aki a már-már a központi ellenőrzés alól kicsúszni látszó utcai mozgalmaknak, a radikális baloldal akcióinak megálljt parancsol és nem egy alkalommal lecsillapítja a – Batthyány lemondását és az ő miniszterelnöki kinevezését követelő – néptömegek utcai demonstrációit, egészen 1848. szeptember 24-ig.

Ugyanakkor persze érzékelteti azt is, hogy a törvényességnek is vannak bizonyos határai. Szeptember 11-én megtörtént Jellaëia horvát bán csapatainak betörése. Abban a pillanatban, amint Kossuth veszélyeztetve látja Magyarország önvédelmi harcának érdekeit, hajlandó föllülemelkedni a formális törvényesség követelményein is. Szeptember 24-én jön el az a pillanat, amikor Kossuth úgy érzi, hogy tovább képtelen játszani ezt a kettős szerepet. Ezen a napon jelenik meg a néphez intézett kiáltványa, amely aztán több ezer példányban terjed el az országban és ezen a napon, jelenti be, hogy miniszterelnöki felhatalmazással az Alföldre, toborzóútra indul. Kossuth tanulságos, hogy a beszédben elmondja: ha nem kapott volna miniszterelnöki felhatalmazást, akkor is elindult volna a toborzóútra, ami az alkotmányosság meglehetősen furcsa értelmezésére vall.

Maga a kiáltvány is nagyon érdekes és Kossuth politikai pályáján témánk szempontjából egyfajta mérföldkönek tekinthető. Az eddigi kiáltványokban mindig a magyar nemzetről volt szó. Ez az a kiáltvány, amely nem a nemzetre tehát a honlakosok összességére, hanem a népre, azaz a volt elnyomottakra, a jobbágyi, a paraszti népességre hivatkozik. Olyan ez az egész kiáltvány, mint egy népmese. Kossuth tudja, a nép szellemi színvonala is nagyjából azon a szinten áll, mint mondjuk a köznemességé, tehát hogy az egyszerű emberek egyszerű üzenetekre vevők. Mindjárt azzal kezdődik, hogy ő maga a nép javáért élt, ezért cselekedett egész életében, azaz megtörténik az azonosulás a nép ügyével. En nektek igazat szólok – mondja a népnek –, mintha a jóisten előtt állanék. Azaz a népet azonosítja a jóistennel, amivel mindjárt

transzcendentális dimenziókba emeli az egész kiáltványt. Aztán jön a szokásos függetlenségi érvelés. Háromszáz évig volt Habsburg-uralkodója Magyarországnak, az alatt 13 király ült a magyar trónon. Mindig megesküdtek a magyar törvényekre, ezeket azonban soha nem teljesítették. Ám ezt Kossuth nem a hagyományos nemesi érveléssel folytatja tovább, tehát nem a nemesi nemzet sérelmei következnek, hanem a nép sérelmei: az, hogy elvitték a nép egyszerű fiait katonának más népek elnyomására és ide más népek hasonlóan elnyomott fiait, hozták; az, hogy a nép robotolt, dézsmát fizetett, úriszék előtt volt kénytelen intézni az ügyeit, nem kapott igazi jövedelmet az általa elvégzett munka után, ugyanúgy szolga volt, mint ahogy szolga volt az föld is amit művelt. (Itt van egyfajta utalás a Petőfi Nemzeti dalára.) A nép ki volt rekesztve a szabadságból és hiába voltak olyanok, akik a nép felszabadításáért küzdöttek, ezek nem lehettek elég erősek, éppen azért, mert e nép sem volt szabad. De aztán a múlt országgyűlésen a népek számos barátai úgy döntöttek, hogy mégis csak megosztoznak a nép terheiben. Eltörlik a robotot és a dézsmát, megosztják az adófizetés, illetve a honvédelem kötelezettségeit, és azért alakítottak felelős kormányt, hogy a néptől soha többet ne lehessen elvenni a szabadságot. És azért, hogy a felelős kormány se gyakorolhasson zsarnokságot a nép felett, volt szükség a népképviselői országgyűlésre, tehát a parlamentáris reformra.

Igen ám, de miért nem következett be mindez korábban? Itt a hagyományos nemesi érvelés szellemében lehetne az európai viszonyok bonyolultságára és egyebekre hivatkozni. Kossuth azonban megint az egyszerűbb megoldást választja, s azt mondja: az volt a baj, hogy a királyt gonosz tanácsadók vették körül. Azonban 1848. március-áprilisában ezeket Bécsből elkergették. Csakhogy – folytatja – a nyáron már vissza is szívárogtak, hogy ellenünk feltűzeljék jellačićot, feltűzeljék a magyarországi nemzetiségi lakosság egy jelentős részét. A rácok irtják a magyar népet, megerősöklőlk asszonyait és így tovább. A kiáltványban ezek után egy szinte apokaliptikus látomás következik, majd jön a fölszólítás: kaszára, kapára magyar nép! Ha a nép ezt a felhívást nem fogja követni, akkor neve a földön annyit fog tenni, mint szegény és gyalázat. És megint jön egy megszemélyesítés, amely szerint a magyar akkor hiába megy haza, az asszonya undorral fog szemébe nézni, le fogja köpni, a gyerekei átkot fognak mondani a sírjára, a nemzetek között semmi lesz a neve, és így tovább. Az egész nagyon jól ki van találva, ez valóban az a szint, amit az egyszerű tömegek minden további nélkül meg tudnak érteni.

Szeptember 24-én indul el Kossuth a toborzózóra, ahol az első állomása Cegléd. Itt az újabb kutatások szerint, legalább másfél órát töltött. Az itteni beszéd a Kossuthot elkísérő Jókai feljegyzése szerint gyakorlatilag nem más, mint ennek a kiáltványnak a parafrázisa, és természetesen óriási sikert arat. Este már Nagykőrösön van, ahol mondhatatlan lelkesedés fogadja Kossuthot, és azt írja a feleségének, hogy a Tiszáig nagy valószínűséggel 20 000 főt tud összehozni a népfelkelés céljára.

Szeptember 25-én Kossuth Kecskeméten tart beszédet. Érdeemes megjegyezni, hogy egy itt átutazó császári-királyi tiszt, Leopold Kollowrat-Krakowski ezredes, a 3. huszárezred leköszönt parancsnoka az emlékirataiban megemlíti Kossuth itteni ténykedését. Kossuth itt nemcsak népfelkelési toborzó beszédet tart, hanem már folyik a honvédek toborzása is. Állítólag több honvédnek személyesen adja át a foglalt, ilyen módon személyesen avatja be őket katonának. Kollowrat-Krakowski, aki egyébként nem nagyon rokonszenvezett a magyar önállóság ügyével, azért is mondott le a huszárezred parancsnokságáról, azt írja, hogy talán soha sem létezett hasonló szóközi tehetség, és talán nem is lesz olyan egyhamar, amilyen módon ez a férfi a hazafiság címe alatt fel tudja lelkesíteni a honfitársait és eszközként használni őket, hogy Ausztria elleni véres gyűlöletének eleget tegyen. Maga az interpretáció nem valami nagy rokonszenvről tanúskodik, ugyanakkor viszont a szóközi teljesítményre vonatkozó szavak mögött egyértelmű elismerés van.

Ezen a napon Kossuth feljegyzései szerint kb. 11 000 főt sikerült mozgósítania. „A nép ezrei megesküdtek velem a nagy istenre, hogy egytől-egyig felkelnek a hazát megvédeni.” És már úgy is fogadják őt, mint a Messiást, az őt köszöntő kecskeméti clóljáróság egy tagja a nemzet megváltójának nevezi, a nép pedig csókolja a ruháját, mint egy csodatévő szentét. Szeptember 26-án Abonyban újabb szóközi sikert mondhat magáénak: a hidegnek mondott nép felgyűl, mint a villám, amikor beszél hozzá, és megesküszik, hogy fel fog kelni tömegestül. Este pedig Szolnokon van, ahonnan nagyjából ugyanezt írja: „a nép ezrenként várt és szabadítónak kiáltott ki”, vagyis itt is valóságos messiásként fogadják. Nagyjából meg is van a 12 000 fő.

Ezen a napon Kossuth visszatér Pestre. Nemcsak azért, mert az országgyűlés radikális baloldali képviselői hazahívják Lamberg Ferenc altábornagy főparancsnoki kinevezése miatt, hanem, mert amúgy is tájékozódni akart az ottani körülményekről. Nagyon tanulságos, ahogy a Lamberg féle kinevezés törvénytelenességéről szólva az országgyűlésben azt mondja, hogy ő mint a nép egyik szegény, de hű képviselője, azt javasolja, hogy ezt a küldetést mondják érvénytelenné. Itt sem a nemzetre, hanem a népre apellál. Nem a nemzet, hanem a nép képviselőjeként Kossuth 29-én visszaindul az Alföldre, 30-án már megint Kecskeméten van.

Nagyon érdekes, hogy a beszédekben állandóan a nép ezreinek a lelkesedésére, a nép nagyságára történik az utalás, ugyanakkor Kossuth tökéletesen tisztában van, hogy a nép indulatait kordában kell tartani. Erre többek között Lamberg szeptember 28-i pesti meggyilkolása is figyelmezteti őt. Tehát a megyei előjáróknak, a népfelkelési parancsnokoknak szóló különböző utasításokban, nagyon határozott és nagyon pontos utasítások vannak arra vonatkozóan, hogy milyen módon tartsák fenn a rendet, milyen módon gyakoroljanak akár haditörvényt is a kihágásokat elkövetők felett.

Szeptember 30-án az előző napi pákozdi csata következtében a végrehajtó hatalmat gyakorló Országos Honvédelmi Bizottmány (amelynek Kossuth is tagja) főlölegesnek ítéli Kossuth további toborzó útját és visszahívja őt Pestre. Kecskemétről azonban Kossuth az 5000 ember helyett, akiket elindítani remélt, 8000 embert tud útnak indítani és látszik az általa küldött levelekből és a beszámolókból, hogy szinte megérezgült a saját sikerétől. Azt írja, hogy „e tősgyökeres magyar népfajnál olyan általános lelkesedésre találtam, hogy bizton mondhatom az ellenség közül egy sem fogja meglátni a Száva vizét.” Nagyon szuggesztív sorok ezek, de hát azért tudjuk, hogy az ellenség megsemmisítésére nem elég csupán a nép lelkesedése.

Október elsején Szentesen mond beszédet, és onnan már azt írja a Honvédelmi Bizottmánynak, hogy „szegény elárult hazánk jogaiból semmi ármánynak semmi árulásnak, semmi fenyegetésnek egy hajszálnyit se engedjen.” Ezt ő a népre, a nép hangulatára hivatkozva írja, azaz itt már azzal találkozik, hogy Kossuth a népre apelláló politikusként a végrehajtó hatalmat törvényesen gyakorló ideiglenes kormány esetleges lépéseit is hajlamos megkérdőjelezni. Azt írja, hogy a magyar népet elcsendesítették, s mert aludt azt hitték róla, hogy meghalt, azonban olyan, mint a pihent oroszlán, bármikor képes és kész lecsapni az ellenségeire. A nemzet képviselői a magyar nép lelkesedésében tökéletesen bízhatnak.

Október 3-án Hódmezővásárhelyen jön meg a Honvédelmi Bizottmány futára az említett üzenettel, tehát hogy Kossuth térjen vissza Pestre. Kossuth azonban megírja, hogy nem megy vissza, hiszen itt ebben a pillanatban 20 000 ember esküdött meg – inkább meghal, mint gyáván él, vagy megbocsát a hitszegőknek –, és Szegedre okvetlenülül kell mennie, mert ott várják őt mint a szabadság szavát, mint az idvezítőt. Tehát látszik az azonosulása a szereppel. „Én e tősgyökeres magyar nép erejére támaszkodva mondom, ne alkudjunk, még ha Buda-Pest elveszne is, de nem fog elveszni, e nép lelkesült erejével megmentjük a hazát, megőrökítjük szabadságát, én Isten és a nép nevében ellene mondok minden alkunak.”

Október 4-én Szegeden tartja az egyetlen, szövegszerűen is ismert alföldi toborzóbeszédét. Már maga a kezdés is nagyon ügyes. Már nem nagyon lehetne felülmúlni mindazt, amit eddig elmondott. Szegeden mégis sikerül, mert azt mondja, hogy mindenhová azért ment, hogy lelkesedést teremtsen, de Szegedre azért jött, hogy a lelkesedést szemlélje. Azaz itt a népet helyezi ön maga fölébe, akinek már ő Kossuth Lajos sem tud semmifajta lelkesedést adni. Krisztus egy kősziklára építette egyházát, én hazám szabadságát Szeged népére fogom alapozni, mondja ebben a beszédben. És itt jön az újabb remek kép – aminek, ha belegondolunk semmi értelme, de nagyon jól hangzik – „olyan hatalmasnak hiszem én a népet, hogyha felkel és összetart, a ropogva összerogyó ég boltozatait is képes fönttartani erős karjaival.” Itt már valóban nem érdemes tovább folytatni az utat. Kossuth azonban tudja, hogy ha ő maga nem is tud már eljutni a tiszántúli megyék többségébe, legalább a szavának el kell jutnia. Ezért október 5-én, felhívást intéz Bihar, Békés, Csanád és Szatmár megyékhez, amelyben készületségre szólítja fel, a helyi népet is. Október 6-án, amikor ott ő maga kénytelen visszarendelni a népfelkelést, továbbra is készenlétre szólítja fel a népet. Azonosítja magát az ügyével, mondván, hogy én nem hagyom el a magyar népet, és a magyar nép se hagyja el soha az árva hazát.

Október 7-én már Pesten van. Ezen a napon tart egy nagy beszédet a képviselőházban az október 3-i uralkodói manifesztumról, mely feloszlatta a magyar országgyűlést, törvénytelen-

nek minősítette Kossuth és társai eddigi működését. A beszédben van egy nagyon érdekes kitétel: „Ha látták volna önök, hogy nem én öntöttem lelkesedést a népbe, hanem én vettem tőlök erőt és lelkesedést, ha látták volna, hogy felhívás nélkül 20–30 ezrenként megesküdött az örökkévaló Istenre, megbosszulni minden árulást és kiáltani honunk ellenségeit, önkéntelenül is egy véleményen lennének velem, hogy tudniillik a hon el nem veszhet.” Azaz önmagában a nép lelkesedése elegendő biztosítéka a nemzet függetlenségi fenntartásának, és van egyfajta utalás a Lamberg-féle gyilkosságra is, amikor azt mondja, hogy a nép ismerni fogja a kötelességét alkalmasint többen is úgy fognak járni, mint már némelyek isteni és emberi igazság szerint jártak.

Kossuth szeptember 28-án éjjel, közvetlenül Lamberg meggyilkolása után, még a törvényesség fenntartására hívott föl, arra, hogy a történeteket mindenképpen ki kell vizsgálni. Amikor Irinyi József képviselő azt mondta, a képviselőházban, hogy a Lamberg meggyilkolásában ő legfeljebb formai hibát lát, de nem tényleges eljárási hibát, hiszen Lamberg mindenképpen bűnös volt és mindenképpen halnia kellett, akkor Kossuth még törvényességre hivatkozik. Itt október 7-én már a nép vélt igazságérzete az, ami alapvetően meghatározza Kossuth nézeteit.

Kevésbé közismert tény, és a magyar történeti szakirodalom sem nagyon vett róla tudomást, hogy Kossuthnak nem csupán két, alföldi toborzó útja volt. Volt egy harmadik toborzó útja is a Dunántúlon, amely Esztergom, Komárom, Győr és Mosonmagyaróvár érintésével egészen a Lajtaig a Jellačićot üldöző magyar sereg táboráig tartott. Ennek a toborzó útnak az állomásairól is tudjuk, hogy a nép mindenütt leírhatatlan lelkesedéssel fogadta Kossuthot. Altlólág Esztergomban az eső miatt keletkezett a Kossuth nótának a második versszaka, hogy „Esik eső karikára Kossuth Lajos kalapjára”.

Kossuth mindenütt, mint a nép embere lépett fel, ugyanakkor a köteles szerénységet is igyekezett a maga módján megtartani. Győrben, például egy nagyon szuggesztív képpel állt elő. Azt mondta a helyi nemzetőröknek, hogy jöjjenek el vele a táborba, csak tartalékseregként van rájuk szükség. Egyébként pedig meggyőződése, hogy ha a hon minden lakosa csak egyetlen egy követ emel, akkor egy kőhalom alá fogják eltemetni a haza összes ellenségét. És valóban, ha belegondolunk, hogy Magyarországnak van tízmillió lakosa, abból ötmillió kb. a felnőtt férfilakosság, ebből két és fél milliót számíthatunk a magyar oldalra, ez mind fölvesz egy darab kavicsot, jön velünk szembe ötvenezer ember, és addig-oidig szórják rájuk a követet, amíg ezt el nem temetik. Ez majdnem olyan, mint a szeptember 20-i kiáltványa, amelyben azt írja, hogy magyar hon asszonyai ássanak egy nagy gödröt Veszprém és Fehérvár között, és abba temessük el a hon összes ellenségét. Valóban, ha két és félmillió nőszemély elkezd, akkor rövid idő alatt ezt a nagy árkot meg tudják ásni, és tényleg bele lehet temetni a hon összes ellenségét. Persze más kérdés, hogy a csatamezőn ez nem feltétlenül így működik. (Hogyan viszünk oda két és félmillió embert, hogyan fogjuk őket élelmezni, s más efféle kérdések vetődnek fel.)

De a lényeg az, hogy a lelkesedés kétségkívül megvan. És amikor Kossuth október 24–25-én a lajtai táborban azt tapasztalja, hogy a hadsereg felső vezetése nem igazán pártolja a határ átlépését, Jellačić üldözését és Bécs felmentését, akkor megint körbejárja a tábort és az egyszerű katonák többségéhez, igyekszik szólni és olyan közhangulatot teremteni, amely lehetővé teszi az akciónak a további elhalasztását. Több memoár is szól erről. Egy Mezőssy László nevű Zemplén megyei önkéntes nemzetőr visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy Kossuth nagyon ügyes volt, dandáronként szólt minden társasághoz, mindenütt megpróbálta kinézni magának a célközönséget. Például a zempléni önkéntes mozgó nemzetőri zászlóaljnak azt mondta, hogy a Rákócziak hazája Zemplén, a Bocskai-család is onnan ered, és hogy mellel az ő szerény személye is Zemplénben szívtá be az első levegőt, és Zemplén volt a dajkája, és ifjúkora boldogságának a tanúja. A baranyaiaknak megemlítette Mohácsot, Siklóst, a királyi tömlőcöt, szóval minden csapatnak a maga vidéke nyelvén szólt. A német tüzérekhez németül, a cseh tüzérekhez és a szlovák bakákhoz szlovákul beszélt. Kossuthért így is él hal a sereg, hát még ha katona és vezér is lenne. És nagyjából ugyanezt írják le a többi visszaemlékezők is.

Kossuth így teremt olyan közhangulatot, amely lehetővé teszi, hogy akár mindenfajta szakmai megfontolás háttérbe szorításával is megindítsák az újabb akciót. Ugyanakkor persze vannak figyelmeztető jelek. Kossuth megkérdezi a haditanácson a tiszteket, többek között

a jelenlévő Görgey Artúr ezredest, hogy mennyire tartják az ő szónoklatának a hatását, és Görgey – emlékiratai szerint – állítólag elmondja neki, hogy a táborban közvetlenül a szónoklat után nagyon sokra, a csatamezőn az ellenséggel szemben, nagyon kevésre. És Kossuth Schwachtnál október 30-án ezt kénytelen megtapasztalni, mert amikor a komáromi, győri, esztergomi, mosoni és más dunántúli nemzetőrök közé lecsapnak az első ágyúgolyók, azok hirtelen észreveszik, hogy itt bizony lőnek is. Erről nem volt szó, mondja az egyik győri nemzetőr, és társaival együtt sarkon fordul. Kossuth igyekszik eléjük kerülni a szekerekével, és azt kiabálja, hogy honfiak, álljatok meg, menjetek vissza! Mire ők fölismerik Kossuthot, megjelenik, aztán majdnem földöntik szekereitől, és futnak visszafelé egészen sokáig. Állítólag egy Bars megyei nemzetőr egy ütemben futott el egészen Nagysallóiig, amihez képest még a maratoni futó is nevesleges kezdő volt az i. e. 490-es években.

Kossuth kénytelen megtapasztalni, hogy ez a fajta metódus a csatamezőn valóban nagyon keveset ér. Ugyanakkor viszont a népre való apellálás a későbbiekben is a politikájának sajátja lesz. Nagyon fontos ebből a szempontból és mindmáig nem eléggé kutatott tényező az, hogy 1848 októberétől kezdve Kossuthhoz, mint a Honvédelmi Bizottmány elnökéhez, vagy egyszerűen csak, mint nagy honfihoz, a lakosok száza, vagy ezrei írnak különböző folyamodványokat. Akár azért, mert a levélírónak a katonák elvették az egyetlen tehenét, akár azért mert rálépett a lábára a ló, akár azért, mert egyetlen fia van, és azt akarják elvinni katonának. Ezekre a levelekre, Kossuth sokszor sajátkezü hátriratok formájában válaszol. Vagy ha nem ő, akkor a Honvédelmi Bizottmány vagy az illetékes minisztérium válaszol, de államigazgatásilag manapság már-már csodaszzerűen rövidnek tűnő idő alatt. Van úgy, hogy egy, legfeljebb két hónapon belül megszületik a válasz. (Elképzelem, hogy manapság bármelyikünk ír valamelyik minisztériumnak egy levelet, s ha három hónapon belül választ kap, akkor már oda van a gyönyörűségtől, hogy milyen gyorsan működik a magyar államigazgatás.) Gondoljunk bele, abban az időszakban háború volt, Kossuthnak és a kormányzat embereinek, kisebb gondjuk is nagyobb lehetett annál, mint hogy ilyesmivel foglalkozzanak. Nem is beszélve arról, hogy az összes magyar minisztérium – egy, a mainál többször akkora ország területén – létszámában nem érte el egyetlen átlagos mai minisztérium létszámát. Ami azt mutatja, hogy az információs társadalom sem jelenti feltétlenül az ügyintézés gyorsaságának a megnövekedését. Többek között ez is az ok, amiért ebben az időben a nép egyszerű tömegei ennyire bíznak Kossuthban.

A Kossuth-kultusz első nyomai ebben az időszakban jelennek meg. Ennek a jele az, hogy amikor január hetedikén Kossuth megérkezik Debrecenbe, akkor a Piac utcai kapunál, a neve és foglalkozása rovatba úgy jegyzik be Kossuthot, mint a magyarok Mózesét. Mint azt az ember, aki majd elviszi az ígért földjére a magyar nemzetet. Vagy amit Hunfalvy Pál képviselő jegyez fel a naplójában, hogy amikor a Kossuthot vivő kocsinak a kocsisát megkérdezik, hogy kit visz, akkor először azt mondják a kocsit kísérő huszárok, hogy az elnököt, amit nem értenek az emberek, mert ki az az elnök? És akkor a kocsis odakiáltja, hogy Kossuthot visszük. Mit kérdeznek kendtek? Mire a huszárok leszidják, hogy hát hogyan beszélhet ilyen tiszteletlen módon, és akkor a kocsis csak annyit mond: „Hát úgy neveztem, ahogy hívják.” Ennek az embernek a neve egyben a foglalkozása, egyben a címe is. Olyan ez, mintha a királyra azt mondanánk, hogy ő a király. Az ezt követő kiáltványokban és körlevelekben megint ott vannak az utalások a tősgyökeres magyar népre, amelynek az erejével és energiájának a felhasználásával, majd meg fogjuk menteni a magyar hazát.

Amikor Kossuth 1849 márciusában egymás után többször is megjelenik a magyar táborokban Tiszafürednél, Cibakházánál, majd ismét Tiszafürednél és így tovább, akkor megint nagyon jól ért az egyszerű emberek nyelvén. Leiningen-Westerburg Károly, a későbbi aradi vértanú – aki egyébként nemigen rokonszenvezett Kossuthtal – írja naplójában, hogy Kossuth Cibakházán, a katonai stílust kiválóan utánozva, mondott beszédet a különböző alakulatoknak, többek között a 19. (Schwarzenberg) sorgyalozezred harmadik zászlóalja katonáinak, akik Leiningent kiszabadították a cibakházi ütközetben a császári csapatok fogságából. És Kossuth itt megint egy kiváló érvelési formulát talál, amikor azt mondja nekik, hogy ha Leiningenért, aki a parancsnokuk mindent megtettek, akkor mennyivel inkább meg kell tenniük mindent a hazájuk szabadságáért. És még arra is van benne energia, hogy a lengyel légió katonáinak franciául beszéljen, ami Leiningen szerint teljesen fölösleges, mert csak az értelmi-

ségük ért franciául, a többségük pedig egyszerű magyarországi szlovák, akiknek inkább szlovákul kellett volna beszélni.

A népies és a populista politikának az eszközei azok a ponyvakiadványok és versezetek, amik ebben az időszakban már tömegesen jelennek meg. Többek között a Roboz István volt pápai képviselő által írt, „Kossuth Lajos imája a kápolnai csatatéren” című kiadvány, amelyet időnként manapság is hiteles Kossuth-szöveggként szoktak megjelentetni, és amely hihetetlen mennyiségben terjedt el az országban. Jómagam legalább 10-12 fajta nyomtatott példányát ismerem, és nemcsak magyarul, hanem németül, sőt még szlovákul is megjelentették, olyannyira, hogy még a császári-királyi hadvezetőséget is aggodalommal töltötte el az, hogy 1849 május-júniusában már a Dunántúlon is ott van ennek a ponyva kiadványnak a szövege.

De ilyen Sárosi Gyula elbeszélő költeménye, „A ponyvára került Aranytrombita”, amelyben a magyar függetlenségi mozgalom központi figurája szintén Kossuth Lajos. 1849 áprilisában azonban úgy tűnt, hogy nem kell többet a népre apellálni, hiszen a reguláris hadsereg is képes és kész megmenteni a hazát. Azonban amikor bekövetkezett az orosz intervenció, Kossuth megint visszatért a népies politizáláshoz.

Kossuth és Szemere Bertalan miniszterelnök 1849. június 27-én, a kormány nevében, de a kormány tudta nélkül egy kiáltványt adtak ki, amelyben egy, szinte az Armageddonra emlékeztető harca szólítják fel a népet, mondván, hogy egésze föl a házait és a termést, pusztítson el mindent az ellenség előtt. Hála istennek, a magyar nép sokkal okosabb volt annál, mint hogy ezt megfogadja, mert ez az ország pusztasággá tételén kívül mást nem eredményezett volna. És július 14-én Kossuth egy újabb kiáltványában azt írja, hogy 30 ezer főnyi tartaléksergeget fog a nép egyszerű fiaiból szervezni, amelynek nem csupán az lesz a célja, hogy az ellenséggel szembe szálljon, hanem hogy azokkal szemben is fellépjen, akik az ellenséggel alkuhozni próbálnának. Ennek már nem volt olyan jó visszhangja. Szintén Hunfalvy Pál naplójából tudjuk, hogy egy hődmezővásárhelyi gazda azt mondta, hogy majd bizony odaadom a fiamat, hogy a másik fiammal, aki már szolgál, verekedjék. Tehát a többség, érzekelte, hogy a népindulatokat nem kellene ilyen polgárháborús céllal fölhasználni.

Amikor 1849 júliusában a képviselőházban fölvetődött az a lehetőség, hogy a képviselőháznak magának kéne kijelölnie a magyar hadsereg fővezérét, és Szemere Bertalan miniszterelnök megírta Kossuthnak a képviselők ezen véleményét, Kossuth azt válaszolta, hogy ha a képviselőház vezéreket akar tenni, akkor azt nélküle kell tennie, s hogy aztán mi történik, az az ő, Kossuth dolga lesz, meg a népe. Azaz, a népindulatokra és a népindulatok felhasználásának lehetőségére hivatkozva igyekezett a törvényhozó hatalomnak a végrehajtó hatalomba való belenyúlását korlátozni.

A szabadságharc végén kiderült, hogy ez a fajta politizálás sem vezet sehová. Ugyanakkor Kossuth mélységesen csalódott a magyar politikai és katonai elitben. Ez az egyik magyarázata annak, hogy az 1849. szeptember 12-én a külföldi magyar diplomáciai ügynökökhöz intézett vidini levélben szinte nincs olyan volt munkatársa, akit Kossuth dicsérettel szavakkal emlegetne. Görgeyből ekkor lesz áruló, Bem és Dembinski a csatavesztések felelősei, Perczel az örök engedetlen; egyedül a népet, a már szinte transzcendens magasságokba és a tényleges fogalmától már-már elszakadó magasságokba emelt népet, és a nép áldozatvállalását emeli ki.

Ő maga pedig úgy érzi, hogy annyira azonosult a néppel, hogy ez a nép csak az ő hívó szavára fog megmozdulni, amiben van is némi igazság. Ha valakinek a szavára megmozdult volna 1849 és 1867 között Magyarország népe, akkor az kétségkívül Kossuth Lajos lett volna. Az 1867. évi kiegyezés után ennek a fajta politizálásnak teljesen megszűntek a lehetőségei. Magyarország visszatért a parlamentáris rendszerhez, és Kossuth is tudta, hogy az a parlamenti ellenzék, amelyik az ő nevére hivatkozik, nem feltétlenül azonosul az ő eszméivel. És emiatt megint egyfajta populista politizálást folytatott akkor, amikor nem a napi politikába elegyedett bele, hanem a különböző törvényhatóságok, honvédegyesületek, olvasóegyletek, ilyen-olyan függetlenségi körök üzeneteire mindig nagy és hosszú nyílt levelekben, üzenetekben válaszolt, amelyek ugyan nem tartoztak a szabályos politizálás körébe, ugyanakkor befolyásolni tudták a magyarországi mindennapi politikai közhangulatot, és ilyen módon támogatták a Kossuth által még mindig legjobbnak tartott függetlenségi, vagy félfüggetlenségi politizálást.

Visszatérve már most az előadás címére, nevezhetjük-e Kossuthot az első magyar populista politikusnak? Azt hiszem, hogy minden további nélkül. Azonban azt is hangsúlyozni szeretném, hogy ennek a fajta politikálásnak, a tényleges határait Kossuth nagyon is jól ismerte, és csak akkor nyúlt ezekhez az eszközökhöz, amikor a parlamentáris politizálásnak a lehetőségeit vagy kimerültni látta, vagy pedig akkorának ítélte az országra leselkedő veszélyt, hogy az már lehetetlenné teszi, sőt, kimondottan felelőtlenségnek minősíti csupán a szabályos eszközök használatát. Azt hiszem, hogy ezt minden mai és leendő magyar populista politikusnak is érdemes lenne figyelmébe ajánlani.

Hermann Róbert

Változások herceg Batthyány Fülöp enyingi uradalmában (1806–1870)*

A hatalmas, köztörténeti, katonai, diplomáciai és egyháztörténeti szempontból egyaránt jelentős emberi teljesítményeket felmutató Batthyány-család hercegi ágának egy, a hitbizományi védelem alá nem vont uradalmával, az enyingi uradalommal mástól évtizeden át foglalkoztam. Kandidátusi disszertációm ezen gazdaság szántóföldi növénytermesztését, állattenyésztését, valamint a munkaerő kérdését dolgozta fel. A levéltári munkában elsősorban Zimányi Vera írásai és Farkas Gábor sokirányú segítsége, valamint a Magyar Országos Levéltár, illetve a Fejér Megyei Levéltár munkatársainak és a Szent István Király Múzeum, valamint a Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár könyvtárosainak segítőkész munkája szolgálta eligazodásomat. Külön köszönet illeti Berta Annamáriát kutatási eredményeinek rendelkezésemre bocsátásáért.

Munkám fő adatbázisát a Fejér Megyei Levéltárban található, publikálatlan és feldolgozatlan, 1989 folyamán a családi levéltárak közé sorolt, (jelzete: FML XIII.-3-b.) 53 doboznyi, illetve „A Batthyány uradalom mérnöki hivatalának mappái” jelzetű iratanyag adta.

Helyben természetesen csak a gazdálkodás mindennapjaira, az uradalmon belüli ügyekre vonatkozó iratanyag maradt. Ezt ma, miután megmaradt és egyben maradt, nagy értéknek tekinthetjük, ám tudni kell azt, hogy minden fontos okirat (oklevél, szerződés, leírás, térkép, tervrajz, főkönyv stb.) a körmendi családi levéltárba került. E családi levéltár részlegesen, több sérülés után ma a Magyar Országos Levéltárban, jól feltárt állapotban kutatható.

Az 1603-ban grófi, majd 1764-ben elsőszülöttekre örökíthető birodalmi hercegi rangot nyert Batthyány-család hercegi ága előbb gr. Strattmann Eleonóra (1672–1741) alsó-ausztriai birtokaira, majd 1746-ban a Körmennd és Inta (Vas megye), Kanizsa és Homokkomárom (Zala megye), valamint Ludbreg (Varasd megye) központtal szervezett uradalmakra, illetve a bécsi és a budai házakra, valamint a Vas megyei örökös főispáni tisztségre fiágon örökíthető elsőszülöttségi hitbizományt, azaz majorátust alapított. E két hatalmas hitbizomány örökösei a Batthyány-Strattmann névvel megkülönböztetett hercegek voltak.

A második hitbizomány alapítója II. Ádám (1662–1703) és Strattmann Eleonóra (1672–1741) fia, I. Lajos (1696–1765) 1751-től Magyarország nádora tisztét töltötte be. Ő volt Magyarország utolsó nemzeti nádora. A hercegi rangot öccse, Károly nyerte, aki II. József és II. Lipót császárok nevelője volt, ő kapta a Vas megyei örökös főispáni címet is. Neki azonban nem maradt fia, így a hercegi rang és a hitbizományi öröklés rendje is I. Lajos utódait érintette. A legidősebb fiú, III. Ádám helyett második fia, Batthyány József (1727–1799) – 1776-tól esztergomi érsek, 1778-tól bíboros – kormányozta a hitbizományi védelem alá nem tartozó birtokokat. Ezért találkozunk az ő hagyományaival és nevével az enyingi uradalom kezelését illetően is. III. Ádám a hitbizományi birtokigazgatást 1777-ben fiának, II. Lajosnak (1753–1806) adta át, aki 1799-től, nagybátyja, József halála után az összes családi birtokot, tehát az enyingit

* A cikk szerzőjének a székesfehérvári Kodolányi János Főiskolán 2002. április 4-én megtartott főiskolai tanári székfoglaló előadása.

is átvette. Ekkortól volt tehát egy kézben a hitbizományi és a hitbizományi védelmen kívüli birtokok kezelése.

Herceg Batthyány Lajos cs. és kir. tábornok és kamarás a gazdálkodás és a mezőgazdaság iránt érdeklődő nagybirtokos volt. Fürgedi uradalmi ispánjának fia, később hírneves író, Vas Gereben (Fürged, 1823–Bécs, 1868, polgári nevén Radákovics József) az uradalom és községei életéről, mint gyermek- és ifjúkori emlékeiről, munkáiban gyakran megemlékezett. Lajos hercegről sokat írt, például a *Nagy idők, nagy emberek* lapjain, mint akinek szívügye jobbágysági segítése, a helységek, különösen Bnying utcáinak szabályozása, a béresek számának szaporítása, s kiváltképp a juhászat. Jellemző a Vas Gereben által leírt napóleoni századforduló idejére Festetics György és Batthyány Lajos érdeklődésének és társalgásának témája: „*a jó barátok elkötelekedtek a burgonyán és a juhon, mely két tárgy abban az időben olyan újdonság volt, hogy az egész ország beszélt róla.*”

Lajos herceg fia, Fülöp, a negyedik Batthyány-Strattmann herceg 1806. július 15-től (apja halálától) lett a hitbizományok és a hitbizományon kívüli birtokok tulajdonosa, így az enyingi uradalomé is (1781. november 19. – 1870. július 22.)

Az ő 89. életéve és a birtokai élén jó gazdaként eltöltött 64. éve alatt nagy aktivitást fejtett ki jószágai kormányzásában. Maga családot nem alapított, közéleti tevékenysége mellett – életkora előre haladtával egyre inkább – birtokai gazdálkodása felé fordult. Keze alatt, a mindig igen gondosan megválasztott felelős gazdasági szakemberek irányításával az enyingi uradalom a XIX. század folyamán kezdett nagybirtokból nagyüzemmé válni, meg kell jegyezni, szinte a tulajdonos akarata ellenére. A herceg jelleméből fakadó ijedt takarékosság és ugyanakkor a rászorulókkal (személyekkel, intézményekkel és ügyekkel) szembeni adakozókészség hosszú távon jelentős gazdálkodási problémákat okozott. Batthyány Fülöp élete végéig kegyes főúr maradt és sohasem vált – indíttatásából fakadóan, nem is válhatott – több nagyüzemet irányító jó kapitalistává. Vezetési módszerére az erős központosítás volt a jellemző. Főkörmányának, mint a döntéshozatali testületi szervének munkáját a herceg jelleme, akarata és véleménye határozta meg.

Batthyány Fülöp hivatalos címzése: „*birodalmi herceg Németújvár örökös ura, Császári és Királyi Kamarás, Nagy Leopold császár Rendjének Comendatora, Tekéntetes Nemes Vas Vármegyének örökös főispánja*”. 1827. október 1-jén a Vas megyei örökös főispáni tisztségbe való beiktatásakor jelent meg két ünnepi üdvözlő vers, amelyek ránk maradtak. Az egyik, Farkas András dicsőítő versezete költői erényeket kevéssé mutat ugyan, megjegyzései azonban forrásértékűek. Említi a „szelid herceg” diétai szereplését. Az 1825-27-es országgyűlésen a vers szerint

*Academiánk felsegállítására.
Ötven ezret ajánlt az épületére.*

Az iratanyagban ugyanezen felajánlasként ugyan 40 ezret olvasunk, ám azt hiszen, hogy itt nem a szám, hanem a nagyságrend az igen figyelemre méltó.

A másik – egy kissé kvalitásosabb – vers, az 1809. évi inszurrekciós had ezredeseiként állítja elének Fülöp herceget, aki több ütközetben kitüntette magát, s Győrnél sem engedte szétfutni csapatait. Ekkori katonai szereplését becsülte meg a Leopold-rend középkeresztje adományozásával a császár. Mindkét vers alap gondolata az, hogy Batthyány Fülöp erénye kettős. Így fogalmaznak:

*Úgy oltalmazta a Nemzet jussait
Hogy nem kissebbíti a Király javait.*

A másodikban ugyanez:

*Hazáját szereti igaz Magyar szíve
Királyát buzgóan tiszteli mint Híve.*

A második vers a magyar nyelv védelmében kiálló főúrként állítja elének, aki magyarul szól hallgatóihoz:

*S bár felyül mülljön is másokat Fő Rangal,
Nem szégyeni! szóllani hozzánk Magyar hangal.*

A feltétlen királyhűség és a magyar hazafiság összeegyeztetése korántsem ritka életprogram a XIX. században. Az a következetesség azonban, amellyel egész életén át Fülöp herceg ezt az alapvetel képviselte, nem túl gyakori. Csak példákat lehet felsorolni ezen alapvetel bizo-

nyítására a gazdag életpályából. 1853-ban Libényi, csákvári szabólegény által megkísérelt Ferenc József elleni merénylet után a császár felépülésére hálaadó nagymisémet mondatt minden uradalmi székhelyen, s elrendeli, hogy azon minden uradalmi alkalmazott jelenjen meg. Az Enyingen előírányzott 10 pft-on felül még a szegényeknek való kiosztásra 5 pft-ot engedélyez. Az Enyingen bemutatott miséről a Religio című lap beszámolt. Érdekes ezzel kapcsolatban a herceg megjegyzése: „A Religio című lapban 37. szám alatt közölt cikket Óhercegsége, ámbár a publicitásnak nem kedvelője, kegyesen fogadni méltóztatott, főképpen azért, hogy hódoló érzelmeit felséges fejedelmünk s az uralkodó ház irányában hűségesebben tolmácsolja”. Az apostoli felségek egybekelése ünnepére 25 szegényt jutalmazott, a császárné szerencsés szülése miatt pedig 35 pft kiosztását rendelte el. Természetesen óriási készület előzte meg Ferenc József 1857. évi látogatását a Batthyány hercegi kerületi központba, Körmendre. A budai fogadó díszmenethez az uradalmak szép szál fiatal ímokeit gyűjtötték össze, számukra Bécsben készítették díszöltözetet, a körmendi asztalra 10 akó neszmélyi bort vettek.

A herceg ugyanakkor támogatta az akadémia mellett a Magyar Gazdasági Egyesületet, a Köztelek építkezését, majd a Veszprémi Gazdasági Egyesület létrejöttét, a pesti Nemzeti Casinót, a székesfehérvári Vörösmarty-szobor és a szekszárdi Garay-szobor felállítását. Csatlakozott a Magyar Gazdasági Egyesület gyászához „a legnagyobb hazafi, gr. Széchenyi István” halálakor. Az egyesület egy hónapi gyászt öltött, az uradalmiak pedig Enyingen 1860. május 5-én gyászmisét mondatk.

A herceg híres volt adakozókészségéről, különösen az inséges időszakok, pl. 1817-ben és 1864-ben lehetett rá számítani. 1817-ben az éhínség miatt minden megyének 2000 pft-ot adott a rászorulóknak segélyezésére. Támogatást kaptak pénz vagy „kenyérnekvaló” formájában a herceg akaratóból messzi vidékek tűz-, jég- vagy aszálykárt szenvedett önkormányzatai, a Duna, Tisza vagy pl. az Ipoly árvízkarosultjai, a székesfehérvári „égettek”. Az inséges támogatást kérők mellett persze akadtak szerencselovagok is. 1867-ben pl. Szemes Antal, szekszárdi francia nyelvmester 5 pft. jutalmat kapott, mint írják: „az előterjesztett névnap iüdvözlétért – ámbár Óhercegsége Pálnak nem hivatik.”

Batthyány Fülöp buzgón támogatta a közcélú építkezéseket, a kórházakat és iskolákat; rendszeresen adakozott a Nemzeti Színház fenntartására. Különösen bőkezűen támogatta a kaposvári iskolát és a kórházat, valamint a nagykanizsai leánynevelő intézetet. Mint hegyaljai szőlőbirtokos, segítette a „szőlő- és bormivelés előmozdítását”. 1863-ban a Magyar Földhitelintézet egyik alapítójaként 20 ezer ft-os támogatást vállalt. 1855-ben a Mezei gazdaság könyve című munka megjelentetéséhez járult hozzá, mely Henry Stephens művének a magyar viszonyok ra átdolgozott kiadása, Korizmic László, Benkő Dániel és Mórocz István hat kötetes vállalkozása volt, máig igen fontos gazdasági alapmű.

Ez utóbbi, ti. egy gazdaságtörténeti mű támogatása nem volt szokatlan a Batthyány családban. Batthyány József vásárolta meg pl. Bél Mátyás özvegyétől 1767-ben az azóta közkinccs lett 82 kötetnyi kéziratot.

A források szerint szelíd, visszahúzóó, jószívű és áldozatos, s szintén a források alapján a gazdálkodási-vezetési kérdésekben keménynek és makacsnak jellemzett hercegért az uradalmi templomokban a felséges fejedelemért mondott ima után szoktak imádkozni. Az ima szövege ránk maradt – szövegkörnyezetéből következtethetően – az 1860-as évek elejéről. „Áld meg a Kegyelmes Herceget, volt földes urunkat, kihez még ez évben is gyermeki bizalom hangján szólhatánk s meghalgtatá kérésünket, megszünteté szükségünket...”

Batthyány Fülöp lakása Bécsben a Herrengasse 19. szám alatt a ma is Batthyány-palotának nevezett épületben volt. (Az épület a mai magyar nagykövetség szomszédságában van. A nagykövetség ikerpalotájának egyike volt az egykori Strattmann-ház.). Az 1692-1697 között épült két palotát a Herrengasse és a Bankgasse sarkán 1716-1720 között egységes homlokzattal összeépítették, majd megvettek a Bank utcában még egy házat, az Orsini-Rosenberg családtét, és 1766-ban azt is az előzőekhez alakították. Egy sarokház-tömb alakult így ki, amelynek Herrengasse felőli bejáratán a herceg lakása, a Bankgasse 2. számú bejáraton a főkormányi iroda volt elérhető. Sényi Gábor direktor, jószágigazgató lakása is ebben a tömbben volt, a Schenkengasse 2 felől.

A herceg és édesapja is keveset tartózkodott Enyingen. Batthyány Fülöp itteni látogatásairól a hatalmas iratanyag mindössze háromszor tesz említést: az 1810-es években kétszer járt

itt, majd 1822-ben. Biztosra vehetjük azonban, hogy 1806-ban végiglátogatta uradalmait, tudjuk, hogy ekkor határozta el az ő instrukcióira az enyingi kastély kibővítését. Valószínűsíthetnénk azt is, hogy az oly sok gonddal és szeretettel tervezett és szervezett enyingi templom-építést, vagy legalább a felszentelési ünnepséget, illetve az évtizedekig húzódó Sió-csatorna átadását megfizette jelenlétével, de a források mindkét esetben a direktor érkezéséről szólnak. 1853 után biztosan nem járhatott Enyingen, hiszen 1852-ben a kastély hercegi lakosztályát kiürítették, az értékesebb berendezéseket Kőrmendre szállították, a többit eladták.

Fülöp herceg kezén volt először és utoljára egységes gazdaság az enyingi uradalom. Átvételekor, 1806-ban Batthyány Fülöp testvérével kötött osztályos egyezsége összevonta, a herceg halálakor, 1870-ben testvérenek még életben lévő leányai (hg. Montenuovo Vilmosné és özv. gr. Draskovics Károlyné) közötti egyezség pedig felosztotta az uradalmat. (Fülöp herceg gyermektelen lévén, halála után ismét szétvált a hitbizományok és a hercegi cím, valamint az enyingi uradalom története.) Ezért választottam mai témám időhatáraiul az 1806-os és az 1870-es dátumot, bár enyingi uradalom néven ez előtt és ez után is létezett gazdálkodó egység.

A Sármelléki jóság a Batthyány-család ősi fészkeinek számít 1397-től, hiszen a nevádo Battán is ehhez az alakulathoz tartozott. Ennek része volt már Hidvég, a Sió átkelőhelye is. Innen kiindulva terjesztette ki érdekerületét a család a Mezőföld nyugati részére. Több kísérlet után a XVI. században Batthyány Ferenc nyerte adományul Enyinget és Nyéket, illetve Hidvégen már 1564-ben 4 zsellér és 7 jobbágyporta fizetett neki adót. Az elpusztult Mezőkomáromot Batthyány Ádám engedelmével az 1640-es években telepítették újjá, ő hozta létre itt a hajdúszabadságai kiváltságolt dunántúli települések egyikét is.

1688-ban Hidvég település egy részén, nevezetesen a kastélyhelyhez tartozó, tehát a kuriális jogállású földön gr. Batthyány libertinus, azaz szabados katonáit telepítette le. Batthyány Ádámot, a Dunán inneni részek főkapitányát 18 hidvégi katonája szabadította meg a török fogságból, s így hálából nyerték a felszabaduló Hidvégen hajdúszabadsághoz némiképp hasonló szabadalmaikat. Nem kollektív nemességet nyertek azonban, hanem a szabad paraszti jogállást. Batthyány Ádámnak, a török uralom alóli felszabadító háborúk egyik vezérének, majd horvát bánnak, nem csupán a hála lebegett a szeme előtt. Ezekben a háborús években a saját, gyorsan mozgósítható katonaság, a földesúr számára éppen olyan fontos volt, sőt a stratégiai pontokon bizonyosan fontosabb is, mint a jobbágyi erő. Így került sor a Batthyány-birtokokon több – uradalomunk területén egy – kiváltságolt telepítésre, közülük azonban a hidvégi libertinusok közössége őrizte meg legtovább, a XIX. század végéig különleges helyzetét. A szerződésben meghatározott szolgálatnak a városhidvégiek megfeleltek. Elsősorban természetesen katonáskodtak: az 1741. és az 1744. évi „burkus háborúkor” és az 1797. valamint az 1809. évi inszurrekciókor összesen 209 katonát állítottak. Az 1803-ban besorozott 19 ember mindegyike városhidvégi református volt. A katonáskodáson kívül időről időre rögzített feladatuk a futárszolgálat, levélhordás, a kassza és az iroda őrzése, a rabkísérés és a robotosokra való felügyelés volt. A település, illetve mára már településrész nevét Városhidvégeként különböztették meg a jobbágyközségtől, melyet Kis-hidvégeknek, majd Faluhidvégeknek neveztek. Faluhidvég jobbágyai 1767-ben urbáriumot kaptak. A városhidvégieket a XIX. században sorra érték a beolvasztási kísérletek. Maguk is kinőtték az egykori kiváltságolt földeket, régi jogaikért végeérhetetlen persorozatot indítottak. Vas Gereben regényeiben a békétlenkedő, hírhedt kocsmái verekedő, a megbírságolt tilosban legeltető, valamint a sárgalibériás urasági hajdú is rendszerint városhidvégi. Így ír egy helyütt: *„...a mint Enyingről Mezőkomáromot át idejőn az utas, Hidvéget éri, hol nem jobbágyok laknak, hanem szabadosok, kik háborús időben katonasorba állanak föl kegyelmes herczegünk zsoldján; békeben pedig az egész környéknek megszokott rémei...”*

Batthyány Kristóf (1632–1685) a XVII. század derekán lényegében az egész későbbi területet bírta, hiszen németegresi részbirtokát, Mezőkomáromot és Hidvéget is zálogba adta Torma Istvánnak, illetve Kenessey Péternek. Kustyánt 1698-ban Vanossi Lőrinc Székesfehérvár hírhedt harmuncadosa zálogolta. Horhit Batthyány Ádám 1700-ban visszaváltotta Roboz Ferentől, ugyanakkor Mezőkomáromot zálogba adta neki. 1701-ben váltotta vissza Enyinget a Babocsay családtól. Több sármelléki jósághoz tartozó praediumot özvegye, Strattmann Eleonóra váltott vissza 1712-ben.

Az érintett birtokrészek többször kerültek a család ágai közötti osztály alá, például 1735-ben is. 1746-ban sikerült egyesíteni a mezőföldi jószágot a család hercegi ágához tartozó Batthyány I. Lajos, Magyarország nádora kezén. Enyinget a nádor halála után Batthyány József hercegprímás, apja majd unokaöccse helyett, kormányozta földesúrként. Itteni szereplését az 1823-as uradalomleírás árendatorként jelzi. Mindenesetre ő telepítette Szálkát, építtette a németegresi és a szálkai templomot, illetve vette testvére és unokaöccse számára a mádi szőlőbirtokot Draveczky Katalintól 1798-ban. Ő egészítette ki Strattmann Eleonóra „kegyes alapítványát” 30 ezer ft-ra 1762-ben, amelyet az enyingi templom felépítéséig a mezőkomáromi kezelte. 1841-től az enyingi plébánia megalapításától az alapítványból kamatként befolyó évi 75 öft-ot az enyingi egyház kapta.

Lényegében tehát már a XVIII. század végén kialakult az uradalom, ám Kustyán és Németegres még a család grófi ágával közös birtok volt. Megoldásként felvetődött, hogy a németegresi 1/6 részbirtokot eladják, de ebbe Batthyány József végül azért nem egyezett bele, mert „*az érseknek nem célja a birtok kisebbítése, sőt inkább nagyobbitása.*” Felmerült, hogy a Déghhez tartozó Ecsi-, illetve Feketepusztát megvették, a vételtől azonban elálltak, mert nem volt megfelelő robotos erő a művelésére. A németegresi részbirtokot szabályozták 1833-ban, a grófi ágétól elkülönítették, majd 1862-ben megvették.

Az uradalom területén a jobbágyi munkáskéz szaporítása céljából történt egy fontos változás. Batthyány Lajos herceg nevéét őrzi a másik telepítés, Lajoskomáromé, melynek az is érdekessége, hogy az egyik utolsó olyan telepítés volt, ahol jobbágyokat egy tömbben letelepítve új falut hoztak létre. Vas Gereben a *Nagy idők nagy emberek* című könyvében egyenesen a legelső magyarországi „*rendes falu*”-nak nevezi, „*hol... a leggazdagabb jobbágyok laktak...*” „*Lajoskomárom telepítvény és kétség nélkül mintapéldánya a faluknak, egyenes és tágas, szabályosan fölosztott utcákkal és minden keresztülutazónak feltűnő, hogy ilyen Magyarországon is láthat.*” Az 1847-es uradalomleírás is például állítja a települést és a telepeseket: „*még most is például szolgálnak a gazdasági iparban a mezőföldi földművelő Népek.*”

Lajoskomárom telepítésének kezdő dátuma hagyományosan 1802, tehát méltó rá itt is emlékezni, hiszen éppen kétszáz évvel ezelőtt történt. A telepítő szerződés szövege 1802. március 7-én született az Enyingen tartott tisztiszéken, s Hegedűs György prefektusként írta alá. A telepítési felhívást a környező megyékben is kibocsátották. Ekkor természetesen csak a falu-helyet jelölték ki. A falu tervét a herceg szó „H”-betűje formájára Farkas Ferenc uradalmi földmérő készítette. Urbariumot 1813-ban kapott a község. Az Ózorai úttól nyugatra már herceg Batthyány Fülöp méretezte ki a 65 holdas szőlőhegyet, neve ezért Fülöp-hegy lett.

A napóleoni századfordulón tehát egy nagy területű, vérhatalommal (pallosjog, ius gladii) felruházott nagybirtok tárul a forrásokból elénk, melynek nagy hátránya, hogy kevés a rendelkezésre álló munkáskéz, és hogy az úrbéri elkülönözést még nem oldották meg. Még neve is bizonytalan, hiszen az 1823-as uradalomleírás még mezőkomáromi uradalomként nevezte, utalva egy 1757-es Kovács földmérő által készített térképre. Mindazonáltal az uradalomleírásból kitűnik, hogy – függetlenül az elnevezéstől – a legjelentősebb helység Enying, részben már rendezett főutcájára, az újjáépített és kibővített kastély vonalába építették az uradalom vezetőinek házeit, épül és bővül az angolkert, itt épült fel a „vétkesek háza”, itt van a „tisztség” azaz a tiszttartóság, és itt tartják a „tisztai napokat”.

A Batthyány Lajos nádor idejében, 1756–1757-ben készült uradalomleírás az uradalmat hat kerületre osztotta, Városhidvég mint szabados, Szabadhegy mint árendás hely szerepelt, megjegyezvén, hogy Szabadhegyen áll az urasági sörfőzőház. 1823-ban öt ispánság volt: Enyingen, Mezőkomáromban, Faluhidvégen, Felsőnyéken és Szálkán. 1801-től Fürgeden, 1803-tól Tisztavizen is alkalmaztak gazdát, ez mutatja, hogy ezek ekkor már nagyobb majorok voltak, de a kerületi ispán nem ott lakott. A tisztartó, a számtartó, a kasznár, a kertész és a porkoláb Enyingen lakott, a földmérő és a birkaispán Mezőkomáromban, a fővadász Rebecen. A három fiscalis közül egyik sem lakott ekkor az uradalomban.

1847-ben 6 kerületet (Enying, Újhodos, Szentmihályfa, Pél, Felsőnyék és Fürged) és két fiókgazdaságot: Szálkát és Németegrest tartották számon. Az 1830 óta bérelt dinnyési birtokot is kasznársággként, illetve fiókgazdasággként kezelték. A kezelő személyzet – a tisztartótól az erdőkerülőig bezárólag – 313 emberből állt: köztük 6 ispán és 1 gazda vezette a nagyobb ma-

jorokat, 10 kocsis, 2 öreg béres, 62 szekeres béres, 4 szekeres bivalyos, 64 kisbéres művelte a földeket, 5 számadó juhász, 60 juhászlegény, 5 gulyás és 4 bojtár gondozta az állatállományt.

1828-ban 555 ezer pft-ért vásárolta meg Batthyány Fülöp herceg az érdi uradalmat, majd 1836-ban hozzá egy a szomszédságában, Diósdon levő szőlőt, illetve 1831-ben egy zálogos malmot váltott ki Berki pusztán. Az érdi uradalom építkezéseire és gyarapítására a herceg 1828-1840 között a vételárral együtt összesen 654 850 pft-ot fordított, ezen felül az elhúzódbó beruházások 1843-ig összesen 114 566 pft-ot igényeltek. Az érdi uradalmat 1848-ban báró Sina Györgynek adták el.

Az érdi teljesen különálló uradalom volt, tisztartóval az élén, a kerületi beosztás, a földrajzi szomszédság és a hasonló viszonyok, illetve elvárások miatt azonban sok kapcsolat volt a két uradalom között. Rendszeresen Enyingről küldtek már kipróbált szakembereket az érdi gazdálkodás segítésére. Egymásnak kölcsönösen hiteleztek, bizonyos kerületi vezetők – számvevő, inspektor, építész – mindkét uradalmat felügyelték. A herceg célja az érdi juhászat felfejlesztése volt, ezt, mint szakmai feladatot Farkas Imre enyingi tisztartóra bízta 1841 után. Az ő munkájának eredménye – már báró Sina kezén – a hazánkban második törzskönyvezett tenyészet kialakítása.

Ugyancsak az érdi kapcsolatot erősítette a „szorgalom-szekér” járat, mely Enyingről Érdre, Budára, majd onnan Bécsbe juttatta a szállítmányokat, rendszeres kapcsolatot teremtve az uradalmak és a főkormány között. Az enyingi uradalom területét csak 1858-ban hálózta be rendszeres „cariol”, vagy szekérposta, majd a Déli Vasút megépítése után, 1861-ben kezdték ezt a vasútra támaszkodva átszervezni.

Az uradalmi major-lánccolat kiépítésével a nagyüzem szerkezete átformálódott. 1861-ben a németegresi majorság megszervezésével alakult ki a korszakunk végéig létező szerkezet: nyolc ispánság, gazdasági kör néven (Enying, Újhodos, Felsőnyék, Szentmihályfa, Külfürged, Belfürged, Pél és Kustyán). Ekkorra a szátkai fiókgazdaságot is szabályozták és rendezték. Ezt a legfejlettebb állapotot tükrözi az örökösök közötti megosztás előtt rajzolt térkép, Szeles József munkája 1871-ből. (A hátsó borító belső részén látható.)

Az 1871-ben ábrázolt birtok 1600 □-öles holdakban összesen 24 296 uradalmi hasznosítású holdat foglal magában. Ennek 53,7 %-a volt a szántó. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az anyauradalommal területileg nem függvény össze, a két fiókgazdaság, Németegres és Szálka ezen a térképen nem szerepel. Ezek adatait is 1600 □-öles holdakra átszámítva az uradalom egész területe kerekítve 26 683 hold. Az így kiszámított növekményen belül azonban döntő (82,9 %-os) az erdők aránya.

Az uradalomról készített térképeken jól látszik a Mezőföldre jellemző „U” alakú pusztakép, melyet Vas Gereben így ír le Fürgedpusztát emlegetve: *„A könnyű fogat beért a birtok közepébe, hol egy négyszögben képződik ki a lakház, a magtár és istállók, középen a gazdasági szekerek és ekék foglalták el a kijelölt tért, s a hosszú lakház szárnyán a tisztai lak volt, előtte pedig a kváncsi pusztaiak állták el a helyet, hogy a herceget láthassák.”*

Magam hajlok arra, hogy ez a sarkos elrendezés a múlt századi népszerűsítő szakirodalom által alaposan ismertetett mintauradalmak leírása révén és közvetítésével innen, a Mezőföldről terjedt el. A minta előképe a helyi szokások alapján a Lilien József személyes közreműködésével kialakított Ercsi major lehetett.

Farkas tisztartó 1861-ben gróf Szapáry Bélának írott levelében kéri, hogy látogassa meg az uradalmat, *„mely a szép Mezőföld középpontját foglalja el.”* A Mezőföld nagytájon belül az Enyingi-hát, a Káloz-Igari löszhátak, a Sió-völgyön át a Kelet-Külső Somogy, illetve a Szekszárdi-dombság kistájakat érinti uradalmunk területe. Vas Gereben igen szépen ír a táj egy részéről, ahol az utazó, mint valami hatalmas tányér hullámos pereméről leereszkedik a síkságra Fürgedre utazván: *„A Sió mentében mindinkább megegyenesül a dunántúli vidék és mérföldnyíról meglátszik az ember sőt néha a kuvasz is... A mint a Siónak mezőkomáromi kanyarodásán alul utolszor emelkedik a föld, mintegy kezdete van annak a nagy rónaságnak, melynek vége a baranyai hegyek alá búvik és az a nagy térség a fürgedi pusztán kezdődik oly kövéren, hogy néhanapján a búzakalászi majdnem úgy kell megtámasztani, mint a szilvafát.”*

Majdnem ilyen költői az 1823-as uradalomleírás is: Enying *„két völgy között messzire kilátó helyen”* fekszik, Tisztavíz pusztája nyugati fele még dombos, völgyes, keleti pedig egyenes, Hodos *„nagy, szép, egyenes fekvésű”* pusztája, Csergerenda diverticulum *„földje egyenes, de már*

nem a mazókomáromi fekete homokhoz hasonló termékeny”, Rebecpuszta már az erdővidékhez tartozik: „erdeje nagy kintse az uradalomnak”, Felsőnyék „egy roppant hosszú völgyben fekszik”, Szálka pedig „magányosan fekszik... Szekszárdon alul egy mély, sötét V betű formáú völgyben nagy erdőség között.” A leírás méltó lezárása az a megjegyzés, hogy a szálkai templom igen szép helyen, hegyormon épült, „jól van alkalmaztatva a harangszó miatt.”

A termékeny hullámzó löszhát, a folyóvizek-teregette síkság, a domság és a szekszárdi szőlőhegyre kapaszkodó erdőség tehát egyaránt megtalálható uradalmunk területén. A táj még egy másik szempontból is változatos: megtalálható rajta a síksági rész ösgepe és a domsági rész őserdeje, s mindkettő alapvető fontosságú uradalmunk gazdálkodása szempontjából. E gazdálkodás fő profilja a XIX. század folyamán a szántóföldi gabonatermesztés, a juhászat és az erdőgazdálkodás. Itt kell utalnunk Kogutovicz Károly megállapítására, hogy a Mezőföld mezőségi talajjal borított nagyobb részén soha nem állt erdő, tehát semmi nem állta az ember útját, földet művelhetett, állatot legeltethetett.

Az uradalom három megye határán feküdt: a ma Fejér megyéhez tartozó Enying, Mezőkomárom, Lajoskomárom 1950-ig Veszprém megyéhez, Falu- és Városhidvég, Szabadhegy és Németegres Somogy megyéhez, Felsőnyék és Szálka Tolna megyéhez tartoztak. 1830-1856 között a dunyési bérlet miatt Fejér megyével is volt az uradalomnak hivatalos kapcsolata. A mádi szőlőbirtok számadásait és építkezéseit ellenőrizték, az itt készített borokat Erd eladásá után Enying igekezett értékesíteni. A mádi szüretre a birtok 1863. évi eladásáig rendszeresen leutazott a tisztek közül valaki. Mád és így a Hegyalja problémái tehát lazán kapcsolódtak az uradalom ügyeihez.

Uradalmunk egész gazdálkodását fennállásának minden korszakában a munkaerőhiány határozta meg. Az egykor a török hódoltságához tartozó terület népességének pusztulását a hódoltság, a tizenöt éves háború és a törökellenes felszabadító háborúk egyaránt előidézték. A számokban is mérhető népességsökkenés mellett a XVIII-XIX. században a hatalmas, pusztasodás sorsára jutott területű uradalom felszerelése, a majorsági kezelés nagy beruházás-igénye kettős hatást fejtett ki. Egyrészt hátráltatta, a munkáskéz letelepítésével terhelte a gazdálkodást. Másrészt viszont – más megoldás nem lévén – korán rávezette a gazdálkodást irányító szakemberek figyelmét az intenzívebb művelési módok, elsősorban a juhneszítés, illetve a majorhálózat kiépítésének és felszerelésének (cselédek alkalmazása, építkezések, eszközök és igaerő beszerzése), valamint az átmeneti munkaformák (bérnapszámosok, ledolgozók, részesek és pénzesek) kialakításának fontosságára. 1848, az úrbériség megszűnése után ezen előre mutató jellegzetességek jó helyzeti energiát jelentettek: alapot adtak az okszerű gazdálkodás” és ami ezzel szorosán együtt járt, az új igényű, a nagyüzemi állattenyésztésre és a gabonatermesztésre épülő, ám a nemesített állatállomány szakember- és takarmányigényét is kielégítő majorhálózat kialakítására. Az 1848 utáni korszak a munkaerő ellátást is más módokon oldotta meg: pl. a gépesítéssel, az új szervezeti egységek kialakításával, illetve a század vég vándormunkás-szummás munkaerőtömegének előfutáraként alkalmazott felföldi tót kaszások”, a Mezőföld-szerte bógeroknak nevezett munkaerő rendszeres és tömeges alkalmazásával.

Mindezek alapján az enyingi uradalom gazdálkodása az 1860-as évekig sikeresnek mondható. Fő jövedelmi forrásaik, a gyapjú és a gabona eladása a piaci kereslet-kínálat függvényében váltakozó sikerrel ugyan, de feleslegtel termelt még az 1850-es évek nagyobb beruházásainak fedezésén túl is. Csak az 1860-as évek súlyos természeti csapásai (aszály, jégkár, járványok) mutattak rá uradalmunk 1848 utáni fő problémájára: a tőkehiányra. A bajok okozója véleményem szerint a hercegnek az a hibás döntése volt, hogy 1848 után a kárpótlási, majd föld tehermentesítési tőkét, de még azok kamatait sem fektette az uradalom beruházásaiba, holott a gazdaság – a súlyos adóteher révén – ezen pénzeknek maga is forrása volt. Ugyanakkor az uradalom elveszítette az úrbériséggel járó szolgáltatásokat (a robotot, a robotos igaerőt és a terményjárdékot), amely veszteségért így éppen nem a gazdálkodó egységet, hanem csupán a tulajdonosát kárpótolták. Az uradalom adózott és beruházott tehát anélkül, hogy ennek tökéfedeztetét a herceg megteremtette volna.

Az uradalom jövőjével kapcsolatban két vélemény csapott össze: a hercegé és Farkas Imre tiszttartóé. A herceg álláspontja már 1848 óta az volt, hogy a nem megfelelően jövedelmező pusztákat bérbe kell adni, a veszteséges ágazatokat fel kell számolni. A veszteséget az építke-

zések teljes leállításával kell megfékezni. A szőlőművelést pl. az egész uradalomban „fényűzési ágnak” tartotta, úgy látta, hogy a gyümölcsfa-kezelés kiadása nincs arányban a gyümölcsfa-eladásból befolyó csekély bevétellel. Várakozón szemlélte Szálka szabályozását: „Elváltik, kedvezőbb alakot öltend-e a gazdaság a már bevezetett szabályozás után, melynek költségei 1300 ft.-ra rúgnak, s nem fog-e ezután is hasznosabbnak mutatkozni, ha a majorsági kezelés helyett bérbe adják.”

A hercegével tökéletesen ellentétes volt Farkas Imre álláspontja. Farkas 1841. évi tiszttartóvá való kinevezése óta a pusztahálózat minél teljesebb és minél gyorsabb kiépítését tartotta a jövedelemnövelés zálogának. 1847-ben ezt így fogalmazta meg: „ezen uradalomban egyedül a gazdaság jövedelmez tetemesebben, tehát igyekeznünk kell minnél előbb a pusztákat beruházni, hogy a földek rendes trágyázása által azokat minnél jövedelmezőbbekké tehesük.” Ennek érdekében a tiszttartó 1848 után többször kérte, hogy legalább az úrbéri kárpótlási tőkét fektessék beruházásokba, hiszen a kárpótlás a veszített úrbériségért jár, s ebben a roboterő és a robotos igaerő is benne volt. A beruházások pedig pontosan ennek pótlására váltak szükségessé (bérések, iga-vonó, eszközök beállítása, lakások, istállók és színek építése stb.). „Ha a puszták felszerelése kellő tökélyhöz czélszerűen bevezetvék, a pénz szállítmányaink is évrül évre fényesebbekké válnának” – írta a tiszttartó. Horhit az ő állhatatos javaslataira vették vissza a béreltből. A tiszttartó kimutatta ugyanis, hogy Horhi kellően felszerelve kétszer annyit jövedelmezne, mint amit a bérlő fizet, ha éppen nem kér bérelengedést.

Farkas tiszttartó a saját igaza bizonyítására sorra mutatta ki beruházásainak értékét. 1860-ban pl. felmérte, hogy az újhodosi puszta tőkebeli értéke 36 781 ft-tal szaporodott. A herceget azonban már nem tudta meggyőzni: vonakodva előbb-utóbb engedett ugyan a tiszttartó szakmailag jól megokolt érveinek, de olyan szűken mérte a beruházási pénzeket és olyan apró lépésekkel haladhattak, hogy a megvalósult beruházások rendre nem feleltek meg a hozzájuk fűződő reménynek. Nem termeltek akkora jövedelmet, mint várták, holott a hercegnek az volt a benyomása, hogy hosszú időn át sokat költött beruházásokra. Ezt figyelhetjük meg a gőzmalommal, a Sió-szabályozással, az állatállomány nemesítésével, és a mezőgazdasági kiállításokkal kapcsolatosan is.

Súlyos tőkehiánnyal küszködve, válságos állapotban érte meg a közben jelentősen átalakított, modernizált, piacorientált gazdaság a herceg halálát, s az örökösök közötti felosztását. A modern nagyüzem szerkezete azonban készen állt, szakember-ellátottsága jónak, eszközökkel való felszereltsége közepesnek mondható. Hiányok hagyományosan a munkaerő, illetve a befektethető tőke területén voltak.

Mіндеzen folyamat közben alakult ki az a kultúrtáj, amely e Mezőföldön belüli területnek máig jellemzője maradt. Az ekkor akkumulált energiák máig sajátos arculatot teremtenek ennek a vidéknek, amely tehát a XIX. század folyamán kezdte leküzdeni a piacoktól és a szállítási lehetőségektől való távolságát, a három megye határán és mindhárom központjától távol fekvő perifériális helyzetét, a piacközpontok és a munkaerő hiányát. Ennek köszönhető, hogy a Sárvíz-Sió közti változatos terület ma önálló arculattal bír, s ennek az önálló fejlődésnek helyzeti energiáit annak idején az uradalmi igazgatásban, s ennek folytán a közigazgatásban és piacviszonyokban elfoglalt helye jelentősen befolyásolta. Ebből a szempontból is utalni kell arra, hogy az egykori tulajdonos személye, véleménye, elképzelései alapvetően befolyásolták egyik uradalmat, s ezzel egy egész régió fejlődését, népének boldogulását.

Az iratanyagból a gazdálkodás mindennapjainak kutatása közben több kiváló ember kiemelkedő teljesítménye is napvilágra jut. Farkas tiszttartó szervezői erényeit, a gazdálkodás alapelveit kidolgozó jó, korszakában elismert szakember voltát, kísérletező kedvét, kiváló íráskészségét bizonyítják irataink. Itt kezdte orvosi és gyümölcs nemesítői munkáját Entz Ferenc, s ez a táj és ez az életforma volt témája és kerete Vas Gereben több írásának. Itt dolgozott Glocker Károly kertész és Wallenstein Ármin, majd Dicity Pál orvos. Szinte egész életében itt munkálkodott, éppen a kultúrtájja-alakítás mérnöki munkáján Szeles József. Hrabovszky György, lajoskomáromi evangélikus lelkész templomépítő és egyházszerző munkásságának befejezése, Bocsor István jogtudósi pályafutásának pedig a kezdete kapcsolódik az uradalomhoz. A gazdaság életéről és életeréről Farkas Imre írásai mellett rendszeresen tudósított a korabeli sajtóban Mezőföldi” aláírással Kálmán Károly.

A gazdálkodás mindennapjainak irányát, sőt láttuk, hogy részben a hosszabb távú terveket is Farkas Imre véleménye és munkája határozta meg. Az övé volt a herceg mellett a legfontosabb álláspont, s különösen a gazdálkodás okszerű irányait tekintve mondhatjuk ezt el. Azt is tükrözik ugyanis az iratok, hogy az uradalmi alkalmazottak magángazdaságaik ügyeiben is kikérték véleményét. Ő rendezte például Sényi Gábor direktor nagyunyomi birtokát, ő tervezte gazdasági épületeit is. Gazdálkodási szakkérdésekben a többi uradalom tisztjeit maga a herceg is Farkashoz irányította. Batthyány Fülöp Farkas tevékenységében először a juhnemesítésben való jártasságát értékelte, de dicsérte a peres ügyekben való fíradhatatlan kitaratásáért, a mezőgazdasági gépek ügyében való jártasságáért, jó kapcsolataiért, elismerte szakmai folyóiratokba írt cikkeit, rábízta – és utóbb jutalmazta is érte – 1848-ban az érdi uradalom, 1856-ban pedig a dinnyési gazdaság átadását. Korszakunk végének rossz termései, káreseményei miatt természetesen nem dicsérte a tiszttartót, de nem hibáztatta olyanért, amiről nem tehetett. Ez nem jelentette azt, hogy elnézte volna a legapróbb hibáit is, de hagyta dolgozni a legjobb tudása szerint. Nyílt, mindkét irányban tiszteletteljes hangnem uralkodott a herceg, a főkormány és a tiszttartó között.

Nem volt tipikus Farkas Imre pályafutása. Tiszti úrnokként találjuk először meg a nevét az uradalom iratai között, 1830-ban ő veszi át a dinnyési pusztát, ahol beállítja a bérleti gazdaságot. 1832-ben kapja vármagysági számadó ispáni kinevezését, már ekkor úrnokot is rendelnek mellé. Ekkor tűnik ki a gazdálkodást, nevezetesen a juhászatot és a juhnemesítést elősegítő tudásával és jó kezdeményezéseivel. 1841-ben tiszttartói kinevezésében ez, tehát gazdasági munkája volt a mérvadó: „*hogy ezen uradalomban iparának tágabb mező nyílhasson, főképpen a juhászat és pepinéria virágoztatására.*” – írta a herceg. Farkas 1871-ben, az uradalom felosztása után került nyugállományba.

Farkas Imre esetében és személyével kapcsolatban érződik azonban az, hogy a tiszttartó őrldődött a minél nagyobb jövedelmet akaró tulajdonos és az okszerű mezőgazdaság új felfogása között. Farkas Imrre hárult az uradalom mindennapi életének átfogó rendezése. Az 1860-as években sorra készítette – és szakembereivel elkészíttette – az élet legkülönfélébb szeleteit szabályozó rendtartásait. Ekkor készült a rendszabály-könyv, amely az esztendő legfőbb adminisztratív és gazdasági határidőit, a beszámolóok segédleteit, a következő évi tervek elkészítésének kulcsait tartalmazta. 1861-ben készült a cselédek életét, viselkedését és munkáját szabályozó ún. „Pusztai törvény”, és az egészségügyi felvilágosító irodalom egyik gyöngyszeme: az „Utasítások a nőkhöz”. 1870-ben a tanügyi rendelet látott napvilágot. Az élet minden apró mozzanatát saját hatáskörében szabályozta tehát: a cselédélet illemtörvényétől a pusztai iskola órarendjéig vagy a gyermekágyas asszonyok táplálkozásáig.

Az igény, amelyből ezek az utasítások születtek, azok hangneme és célja mind az uradalmiak – tiszték és cselédek – sajátos életérzését tükrözik; azt, hogy ez az uradalom „állam az államban”, megáll a saját lábán, s így saját maga hozza a „törvényeket”. Berne van ebben a szemléletben az is persze, hogy az uradalom eddig viszonylag sikeresen gazdálkodott, sok minden épült, vezetői sikeres szakemberek, jó társadalmi kapcsolatokkal, ismertséggel. Ezeket a rendszabályokat magam az uradalom eredményei megtestesülésének, sikeres periódusa lezárásának tartom.

Farkas tiszttartó gyakran teljesítette felettesei és kollégái megbízásait. Erre hivatalosan is sokszor volt szükség, hiszen korszakunk második felében, Pest ugrásszerű fejlődése korában egyre több dolgot már csak a fővárosban lehetett elintézni, megvenni. Ekkor – Érd eladása után – már egyébként is Enying volt legközelebb Pesthez, a majorátusi házhoz és a mádi szőlőhöz is. Többször vásárolt az enyingi tiszttartó vetőmagot, gépet, gyógyszert, eszközöket a többi uradalom számára. A mádi aszú és az egyéb borok értékesítésekor a herceg asztalára küldött butéliák mellett teljesítette a főkormány tagjainak személyes megrendeléseit is. Még Montenuovo hercegasszony (sz. Batthyány Julianna) gyermeke mellé is Farkas küldött dajkát Bécsbe, a fűregdi Nyírádi csász lányát. Jó gazdaként fogadta az uradalmat szakmai szempontból meglátogató szakembereket: pl. Galgóczi Károlyt is történeti statisztikai munkájának adatgyűjtésekor, Cziráky gróf direktorát, Kovács Gyulát, aki Veszprém és Fejér megye földtani leírását készítette, illetve a Sió-berki Társaság tagjait többször is a Sió-szabályozás kapcsán.

Farkas jól ápolta az uradalom külső kapcsolatait, sokat munkálkodott ismertségén, ehhez fontos eszköznek tartotta a gazdasági egyesületi munkát és a gazdasági kiállításokat. Ebben legfőbb szövetségese és támogatója maga a herceg volt. A Batthyány-család már a XVIII. században is támogatta az első, a Vas megyei gazdasági társaság megalakulását. Saját szakmai

hímeve alapján a Veszprémi Gazdasági Egyesület a gazdasági szakosztály tagjának és állattenyésztési alelnökének választotta, 1864-ben pedig a marhavész leküzdésére alakított bizottság tagjává nevezték ki Farkas tiszttartót. Személyesen Farkas Imrét, mint mezőgazdasági szakembert kérte fel Fényes Elek, arra, hogy „A Falusi Gazda” című lapban személyes tapasztalatait leírja. Erkövy Adolf – akivel a tiszttartó a gépvásárlások miatt állt kapcsolatban – a Magyar Gazda számára kérte Farkas cikkeit: „*hogy egyszer – másszor az uradalom kebeléből gazdasági tudósítás illetőleg értekezéssel gyámolítani... méltóztassék – hol annyi javítás történik, oly rend uralkodik minden eljárásban, mint a Tékintetes úr igazgatása alatti Uradalomban, ott egy kis jó indulattal sok hasznos és tanulságos közlés nyerhet léte.*” Tanácsadó sorok írására kérte fel a tiszttartót a Pesti Napló szerkesztősége is.

A herceg mindvégig támogatta Farkas Imrét a kiállításokon való részvételben. Nem csupán az idegenben, Pesten, illetve 1851-ben és 1862-ben Londonban rendezett kiállításon vettek részt és arattak sikereket, hanem a Veszprémi Gazdasági Egyesület-beli munka részeként szerveztek 1866. május 24-én Enyingen, a kabókai pusztában szántóversenyt. A bírálóbizottság tagja volt a tiszttartó mellett Szeles József uradalmi mérnök is.

Farkas tiszttartó személyével függött össze az a tény is, hogy a XIX. század folyamán az uradalom Veszprém felé irányuló kapcsolatai lazultak, s korszakunk végén már egy székesfehérvári kapcsolatrendszer létezett helyettük többek között pl. a bógerok és az emberpiac kérdésében. Fehérvár közbülső állomás lett a főváros felé vezető utakon. Egy-egy uradalmi szállításkor a tiszttartó az árut éjszakára fehérvári házához vitette.

A tiszttartó fehérvári kapcsolatairól többet az uradalmi adatok nem árultak el. Az uradalom felosztása után az örökösök hamarosan nyugállományba küldték, immár nem békés körülmények között, hanem mint olyat, akit felelősnek tartanak az uradalom válságáért. Ez ellen a beállítás ellen a tiszttartó öntudatosan, sértődötten és jogosan tiltakozott, s maga kérte nyugdíjazását. Már a Székesfehérvárra vonatkozó adatok között bukkantam arra, hogy az 1857. évi fehérvári császárlátogatás fogadtatási költségeire Farkas Imre tiszttartó kétezer forintot kölcsönzött a városnak.

Alsó- és Felsőöri Farkas Imre családjára vonatkozóan önálló fondot őriz a Magyar Országos Levéltár (MOL P. 1006.). Vas vármegye 1831-ben erősítette meg az 1781. évi megyegyűlési jegyzőkönyv alapján nemességüket. A fehérvári házat 1860-ban vásárolta meg Farkas tiszttartó a Szarka, ma Táncsics utcában, majd 1863-ban 11 ezer forintért építtette át. Ide vonult vissza Farkas Imre nyugdíjazása után, s itt élt 1883-ban bekövetkezett haláláig. A nagytudású gazdasági szakember magas tiszttartói jövedelmét jól kamatoztatta, s magángazdaságát is jól vezette. Négy lányára jelentős vagyont hagyott, melynek fontos részét alkotta a fehérvári ház és a síófoki villa, az értékpapírok és kötelezvények. Ekkor azonban már nem a gazdálkodás volt a döntő, hanem az egyetlen unoka, Farkas Aranka árván maradt fiának felnevelése. A nagypapa jól válogatott gazdag könyvtára, a családban uralkodó nyílt társasági légkör, a magyar szellemiség, a családban elsajátított francia és olasz nyelv, a dunántúli, fehérvári ízü magyar beszéd mind a fiút gazdagította. Ezt a fiút, a székesfehérvári Ciszterci Gimnázium későbbi növendékét, utóbb kultuszminisztert gróf Klebelsberg Kunónak hívták.

Demeter Zsófia

Irodalmi tájékoztató: *Bán Péter:* A nyugat-dunántúli Batthyány uradalmak birtokigazgatási rendszere a XVII. század első felében. Agrártörténeli Szemle, 1977. 1–2., 24–71. old. – *Berta Annamária:* Klebelsberg Kunó fiatal éveit Fehérváron. A Ciszterci Szent István Gimnázium évkönyve. Közli: Gyóni András igazgató. Székesfehérvár, 2000. 134–138. old. – *Bright, Richard* Utazásai a Dunántúlon, 1815. Veszprém, 1970. – *Dani Lukács:* Lajoskomárom. Fejér Megyei Történeli Évkönyv. 20. Székesfehérvár, 1989. 134–172. old. – *Degré Alajos:* Enying. Fejér Megyei Történeli Évkönyv 16. Székesfehérvár, 1985. 7–68. old. – *Demeter Zsófia:* A Mezőföld úrbéres birtokviszonyai a XVIII. század végén. Alba Regia, 1990. XXIV. 67–72. old. – *Demeter Zsófia:* Enying mezőváros és a Batthyány-uradalom. Honismeret 1990/2–3. 47–53. old. – *Demeter Zsófia:* Átmeneti munkaformák az enyingi uradalom munkaszervezetében. Ethnographia CVII. 1996. 135–157. old. – *Demeter Zsófia:* Herceg Batthyány Fülöp enyingi uradalmának szántóművelése (1806–1870). Agrártörténeli Szemle, XXXVIII. 1996. 186–250. old. – *Demeter Zsófia:* Városhidvég libertinusai. Honismeret, XXV. évf. 5. 1997. 45–52. old. – *Demeter Zsófia:* A juhászat szerepe az enyingi uradalom gazdálkodásában (1806–1870). Agrártörténeli Szemle, XXXIX. 1998. 1–2., 63–102. old. – *Demeter Zsófia:* Lajoskomárom telepítése. Honismeret, XXVI. évf. 1. 1998. 26–36. old. – *Demeter Zsófia:* Lajoskomárom a „legelső rendes falu”. Emléklapok Lajoskomárom telepítésének kétszázadik évfordulójára. Lajoskomárom, 2002. – *Farkas Gábor:* Szabadhidvég története. Székesfehérvár, 1962. – *Farkas Imre:* A Gerrett-féle 13 szoros sorvetőgépek. Gazdasági Lapok 14. sz. 1864. – *Féja Géza:* Magyar haláltánc. Bp., 1984. – *Felhő (Ibolya (szerk.):* Az úrbéres bir-

tokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában I. Bp., 1970. – *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. – *Fényes Elek*: Magyarországnak, s hozzá kapcsolót Tartományoknak mostani állapota Statisticai és geographiai tekintetben. Pest, 1836. – *Fényes Elek*: Magyarország leírása. Pest, 1847. – *Für Lajos*: A majorsági zsellérkedés rendezése. Szerk.: Szabó István. Bp., 1960. 415–522. old. – *Galgóczy Károly*: Mezei gazda népszerű gyám- és vezér-könyve. I–IV. Pest, 1854. – *Galgóczy Károly*: Magyarország a szerb vajdaság s a Temesi Bánság mezőgazdasági statisztikája. Pest, 1855. – *Gémes Balázs*: A juhászok ládái és a juhászok kérdése Mezőföldön a XVIII–XIX. században. A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve VI–VII. 1975–1976. 173–196. old. – *Glocker Károly*: Jegyzék többféle alma, körte csontárók és bogó gyümölcsöknek, valamint rózsáknak, melyek – által Enyingen tenyésztettek. Székesfehérvár, 1966. – *Godenus János József*: A magyarországi főnemesség XX. századi genealogiája. I. Natura, Bp., évszám nélkül – *Gunst Péter*: A magyar mezőgazdaság technikai fejlődése és annak akadályai. Agrártörténeti Szemle, 1975. 1–2., 42–53. old. – *Heller András*: Cselédsor. A mezőgazdasági cselédek helyzete 1935-ben. Bp., 1937. – *Hensch Árpád*: Mezőgazdasági üzemtan. Magyar-Ovár. 1906. – *Hrabovszky György*: Jelenségek. Tudományos Gyűjtemény. IX. füzet. 1821. 121–123. old. – *Hudi József*: Veszprém megyei paraszttölgalmak 1848/49-ben. Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Veszprém, 1984. 337–526. old. – *Ila Bálint–Kovácsics József*: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp., 1964. – *Iványi Emma*: A hidvégi „tumultus” (1696) in: Somogy megye múltjából. 3. Kaposvár, 1972. – *Kállay István*: A magyarországi nagybirtok kormányzata, 1711–1848. Bp., 1980. – *Kállay István*: Fehérvár regimentuma 1688–1849. Fejér Megyei Történeti Évkönyv. 18. Székesfehérvár, 1988. – *Károly János*: Fejér vármegye története I–IV. Székesfehérvár, 1896. – *Katona Imre*: A vándormunkások toborzása a kapitalista Magyarországon. Ethnographia LXIX., 1958. 29–52. old. – *Kecskés Sándor*: Fejér vármegye népies szarvasmarhatenyésztése Székesfehérvár, 1938. – *Kecskés Sándor*: Fejér vármegyei és székesfehérvári állattenyésztők Egyesületének története 1911–1948. Agrártörténeti Szemle 1–2., 1983. 146–185. old. – *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. I. Bp., 1911. – *Király István*: A szarvasmarhatenyésztés átalakulása Somogy megyében (1848–1944.) Kaposvár, 1963. – *Knézy Judit*: Falusi nők a mezőgazdaságban, falusi nők munkája (XVIII–XIX. század). A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei. 1992–1994. 25–38. old. – *Knézy Judit*: Adatok a jobbágyparaszti gondolkodás, szemlélet történetéből. Ethnographia, CIV. 1993. 57–77. old. – *Kogutovics Károly*: Dunántúli és Kisalföld írásban és képmben I. Szeged, 1930. – *Koruzmics László–Benkő Dániel–Mórocz István*: Mezei gazdaság könyve. Pest, 1855. – *Kőrösy Lajos*: Veszprém Megyei Gazdasági Egyesület alakulása. Veszprém, 1863. – *Lukács László*: Vándoralakok, vándormunkások és a területi munkamegosztás Kelet-Dunántúlon. Alba Regia CXX. 1983. 185–194. old. – *Lukács László*: Építési előírás a dorikályháról az enyingi Batthyány-uradalomban 1869-ből. Ethnographia CIV. 1993. 523–536. old. – M.: A juh-tenyésztésről. Tudományos Gyűjtemény XII. 1817. 34–39. old. – Magyar nemzetiségi zsebkönyv. Bp., 1988. – *Maksay Ferenc*: A dunántúli településrendszer a XVII–XVIII. század fordulójáig. VEAB Értesítő II. 1976. 43–59. old. – *Marosi Sándor–Somogyi Sándor*: Magyarország kistájainak katasztere. I–II. Bp., 1990. – *Mészáros István*: A szántóversenyek. Jármeűvek, Mezőgazdasági Gépek. 32. évf. 6. szám 1985. – „Mezőföldi” (Kálmán Károly): Gazdasági Tudósítások Enyingről. Magyar Gazda 2. félév. 1846. 1125–1126. old. – „Mezőföldi” (Kálmán Károly): Az Enyingi Uradalom. Gazdasági Lapok 1861. I. rész. 1063–1068 old., II. rész: 1130–1137. old. – *Nagy Iván*: Magyarország családjai. I. Pest., 1857. – *Nagy Lajos*: Adalékok a Fejér megyei jobbágytörténetéhez. Alba Regia I. 1960. 77–98. old. – *Nagy Lajos*: Tolna megye. In: Űrbéres birtok viszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. Szerk.: Felhő Ibolya. Bp., 1970. – *Nagy Márton*: A Birka-tartásról. Tudományos Gyűjtemény IV. köt. 1818. 71–78. old. – *Nemes László*: Versenykizárás Enyingen. Gazdálkodás, XXVI. évf. I. sz. 1982. – *Orosz István*: Magyarország mezőgazdasága a dualizmus első évtizedében. In: Magyarország története 1848–1890. II. Bp., 1979. 1039–1118. old. – *Orosz István*: Szerkezeti változások a XIX. századi magyar mezőgazdaságban. In: Előadások a Történettudományi Intézetben 10. Bp., 1988. – *Pach Zsigmond Pál–Berend Iván–Sándor Pál*: Magyar Gazdaságtörténet I–II. Bp., 1961. – *Pesty Frigyes*: Helységnevtár. Fejér megye. Bev. Pánczyk Józsefné. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 11. 1977. 161–307. old. – *S. Sándor Pál* szerk.: Parasztágunk a Habsburg-önkényuralom korszakában 1849–1967. Bp., 1951. – *Sósúti Tárnok Alajos*: A Batthyány hercegi s grófi nemzetség leszármazása a 972-dik évtől 1874-dik évig. Nagy-Kanizsa, 1875. – *Szakáts László*: A lajoskomáromi evangélikus egyházközség története. Kézirat. IKM. A. 1965. – *Szántó Imre*: A majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása, a parasztság nagyarányú kisajátításának kezdete. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711–1790. Szerk.: Spira György. Bp., 1952. 221–298. old. – *Szeghalmy Gyula*: Dunántúli vármegyék. Veszprém megye. Magyar városok és vármegyék monográfiája 23. Bp., 1937. – *Szily Jenő*: A Kisbattyányi és Greszgalmy Battyányi család. Klny. Turul I-II. füzet. Bp., 1912. – *Szimányi József*: Magyar írók élete és munkái IV. Bp., 1896. – *T. Mérey Klára*: Somogy megye mezőgazdasága 1790–1848. Kaposvár, 1962. – *T. Mérey Klára*: A somogyi parasztság útja a feudalizmusból a kapitalizmusba. Bp., 1965. – *Vadász Géza*: Fejér megye népesedési problémái 1692–1726. között. VEAB Értesítő. 1976. 96. 114. old. – *Vas Gereben*: Nagy idők, nagy emberek. Bp., 1906. – *Vörös Károly*: Az 1826. évi kapuvári paraszttölgalom. Soproni Szemle 3. 4. 1955. 80–104. old. – *Záborszky Jenő*: Lajoskomárom község története. Kézirat. IKM. A. 1966. – *Záborszky Jenő*: Lajoskomárom telepítéséről. Fejér Megyei Szemle. 5. 1968. 160–162. old. – *Zimányi Vera*: Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. Századok, 1960. 286–302. old. – *Zimányi Vera*: Adalékok a Batthyányak XVII. századi marhakereskedelmé történetéhez. Agrártörténeti Szemle 1. 1961. 60–84. old. – *Zimányi Vera*: A herceg Batthyány család levéltára. Levéltári leltárak 16. Bp., 1962.

Csiky Sándor kérvénye gróf Andrássy Gyula miniszterelnökhöz

A magyar országgyűlés tagjai 1849 januárjának első napjaiban Pestről Debrecenbe igyekeztek, a Haza iránti hűség mellett a képviselők szívében ott élt az aggodalom, mi lesz az otthonmaradt családdal?

Az osztrák haderő ekkor Heves megye területét is veszélyeztette: Schlik osztrák tábornok hadteste elhagyta már Kassát, majd délnyugat irányba fordult, így kikerülte Görgey Artúr és Klapka György csapatait. Alfred von Windisch-Graetz pedig megindította serege derékhadát a főváros térségéből Gyöngyös felé, hogy egyesüljön a két sereg. A súlyos helyzetben 1849. január 23-án összeült a hevesi megyegyűlés, s meghátrált: „meggyőződve az osztrák császári sereg győzelmes előrenyomulásáról, a fegyveres túlyomó erőnek ellent nem állhatván”, határozatban kimondta, hogy a császári rendeleteket tudomásul veszi, és szabadon bocsátja a politikai foglyokat. Hozzá tették, e döntésre „a szigorú kénytelenségnek hódolva” jutottak.

A határozatról Halassy Gáspár hevesi másodalispán nyomban tudósította Kossuth Lajost, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökét Debrecenbe küldött levelében. Kossuth 1849. január 25-én kapta kézhez a levelet.¹ (Ezen a napon már Hatvánt is elfoglalták a császáriak.) Az elnök azonnal hívatta Eger országgyűlési képviselőjét Csiky Sándort, és nyomban kinevezte kormánybiztosnak e szavakkal: „Önnek ismert hazafiúi erélyét hívom fel, mert a múlt időkből dicső emlékeket felmutató Eger városa, a környékbeli népek indolentiája (érdektelensége – S. S.) miatt kénytelen a legkisebb ellenállás nélkül falai közé fogadni az örkény zsoldosait”.² S amikor január 26-án az elnök Halassy Gáspár újabb jelentéséből arról értesült, hogy Kápolna községben 60 osztrák vasas, két tiszt vezénylete alatt ötezer emberre szállást biztosítani követelt, emellett 100 akó bort és 60 öl tűzfát is rendelt és ezt megkapták, felkérte Csiky: „Intézkedjék úgy, hogy a még netalán magokat előadandó hasonló esetekben a nép önerejével semmisítse meg az ellenségeknek ily apróbb, de ha lehet nagyobb csapatait is. Ha minden helység ily érzelemtől lelkesítve egyenként csak 60-70 emberét elpusztítja is az ellenségnek, nincs azon földi hatalom, mely leigázhassa a csupán védelmére fölkelte nemzetet” – fejezte be levelét.³ (Ez a gerillaharcmodor alkalmazását jelentette.)

Csiky Sándor 1849. január 28-án már Egerben volt (előtte Gyöngyösön járt, majd Tiszafüreden intézkedett a tiszai átkelőhelyek katonai megerősítéséről), és részt vett másnap a rendkívüli megyegyűlésen. Felszólalásában megnyugtatta a vármegyét, hogy a honvédség a nemzetőrökkel együtt meg fogja védeni őket. Erre megfordult a közhangulat és a megyegyűlés Halassy Gáspár indítványa alapján új határozatban megtagadta „az ellenséges csapatoktól érkezendő rendeleteket”. Egyúttal felszólította a lakosságot, hogy „az ellenségnek apró, s erejüket felül nem múló csapatait megverni, elfogni, megsemmisíteni igyekezzenek”. Újabb nemzetőregységek felállítását rendelték el Hatvanban, Szolnokon és Tiszafüreden. Emellett 12 ezer forint segílyt kértek a Honvédelmi Bizottmánytól, mivel az osztrákok közeledtének hírére elküldték Debrecenbe a megyepénztárban őrzött 25 ezer pFt-ot. (A pénz kiutalása hamarosan megtörtént, Csiky intézkedett, és egy katonai kórház felállítására is sor került.)⁴

Csiky Sándor a katonapolitikai kérdések mellett családjáról sem feledkezett meg, felesége (szül. Gondos Mária) nyolc gyermeküket nevelte fel. Ezért, tekintettel a sors kiszámíthatatlan buktatóira, 1849. január 28-án „örökbevallási levelében” feleségére ruházta vagyonát.

A hadiszerecsé azonban forgandó, február 26-án Kápolnánál meglepték az osztrákok a magyarokat, Eger védtelenné vált. A várost 1849. március 1-jén megszállták az osztrák csapatok, parancsnokuk Török Sándor őrnagy volt, aki a forradalom előtt Egerben szolgált. Súlyos hadisarcot vetett ki a városra: március 3-án délelőtt 9 óráig köteles mindenki a fegyverét átadni (a hivatalnokok és a nemesurak tarthattak meg egy díszkardot). Emellett száz mázsa só vásárlását rendelte el, „300 akó vörös bort lehúzva”, vagyis lefejtve, „szürke világos posztót,

¹ Kossuth Lajos 1848–49-ben. IV/2. (Szerk.: Barta István). Bp., 1953. 259. old.

² Uo. 229. old.

³ Uo. 261. old. Ld.: *Sebestény Sándor: Csiky Sándor életpályája*. Eger, 1981. Heves Megyei Levéltár kiadása. 50. old.

⁴ Ld.: *Sebestény i. m.* 50. old.

mindennemű (...) kész csizmát, ezer bakancsra való bőrt és talpat, kétszáz butellia legjobb egri bort, ötven ezer forintpengőt osztrák papírpénzben, e felül 500 Ft Kossuth-papírt felváltani osztrák bankjegyre”. Csiky kormánybiztos-képviselő úrnak „minden vagyona elkoboztatik”. A megszállás ekkor még rövid életűnek bizonyult: annak hírére, hogy Görgey Artúr honvédeivel átkelt Tokajnál a Tiszán, az osztrákok március 13-án kiűritették a várost. Az általuk polgármesternek kinevezett Scheidl Adolf nyugalmazott ezredes főbelötte magát.⁵

Ezzel visszaállt a törvényes állapot Egerben. Maga Kossuth Lajos március 30-án érkezett meg Erdélybe haditanácsra. Kíséretében volt Csiky Sándor képviselő úr is. A fogadtatásról meghatottan írta Vukovics Sebő Emlékirataim című könyvében: „Sehol Kossuthot oly, az arcokon kisugárzó őszinte örömmel nem üdvözölték, mint e városban. Az érseki palota előtt, hol mindnyájan szállva valánk, este... fáklyák mellett zene rendezteték az elnök tiszteletére.”⁶

A nemes cselekedetet Csiky Sándor a magyar képviselőházban 1867. november 14-én – amikor Eger városának 1867. szeptember 8-i bizalmi nyilatkozatát Kossuth Lajoshoz a kormány megsemmisítette – így elevenítette fel: „...Eger városa közönségének Kossuth Lajos nagy hazánkfia irányában való bizalma, tisztelete és ragaszkodása korántsem a váci levél (1867. augusztus 20-án jelent meg a Magyar Újságban, s emiatt per indult Böszörményi László főszerkesztő ellen – a szerző megjegyzése) keltezése óta datáltatik, hanem hogy tovább ne menjenek, az 1848-ik évben alkotott azon, népjogot megadó, megtestesítő és biztosító törvények létrehozatala óta keletkezik (...) Az ezekből eredett bizalom, ragaszkodás és vonzalom idézte elő, tehát 1849-ik évben és amidőn ő Eger városában megjelent, irányában azon példátlan jelenetet, hogy az ottani lelkes nők a neki tisztelegni akaró férfiak egész seregét az üdvözlő teréről hátraszorítva, önmagok foglalták, több mint négyezren, égő fáklyákat és gyertyákat ragadva bájos kezeikbe az első helyet el, s ekként dicsőítették, tisztelték a közöttük megjelent nagy vendégeknek látogatását, s ekként rovák le iránta való haláloknak méltó adóját. És ennek folytán mondá, amint az akkori ország kormányzója Debrecenbe körútról visszatért, mire az akkoron ott velem együtt jelen volt képviselőtársaim kétségen kívül elevenen emlékeznek is, azon nevezetes szavakat: hogy említett körútjában országszerte szívélyesen és ragaszkodással fogadhatott ugyan, de oly kitűnő vonzalomra, minőt Egernek mindkét nembeli népe iránta tanúsított, sehol sem talált.”⁷

Most első ízben közlöm a szintén egri születésű Mednyánszky Sándor báró, honvéd alezredes Kossuth Lajoshoz intézett 1870. január 5-i levelét, amelyet 17 évi száműzetéséből hazatérve írt Turinba a kormányzónak. Hazalátogatott szülővárosába, ahol 1816-ban született, és erről így számolt be: „...Egerben, szülőföldemen, többnyire magam voltam és örültem, hogy senki sem zavarta meg fájdalmas elmerengésemet (...) 40 év óta úgy sem változott Eger külsején, az emberekön kívül”. Felidézte Kossuthnak, hogy egri sétáján találkozott egy kapás paraszttal és eszébe jutott, „1849. március utolsó napjain, melyek egyikén az egri fehérnép egy tündérszerű fáklyás és gyertyás menetben tiszteltget az Érseklakban tartózkodó kormányzónak.”⁸

Kossuth komolyan fontolgatta, hogy Egerbe kellene Debrecenből áthelyezni a törvényhozást. Görgey tábornok a VII. hadtest élén vállalta is a katonai biztosítást, ha Eger és Bélapátfalva között kőutat építenek. Kubik Endre városi mérnök levélben kérte Csiky Sándort, hogy járjon el Csány László közmunka- és közlekedésügyi miniszternél. (Csányt az osztrákok 1849. október 10-én kivégezték!) Csiky ezt megtette. Ötezer horvát hadifoglyot hamarosan elindítottak az útépítés megkezdésére, de a katonai események ismét áthúzták a tervet. Egerbe 1849. július 20-án érkezett meg az első 400 orosz lovas katona.

A hevesi megyegyűlés utolsó üléseit július 8-án Csiky Sándor elnökletével már Szolnokon tartotta. Mennyi akarát, s elszántság volt e kitűnő emberben, hisz nemrég értesült arról, hogy Árpád fia, aki tüzérhadnagy volt, 1849. április 26-án Szőnyén szerzett súlyos sebeibe belehalt. S nem feledhető, hogy az országgyűlés utolsó ülésén, 1849. augusztus 11-én, Aradon is ott volt az egri képviselő, pedig a több mint 400 tagú országgyűlésből Pálóczy László korelnök mellett csupán tizenegyen voltak jelen.⁹

⁵ Uo. 54. old.

⁶ Vukovics Sebő Emlékiratai. Bp., 1894. 453. old.

⁷ Képviselőházi Napló. CLXIX. Országos ülés, 1867. nov. 4-én. Pest, 1867. 130. old.

⁸ Mednyánszky Sándor levele (Pest, 1870. január 5.) Kossuth Lajoshoz. Országos Levéltár, Bp., Kossuth L. iratai. 7119. sz.

Csiky Sándor ezután századosként szolgált Guyon hadtestében, de a világosi fegyverletétel után, augusztus 13-án Soborsinnál elfogták a császáriak. Ekkor még sikerült megszöknie, de 1850. augusztus 5-én Orsovánál, a Dunán történt átkelés közben ismét letartóztatták. A 3. hadtestparancsnokság haditörvényszéke 1850. december 19-én „kötél általi halálra ítélte” a képviselőt. Fellebbezés folytán 1851. szeptember 13-án hatévi várfogságra változtatták az ítéletet.¹⁰ 1854 februárjában közkegyelem révén szabadult ki a képviselő Kufsteinből.

Csiky Sándor zárolt vagyonát csak 1856-ban adták vissza, de ez is felemásan történt.¹¹ A helyi pénzügyigazgatóság 370 Ft 3 kr megfizetésére is kötelezte, mert a pásztorbért és az elmaradt adókat felszámították. A Csiky család lakóházzal, szőlőbirtokkal rendelkezett: két szőlő az egri Almagyar dűlőben volt, egy szőlő a Ráchegy dűlőben és „három hasábból álló” szőlő a Hajdúhegyen. Csiky megtagadta a fizetést és fellebbezett. Ez még 1867-ben, a kiegyezés évében is a bíróság útvessztőiben járt. A következő kérvényt intézte ekkor a képviselő, a hivatalban lévő miniszterelnökhöz, aki a honvédelmi miniszteri posztot is betöltötte 1871-ig (a dokumentum most kerül először publikálásra).

49. érk. 14/6. 1867.

1887/II. okt.

Nagyméltóságú Csiky-Szentkirályi és Krasznahorkai Gróf Andrássy Gyula úrhoz, Magyarország Kormány Elnökéhez stb. stb. Ó Kegyelmességéhez intézett alázatos kérvénye¹²

Csiky Sándornak, Eger városa országos képviselőjének, aki a benn iratott okokra nézve a kincstári ügyészek ellen és elhunyt neje ellen bizonyos 389 pFt 71 1/4 krt. tevő adó, s lezárólagi költség megvétele végett Eger városa járásbírósága előtt 1859. évben indított és ismét a Heves megyei telekkönyvi törvényszék előtt szintén 1859. évben érintett tartozásnak meg nem térítése miatt telekkönyvi átkebelezést követelő és fellebbezés útján, ma is a Főméltóságú Hétszemélyes Tábla előtt folyamatba lévő jogtalan és alaptalan kereseteknek azonnali megszüntetéséért, és ismét azon értékes iratainak a magyar bankjegyeknek, melyek tőle 1850. évben történt elfogatása alkalmából elkoboztatának, és a pesti haditörvényszék által, mai napig, többrendbeli kérelme folytán mind amellet sem adattanak vissza, hogy Ó Felsége még 1856. évben kegyelem útján mindennemű kincstári zár alá vetni haditörvényszékileg megrendelt ingó és ingatlan javainak birtokába bocsátását megparancsolá, haladék nélküli visszaadásának megrendeléséért esedezik.

Nagyméltóságú kormány Elnök, s Honvédelmi országglár úr!

Az 1848/49. évi nemzeti Szabadságharc folyama alatt hazám iránti tartozó kötelezettségemet teljesíteni kívánván országos képviselői, tekintve kormánybiztosi hivatásomat megelőző az egri nemzetőrség zászlóaljában, ezredesi rangban szolgáltam, a nemzeti fegyverek letételének gyásznapja pedig Szoborsinban, honvéd kapitány minőségben találta.

A győztes hatalom által e miatt üldözöbe vétetvén, sikerült előle egy egész évig bujdosolva menekülnöm, 1850. évi aug. 6-án azonban Magyarorsován elfogatván, a nálam talált pénzemem és minden ingóságaimon felül, egyszersmind kezennél való mindennemű írásaim is elkoboztatának tőlem, és ezek az akkor Pesten működött haditörvényszék kezeihez szolgáltatának.

Ezt követve a már említett haditörvényszék által jószágvesztésre és akasztófára ítéltetvén, miután ezen halálos ítélet Ó Felsége által 6 évi várfogságra mérsékeltetett, a rám mért súlyos tabságot kiszervevén szabadon bocsátattam.

Ekként tengődtem akkoron, míg életben volt nyolc nevetlen gyermekemmel, és azon időben még szintén élt nőmmel együtt, minden vagyonom lezárólagja és Eger város határán túl menni nem engedtetve, minden kereseti módtól is leiltva, megfosztva, egész 1856. évi július haváig, amidőn Ó Felsége által vagyonaim a kincstári zár alól feloldatván, azok azon karba, melyben akkor találtattak, tulajdonomba vissza bocsájtani parancsoltattak.

Minden ingó és ingatlan vagyonaim Ó Felsége által ekként birtokomba visszaadani rendeltetvén, ezen alapon azt kértem illető hatóságtól, hogy miután Ó Felsége rendelete, minden lezáró vagy-

⁹ Beér János–Csizmadia Andor: Az 1848–49-i év népképviselői országgyűlés. Bp., 1954. 478–479. old.

¹⁰ Hadtörténeti Levéltár. Bp. Pesti Kriegsgericht, 1851. 10/107. sz. irat

¹¹ Ld. Sebestény i.m. 70–71. old.

¹² Az irat másolata a szerző tulajdonában.

naimnak ingó, vagy ingatlanok valának azok, különbség nélküli visszaszolgáltatásának parancsolná, ez okból szó alatti hadítörvényszék kezeihez szolgáltatott, s tőlem elfogatásom alkalmából elkobzott, reám nézve jelentékeny értékű irataim is adassanak vissza.

Meg is ígéré ebbeni jogos kéresemnek teljesítését, kieszközlését, az Egerben székelő kincstári ügyész Nagy Sándor, aki minden javaim elkobzásának, s zár alatt tartásának tényezője volt, de sikertelenül, mert ez érdeme maga helyén leendő előmozdítás végett hozzá intézett, s helyettesíteni meg is ígért ismételt írásbeli kérelmeimnek eredménye mai napig is még csak az lett, hogy érintett, s rám vonatkozólag nagy becsű irataim köréből, melyek között többrendbeli eredeti nyugtlak, kötvények, kincstári utalványok, magyar bankjegyek stb. is foglaltattanak, csupán négy darab kincstári 200 Ft-ról szóló utalványokat nyerhettem vissza, a többiekkel pedig, melyeknek értékét magamra nézve legalább 20 000 Ft-okat tévedeknek lenni bátran állíthatom, mai napig sem kaphattam kezeimhez.

Sőt ellenkezőleg, ezeknek fejedelmileg megrendelt visszaadása helyett említett kincstári ügyészek Gombos Bertalan akkori kincstári főügyész felperessége mellett 1859. évben, mind engem, mind boldogult Gondos Mária nőmet, kétrendbeli költséges keresettel, melyek fellebbezés útján ma is a Főméltóságú Hétszemélyes Tábla ítéletétől függenek - lámadott azon ürügy alatt, mégis, hogy nevezett kincstár rabságom ideje alatt, a tőlem, tekintve nőmtől - ki pedig soha semmi politikai színű kereset alá vonva, annyival kevésbé elítélve nem volt -, lezárolt javak után 1850. évtől kezdve 1855. évig 370 Ft 11 1/4 Ft-akt tévő adót fizetett önönön magának és így a kincstárnak helyettünk, ezen felül pedig az én elkobzottaknak lenni állított javaim összehátására, e célból megbízotti bizonyos részére úri és tartásbeli kiadásokra 19 Ft 60 kr-okat fordított, ezen összegeket tehát mi nekik megtéríteni bíróság köteleztettünk; amíg pedig mi ezen most említett összegeket a kincstár részére le nem fizetjük, minden javaink, mind elkobzottak, ne a mi neveinkre, hanem egyenesen a kincstáréra kebeleztesenek a Heves megyei telegkönyvbe.

Ezen botrányos és szutyongató, reám nézve költséges keresetek azonnali megszüntetésének ideje azt hiszem, hogy a törvényes és szabályszerű kormányzat létrejöttével, egyszer valahára immár beállott, de ezen felül arról is meggyőződve vagyok, hogy a fenn említett, de mindaddig az ideiglenes hivatalbeli közegek által foganatosításával meggátolt, azon Fejedelmi parancsolatnak is, hogy fenn érintett értékes irományaim haladék nélkül visszaszolgáltatassanak, sikert eszközölni ez idő szerint már lehet is, kell is.

Éz okokra visszatekintve alázat teljesen ezért esedezem Nagyméltóságod előtt:

a./ hogy fenn érintett kétrendbeli ellenem, tekintve nőm ellen fellebbezés útján a Hétszemélyes Tábla előtt még most is folyamatba lévő szutyongató, és botrányos kereseteknek, illető kincstári ügyész által törtéendő azonnali megszüntetését és méltatlanul okozott, s perben kellően előszámlált költségeim megtérítését is haladék nélkül megrendelni,

b./ fent érintett, s Ó Felsége által részemre még 1856. évben azonnal visszaadati rendelt, de nevezett hivatalbeli közegektől jogtalan erőszakkal még ma is letartóztatott értékes irataimnak haladék nélküli visszaszolgáltatását sikeresen megrendelni méltóztatassék.

Ki is többnyire azon biztos reményben, hogy e tekintetben további lépések tétele kénytelenségétől megmentve lehetek, egész tisztelettel maradok Pesten, június 10-kén 1867.

Nagyméltóságodnak alázatot szolgálója

Csiky Sándor
orsz. képviselő

Csiky Sándor kérvénye nem került kedvező elbírálásra, a királyi kincstári ügyészség azzal utasította el, hogy noha átiratta felesége nevére a vagyont, de „a legkedvezőbb idők fordultával” saját nevével telegkönyvezte. (Csiky Sándor felesége 1866. január 6-án hunyt el.)

Csiky 1869. március 22-én kelt újabb kérvényében „vérhaborító önkényes eljárásnak” nevezte a kincstár döntését. Kijelentette, kész lefizetni a kivett összeget, ha iratait és ingóságait hiánytalanul visszakapja. Valóban a jog sárbatiprása volt, hogy 1869-ben is még érvényben volt a abszolutista hatalom 1857. június 8-i döntése, mely úgy rendelkezett: az „Csiky Sándor vállalási jegyzőkönyvéhez csatolt irományok, forradalmi tartalmuknál fogva, semmi esetre ki nem adhatók”. A döntésben kétségkívül politikai szempontok játszottak döntő szerepet, „személyeskedési pártédek” áll fenn - írta Csiky Sándor, s ebben alighanem igaza volt.¹³

S ehhez hozzátehetjük, utalva a dualizmus korának végkifejletére, bizony gyakran helytálló III. Gyula pápa híres mondása: „Parva sapientia regitur mundus” (Csekély bölcsességgel kormányozzák a világot).

Dr. Sebestény Sándor

¹³ Ld. Sebestény i. m. 72. old.; Csiky Sándor egri országgyűlési képviselő pályaképe. Hevesi Napló, 2002. 1. sz. 47-52. old.

Dr. Hirschler József, a reneszánsz lelkületű főpap

1922-ben XI. Pius pápa a Szentszék nevében pápai preláttá nevezte ki dr. Hirschler József kanonokot, szolnok-dobokai főesperest, a kolozsvári Szent Mihály templom plébánosát. A múltidéző megemlékezés mégsem csak a főpapról, hanem elsősorban Erdély egyik legkiválóbb és legszorgalmasabb kulturális apostoláról szól.

Hirschler József a székesfőváros újpesti részén született 1874. március 17-én. Családi nevelése és a piarista atyák budapesti főgimnáziumában végzett tanulmányai a papi hivatásra ösztönözték. Ezért mi sem volt természetesebb, hogy idővel az esztergomi „kispapok” között találta magát. A tehetséges ifjút előljárói először a bécsi Pazmaneumba, majd a jezsuiták keze alá, a római Collegium Germanico-Hungaricum-ba küldték hittudományi tanulmányai végzésére. Az örök városban eltöltött hét esztendő meghatározta egész további életét. A katolicizmus mélységeinek mindennapi átélése mellett olyan mély benyomást gyakoroltak rá az ott szerzett, az ott kapott történelmi és képzőművészeti impressziók, amely alól egész életében nem szabadulhatott. Az ott eltöltött időszakot mindig élete legszebb korszakaként emlegette. Első művészettörténeti írásai Rómához kötődtek, annak műkincseit vette számba és dolgozta fel.

Tanulmányait sem hanyagolta el, a római egyetemen kettős doktorátust is szerzett: a harmadik év végén bölcseletről, a hetedikben pedig teológiából. 1900. október 28-án pappá szentelték. Primíciáját, első szentmiséjét november 1-jén, Mindenszentek ünnepén mutatta be.

Püspöke, az áldott emlékezetű gróf Majláth Gusztáv Károly az erdélyi egyházmegye pappjai közé vette fel a tehetséges lelképásztort. Már az első állomáshelye is nagy kihívásnak bizonyult, a kolozsvári Szent Mihály plébániára küldték káplán-hitoktatói szolgálatra. A napi feladatok elvégzésén túl megmutatkozott szervezőképessége is. A kolozsvári Oltáregyesület megújítása neki köszönhető. Lelkészként a gyakorlati vizsgát akkor tette le, amikor egy gyilkost kellett előkészítenie a halálra. Akkor nagy szenzációnak bizonyult az Unió utcai pénzes postás kifosztása és megölése. A halálra ítélt rablógyilkos – Friedrich Ferenc, akit ráadásul névnapján, december 4-én akasztottak fel – neki köszönhette, hogy keresztényi lélekkel nézhetett szembe végzetével. A társadalom megbecsült tagját, a papot és a számkivetett gyilkost a halál műstériumában összekötötte Krisztus szeretete.

Püspöke megbízásából az egyetemi hallgatók szemináriumának igazgatója lett. A hallgatók rövidesen új, minőségi körülményekkel találkozhattak. Olvasóterem, a szórakozásra kuglipálya létesült, házi zenekar szerveződött és a lelkiség elmélyítésére megalakult az egyetemisták Mária Kongregációja.

Kedves időtöltéséről, a keresztény egyházművészet tanulmányozásáról és feldolgozásáról sem feledkezett meg. Szakmai felkészültsége elismerésül már a kolozsvári egyetemi katedrára való meghívása is felmerült. A Gondviselés másként határozott. Bíró Béla kolozsvári plébános hírtelen, váratlan elhunytá után – a három jelölt közül – 1906. február 25-én a 32 éves ifjú papot, Hirschler Józsefet választották utódául.

Az újonnan kinevezett plébános az egyház Reményik Sándor által is megverselt két alappillérére összpontosított: a templomra és az iskolára. A Szent Mihály templom ekkor kapta neogótikus főoltárát és gyóntatószékeit, a modern villanyvilágítást, a színes ólomüveg ablakokat. A torony nyitott átjáróját kápolnává alakította át, ahová Fadrusz János szobrászművész ihletett Krisztusa került. Hirschler intézkedésére a torony tetejére vasrácszatot illesztettek, mely így alkalmassá vált toronyzene megrendezésére. Az I. világháború áldozatául esett harangok helyébe – a városban ma is mély gondolással tovahömpölgő hangú – újakat öntetett. Szervezőereje alakította meg a Kisebb-, a Nagyobb- és a Hölgy-Kongregációt.

Az iskolaügy terén is komoly eredményeket ért el. Csekély anyagi erővel, de mégis megteremtette a Monostori út és a Bem utca összeszögelésénél az új Augusteumot, a szegények iskoláját. Már akkor felmerült benne a Marianum létesítésének gondolata. Amíg dédelgetett tervét megvalósíthatta, addig is az angol kertváros mintájára létrehozta a sétatér melletti nyolc modern bérpalotát és átalakította a Szent Antal-árvaházat.

Az Augusztium-intézetnél elvetett magból nőtt ki a város másik részén – a Hídelvén –, a Ferenc József úton a katolikus növevelés újabb épülete. A Kolozsvári Római Katolikus Egyházközség Iskolaszéke elfogadta a tervet egy elemi és polgári leányiskola létesítésére. A Hübner Jenő budapesti építész tervezte épületet helybeli építési vállalkozó, Spáda János valószínűleg is meghatározó egyházi intézmény – Kolozsvár első vasbeton épülete – a város büszkesége lett. Az iskola nemcsak a legújabb építészeti követelményeknek felelt meg, hanem mindennemű oktatási igényt is kielégített. A 118 helyiségből – nem számítva a dísztermet és az erkélyes tornatermet – álló iskolakomplexumban négyosztályos elemi, négy párhuzamos osztályú polgári leányiskola, egyéves női kereskedelmi szaktanfolyam, hároméves női felső kereskedelmi iskola, háztartási iskola és a leánygimnázium első osztálya kezdte meg működését. Az itt folyó munka ideális feltételeit a tágas, világos, jól szellőztethető tantermek, a modern központi fűtés, a villanyvilágítás biztosította. A lelki nevelés mellett az itt tanuló leányok testi fejlődésére gondolta játszótérreket, tenisz- és korcsolyapályát létesítettek, keilemes zöld környezetet, szép kertet alakítottak ki. Az 1949. évi államosításkor a Bolyai Egyetem Bölcsész- és Történettudományi Kara költözött oda, ma a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Kara működik itt. Bizonyítékul annak, hogy az 1911-ben felépített épület napjainkban is megfelelő, alkalmas felsőoktatási intézményként való használatra.

Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök 1911. december 8-án fényes ünnepség keretében felszentelte a Fehér Madonna nevére keresztelt korszerű és elegáns Római Katolikus Leánynevelő Intézetet. A Marianum-alapító Hirschler József ezekkel a szavakkal adta át az épületet a tanuló ifúságnak: „Legyen a Marianum temploma sok ártatlan szívnek, iskolája sok derék magyar honleánynak, hű őrszeme, erős vára édes magyar hazánknak, büszkesége városunknak.”

Ugyancsak Hirschler József nevéhez fűződik a „Mária kultuszát és a tökéletesebb katolikus élet felvirágoztatását” feladatául tekintő Mária Kongregáció életre hívása. Nehéz, fehér selyem zászlójukra a Keresztet és a Magyarország címerét az ölében tartó Szűzanyát és egy jelgét himezték: „Hazánk a Tiéd, Istenünk! Magyarok Nagyszőnye, légy Pártfogónk!”

A hídelvei városrész katolikus leánygyermekait Serbóczy M. Amanda főnöknő irányításával a Miasszonyunkról elnevezett szegény iskolanővérek tanították, jelszökeként megfogalmazva: „Magyar katolikus nőket akarunk nevelni”.

Lelkipásztori szolgálata mellett – ha csak tehette –, tollat ragadott és hódolt régi „szenevdelvények”, a művészettörténetek. Rendre születtek ilyen tárgykörű írásai, tanulmányai: A kereszt az Egyház művészetében, A gyermek Jézus az egyházművészetben, A szent Keresztút egyháztörténeti és egyházművészeti szempontból, X. Pius pápa síremléke, Canova. Legnagyobb lélegzetű munkája a Vatikán művészete és élete című albumalakú monográfia, melyben azt is megvallotta, miért szereti annyira a katolicizmus központját: „A Vatikán a közös atya háza, az én atyám háza, dicsősége az én dicsőségem, büszkeségem, gyönyörűségem. A pápa is az egész világé. Nemzeti, mint az édes hazai föld, nemzetközé, mint a napvilág, mely az édes hazai földet melegíti.”

Mint a Művészeti Szalon alapító-főszerkesztője lehetőséget teremtett, hogy minél több művészeti tárgyú írás juthasson el az érdeklődő közönséghez. A folyóirat – azóta már az erdélyi tudományosság alapköveivé vált – Gyalui Farkas, Jancsó Elemér, Kelemen Lajos, Kende János, Köpeczi Sebestyén József, Kuncz Aladár, Roska Márton, Siklóssy László színvonalas tanulmányait közölte. Ő is írt, sokat dolgozott. Tanulmánya, könyve jelent meg assisi Szent Ferencről, Aquinói Tamás gondolatvilágáról és a dantei infernóról.

Amikor kedves költőjéről írásbeli diskurzust folytatott Dante kiváló fordítójával, Babits Mihállyal, két európeér gondolkodó találkozott. Babits melegen üdvözölte az erdélyi szerző Dante-kötetét, mint „egy nemes és csüggedetlen kultúrakarat jelét és ajándékát”. Hirschler 1921-ben, Dante halálának 600 éves évfordulójára fáradságot nem ismerve, Erdély-szerzte előadássorozatot tartott „a pokol első riporteréről”.

A tevékeny, örökösen munkálkodó és érzékeny lelkületű főpásztor egészségét a korszak általánosan megfogalmazható és egyházat is terhelő súlyos gazdasági problémái nagyon megviselték. 1936. november 17-én elhunyt. Ideáljához, Szent Ferenchez hasonlóan szegé-

nyen halt meg, mert kincseit szétosztotta. A kórházi halalos ágyán is mind az izgatta, vajon miből fizeti ki a gyógykezelés díját.

Az ő Firenzéjében, Kolozsváron és az ő Dómjában, a Szent Mihály templomban ravatalozták fel kora humanista mecénását. Az egyházi szertartást Vorbuchner Adolf erdélyi püspök celebrálta.

Élete és munkálkodása részleteinek felvillantását a legméltóbban plébános-utódának, Márton Áronnak, a temetésen elmondott búcsúztató szavaival zárhatjuk: „Az eszmék embere isteni ember. Isteni mozzanatokot hordoz magában és sugároz maga körül. Nagy halottunk dr. Hirschler József ilyen isteni erő birtokosa és megbízottja volt. Végtelenre beállított szemzőgébe a földönkúszó gondolkodás nem fért bele. Amikor a plébániát átvette, még nagy ünnepeken is üres templomban folytak az istentiszteletek. Most koporsója mellett azoknak a hadserege áll, akik az ő gondoskodása nyomán jutottak közelebb Istenhez.”

Az időnap előtt, 62 éves korában elhunyt főpap-lelkipásztor, a művészeti író, a nagy katolikus nevelő halála feletti megrendülést szimbolizálja a Házsongárdi temetőbeli sírjánál térdepelő marianumi öltözetű leányalak. Utolsó útjára tízezres temetési menet kísérte, mert a nemes emberbarátot nemcsak a katolikusok szerették. A kivételes személyiségek előtt az emberek öntudatlanul is meghajolnak. A temetőben Merza Gyula egyháztanácsos, gróf Bethlen Györgyné, a Katolikus Nőszövetség elnöke és Xantus János, a Marianum igazgatója búcsúztatta. Ideiglenesen a Schütz-kriptában helyezték el koporsóját.

Hirschler József egész élete és munkálkodása hirdesse minél tovább s mindenki számára a követendő nagyszerű példát: csak a közösség szolgálata érdekében lehet maradandót alkotni. Hogyan? – tehetnénk fel az elfásult kérdést. Az általa megfogalmazott és életével bizonyított módon: „Egy hosszú életen át küzdöttem, csüggedőket vigasztaltam, neveltem és tanítottam, szerveztem és építettem, minthogy erősen bíztam és még erősebben hittem.”

Soha nem késő átvenni tanítását: bizzunk és higgyünk.

Sas Péter

Az iparostanoncságtól a gyárigazgatói székig Thék Endre példamutatása

Thék Endre életét a hazai ipar fellendülésének és a külföld magyarságismeretének egy szép, kiemelkedő korszakában „kalandozva” ismerhetjük meg. A XIX. század utolsó harmadának magyar kutatói, feltalálói – és hasonlóan kitűnő iparosai – Európa számos országában jeles hírnévnek örvendhettek. Ekkoriban a magyar–francia kapcsolatok „aranykorának” nevezett – a kiegyezést követő – évtizedekben számos alkotó személyiségünk aratott babérokat a párizsi világiállításokon, sőt érdemelték ki a Becsületrendet. Példaként néhány vállalkozót, alkotót emeljünk ki e nevezetes magyarok sorából. *Széchenyi Ödön* gróf (1839–1922) a legnagyobb magyar kisebbik fia, vállalkozó szellemével, tetteivel apja nyomdokában haladt. Több pest-budai tervének megvalósítása után Hableány nevű gőzhajóján Pestről Párizsba, a Világiállításra hajózott. 1867. május 18-án érkezett Párizsba, öt folyón áthajózva. (Apja nagy tervét igyekezett bizonyítani: a Fekete-tenger összeköttetését az óceánnal.) Hazai munkával, hazai anyagból készült hajójáról a párizsi lapok elismerően írtak. A Jena hídnál kikötő hajó nemcsak matrózaival, hanem a magyar szakmunka minőségével is jelesre vizsgázott a lelkes tömeg előtt. A császár meglátogatta a kikötőt, s a gróftól Becsületrenddel tüntette ki. De említhetnénk *Angster József* (1834–1918) asztalost, neves orgonaműhely alapító, hangszerkészítő mester nevét, aki szintén Párizsban járt vándorévei alatt, s a világhírű A. Cavaille-Coll cégnél dolgozott, bővítve ismereteit. Közreműködött a Notre Dame, a Saint Denis és a Saint Sulpice orgonáinak szerelésében. Éppen a kiegyezés után Pécsen önálló műhelyt alapított, külföldi ismeretszeréseit követően.

Említhetnénk még jó néhány vállalkozót, alkotót, a korszak újító magyar tudósairól nem is beszélve. Egyik legnevesebb orvoskutatónk, *Hőgyes Endre* (1847–1906) alakját ragadnám ki, aki a párizsi Pasteur-Intézzel tartott szoros kapcsolatot, s fejlesztette tovább a veszettség elleni oltást. 1888 júliusában járt Párizsban, ekkor döntött a budapesti Pasteur Intézet felállításáról, amelyet meg is valósított 1890-ben.

A reformkor legnagyobb magyarjának és kortársainak tapasztalatszerző tanulmányutazásait követték a század utolsó harmadában Európát megjárt alkotóink, nagy tehetségű, szorgos iparosaink. Munkásságukra több esetben már a külföld is rácsodálkozott.

Thék Endre jelleme és akarata – elfeledettsége ellenére – kimagasló példát szolgáltathat a későbbi, nagy hivatástudattal rendelkező, szakmáját szerető nemzedékek előtt.

1842. november 1-jén született Orosházán, céhmester szülőktől. A legjelesebb iparos gondolkodás határozta meg már a családban életszemléletét. Békéscsabai inaszkodása után az ország több műhelyében dolgozott, tudásvágya azonban világlátásra ösztönözte. Fiatalon érkezett Párizsba, ahol mint asztalossegéd működött, de közben alakította egyéb ismereteit, így a Conservatoire National des Arts et Métiers-en. Olykor fűtetlen szobában, nehéz körülmények között tanulmányozta a műbútorgyártás fortélyait. Az 1870-es évek elején hazatérve jelentkezett munkára az Úllői út egyik bútormanufaktúra telepén. Ekkor érte élete első nagy csalódása, ami – oly jellemzően egyéniségére – csak elszántságát növelte. Újító ötleteivel jelentkezett a manufaktúra igazgatójánál, aki – mint képzelődő bolondot –, kidobta. Ekkor megjósolta, majd kemény elhatározással és munkával meg is valósította visszatérését. Először önálló, szerényebb műhelyt nyitott, majd „gőzerőre váltott” – a szó szoros értelmében, a gőzüzemű gyártás kialakítására. S megtörtént a csoda, amelyet ma sokan kétkedéssel fogadnának: ez az üzem 1885-re Magyarország legkorszerűbb üzemévé vált. *Thék* a Monarchia egyik legkiválóbb üzemét hozta létre, sőt korábbi balsikerei ellenére óriási szorgalma és tehetsége lehetővé tette, hogy megvásárolja azt a bútormanufaktúrát, ahol az igazgató kidobta. Belső faberendezései egyedülállóak voltak (gondoljunk a Királyi Palota, az Országház, az Opera belső faburkolataira), fellelhető munkái máig hirdetik újító, többnyire eklektikus stílusát. Bár az eklektikán belül a régi francia és angol bútorstílusokat követte, legkedvesebb anyagával,

A „Conservatoire National des Arts et Métiers”, a Művészetek és Mesterségek Konzervatóriumának a technikai oktatás közel két évszázados fellelővárának épülete Párizsban

az igen időtálló szlavóniai tölgyfával a gótikus minták mellett kedvelte a bizánci és román motívumokat is. De vallotta munkájával – a más területen hasonlóan elhivatott Hőgyes Endre elméletéhez hasonlóan –, hogy *sokmindent eltanulhatunk külföldről, de meg kell őrizniünk, ami a sajátunké*. Ennek jegyében díszítette az Országházban a miniszterelnöki szobát, helyenként népies, magyar motívumokkal. Ő teremtette meg Magyarországon a zongorák nagyüzemi gyártását is. Humánus kezdeményezői pedig bizonyították szolgálatkészségét: a József fiú árvaház felett gondnokoskodott, Orosházán saját költségén iparostanonc otthont létesített, melyben több mint 60 tanuló képzését és ellátását valósította meg. Az Országos Ipar Egylet és Ipar Kamara elnökeként iparostársai vezérükként tisztelték. Ő valóban nem volt méltatlan e helyre: az 1889-es – negyedik – Párizsi Világkiállításon már, mint zsűritag szerepelt. Franciaország méltányolva munkásságát, a Becsületrend lovagjaként tüntette ki az egykori vendégmunkást. Üzemét 1890-ben Ferenc József császár is meglátogatta. Ha a Nemzeti Múzeum mögött az egykori Károlyi István palota vagy Országos Műszaki Könyvtár épületében járunk (Múzeum u. 17.) annak faburkolatát csodálva gondoljunk e nagyszerű magyar iparos és iparszervező ember alkotóerejére.

Az Üllői út 66/b. sz. alatt és az ezt környező területen működött nevezetes gyára. Az üzem létesítése előtt az „Óriás utca”, 1952-ig (!) az ő nevét, ezt követően – máig – a Leonardo da Vinci nevét viselő utca sarkánál állott e gyártelep.

A Thék család síremléke – az 1919. június 8-án elhunyt Thék Endre földi maradványaival – díszes obeliszk- és szoboralakkokkal, az Új Köztemető 30. sz. parcellájában található.

Az 1889-es párizsi kiállítás megbecsült zsűritagjának, az 1908-ban kinevezett „udvari tanácsos”-nak és a „Kis Nardai” előnév használatára jogosított iparosegyleti elnöknek – nemzeti bútorgyártásunk megteremtőjének – képe, halálát követően az Országos Iparosegylet elnöki irodájának falán függött évtizedekig.

Sajnos személye csak ritkán kerül említésre, pedig munkásságának példamutató emléke sokkal többet érdemelne!

Messik Miklós

A Thék család síremléke az Új Köztemető 30. sz. parcellájának bejárat felőli sarkában

Az Ipolysági Takarékpénztár alapítása 1868-ban

Az ipolysági pénzügyintézetek kezdetei, megalakulásuk körülményei a töredékes iratanyagok tekintetében ugyan nehezen rekonstruálhatók, de ezek ismeretében is megkockáztathatunk bizonyos állításokat és levonhatunk bizonyos következtetéseket. A rendelkezésünkre álló adatok, utalások nemcsak kiegészítő jellegűek, hanem jelzésértékűek is. Megfelelő csoportosításokkal, válogatásokkal jól megvilágíthatók azok a grümdolási – alapítási – szándékok és igyekezetek, illetőleg pénzügyintézet-szervezési irányzatok, melyek a tárgyalt korszakra oly jellemzőek.

Történetük 1868-tól datálható. Hont vármegye székhelyén ekkor két hitelintézet alakult és kezdte meg a működését: a *Hont Megyei Népbank* és az *Ipolysági Takarékpénztár*. Szervezési-technikai előkészítésük, fundamentumuk lerakása 1868 folyamán ment végbe. A vármegyén belül – nem számítva a külön törvényhatósági státusú Selmecbányát – a legelső hitelintézeteknek tekintjük őket. Létrejöttük a szabad királyi város bankjának megyebeli monopóliumát szüntette meg.

Fő céljuk az ipolysági és környékbeli kisbirtokosok, kereskedők, iparosok és földművesek hiteligenyeinek kielégítése, tőkéiknek összegyűjtése volt. Az üzleti stratégiában, konkrét tettekben talán lehettek különbségek a két intézmény között, ami már kezdettől fogva magában hordozta a versenyhelyzet lehetőségét.

Sajnos a *Hont Megyei Népbankot* kezdeményező és létrehozó vállalkozói köről nincsenek információink. Azt sem tudjuk, milyen időszakban ment végbe az alakulás, mert az ezzel kapcsolatos iratok, kérvények, hivatalos levelek, alapszabály-tervezetek és alapszabályok nem maradtak fenn. Valószínűleg előbb alakult, mint a takarékpénztár. A források megyei fennhatóság alatt működő intézetként emlegetik, de ennek valós tartalmát (a megyei pénzeket kezelte?) nehéz meghatározni. Az bizonyos, hogy önszegélyező alapon szerveződő hiteligyletként alakult. A hitelszegélyegyleti formát felvevő pénzügyintézet elnöke báró Majthényi László (1820–1908), akkori főispán volt, aki 1870–1894 között a takarékpénztár elnöki tisztét töltötte be.

A *Népbank* nem működött hosszú ideig. Az okok összességét a hiányzó dokumentumok miatt nem ismerjük. Lehetséges, hogy pénzügyi bizonytalanság, pangás okozta válságát. A betétesek bizalmatlansága is közrejátszhatott ennek a helyzetnek a kialakulásában, vagy esetleg még erőteljesebben az, hogy megjelent a potenciális versenytárs, az *Ipolysági Takarékpénztár*. Ez nagyobb pénzalappal rendelkezhetett, szélesebb ügyfélkört alakíthatott ki. Ilyen irányú tevékenysége elősegíthette, gyorsíthatta a szegélyegylet feloszlását. A helyi hitelszövetkezetek korai előfutárának tekinthető intézet nem megfelelő üzletvezetése is kiválthatta a beléje vetett bizalom megrendülését. 1869 folyamán sorsa megpecsételődött: vezetősége a Takarékpénztár részéről felajánlott egybeolvadás lehetőségét elutasította. Létét és függetlenségét azonban már nem tudta megőrizni. 1869 szeptemberében–októberében a Takarékpénztár végzte el a felszámolását, így összes ingóságát és követelését átvette. A *Hont Megyei Népbank* ezzel gyakorlatilag megszűnt. Az *Ipolysági Takarékpénztártól* a városbeli pénzügyintézetek történetének új fejezete kezdődött: megjelent a letéti bankok első képviselője.

Alapításának kezdeményezője, „az intézet eszméjének fölvetője és propagálója”, a helyi zsidó vállalkozóréteg markáns képviselője, *Winter Sándor* (1829–1909) volt. Apja az izraelita hitközség egyik alapítójaként vált ismertté. A családi hagyományt folytatva léphetett a kereskedői pályára. Az 1860-as évek végétől Ipolyság gazdasági fejlődésének előmozdítója, nagyközségből kisvárossá alakulásának elősegítője. Üzleti karrierjét textiltereskedőként kezdte, részt vállalt a megyei vicinális utak építésében. Téglagyárat, mészégetőt, gőzfűrésszel felszerelt kisüzemet alapított. A város szerény iparának alapköveit ő rakta le. Az 1890-es években faüzeme jelentős forgalom lebonyolításával dicsekedhetett. Gazdasági sikereivel együtt párhuzamosan növekedett társadalmi elismertsége. 1893-ban Ipolyság nagyközség virilise, a Honti Kaszinó választmányi, illetőleg számvizsgáló-bizottsági tagja. 1893-ban és 1896-ban a megyei törvényhatóság bizottsági tagjainak névsorában igen előkelő helyen szerepelt. 1893–1895 kö-

zött a törvényhatósági bizottság állandó választmányának tagja. A status quo ante hitközség iskolaszékének volt az elnöke. 1875-ben zsidó elemi iskolát hozott létre. Úgyeinek intézésében, az anyagiak előteremtésében, az intézmény fenntartásában jelentős érdemeket szerzett. Mindezek mellett Winter Sándor és fiainak nevéhez fűződik Pöstyén európai szintű fürdőközponttá tétele és fejlesztése.

A regionális pénzügyek terén nemcsak egy bankalapítás gondolatait szorgalmazta, hanem a múlt század utolsó évtizedeiben a *Trieszti Általános Biztosítótársaság* helyi ügynökségét vezette, valamint a fővárosi székhelyű *Magyar Általános Takarékpénztár* közvetítőjeként tevékenykedett. A „gründolást” tehát egy sokoldalú, kellő affinitással rendelkező személyiség javasolta.

Sikerült meggyőznie *Hederváry Antalt* (1826–1900), hogy tervét támogassa. A korponai származású, 1848-as elkötelezettségét a későbbiekben is nyíltan vállaló ügyvéd 1851-ben költözött Ipolyságra, ahol irodát nyitott. Az 1850–1860-as években a közművelődési, hagyományörző és kulturális rendezvények egyik fő szervezőjeként lett közkezdvelt. 1860–1868 között a Honti Kaszinó igazgatója volt. A század utolsó harmadában a helyi társadalmi életben és szűkebb szakmájában jelentős tisztségeket töltött be. Személyében Winter olyan segítőtársra talált, aki jóval hivatali összekötéseivel, kapcsolataival és ügyvédi felkészültségével a takarékpénztár-alapítás ügyét sikeresen megvalósította.

A triász harmadik tagjáról, *Ferschin Emil*ről a dokumentumok szűkszavúan emlékeznek meg. Foglalkozását tekintve adóhivatali ellenőr volt. Szerepét és tényleges részvételét források hiányában immár lehetetlen feltárni.

Alapos, jól átgondolt koncepciójukat a körülményekhez képest minél hamarább igyekeztek elfogadtatni, egyszerűen a közvéleménnyel, másrészt a megye vezetőségével. Az idea a Honti Kaszinóban és a megyeyűléseken is teret kapott.

A főispánt és az alispánt felkérték az alapítás támogatására. Megpróbálták elérni, hogy a vármegye pénzt az új intézetben letétként helyezze el. Ha javaslataikat a megye felelős ténnyezői elfogadják, akkor ez a látványos lépés hivatalos állásfoglalással lehetett volna egyenlő, mely a bank pénzügyi helyzetén kívül a kezdeti lépésekhez nyújt támogatást. Az iratok a terv további sorsáról hallgatnak. Elgondolásuk valószínűleg nem valósult meg.

Winterék megyei és városbeli közeleti személyiségek pártfogásában bíztak. Az ipolysági grümdolási szándék mindjában erősödött, izmosodott, azonban az intézet ellenzőinek tábora sem volt kicsi. Ők ellenpropagandával kísérelték megakasztani a kezdeményezést, bár természetesen nem beszélhetünk egyöntetű, homogén érdekcsoportokról. Legfőbb érvük az volt, hogy a megalakítandó pénzintézet nem veheti fel a versenyt a *Selmeci Takarékpénztárral* – amit még 1847-ben hoztak létre –, valamint a szomszédos megyékben működő bankokkal. Csakis a bukás veszélye fenyegetheti. Olyan vélemény is elhangozhatott, mely szerint Ipolyság tökéletesen település egy ilyen jellegű vállalkozás hosszabb távú eredményes támogatására, működési feltételeinek megvalósítására. Mások hivatkozhattak a *Hont Megyei Népbankra*, amellyel szemben a takarékpénztár eleve hátrányos helyzetből indulhat, így nem lehet a versenytársa. A „*zuguzsorások*” számára pedig egy bank megjelenése a szervezett pénzügyi szolgáltatások bevezetésével üzletük végét jelentette volna. A vitákban szerepet kaphatott a politikai felhang is, ugyanis leszögezték: *a születendő pénzintézet független lesz mindenfajta politikai párt működésétől és esélyétől, kizárólagosan a köz általános szükségleteit fogja szolgálni.*” Summázva tehát elmondhatjuk, hogy a pénzintézet-alapítás komoly érdekellentéteket támasztott.

Tervüket azonban következetesen valósították meg. 1868 első felében, legkésőbb az év május-júniusáig előkészítő bizottságot alakítottak, melyben természetesen az említettek játszották a vezető szerepet. Feladatául „*a pénzintézet megalakulásának módosított és megindulás tervének kidolgozását*” tűzték ki. 1868. június 14-én tartották meg az előkészítő közgyűlést. Eredetileg 600 darab 50 Ft névértékű részvény kibocsátását látták célszerűnek. A részvénytőke lét az induláskor, míg másik felét egy hónap múlva lett volna szükséges befizetni.

A bejegyzési folyamat 1868. augusztus 10-én vette kezdetét, mikor az alapszabályt – melyet az előkészítő közgyűlésen fogadtak el – jóváhagyásra elküldték a belügyminisztériumnak. A Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium részéről a válasz augusztus 16-án született meg (1867–1868 folyamán a szakminisztériumok illetékességei még csak kristályosodtak, így a különböző pénzintézetek cégbejegyzési és alapszabály-jóváhagyási kérel-

mei először a belügyhöz, majd a földművelésügyhöz kerültek). A hivatal az alapítás ellen nem emelt semmiféle kifogást, csupán az alapszabályokban kellett néhány pontot módosítaniuk.

A részvényjegyzés lassan indult, de híre gyorsan terjedt. Nemcsak a város vállalkozó rétege érdeklődött, hanem Hont vármegye más részeiről is voltak visszajelzések. A részvényvásárlók száma azonban ennek ellenére nem növekedett. „Részvénytársaságunk a megalakulás körül nehézséggel és kételkedő tartózkodással találkozott. A részvények jegyzésére kibocsátott aláírási ívek (...) itt, a megye területén sehogy sem akartak aláírókkal betelni, úgyhogy az alapítók más megyebeliek-től is kénytelenek voltak részvényjegyzéseket elfogadni.” Gyürky Antal Hont vármegye XIX. századi történetjének krónikása – tizenöt évnyi távlatból – az alapítás viszontagságairól így írt: „Nehéz körülmények között indult meg, kevés embernek volt hozzá bizalma, azt mondták (...), lehetetlen, hogy itt jöjjön legyen egy takarékpénztárnak.

1868 őszére sikerült az, amiben kevesen hittek: a részvények elkelték. A „szűkebbkörű bizottság” összehívhatta az alakuló közgyűlést, melyet – ünnepélyes keretek között – 1868 októberében a Honti Kaszinó helyiségében tartottak. Az elnöki tisztséget Paczolay János (1818–1884) deméndi földbirtokos, a megye akkori országgyűlési képviselője, a jegyzői teendőket Báthory Gábor (?–1874) ügyvéd látta el. Az elnöki megnyitó után a részvényeseknek egy sor döntő fontosságú kérdésben kellett állást foglalniuk. Hederváryék az alapszabályzat tervezetét a közgyűlés elé terjesztették, amit a hozzászólások és a vita után elfogadtak. A minisztérium által kívánt módosításokkal ellátott változatot 1868. október 18-ra készítették el. A részvényaláírási ívvel és a közgyűlési jegyzőkönyvvel együtt november 25-én küldték el a vármegye első alispánjának, aki az iratokat és a kérvényt az illetékes minisztériumnak továbbította.

Az alapszabályzat más pénzügyi intézetek statútumainak a megvizsgálása után keletkezett. Őt fejezetből tevődött össze. A részvénytársaság céljáról, megnevezéséről, alaptőkéjének nagyságáról, a részvényesek jogairól és kötelességeiről; a bank irányításáról, igazgatásáról; az intézet üzletkörüőről és az általános határozatokról rendelkezett. A vezetőséget újabb közgyűlésen választották meg. Tagjainak névsora a következő: *elnök*: Horváth Miklós, *igazgató*: Hederváry Antal, *ügyvéd és jegyző*: Báthory Gábor, *könyvelő*: Büchler Ignác, *pénztárnok*: Vaskovics József, *igazgatóság*: Antal János, Berczeller Márton, Dombó Károly, Eichenwald Lajos, Elfer Adolf, Engelhardt Mihály, Glück Adolf, Grünwald Samu, Holczer Ignác, Hummer Gábor, Jelsik Lajos Kinszki Salamon, Lamy György, báró Majthényi László, Martsán Károly, Paczolay János, Podhorszky György, Pohl Károly, Tóth Máté, Trautwein Dániel, Vaskovits Mihály, Vlkolinszky János, Winter Sándor; *felügyelő-bizottság*: Eyermann Ágoston, Hirschbein Lipót, Langa Alajos, Prónay Mihály.

Az Ipolysági Takarékpénztár több mint hét évtizeden keresztül töltötte be a Középső-Ipoly mentén hitelnyújtó, pénzkölcsönző és tőkegyűjtő szerepét. Igazgatóinak és vezetőségének a munkája nagymértékben hozzájárult a régió gazdasági fejlődéséhez és Ipolyság polgárosodásához. Megalakulása a helyi polgári öntudatosodás és vállalkozó kedv első határozott megnyilvánulásának tekinthető.

Gaucsik István

Felhasznált források: Archiv Národnej banky Slovenska, Šahská sporiteľňa (ANBS-ŠS), Vedenie ústavu 1-2, 1868-1943 (Závereneň úcty spojené s výročnými správami). ANBS-ŠS, Vedenie ústavu 3, 1872-1944 (Zápisnice z valných zhromaždení). Magyar Országos Levéltár, Földművelés-, Ipar- és Kereskedelmiügyi Minisztérium (MOL-FIKM), Elnöki iratok, K 168-62-1873-21-8180. MOL-FIKM, Tárgymutatókönyvek (934. kötet 1868. III/4-5 Kereskedelem statisztika. 938. kötet 1869. III/1, III/4 Kereskedelem, vám, tengerészet), 18 985. sz. iktatókönyv.

Felhasznált irodalom: A hetvenötéves Ipolysági Takarékpénztár. Közvetteszi az Ipolysági Takarékpénztár Igazgatósága. Bp., é. n. – Tomka Béla: A magyarországi pénzügyintézetek rövid története (1836–1947). Bp., 1996. – Gaucsik István: Az Ipolysági Takarékpénztár alapításának körülményei I. Új Garamvölgye, 1998. 2. sz. 8. old. – *Uő.*: Az Ipolysági Takarékpénztár alapításának körülményei II. Új Garamvölgye, 1998. 3. sz. 8. old. – *Uő.*: Ipolyság első pénzügyintézete: a Hont Megyei Népbank I. Honti Lapok 1999. 3. sz. 8. old. – *Uő.*: Ipolyság első pénzügyintézete: a Hont Megyei Népbank II. Honti Lapok, 1999. 5. sz. 9. old. – *Uő.*: Az Ipolysági bankárok arcképcsarnoka. Hederváry, az „igazságos”. In: Honti Lapok. 2000. 11. sz. 13. old. – *Uő.*: Hederváry, „az igazságos” II. Honti Lapok, 2000. 12. sz. 17. old.

A komáromi halászat szabályozása 1874-ben

Az 1870-es évek elején a komáromi halászok körében megszorodtak a mesterség írott és íratlan szabályait sértő tevékenységek. A város vezetői bizottsági közgyűlésen olyan rendeleteket hoztak, melyek a híres komáromi halászok munkájának erkölcsi tekintélyét szándékoztak megőrizni.

1874 májusában a földművelés-, ipar- és kereskedelmi minisztérium helyben is hagyta az ideiglenes rendeletet. Érdemes megvizsgálni a szabályrendeletet, mert mutatja, hogy milyen területeken okozott gondot a város vezetésének a halásztársadalom fegyelmezetlen része. Szigorúan ellenőrizték, hogy a tulajdonosok, a bérlők, esetleg más módon meghatalmazottak halásznak-e a Dunán, a Vág-Dunán, vagy a város határában található tavakban. A kapitányi hivatal bízta meg azzal, hogy a bejegyzett halászokat igyekezzenek „többször meglepni”. Ha a halász szabálytalan eszközzel, vagy tilalmi időben halászott, a kapitányi hivatal köteles volt feljelentést tenni az esetről. A vétkes halász megbírságolása egyetlen esetben sem maradt el. A szabálytalanság súlyosságát mérlegelve állapították meg a pénzbüntetést.

A halászok csak az alábbi eszközökkel halászhattak. *Húzó hálók*kal, melyeknek szeme nedves állapotban két hüvelyknél nem lehetett kisebb. Ezért minden használatra készített háló előbb a kapitányi hivatalnak be kellett mutatni, ahol jegyzékbe vették, s a város által meghatározott bélyeggel látták el. Amikor az előre be nem jelentett ellenőrzés történt, ezt a bélyeget keresték.

Az *eresztő hálók* szemét is hasonló nagyságúra engedélyezték.

A legszigorúbb büntetést akkor rótták ki a halászra, ha *bódító anyaggal, méreggel kábította el* a halakat, vagy dinamittal *robbantott*. Tilos volt a *borító háló*, s minden olyan eszköz, amely a halak természetes járásának elzárását eredményezte. Az ivási idő alatt, áprilisban és májusban nem engedélyezték a halászást. A húzó és ersztő hálóval való halászáson kívül *horoggal* is foghattak halat, azonban kizárólag egyes horgot használhattak.

A halász a kifogott zsákmányból az apró halakat köteles volt kíméletesen visszaengedni a vízbe. Pontos hossz méretet, vagy súlyt nem határoztak meg, hanem a rendelet tágabban fogalmazott. Visszabocsátásra a „rendes használatra még nem alkalmas” hal került. Ez tulajdonképpen az előretekintő, ésszerű halgazdálkodást jelentette. Ismeretes ugyanis, hogy a rendszabályozott időszakban az igen apró halat állattetésre is használták a Komárom környéki falvakban. Kedvenc és olcsó eledele volt a kacsáknak az ujnji nagyságú apró hal, amely kiváló fehérjebevitelt, gyors növekedést és súlygyarapodást eredményezett. Ilyen halat nagyobb mennyiségben csak szabálytalan eszközökkel lehetett kifogni.

A halászati rend betartásának felügyeletét társadalmiasították is – ma így mondanánk – a szabálytalanságok bejelentésébe a „nagyközség”-et is bevonták. A lakosság a rendeletekről értesült, mert ezt a kapitányi hivatal gyakran terjesztette. Erre a város kötelezte. Alkalmas volt a falragasz, a szórólap, s a szabálytalanságok büntetésének név szerinti nyilvánosságra hozatala. Ez esetenként nagyobb erkölcsi súllyal nehezedett a halászra, mint a büntetőpénz kifizetése. Ugyanis a komáromiak, s a városba vásárlási szándékkal bemenők a halpiac haltároló és árusító vályúiból vásárolták a halat (a vásárlók nem piacra, hanem *piacra* mentek, ez Komáromban és környékén következetesen használt kifejezés volt). Kereskedelmi célján túl a társadalmi érintkezés kitüntetett helye volt a halpiac. Aligha kívánhatta a halász, hogy szabályszegését szájára vegye vevőinek köre.

Megesett, hogy a halász – nem tilalmi időben – más tulajdonában lévő vizeken halászott. Ilyen esetben a halászársra jogosult tett feljelentést. Többnyire nehéz volt megtudni, hogy pontosan mennyi halat fogott ki a tilosban halászó. Ezért a bizottsági közgyűlés a rendeletben „a kipuhatható hal értékének” nagyságáról beszélt. Az ilyen esetet többszörös büntetés követte. Elkobozták a halászó eszközöket, megtérítették az okozott kárt, a kapitányi hivatal pedig öt forinttól negyven forintig büntetett. Kirívó magatartás esetén még az elzárás is szóba jöhetett, ami egy-nyolc napig tarthatott.

Bármilyen szabálytalanságot vétett a halász, a büntetést nem kerülhette el. Így, ha szabályos szeméretű hálóval halászott, de az említett bélyegző hiányzott a hálóról – a kapitányi hivatal nem vette jegyzékbe, nem hiteltesítette szabályos voltát –, az eszközt elkobozták, s ese-

tenként még öt forint bírságot kellett fizetni. Ha még a hálószemek is szabálytalanok voltak, ez külön, erre megállapított büntetés kirovásával járt, amely jelentős összeg volt. A sűrű hálóval halászóra tíz-huszonöt forint, ismételt elkövetés esetén huszonöt-ötven forint büntetés várt.

A kapitányi hivatal minden szabálytalanságot igyekezett felderíteni, a hatósági végzések pedig kivétel nélkül meghozták elmarasztaló ítéletüket. Fellebbezni ugyan lehetett, de azt csak birtokon kívül tehetette a halász. Felmentésre nem számíthatott. Bármilyen okból vetették ki a pénzbírságot, az a szegényalap pénztárát gyarapította. Minden forint ide került.

A rendelet kérelmelhetlen szigorú honosított meg Komáromban. Azonban ahol kellett, belátó volt. Így például az 1874 májusában jóváhagyott szabályzat hálóra vonatkozó részét csak egy év múlva kérték számon a hatóságok. A nagy értékű eszközök lecserélése, hitelesítése időt igényelt mindenkitől.

Elérte a város vezetése azt a célját, hogy az évszázadok óta híres komáromi halászok változatlan tekintélyt vívjának ki a Duna partján.

Dr. Alföldi Kálmán

Szerepi Kelemen István emlékezete¹

Az emberiség jelene és jövője a múltban gyökerezik, s általa meghatározott. Különösen igaz ez a közhelynek hangzó kijelentés a Szerepi előnevet viselő Kelemen család esetében. Múltjuk ismertetése során feltárul az egymás nyomdokaiba lépő nemzedékek tagjainak fáradhatatlan közeletisége, amelyet az államigazgatás és a gazdálkodás terén fejtettek ki.

A régi nemesi család Erdélyből származott. A források Bihar vármegyében először Kelemen Péterre és fiára, Andrásra utalnak, akik a Szerepi ág helyi le származottaiként 1746-ban kapták meg a nemeslevelet. A Reszeghy hagyatékából kiderül, hogy Kelemen Péter 1753-ban Szöllősen lakott. A Borovszky-féle vármegyetörténet pedig negyven évig a köz szolgálatában álló szolgabíróként emlékezik meg a címszerzőről. A család első, mai szóhasználatával élve köztisztviselői szolgálatvállalása itt fedezhető fel.

A Szerepi előnevet felvett Kelemen család 1767-ben Mária Teréziától adományként nyerte el az árvizes és mocsaras Sárréten fekvő szerepi birtokot. Osváth Pál a Sárrét neves ismerője, mint a „víz miatt nagyrészen hasznavehetetlen” földről ír. Nyilván arra utalt, amire Fényes Elek 1851-ben, Szerep „gazdag kaszáloit a Berettyó árja rongálja”. A család másik nagy kihívása tehát az ártéri birtoklásból következett, vagyis a vízszabályozás és az ármentesítés embert próbáló nehézsége.

A szerepi birtokbavételt követően két Kelemen végzett köztisztviselői munkát. Először István Bihar vármegye adószedőjéből vált főszolgabíróvá, majd később János, aki az 1840-es években személynöki ítélmester, majd rövid ideig a királyi tábla felosztatásáig alországbíró.

A század elején még egyéni kezdeményezésekről tudunk az árvízvédelem terén. Kelemen János megyei támogatással, de saját költségén próbálkozott az 1820-as 1830-as évek idején csatornát építeni a szerepi határon, hogy a Berettyó szivárgása elvezethető legyen.

Az árvízvédelem terén azonban az igazi változást 1853-ban a Körös-Berettyó Szabályozási Társulat megalakulása jelentette, amely közös neve volt négy, ivánfenéki, hosszúfoki, alsó berettyói és alsó fehér körösi különálló társulatnak. Három évvel később a nyári szeghalmi köz-

¹ Elhangzott 2002. augusztus 18-án a Hajdú-Bihar megyei Szerep község falunapján, Kelemen István emlékoszlopának avatónépségén. (Szerk.)

gyűlésen már Kelemen János is ott volt, mint érdekelt ártéri birtokos. Később a Berettyót szabályozó társulat 1874 eleji nagyváradi közgyűlésén jelentette be a fia, Kelemen Sándor társulati elnök, hogy apja folyó év január 7-én elhunyt. Az ünnepi ülés „az úton vél maradandó emléket emelni, hogy jegyzőkönyvbe igatja, miszerint a Berettyó szab. társulat az elhunytban egy munkás, a kezdeményezés [nehézségeinek] leküzdésében emyedetlen, és mindenkoron áldozatkész tagját veszette el”.

A családból feltétlenül említést érdemel Mihály, aki az 1848–1849-es forradalom és szabadságharcban honvéddhadnagyként szolgált és a szenttamási csatában a 3. zászlóalj katonájaként könnyű sebet kapott. Mihály gazdálkodóként tevékenykedett, majd halála után, még 1900-ban is özvegye a tulajdonosa a dancsházi 104 kataszteri hold nagyságú birtoknak. A szerepi családi birtok ekkor már gróf Komis Károly tulajdonában volt azzal a kastéllyal együtt, amelyet még Kelemen János építtetett. Mindehhez a gróf örökösödési egyezség útján jutott, ugyanis felesége Haller Anna és Kelemen János felesége testvérek voltak.

Kelemen János fia, Albert az 1850-es években segédszolgabíró, majd a bárándi választókerület országgyűlési képviselője, aki a társaság alsó osztályának kormányzó választmányi tagjaként tevékenykedett. Halálát a Berettyó és Érszabályozási Debreceni Társulat 1867. december 10-i ülésén jelentették be. Ugyanezen a debreceni ülésen helyére testvérét Sándort nevezték ki. A következő év közgyűlésén vált külön az Ér társulat, illetve akkor határozták el székhelyük Debrecenből Nagyváradra helyezését. Kelemen Sándort 1869-ben választották meg a Berettyó szabályozási társulat elnökének, aki nagyon határozottan intézkedett a társulat Nagyváradra költöztetésében. Elnökként tevékenyen részt vett a Körös-Berettyóvízgyi központi igazgató választmány 1870. évi megalakításában, mert nyilvánvaló volt számára, hogy az állami költségvetés támogatása és a különböző társulatok árszabályozó munkájának összehangolása nélkül nem lehet eredményeket elérni. Egyesítette a Berettyó Szabályozó Társulat alsó és felső osztályát, amely a Farnos községtől lefelé Turtógig, vagyis a bánrévi pusztáig osztotta ketté az érdekeltséget. Kelemen Sándor hatékonyan intézkedett, hogy kölcsönt szerezzen a társulat részére. Az eredmény nem maradt el, hiszen 1874-ben sikerült a nagy sárréti és törvénygáti védpartok mindkét oldalának a kiépítése és az által 100 ezer holdon felüli ártér mentesítése a vízáradásoktól. A társulat közgyűlése az 1876. január 8-án elhunyt Szerepi Kelemen Sándor elismerését jegyzőkönyvileg örökítette meg: „... az elhunytban, a (társulat) érdekeit helyes odaadással felkaroló kitarás és munkásságában kitűnő elnökét veszette el.”

Amikor az 1880-as években K. Nagy Sándor erre járt, a Bihar-ország című könyvében tapasztalatait így összegezte: „Ma már nem egy ölnyi széles, buja nádassal szegélyezett keskeny töltésen lehet bejutni Szerepre, mint a Berettyó szabályozása előtt, midőn a falu még sziget gyanánt lebegett a roppant nádasok között, s az egész megyében a legvizesebb hely volt; az 1850-es évek óta nagyon sokat hátsodott ez a vidék, nagyon sok gazdagon termő szántóföld emelkedett ki a mocsarakból...”

A Kelemen család leszármazottai folytatták elődeik munkáját. József az 1900-as évek elején a dancsházi birtok után, mint ártéri gazda szavazati joggal rendelkező tagja a Berettyó árszabályozó és ármentesítő társulatnak. Kelemen József mégis 1903. július 1-től, mint a szalárdi járás főszolgabírója szerzett érdemeket. 1919-ben a család a román kitelepítés miatt dancsházi birtokára költözött.

Fia, István 1905. augusztus 7-én született Szalárdon. Nyíregyházán a gimnáziumi érettségi megszerzése után, az 1923/1924. tanévben folytatta tanulmányait Debrecenben a pallagi Gazdasági Akadémián. Az oklevelet 1928-ban kapta meg.

Okleveles gazdaként a legkülönbözőbb gazdaságokban végzett termelésirányító, később gazdaság-felügyelői feladatokat, járási és minisztériumi szinten. Nyilvánvalóan örökölte és munkájában hasznosította az elődök szemléletét éppúgy, mint a nemzedékről nemzedékre hagyományozódó szakmai ismereteket. Munkájának eredményességét számtalan miniszteri elismerés és a „Mezőgazdaság Kiváló Dolgozója” kitüntetés igazolta, amit főagronómusként a balatonnagybereki területek termővé tételéért adományoztak részére.

A levéltári kutatásokból is kiderül, hogy a család tagjai sokat tettek a magyar agrárgazdálkodás fejlesztéséért, mégis úgy gondolom, hogy helyesen döntött Szerep lakossága és vezetése, amikor Kelemen Istvánról külön is megemlékezik, hiszen szervezőkészségén túl a modern agrártudományi ismereteit is felhasználta, s ezzel példát mutatott a jövőre nemzedékek számára.

Dr. Ölveti Gábor

Egy példamutató helytörténeti sorozatról

Lovas község történetének kiadásával 2001-ben egy tizenhat éves helytörténeti munkát fejezött be a Veszprém megyei Balatonfüred-Csopak Tája Szövetkezet és az érintett önkormányzatok támogatásával. A sorozatban tizennégy kötet látott napvilágot. Nagy Lajos Zoltán az Országgyűlési Irattár és Levéltár levéltárosa beszélgetett ebből az alkalomból Nemesvámoson a sorozat fődívnökével Gubicza Ferencsel, valamint legfőbb szerzőkkel, Veress D. Csaba történésszel, Madarász Lajossal, a Veszprém Megyei Levéltár igazgatójával és Hudi Józseffel, a Dunántúli Református Egyházkerület pápai levéltárának vezetőjével.

Nagy Lajos Zoltán: Kezdhetnénk talán azzal, hogy mi is a helytörténet és a „helytörténetészkedés”? Manapság nagyon sokan foglalkoznak lakóhelyük, szülőföldjük múltjával több-kevesebb sikerrel és időnként megkérdőjelezhető tudásszinttel. Hogyan gondolkodnak erről a „profi” helytörténetészek?

Hudi József: A helytörténet a történetírás egyik ágaként fogható fel, nem különbözik a többi műfajtól, ha a mesterség lényegét tekintjük. Megítélésem szerint az elnevezéssel is lehet vitaközi, mert ez a kifejezés abban a polgári korszakban nyert teret, amikor Magyarországon sajátos hagyományként elkülönült a nemzeti történet a helytörténetírástól. Bizonyos időszakokban szembeállították egymással a kettőt, azon oknál fogva, hogy a helytörténettel általában hobbiszinten foglalkoztak, míg a nemzeti történetírást a „szakmabeliek” – történészek, levéltárosok – művelték. Mára ez az aránytalanság már kiegyenlítődött, és a helytörténetírás is polgárjogot nyert. Megítélésem szerint helytörténet és nemzeti történet, csak léptékében, megközelítési módjaiban különbözik egymástól, tehát a magam részéről nem látok lényeges különbséget a kettő között, és ellene vagyok a szembeállításnak. Szerintem eleve nem beszélhetünk önálló helytörténetírásról, mint külön történetírói irányzatról, mert minden történetírás valójában helytörténetírás, csak a lokalitás köre változik. Ha ez a kör a teljes emberi civilizáció, akkor világtörténet, ha egy kontinens, akkor Európa civilizációja, ha a polgári államhatárok, akkor nemzeti történet, ha közigazgatási egységek jelentik a tárgyát, akkor helytörténet.

Nagy Lajos Zoltán: Meddig nyúlnak vissza a helytörténetírás gyökerei?

Hudi József: A XIX. században alakult ki a településtörténeti monográfia, mint a helytörténetírás központi műfaja. Kialakult az elmélete, módszertana, és ma, amikor virágkorát éli a helytörténetírás, úgy látom – és akik azt művelik is úgy látják –, hogy integráns része lett a nemzeti történetírásnak. A legfontosabb módszertani kézikönyvek – melyek szerzői közül elsősorban Bodor Antal nevét lehet megemlíteni –, az 1920–1930-as években születtek meg. Az 1930-as évek falukutató mozgalma az, amely az elméleti-módszertani előzmények után a helytörténetírás első virágkorát hozta, mert az korábban elsősorban plébániatörténetekből állt össze. Itt Vanyó Tihamér alkotott maradandó módszertani alapvetést.

A helytörténetírásnak, különösen a polgári korszak előtti évszázadokban, a feudális nemzet időszakában van nagy jelentősége, amikor regionális és helyi különbségek meghatározták a településeken élő közösségek az életét. Ezeket a néprajzi, és történeti egyedi vonásokat a polgárosodás jórészt elsodorta, ezért a helytörténetírásnak mindig lesz olyan hivatása, hogy a múlt helyi közösségeinek történetét felvillantassa, sajátosságait felmutassa. Egy-egy település azonban a polgárosodás időszakában is megőrizte ezeket a sajátosságokat, ezért az is érdekes lehet a nemzeti történelemírás számára, hogy adott település miként polgárosodott, mennyire volt fogékony a polgári értékekre, életmódra, mennyire tudta megőrizni a hagyományait.

Nagy Lajos Zoltán: Milyen felkészültséget követel meg egy településmonográfia megírása?

Hudi József: A város- és községtörténet – éppen az összetettsége miatt – a legnehezebb műfajok közé tartozik, vagyis nem elég a megfelelő szakmai felkészültség, széleskörű érdeklődés a mostani és az elmúlt világ iránt. Bizonyos szépírói készségnek is a birtokában kell lenni, megjeleníteni az elképzelt múltat, mert a történelem erről szól, és a megfelelő kutatói tapasztalatok után lehet eredményesen elkészíteni egy falutörténetet. Ami a felkészültséget illeti, ma egy helytörténeti munka megírásához régészeti, néprajzi, művelődéstörténeti, társadalom- és gazdaságtörténeti, településtörténeti, közigazgatási ismeretekre van szükség. Azt lehet mondani, hogy a történetírás minden ágát jól kell ismerni.

Nagy Lajos Zoltán: Beszéljünk most arról a helytörténeti monográfiásorozatról, amely itt, Veszprém megyében látott napvilágot!

Veress D. Csaba: Ennek a sorozatnak szerintem az az egyik legnagyobb erénye, hogy szakított azzal a korábbi helytörténetírási módszerrel vagy gyakorlattal, hogy boldog-boldogtalan írt helytörténeti munkákat. Nagyon sok laikus, vagy laikusokhoz közelálló személy dolgozott fel községeket. Ez egyaránt érvényes a világi és az egyházi helytörténetíráásra. Ez a sorozat szakemberek munkája. Valamennyien, akik most dolgoztunk, „profi” történészek vagyunk. Jómagam 1992-ben kapcsolódtam be ebbe a sorozatba. Gubicza Ferencnek nagy szerepe volt abban, hogy csak hivatásos szakembereket válogatott össze a könyvek megírásához.

Nagy Lajos Zoltán: Gubicza Ferenc elnök úr, hogyan sikerült összeverbuválni ennyi felkészült szakembert, hogyan sikerült összefogni az egész folyamatot, beleértve a sorozat finanszírozását és kiadását is?

Gubicza Ferenc: 1985-ben a *Megyei Napló* című újságban megjelent, hogy Hungler József nyugdíjas kutató – aki tanárom volt a Lovassy Gimnáziumban –, megírta a *Török kori Veszprém* című könyvét, de a városi tanács nem vállalta a könyv kiadását. Akkor a Balatonfüred-Csopak Tája Szövetkezet vezetőjeként úgy gondoltam, hogy a szövetkezet tagjainak karácsonyi ajándékként ezt a könyvet fogom adni, amivel segítem a kiadást. A Veszprém Megyei Levéltár is támogatta a kezdeményezést, az anyagi fedezetet pedig állta a szövetkezet. Utána azt gondoltuk, hogy ne csak ezt az egy kötetet adjuk ki, hanem próbáljunk meg minden karácsonyra egy új könyvet ajándékozni a szövetkezeti tagoknak. Ezt az ötletet megerősítette az, hogy a könyv sikert aratott a tagság körében.

Nagy Lajos Zoltán: Akkor ez „hagyományteremtő” ajándék lett?

Gubicza Ferenc: Igen. A könyvek befejezésétől függően volt persze több olyan karácsony, amikor nem tudtunk könyvet adni, de volt olyan ünnep is, amikor egyszerre kettőt is. Összesen tizenegy kötet jelent meg, melyek közül kettő – a már említett első, illetve a balatonfüred-csopaki borvidékkel foglalkozó – nem községmonográfia volt. A többi a szövetkezetbe tartozó tizenegy falu és egy város történetét mutatja be. A sorozat 2001-ben fejeződött be, amikor utolsónak Lovas község története is elkészült. Az a véleményem, hogyha mi ezt a munkát végre tudjuk hajtani 15 év alatt, akkor ezt mások is meg tudják, vagy meg tudták volna csinálni, ha akarják. A „szakember vagy lelkes amatőr” problémáit úgy oldottuk meg, hogy kéziratokat vetünk olyanoktól, akik nem hivatásosként művelték a helytörténetírást és megemlékeztünk róluk a kötetekben. Odafigyeltünk, hogy ne legyen semmilyen sértődés. Ami a „profi” történészeket illeti, Madarász Lajos mint a Veszprém Megyei Levéltár vezetője tudott szakembereket hozni, ennek ellenére keresni kellett őket. Sokkal hamarabb készen lettünk volna, ha lett volna elég, a témákban felkészült szakember.

Madarász Lajos: A másodikként megjelenő *Hidegkút története* után vetődött fel, hogy az összes, a szövetkezethez tartozó településről jelentessünk meg könyvet. Összeállt egy csapat megyei művelődésközpontból és levéltárosokból, de sajnos egy részük nem teljesítette a vállalataikat, illetve a kilencvenes évek elején a szervező levéltár volt kénytelen visszavonulni, mert a kárpótlással kapcsolatos feladatok elvitték a kutatók idejének zömét. Ekkor lépett a színre Veress D. Csaba, aki kihúzta a szekeret a kátyúból azzal, hogy hét községmonográfia megírását vállalja. Ahogy telt az idő, egyre többen kapcsolódtak be a munkába, és végül sikerrel járt az, amit elgondoltunk. Természetesen elévülhetetlen szerepe van Gubicza Ferencnek, aki a szponzori munkáért „Pro Comitatu” díjat is kapott a megyétől. A szövetkezet pénzügyi keretei azonban 1990 után egyre szűkültek, és a könyvek felének megjelenése után szükség volt arra, hogy az érintett önkormányzatok is részt vállaljanak a finanszírozásból.

Gubicza Ferenc: Így történt! Azt mondtam a polgármestereknek, hogy az a község lesz a kötetkező sorban, amelyik vállalja, hogy állja a költségek felét. Mi mindent megszerveztünk, az önkormányzatok pedig örömmel vettek részt. A könyvek egy részét továbbra is a szövetkezeti tagság kapta, a többi az önkormányzatok ajándékozta minden helyi családnak. Fontos az, hogy az önkormányzatok kedvet kaptak a kiadványok támogatására, és a helyi lakosok visszajelzései is egyértelműen kedvezőek voltak.

Madarász Lajos: Jelentős hatása volt a sorozatnak abban, hogy más megyei települések is kedvet kaptak a történetük megírásához. Így született meg például Balatonalmádi, Berhida, Szentkirályszabadja története is.

Hudi József: Felmérést készítettem azzal kapcsolatban, hogy a rendszerváltás óta hány falu-monográfia jelent meg Veszprém megyében. Ötven és hatvan között van e művek száma, ami

azt jelenti, hogy megyei települések több mint negyedében van jól forgatható helytörténeti munka.

Nagy Lajos Zoltán: Veszprém megye ezzel minden bizonnyal élen jár az országban.

Veress D. Csaba: Biztos, hogy nagyon előkelő helyen állhatunk.

Gubicza Ferenc: A sorozatnak nagy hatása volt, az biztos. Fontos és igaz, hogy az emberek sokkal jobban kötődnek a falujukhoz, ha ismerik a múltját. Az érdeklődést fokozni lehet azáltal, ha fényképeket is teszünk a könyvekbe.

Veress D. Csaba: Valóban érdemes a fényképekkel foglalkozni, de meg kell találni a helyes arányt.

Nagy Lajos Zoltán: Az anyag összegyűjtésénél a megbízható – például levéltári – adatok mellett mennyire van súlya a személyes visszaemlékezéseknek?

Veress D. Csaba: Ezzel vigyázni kell, mert nagyon veszélyes. Az emberi emlékezet megbízhatatlan forrás.

Nagy Lajos Zoltán: Pedig nagyon sokan felhasználják.

Veress D. Csaba: Szerintem ezt úgy érdemes csinálni, ha van egy levéltári adat – természetesen ez csak az elmúlt 50-60 évre vonatkozik – meg lehet kérdezni idős embereket, hogy meg tudják-e erősíteni ezt, vagy esetleg további adatokkal is tudnak-e szolgálni. De csak az ő memóriájukra hagyatkozni nem tanácsos.

Hudi József: A személyes visszaemlékezéseknek fontos szerepük van, de csak a legújabb időszak bővebb feltárásában, mert a hivatalos iratok a múlt tényeinek csak egy bizonyos részét, és bizonyos szempontból – a hatalomból – világítják meg. A személyes élmények felhasználása elengedhetetlen, de csakis forráskritikával. Elsőként a néprajzosok használták ezt a módszert, míg a történészek számára csak az elmúlt negyedszázadban nőtt meg a visszaemlékezések jelentősége.

Nagy Lajos Zoltán: Ha már a falubelieknél tartunk, kell-e, s ha igen, akkor mennyire kell beépülnie a helytörténetnek a helyi iskolai oktatásba?

Veress D. Csaba: Feltétlenül be kell épülnie. Erről itt igen jó tapasztalataink vannak, mert a helyi önkormányzatok és pedagógusok sorra rendezik a honismereti vetélkedőket gyerekek és felnőttek részére is.

Gubicza Ferenc: Ezt is támogatta anyagilag a szövetkezet, mert a vetélkedők költségeinek felét vállaltuk, ha az önkormányzat a másik felét adta. Ezt azért tettük, hogy az emberek – és itt főleg az iskolás gyerekekre gondoltunk – valamennyire mindig foglalkozzanak a településük történetével.

Hudi József: Tulajdonképpen a helytörténetírás jövője is az iskolákban dől el. Ha akad olyan lelkes, a honismeret és a helytörténet iránt érdeklődő pedagógus, aki fontosnak tartja azt, hogy a falu történetéről helyismereti órákat tartson és felkeltse a gyerekek érdeklődését, akkor lesz utánpótlás, de jelenleg a helyzet országos és regionális szinten is elég elszomorító. Az egyetemkről kikerülő szakemberek olykor művelik a történetírás helyi ágát is, de ez kevés, ha nincs egy szélesebb közönségkapcsolata a történészeknek.

Nagy Lajos Zoltán: Itt, Veszprém vidékén a Balatonfüred-Csopak Táj Szövetkezet és elnöke jóvoltából ez a kapcsolat és az anyagi feltételek megteremtődtek. Az eredménye ez a nagyon szép és tudományosan is értékes könyvsorozat lett, mely követendő példa lehet Magyarországon minden település és tája számára! Köszönöm a beszélgetést!

A sorozatban megjelent művek: *Hungler József: A törökkori Veszprém. Szerk.: Somfai Balázs. Veszprém, 1986. – Hidegkúti Mihály-Hudi József: Hidegkút története. Szerk.: Kredics László. Veszprém, 1987. – Lichtneckert András: A Balatonfüred-Csopaki Borvidék története. Veszprém, 1990. – Veress D. Csaba: Felsőörs évszázadai. Veszprém, 1991. – Veress D. Csaba: A három Pécsely története. Veszprém, 1992. – Veress D. Csaba: Az évezredes Paloznak. Veszprém, 1993. – Veress D. Csaba: Balatonszőlős évszázadai. Veszprém, 1994. – Veress D. Csaba-Hudi József-Acs Anna-Palógyi Sylvia: Nemesvámos története. Veszprém, 1994. – Veress D. Csaba: Veszprémfajsz története. Veszprém, 1994. – Lichtneckert András (szerk.): Alsóörs története. Veszprém, 1996. – Lichtneckert András (szerk.): Csopak története. Veszprém, 1997. – Lichtneckert András (szerk.): Balatonfüred és Balatonarács története. Veszprém, 1999. – Hudi József (szerk.): Lovas község története. Veszprém, 2001.*

SORSKÉRDÉSEK

„Melyik templomba jár, amelyiken keresztül vagy amelyiken kakas van?”

Egy magyar–ruszin házasság története

A volt Ugocsa megye északnyugati peremén elterülő Salánk háromezres lélekszámú, kb. fele-fele arányban görög katolikus és református felekezetű település, csak szörvényben élnek itt ruszinok, akik főleg beházasodással kerültek a községbe.¹

A század első felében a felekezeti endogámia² még erősebben érvényesült az etnikainál: a nyelv rugalmasabbnak bizonyult a felekezeti hovatartozásnál. Úgy tartották, hogy a más etnikumú házastárs „magyarul úgy is megtanul, de vallását egykönnyen senki se változtatja meg”. A reformátusoknál a vallási endogámia eleve kizárta a más nemzetiségűek, jelen esetben a görög katolikus ruszinokkal kötött házasságokat. Az 1960–1970-es évekig mindössze néhány ilyen házasság jött létre, ahol a másik fél természetesen nemcsak nyelvi, hanem felekezeti is beolvadt házastársa vallásába. A salánki görög katolikusok azonban azonos valláshoz tartoztak a környező falvak ruszinjaival,³ ezért náluk a reformátusoknál jóval gyakoribb – bár nem általános – volt a ruszinokkal kötött házasság. Ilyenkor az azonos vallás megkönnyítette a ruszinok nyelvi beolvadását. Etnikai származásukat azonban a görög katolikusok és reformátusok máig számontartják, még az utódoknál is, őket *bekerülteknek*, *hukánoknak*, *huculoknak*, *bocskorosoknak* nevezik. A salánki görög katolikus templomi ülésrend, amely a legutóbbi időkig hagyományos volt, kihangsúlyozta az újonnan bekerültek kivülállását. A helyek a templomban ugyanis egyenes ágon öröklődtek, és eladásukra csak a legritkább esetben került sor, ezért a kívülről való hozzáférés eleve kizárt volt.

A korábbi időkben a vallási endogámiát a fiatalok családi szocializáció útján sajátították el, és ennek betartását szolgálta az egyház erkölcsi fegyelmező ereje. Akik megszegtek az idevonatkozó egyházi előírásokat, azokat a református és görög katolikus egyház egyaránt különböző szankciókkal sújtotta (a reformátusoknál eltiltotta az úrvacsorától, a görög katolikusoknál az eukarisztia szentségétől stb.). Ezek a szankciók mindig súlyos lelki terhet jelentettek a hívő egyénnek és családjának, ezért az 1950-es évekig – a politika okozta beavatkozásokig – a felekezeti endogámia érvényesült az etnikai endogámiával szemben. Ezt követően a görög katolikusoknál az etnikai endogámia a felekezetiével azonos fontosságúvá vált. Az 1960–1970-es évektől pedig – a vallás erkölcsi fegyelmező erejének csökkenésével – gyakran az etnikai endogámia dominanciája érvényesül a felekezetiével szemben. Ezzel egyidejűleg a népmozgások felgyorsulása, a fiatal nemzedék mobilitása következtében a házassági kapcsolatokban nagyobb nyitottság tapasztalható. Mindkét felekezetenél igen sok a véletlenszerű házasságot létrehozó kapcsolat: időszakos munkavállalások távolabbi vidékeken (Belorusszia, Kazahsztán, Oroszország, Ukrajna stb.), tanulási lehetőségek idegen városokban, utazások. Ezek mögött sohasem két terület tartós kulturális és gazdasági kapcsolata húzódik meg, hanem mindig alkalmi, időszakos kapcsolatleremtés.

A házassági kapcsolatokkal így továbbítható vidékekről orosz, ukrán, fehérorosz, finn stb. nemzetiségűek is kerülnek a helységbe. Az *idegenből* jött új családtagok, akiknek „nem értik a nyelv-

¹ A dolgozat az OTKA T. 025879. számú pályázati program keretében készült.

² Társadalmi csoporton belüli párválasztás szokása. (Szerk.)

³ A Munkácsai Egyházmegye 1949. évi reünálásáig a ruszinok is egységesen a görög katolikus valláshoz tartoztak.

vét” a szülők mindkét felekezeten belül ellenérzéssel fogadják, ha azonban ezek a *bekerültek* megtanultak magyarul és alkalmazkodnak a helyi közösség értékrendjéhez, kialakult szokásaihoz, rövid időn belül befogadja a család és a közösség, származását azonban számontartják az utódaiknál is.⁴

Az adott témában a családtörténeti módszer segítségével – amely az egyedi események, helyzetek mélyelemzését helyezi előtérbe – egy magyar–ruszin házasságot, mégpedig Géza és Szveta házasságát vizsgálom a Szvetával készült interjú alapján. A beszélgetésre a házaspár új lakásán került sor. A párbeszéd magyar nyelven folyt: Szveta enyhe akcentussal, de folyékonyan beszéli a magyart. Kilenc éve házasok. Van két kislányuk: Tímea és Beáta. Szveta a szomszédos ruszin⁵ (Szőlősegres) községből való. Szülei ruszinok, anyai nagyanyja azonban magyar – annak idején Királyházáról jött férjhez Szőlősegresre –, de sem a gyermekeit, sem az unokáit nem tanította meg magyarra. Szveta nem is hallotta őt korábban magyarul beszélni, amíg Géza nem udvarolt neki. A fiatalember mindig tiszteletét tette az idős asszonynál is.

Szveta apjának nem voltak különösebb ellenérzései, amikor a lánynak magyar legény kezdett udvarolni, ugyanis két testvérének a házastársa ugyancsak magyar. Egyedül a vallásnak volt jelentősége számára, ezért Gézától, harmadszori látogatása alkalmával megkérdezte, hogy *odahaza melyik templomba jár, amelyiken kereszt vagy amelyiken kakas van*”, azaz görög katolikus vagy református vallású-e? Miután kiderült, hogy az előbbi, azt követően nem kifogásolta a lányához való közeledést.

A vallásnak, főleg az idősebb és középkorúak értékrendjében még napjaink szekularizált világában is jelentősége van. A katolikus és protestáns egyházak elvi különbözősége vegyes felekezeti házasság esetén általában konfliktushelyzet forrása: melyik egyház templomában történjék az esküvő, majd hol kereszteljék a gyermekeket stb., s mindegyik egyháznak megvan a maga eszközei, hogy szankcióval illessék az „eltéveldetett”. Ezért, különösen a vallásos szülők igyekeztek tiltással is kivédeni a vegyes felekezeti házasság létrejöttét. Kárpátalján a ruszinok görög katolikusok, részben görög keletiek, a magyarok azonban felekezetiileg megosztottak: majd hetven százalékuk református és alig harminc százalékuk katolikus. Tehát egy ruszin házasulandó fél részéről nem mindegy, hogy az etnikai különbözőségeen túl a választottja melyik felekezethez tartozik. Az azonos valláshoz tartozás enyhíti az etnikai különbözőséget.

Géza szülei *„régii jó magyar görög katolikus családnak”* számítanak Salánkon. Az élő emlékezet a szűkebb hozzátartozók között nem tart nyilván ruszinokkal kötött házasságokat. Így Géza házassági szándéka mély ellenérzést váltott ki a szüleiből, különösen az apjából, aki ugyan sem a választott leányt, sem családját nem ismerte. Az idegen etnikum volt az, ami számára nemkívánatos volt ezt a frigyet: *„hucul⁶ menyét nem akarok”*, – mondta.

Minden házasság befolyásolja az adott családi társadalmi megítélését, a falu hierarchiájában elfoglalt helyét. Egy „múlt nélküli” idegen házastárs, különösen *„egy egresi (szőlőegresi) hucul”* csak gyengítheti ezt a pozíciót a közösség értékrendjében. A helyi társadalomban a családok pozíciói hosszú idő alatt alakultak ki s az egyén a családján keresztül kapcsolódik közösségéhez. Egy személy azonosságát elsősorban nem az dönti el, hogy kicsoda, hanem az, hogy *„kinek a fia”*.

A házassággal ugyanakkor nem csupán a két egyén kapcsolja össze az életét, hanem közvetett módon a két család, sőt a rokonság is. Ugyanis a falusi társadalom számontartja a távolabbi hozzátartozókat is, és a megfelelő rokonsági fok kifejezéseivel illetik egymást: *sógor*,

⁴ Erről részletesebben egy korábbi tanulmányomban írtam: Endogám és exogám tendenciák egy kárpátaljai magyar faluban. In: Kárpátaljai Minerva I. 2. Budapest–Beregszász, 1977. 107–119. old.

⁵ A ruszin és ukrán kifejezéseket szinonimaként használom s elsősorban azért, mert az érintett lakosság sem tesz különbséget közöttük. Főleg a fiatal generációra vonatkozik ez az „egybecsinosítás”, akik nem ismerik ennek az etnikumnak a politikai vonatkozásait. (Erre most én sem térek ki.) Nyelvészek, történészek között egyaránt vita tárgyát képezi, hogy az adott népcsoport önálló etnikum vagy csupán egy etnikai népcsoport.

⁶ Ruszin (ukrán) etnikai népcsoport. lakhelyük az Erdős-Kárpátok északkeleti csücske, a Tisza forrásvidéke. A kárpátaljai magyarság körében azonban elterjedt ennek a kifejezésnek a gyűjtőfogalmi használata is, és adott szituációban, általában elmarasztaló szándékkal, kiterjeszti a vidék összes sláv ajkú lakosára.

ányó vagy csak egyszerűen rokon. Különösen „lentről fölfelé” jellemző ennek a túlhangsúlyozása: a társadalom perifériáján elhelyezkedő egyének ilyen módon kívánnak kisebbfajta társadalmi elismertséghez jutni. A rokoni összetartozás kifejezése még, az ünnepek alkalmával történő látogatások vagy a családi rendezvényeken való részvétel: „nem mindegy, hogy kivel ül az ember egy asztalnál” – mondják. Még a ruszin etnikumú házastársnál is nagyobb hátrányt jelent olyan családokkal rokonságba kerülni, akik a társadalom perifériájához tartoznak. Így a szomszédos ruszin falvak esetében, főleg, ha már történtek oda-vissza beházasodások, az emberek egymás hozzátartozói felől is tájékozottak. Tehát a „rossz rokonság” sokszor akadály lehet egy, amúgy elfogadható házasságnak.

Gézának sikerült apját – annak egy gyenge pillanatában – rávennie, hogy megkérje számára az óhajtott ruszin leányt. A leánykérést már másnap meg is tartották, nehogy a szigorú apa átértelmezze a helyzetet és meggondolja magát. „Visszavágóra” azonban nem került sor, azaz Géza szülei nem viszonozták a leány családjának a vendéglátást, ami szokásban van ezen a vidéken. A magyar szülők a rideg távolságtartást a leánykérés után is megtartották, éreztették, hogy „ők csak a fiuk kívánságának tettek eleget”, de egyébként nem vállalnak közösséget az „új családdal”. Ezt a távolságtartást óhajtották kifejezni a leánykérésre felkért tolmács jelenlétével is. Bár Géza apja elfogadható szinten beszélt az orosz nyelvet, hiszen Kárpátalján az 1945. évet követő évtizedekben a szovjet katonaságnál a magyar férfiak mind megtanulták az államalkotó nemzet nyelvét, de csak közvetett módon volt hajlandó részt venni az eseményekben. Egyik oroszul-ukránul jól beszélő rokont kérték föl a fiatalember szándékainak tolmácsolására.

A nyelv összekötő és elválasztó „világokat” nyithat meg és félreértések eszközeül is szolgálhat. Ez utóbbit illusztrálja a következő történet: a menyasszony a vőlegényénél tett első látogatása alkalmával annak nagyanyját udvariasságból magyarul kívánta üdvözölni, ennek kifejezésére azonban a „szia” köszöntő formát használta. Az idős asszony elképedt ettől a szemtelenségtől s meg is kérdezte unokájától: „mifélek ennek a lánynak a szülei, hogy nem tanították meg az illemre”. Közben csak az történt, hogy Szveta az általa ismert egyetlen magyar üdvözlési formát egyenértékűnek érezte az orosz „zdrasztvujtye”, azaz „jó napot” kifejezéssel, amely köztudottan fiatalok és idősek egymás közötti üdvözlésére egyaránt használatos.

Az esküvőt követően az ifjú házaspár öt éven át Géza szüleivel és nagyszüleivel együtt közös háztartásban élt. Szvetának még nem volt munkahelye, ezért amíg az ifjú férj és a szülők a nap nagy részét a munkahelyükön töltötték, ő otthon, a nagyszülők irányítása mellett a házimunkát végezte. Apró, törekeny alkata ellenére, munkabírása már a szülői házban megedződött. Odahaza hárman voltak testvérek s mindhárom lányok. Így férfisegítség nem lévén, az apa a lányait vette igénybe az olyan hagyományosan férfimunkára is, mint a *kaszálás*, *szénázás*, *boglyarakás* stb. Szveta az új háztartásban mint fiatal *menyecske* igyekezett alkalmazkodni a család belső rendjéhez és szokásaihoz. Ennek ellenére mindennaposak voltak azok a helyzetek, amelyek Géza családjá részéről negatív viszonyulást tartalmaztak, s akik Szveta személyes tulajdonságait etnikai tulajdonságként értelmezték. Ez az idegenség elsők között az após részéről nyilvánult meg, aki menyé etnikai különbözőségét szinte „bűnéül” róta fel. Ezt kisebb-nagyobb gesztusokban tudtára is adta, pl. nem fogadta el az általa készített enni-valót, mert ő „*hucul ételt nem eszik*”.

Ezeket az etnikai színezetű konfliktushelyzeteket a generációs ellentétek még inkább elmélyítették. A családi életvezetés különböző területein: tervezés, a pénzfelhasználás módja, a higiénia alapvető előírásai stb. ugyancsak eltérő vélemények fogalmazódtak meg Szveta, valamint az anyós, illetve az após részéről. Adott esetben már mindenfajta másság, ami nem a „mi világunk” része, idegennek minősült. A fiatalok elköltözésével azonban a realizált életterek erőteljesen elkülönültek, s a vezérlőelv már nem a konfliktuskeresés, hanem a komplementaritás és az egymás mellett való működés lett, sőt bizonyos feladatok ellátásában olykor az együttműködésé.

Szveta egy év alatt elsajátította a magyar nyelvet. Tanítói elsősorban a férje nagyszülei voltak, akik empirikus módon vezették be a nyelv világába: a munkatevékenység során minden alkalommal magyarul megnevezték számára az épp aktuális tárgyat, illetve a hozzá kapcsolódó cselekvéssort (pl. ez villa, ez kanál, ezekkel eszünk stb.). A család többi tagja, a rokonok, a szomszédok is elsősorban magyarul beszéltek az ifjú asszonyhoz, egyedül a férje volt az, aki

egy ideig még az orosz nyelvet használta. Hangsúlyozandó, hogy az orosz, és nem az ukránt. Holott Szveta anyanyelve az „ukrán” volt, és Géza, aki ukrán tannyelvű középiskolát végzett, birtokában volt ennek a nyelvnek. Mikor rákérdeztem ennek az okára, Szveta nem tudta megmagyarázni, azt mondta, ez kezdettől spontán így alakult. A jelenség azonban nem egyedi. Csak megemlítem, hogy az elmúlt évtizedekben Kárpátalján általános, hogy a magyar nemzetiségűek adott beszédhelyzetekben az ukrán és orosz nyelv közül legtöbbször az orosz nyelvet használták. Akik magyar nyelvű iskolát végeztek, azok részéről még érhető volt, hisz ukrán nyelvet nem is tanultak, csak orosz. Azonban, amint a fenti példa mutatja, adott esetben az ukrániskolát végzetek ugyancsak inkább az orosz nyelvvel éltek. Ennek oka, hogy aki „adott magára”, és nemcsak a magyarok, de az ukránok többsége is, az a volt Szovjetunióban „nagy-oroszul” beszélt, és nem „huculul” s főleg nem „po násumu”. Hogy ez utóbbi az ukrán nyelvnek a helyi dialektusát jelenti-e vagy egy önálló ruszin nyelvet, egyelőre még a nyelvészek is vitáznak. Az orosz-ukrán nyelv közötti hierarchia egész Ukrajnában jelen volt, kivétel az ukrán érzelmű volt Galícia, a mai Lemberg és környéke.

Géza és Szveta tehát kezdetben egy harmadik nyelven kommunikáltak egymással, majd a házasságukat követő időszakban a magyar környezet kényszere alatt több magyar kifejezést kapott helyet az érintkezésükben, s az évek múlásával pedig teljesen kiszorította az orosz. Szveta már a gyermekeihez is magyarul beszélt. A családi élet különböző területein az otthonról hozott értékrendet valósítja meg, beépítve azonban azokat a célszerű dolgokat, amiket új környezetében ismert meg. A nyelvváltásból nem csinál elvi kérdést, a gyakorlat szintjén kezeli. Nincsenek egyértelműen kinyilvánított gesztusai, a mindennapi cselekvések síkján végzi a maga „etnicitástermelését”.

Pilipkó Erzsébet

A „dunai svábok” sorsa egy érdi család történetének tükrében

A német forrásmunkák a „kahlenbergi”-csatát – Bécs mellett 1683. szeptember 12. – történelmi fordulópontnak tekintik a török uralom hanyatlását és a közép-dunai területek tervszerű benépesítését illetően. Az utóbbi folyamat a két Habsburg uralkodó: Mária Terézia és II. József idején teljesedett ki.

Először a Budai-hegyekre érkeztek németek 1685-ben, majd a Vértes-hegységbe jöttek 1691-ben, valamint a Bakonyba 1702-ben. Szatmárba 1712-ben, Bácskába 1715-ben, a Bánátba 1716-ban, Horvátországba 1718-ban érkeztek. A városközpontok Buda (Ofen), Pest, Székesfehérvár, Pécs, Szabadka, Eszék és Temesvár voltak.

Bár a telepések különböző német tartományokból, így: Hessenből, Pfalzból, Elsasszból, Lotharingiából, Badenből, Würtembergből, Bajorországból, Ausztriából, cseh–német területekről, sőt Svájból származtak és csak egy részük jött Schwabenből (Bajorország délnyugati megyéje), mégis egységesen sváboknak nevezték el őket a helybeliek, feltehetően Badeni Lajos őrgrof sváb csapatai után, melyek Buda visszafoglalásában játszottak jelentős szerepet. Ezt az elnevezést a jövevények maguk is átvették. Az első világháború elmúlásával megkülönböztetésül az „eredeti” sváboktól a (Baden-Würtembergiektől) a néprajzi kutatók „dunai sváboknak” (Donauschwaben) hívják a németek e „legifjabb csoportját” [Sonntagsblatt 1993.]

A trianoni békekötés után a svábok nagy része Jugoszlávia és Románia területére került. Az 1941. évi népszámlálás szerint Jugoszláviában 652 ezren, Romániában 328 ezren, hazánkban 450 ezren éltek. Az utóbbiakat magyarországi németekként (Ungarndeutschen) is emlegetik. A második világháború után a jugoszláviai megsemmisítő táborok, a Szovjetunióbeli kényszermunka, a Postdamban aláírt kitelepítés megrikította soraikat: számuk e három országban jelentősen csökkent. Jugoszláviában (szerb–horvát, szlovén területen) 14 ezerre, Romániában 40 ezerre. Mintegy negyedmillióan pusztultak el, a túlélők szétszóródtak a világ tizenöt államába. 340 ezren az USA-ban és Dél-Amerikában telepedtek le, 120 ezren Ausztriá-

ban, mások Franciaországban vagy Ausztráliában lettek új otthonra. Sokan, mintegy 480 ezren régi hazájukba, Németországba tértek vissza. A második világháború befejeztével mindent elvesztettek, családi köteleket, hazát, otthonot, mindazt, amit az ősök verejtékes munkával felépítettek.

1945-ben a „Potsdami egyezményben” a győztes szövetségi hatalmak úgy határoztak, hogy a német nemzetiségű lakosságot kitelepítik Magyarországról is. Erre vonatkozóan a magyar kormány 1945. november 20-án hozott 12330/1945. számú első rendeletét később többször megváltoztatták. Így a 3. paragrafus értelmében a kitelepítésre kötelezett személyeknek attól függetlenül, hogy az országban, vagy országon kívül tartózkodnak, ingó vagy ingatlan vagyonát zárolták. A rendelkezés hatálybalépésétől a tulajdonát nem adhatta el, és nem terhelhette meg. A szovjet hatóságok titkos döntése alapján már ezt megelőzően, 1944 végétől több mint 60 ezer fiatal magyarországi német férfit és nőt hurcoltak el 1-5 éves kényszermunkára a Szovjetunióba, ahonnan sokan nem tértek vissza. 1946 elejétől megkezdődött a magyarországi németek tömeges elszállítása, először Németország amerikai, 1947 nyarától a szovjet megszállási övezetbe. Nemcsak azokat kötelezték azonnali távozásra, akik a „Volksbund”, netán az „SS” tagjai voltak. A deportálásra elegendő ok volt, ha valaki az 1941-es népszavazáson német nemzetiségűnek vallotta magát, vagy ha német neve volt.

A továbbiakban Eszes János, valamint Eszes Vendel visszaemlékezésében villantom fel az erdi svábok múltját.

Az Eschbach és Hirschenberg család eredete

Eszes János: Apai ősöm Eschbach Sebestyén a németországi Neuhoftenből (Ludwigshafen megye, Pfalz) származott és 1786-ban költözött Bácskába kétszázhuszonöt német családdal együtt. Parabuc (Paripás) község az első állomásunk, 1919-ig tartozott Magyarországhoz. Eschbach Vendel nagyapám magyar földön született 1870-ben. Anyai ágon dédapám Hirschenberger Bálint, szintén itt látott napvilágot 1861-ben. Zömmel mezőgazdasággal foglalkoztak. Eleinte sok kedvezményt élveztek és szépen gyarapodtak úgy, hogy idővel kevésnek bizonyult számukra a földterület, ezért néhányan közülük észak felé vonultak és Érden találtak végleges otthonukra.

Érden a nagyapák: Eschbach Vendel és Hirschenberger Bálint nagy szorgalommal láttak neki a gazdálkodásnak. Békés életükbe azonban beleszólt a háború, a két család így férfi nélkül gazdálkodott tovább. Különösen viszontagságos idősebb Eschbach János sorsa, aki 1915-ben megsebesült, Lengyelországban fogságba került, majd hazarendelték Magyarországra. 1916 őszén ismét a frontra vitték, 1918 októberében fogságba esett és csak 1920 júniusában térhetett vissza otthonába. A háborúban kitüntette magát, 1925-ben német nevét Eszere változtatta. Horthy Miklós „vitézzé” avatta, és 15 katasztrális hold földet kapott. Ezen kívül még bértelek is területe. A nagy család 1930-ig egymást segítve együtt gazdálkodott. Idővel felnőtt a fiatal munkaerő, a három fiú: Bálint, János és Vendel folytatták szüleink munkáját, s a lányok is részt vettek a termelésben.

Az ésszerűbb gazdálkodás érdekében id. Eszes János két fiát, Bálintot és engem egy évre Örkénybe küldött gazdasági iskolába. Onnan hazatérve új termelési módot vezettünk be. A négynyomásos rendszerrel jó termést kaptunk. A továbbiakban megint a háború irányította a családunk életét. Bálint 1943-ban eltűnt a Don-kanyarban, máig sincs hír róla. Én 1941 őszéig tényleges katoná voltam, majd postán dolgoztam. 1942-ben behívtak Komáromba, ahol kiképzőtisztként szolgáltam. Leszerelésem után ismét a postai munkát végeztem rövid ideig, 1944-ben megint katonaság következett, kórház (vakbélműtét), rövid időre pihenő. A Vereckei-hágón át indult el csapatunk, de az oroszok közeledtek a Kárpátok felé. Így hamarosan visszafordultunk az Uzsoki szoroson át. Nagybereznén értesültünk Horthy leváltásáról és a Szálasi uralomról, így Ungvárról sürgősen visszavonulva Kassán át Komáromig értünk december 22-én. Nagy sokára hazaérkeztem családomhoz, de még nem volt vége a megpróbáltatásoknak. Karácsony estén, december 24-én megjelentek Érden az oroszok.

Eszes Vendel: Einwachter Terézzel már gyermekként ragaszkodtunk egymáshoz. Ha mód volt rá, egyforma, egyszínű ruhában jártunk szórakozni és bálozni. Már házasságunkat terveztünk, de a második világháború közbejött ebben megakadályozott minket. A bátyámmal együtt az ágyból vitték el az oroszok „malenkij robotra”. Éppen Zilahi Lajos a „Két fogoly” című könyvét olvastam. Csak 1948. július 12-én tértem haza. Akkor tudtam meg, hogy 1947-ben

kora tavasszal Einwachter Pált, feleségét és menyasszonyomat Terézt éjszaka magyar katonák minden poggyász nélkül bekisérték a rendőrségre. Reggel kihallgatás nélkül a budapesti Mosoni úti laktanyába és kb. tíz nap után egy kitelepítési vonattal a Drezda melletti Pirna gyűjtőlágerbe szállították őket azért, mert korábban svábnak vallotta magát a leendő apósom. Szorgalmas, népszerű szegényparaszt család voltak Einwachterék.

A gyűjtőlágerből egy sziléziai kis faluba telepítették mindhármukat – Cibauba. Itt alkalmi munkával, minimális segély mellett tengették életüket 1948 májusáig. A fogságból közvetett úton levelet írtam Teréznek – kértem, hogy jöjjön haza vagy kimegyek érte a sanyarú körülményük miatt. A hír hallatára, helyzetük megszüntetésére mindhárman – minden engedély és dokumentum nélkül, gyalogszerrel, Csehországot megkerülve – 1948. július első napjaiban hazaértek. Útközben három helyen (Hoff, Passau, Győr) bíróság foglalkozott velük. Mind-egyik bírósági döntés: visszatoloncolás volt. A hatósági kísérők humánusának köszönhetően az irány mindig hazafelé sikerült. Négy helyen voltak börtönbe zárva (Hoff, Passau, Győr, Budapest Mosoni úti fogház) – siralmas körülmények között.

Majdnem egyidőben érkezünk meg magyar földről: Einwachterék nyugatról – én pedig keletről, a Szovjetunióból.

Amikor megtudták a hatóságok, hogy Einwachterék itthon vannak – elfogatási paranccsal kerestették leendő apósomat és családját. Egy éven át állandóan bujkálniuk kellett. Egy-két kivétellel az egész falu segítette elbújtatni őket – 1948. július 1-től 1954-ig –, míg egy amnesztia-rendelettel megszűnt üldöztetésük. Így Einwachter Teréz és Eszes Vendel a sok belügyi utánjárással 1948. november 13-án hivatalosan házasságot kötött. Ehhez messzemenő segítségben részesültünk az Erd-ófalusi plébánostól és jegyzőtől. Köszönet a gyári barátoknak is. A MÁVAG-ban, ahol dolgoztam, a Jogügyi Osztály megszerezte a hivatalos engedélyt a Belügy-minisztériumtól.

Dr. Kerékgyártó Imréné

TISZTELT OLVASÓNK!

A Honismereti Szövetség az 1996. évi CXXVI. törvény 6. § (3) bekezdése alapján a 2001. évi állampolgári adó 1 %-ából

76 332 forint

támogatást kapott. Az összeget elsősorban ifjúsági honismereti rendezvényeink megvalósítására, valamint a Honismeret folyóirat megjelenítésére fordítottuk.

A Honismereti Szövetség elnöksége és a Honismeret folyóirat szerkesztőbizottsága megköszöni mindazok támogatását, akik egyetértve törekvéseinkkel, önzetlen felajánlásukkal segítették munkánkat.

2003-ban újabb feladatok állnak a Honismereti Szövetség előtt. Szervezzük a XXXI. Honismereti Akadémiát, melynek fő témája: *Pro Patria et Libertate* – a Rákóczi-szabadságharc lesz, kitörésének 300. évfordulója alkalmából. Készülünk továbbá a honismereti táborvezetők szakmai tanácskozására és az Ifjúsági Honismereti Konferenciára. XXXI. évfolyamában jelentetjük meg a Honismeret folyóiratot.

Mindenzen feladatok teljesítéséhez továbbra is nagy szükségünk van az Ön támogatására. Bízunk benne, hogy ismét úgy dönt: adója 1 %-ának felajánlásával Szövetségünk munkáját támogatja. Kérjük, hogy az adóhatósághoz 2002-ben beküldendő nyilatkozatán a

HONISMERETI SZÖVETSÉG et

szíveskedjék megjelölni.

Adószámunk: 19624947-1-41

Segítő támogatását előre is hálásan köszöni

a Honismereti Szövetség

Hollósy Simon Técsőn

Hollósy Simon (Máramarossziget, 1857. február 2.–Técső, 1918. május 8.) festő, a nagybányai művésztelep vezető mestere és Ferenczy Károly mellett legnagyobb alakja, a XIX. századi naturalizmus és realizmus egyik legjobb képviselője. 1875–1876-ban a Mintarajziskolába járt, majd Münchenben A. Gabl és O. Seitz mellett tanult tovább az akadémián. Korai képei, mint a Meditáló szerzetes (1883), a Nevető leány (1883) és a Jó bor (1884) a müncheni zsánerpiktúra jegyeit hordozzák, ám a következő, már érett stílusát reprezentáló képek, mint a Férfiportré (1886), az első élettársáról festett Merengő (1886) és a festészete első periódusának fő műve, a Tengerihántás (1885) már W. Leibl és J. Bastien-Lepage művészetéhez állnak közel. Hollósy ekkor a müncheni naturalisták egyik legeredetibb képviselője, festészetét úgyszólván a hollandok finomsága és bravúros anyagábrázolása jellemzi. Rendkívül szuggesztív egyéniség, jelszava az érzés és a természet. Münchenben magániskolát nyitott, köréje csoportosult az újat akaró festőgárda. Korai korszakának jellemző terméke még a Mulató társaság (1888), az Áldomás (1897) és a Két tűz között (1891) című zsánerkép is. A második korszakához vezető átmenetet képviseli az impresszionisztikus elemeket magába foglaló, gazdag festőiségű Ország bajai (1893). Nem sokkal ezután festhette történelmi vázlatát, a Zrinyi kirohanását is.

1896-ban fiatal művészek élén Nagybányára ment és megalapította a nagybányai művésztelepet. Nagybányán finom naturalisztikus képeket festett, Kiss József verseit illusztrálta (Tűzek) és belekezdett élete fő művébe, a soha be nem fejezett Rákóczi-induló című monumentális kompozíciójába, amelynek vázlatai, a hozzá készült plein air („szabad ég alatt”) tanulmányok nemcsak Hollósy örökké vajúddó, rendkívül impulzív, szenvedélyes, sajátos lelkivilágának, hazafias gondolkodásának hű tükörképei, hanem a magyar festészet gyöngyszemei is. A téma végigkísérte egész életében. Stílusa is mindinkább módosult, a plein air indítéktól a stíliáltabb formáláson át egészen a monumentális, drámai hangvételig jutott.

A nehéz természetű Hollósynak hamarosan nézeteltérései támadtak társaival, elhagyta Nagybányát, 1902-től Fonyódra, Vajdahunyadra, majd rövid megszakításokkal Técsőre vitte nyaranta Münchenből tanítványait.

„Amikor 1918 májusában halála hírért hozták a lapok – írta egykoron Réti István –, régi híveinek emlékezetében legelőbb is külseje, fizikai arculata jelent meg fájdalmas elevenséggel. Férfias fiatalságában láttuk őt szemünk előtt és nem bírtuk egyszerre elhinni, hogy ez a szép örmény-magyar Apolló-alak fizikai valóságában örökre eltűnt az emberek világából. Pedig az az ember, akire mi emlékeztünk, a valóságban régóta nem élt már, amikor meghalt. Akiről tudtuk, hogy Nagybánya után még itt bolyong e földi téreken, régesrég nem az volt sem testileg, sem lelkileg, akinek mi ismertük. Idősebbkori önarcképe szomorúan beszélte el nekünk ezt a nagy változást.”

1902-t írtak – negyvenöt éves volt –, mikor szakított fiatal barátaival és végleg otthagya Nagybányát, hogy megkezdje hatalmas ívű művészetének utolsó félkörét. Ez a „bohémaposztol”, a művészeti és társadalmi rezdülésekre érzékeny lélek schopenhaueri pesszimizmussal fertőzve üzte-hajtotta magát, kereste az önmegvalósulás földrajzi és emberközeli miliójét. „Valami misztikus szózat hívta, valamely ismeretlen vezető fogta kézen és irányította úját tudtán kívül, és ő engedelmeskedett rendeltetésének.”

A nagybányai évek keserű valósága átmeneti megtorpanás volt, rövid kényszermegálló. Hollósy hamarosan megbirkózott az új szín- és formaproblémákkal. Sajátos tájfestészete Vajdahunyadon, de főleg Técsőn csúcsondott ki. A kis település és környéke, a sejtelmes Nereszen-hegy, a rohanó Tisza csalogatta a Mestert. A kies vidék rabul ejtette, és – 1904-től kezdve minden kora tavasszal – „Indulás Técsőre!” felszólítással elhagyta Münchent, tanítványaival késő őszig habzsolták a civilizációtól mentes Nereszen-aljai kisváros és környékének színeiben dúskáló, szívárványgazdag, a szépet megbecsülő idegennek őszintén kitarukozó Tisza-táj hangulatát, vibrálását. 1910-ben írta egyik barátjának: „Most Técsőre gondolok. Ed-

dig ott csak tájképet festegtem – mondjuk, szükségem volt színtanulmányokra. Az ottani főgazdaság pedig az emberek megjelenésében kereshető és található.” Az Isten háza mögött meglelte, amit keresett.

Talán Kiss József – kinek akkor divatos verseihez előszeretettel készített illusztrációkat – vallomásai is erősítették kötődését a vidékhez: *Az én mezőmön nem értek kalászkok, / Az én aratásom egy marék virág, / Az én gyönyöröm az álomlátások, / Az én világom egy álomvilág. / Itt járok újra a régi nyomon, / Ahol elhagytam, most folytatom, / Vissza se vágytam, mégis eljöttem, / Tenger sivárság maradt mögöttem.*

Técsőn tanítványai és barátai kíséretében hosszú órákig járta a kisváros környékét, barangolt a Tisza partján, meglátogatta a Nereszent. A hegy mögül felbukkanó nap a Kárpátok évszázados fenyőinek csúcsaiba kapaszkodva bearanyozta a tájat, és a Mestert lenyűgözte a Tisza végtelen futása, a színről-színre váltó erdők időt-, vihartálló monumentálisága, a havasok sziporkázó hősapkái, a mezők és szántók távoli kékségbe igyekvő horizontja, a poros utak mentén ácsorgó szegényes parasztházak, a folyópart álmódosó rekettyései, a dúsán virágzó almafák, a fényben fürdőző napraforgók, a vízen karcsúan átíveli Tisza-híd.

Milyen volt az akkori Técső? A mindennapokért harcot vívó, halk szavú, ám nyitott lelkű favágók, Amerikát járt parasztok, halászkok, földművelők formálták arcukat. Hollósy esetenként elüldögélt és elbeszélgetett Román Alberttel, Magyar Bélával, Lászlóékkal a Kertalja utca elején lévő kis ház előtti lócán, vagy éppen mértékletes borozgatás közben hallgatta a cigányzenét. (A zene közel állt érzelmi világához, maga is kitűnően csellózott. Szligán bácsi, aki – szavaival élve „mindig ott somfordált körülötte, hordozta utána festő-kellékeit” – a Mester tőszomszédságában lakott, így gyakran volt tanúja örömeinek, ha felkeresték idegen földről jött zenészek, és „oly szépen játszottak, hogy a ház előtt elhaladó técsőiek hosszasan elidőztek hallgatva a szép muzsikát”.)

A városka és környéke akkori hangulatát nemcsak Hollósy képeiről ismerjük, hanem az Öregot meglátogató Bródy Sándor írásaiból is, aki 1908-ban járt itt. Egy reggel a helyiek vásárára ébredtek: „... A kis ablakok zörögtek, csörömpöltek: népvándorlás volt alattunk, odakint. Fehér tulokfejek százai vonultak el, az egyik a másikhoz nyomva, a szarvaik összeakadnak, az élő gomolyag megáll egy pillanatra, aztán meg újra, eszeveszetten, bőgve, ordítva száguld előre... Embereket nem láttam, csak bikacskéket, fonott szíjostort, barmot kormányzó szerszámokat. Később egy-egy báránybörkucsma mozgott tovább az ablak szintjén... A gulyába beleveredett a ménés is, hosszú szőrű, sovány kis lovak, kötőféken vezetve, szórén ülve; öt paraszt és muzsikát nem látott cigány hajszolta szegényeket. Jöttek tehéncordák az elmaradhatatlan asszonynéppel, szomorú üszöbörjűkkel, rekedt hangú kutyák kíséretében. Kora ősz volt és szikrázó nap-orban ragyogott és füstölgött az egész egy teljes óráig, míg igazán reggel nem lett. Akkor aztán az állat-rohanás meg-megszűnt egy-egy pillanatra, és messzemesse múltból való, ősrégi keleti hangon, de magyar nyelven ketten is éneket sírtak. A ház előtt már javában állt a técsői vásár. Kinyitottam az ablakot, hogy élvezzen az életnek ezt a legklasszikusabb zaját, a legszebb színeket, amelyek a magyar szemnek csak lehetnek a földön. Itt vannak a kis falvak, a hegy, a tanya, mindenféle faj és vidék. Magyar, oláh, német, tót, orosz, még rác is, mind a jellegzetes, évezredek arcukkal, ősi ruhájukban, a jellemző állataikkal és a saját nemzeti izraelitákkal... Csupa festmény mind, de nagy lármával illusztrálja magát...”

A külsejével nem nagyon törődő, a borotvát nem kedvelő Hollósy szinte beleolvadt a neki otthont adó técsőiek hétköznapjaiba. Ekkortájt írta: „A művészt fel-fellobbanó fény vezeti. Abból, amit kívülről is megértene a buták is, és éppen ezek követelik a megérthetést legerősebben. Igazuk van, én úgy élek, amint ők a világon – levonhatom ebből az igaz fogalmak konzekvenciáját. Élhetek magamnak is, ha megielem magam. Teszem is ezt.” Am nem akart, nem is tudott „csak a magáévá lenni”. Hivatástudata – mint az Németh Lajos írta – még fokozódott a nagybányaikkal való szakítása után, ekkor az iskola helyettesítette a barátokat, a művészi közeletet. Ady, a jó barát, érezte meg, mi is volt Hollósynak a tanítás: „Magyar és alkotásra hivatott zseni volt és nagyszerű pedagógus: ezt is lehetne néhány klasszikus példával magyarázni. Ezt a furcsa, bánatos nagyságát a kiemelkedő magyar géniusznak, aki oltári szentségétől majdnem megfosztva él mégis és örül, hogy új életnek, új művészegénységének szolgálhat. Nem hiszem, egy percig, hogy ne fájlalta volna a legönösebb, legművészebb dicsőséget, de azt se, hogy nem valósággal művészet volt neki a tanítás.”

Técsői éveiben kereste-kutatta a közönyt áttörő megújulást, szüntelenül járta a fejlődés kitaposatlan útjait. Egyik barátjának tanácsolta: „Vezesd a tanítványaidat úgy, hogy azok gondol-

Hollósy Simon: Az ország bajai

Hollósy Simon: Rákóczi induló (vázlat)

kozzanak. Ezt tanítsd! Akkor ki-ki a saját feje szerint megért téged. Nem kell beléjük tanítani a tudnivalókat.”

Nem esettel, hanem lélekkel kell festeni – vallotta. Ebben az időben készülnek fontos képei: az *Almás táj*, a *Parasztudvar szekérrel*, a *Tavaszi hangulat*, a *Técsői parasztház*, a *Tisza-híd Técsőnél*, a *Boglyák*, a *Kertalján*, a *Falusí utca*, a *Fák a vízparton*. Újra s újra próbálkozott tókélyre vinni a *Rákóczi-indulót*-t, s – mintegy megvonva hányatott lelkének, önmarcangolásának, csapongó géniuszának kvintesszenciáját – a rembrandti *Ónarckép*-et.

Emberi egyszerűsége, személyes varázsa vonzotta a técsőieket, „a bohémlegendás, hangulatos világítás illik torzójához, illik fejére a kedves adomák repkénykoszúja is”. Mednyánszky mondotta: bármilyen sokan is vannak Hollósyval egy társaságban, egyedül „csak ő látszik”. Gazda János bácsi úgy emlékszik vissza a tömött bajszú, kissé hajlott hátú Mesterre, mint a gyerekek kedvére: örökké sovány zsebeiben mindig akart pár szem cukorka, néhány krajcár, s ha gyerekekkel találkozott, mosolyogva megszólította őket, elbeszélgetett velük, barackot nyomott a fejükre. Megtörtént, hogy mókás jó kedvében levette a zakóját, kifordította és úgy adta az apróságokra, amin aztán mindannyian jót derültek. A kisváros aprajai ragaszkodtak hozzá, nem egyszer csoportosan követték a Mestert. Az egyik „kedvenc” az akkor gyermek Katona Klára néni volt. Hollósy és felesége járt közbe, hogy az eszes kislányt egyik barátjuk, a német Ernst von Loeben örökre fogadja.

Hollósyt csak mint embert és nem mint festőművészt ismerték és szerették a técsőiek. Szemléltesse e viszonyt egy történet a sok közül: A mindig anyagi gondokkal küszködő művész naponta egy liter tejet hordatott a szomszéd Bökényiektől, amit a kis unoka hozott át reggelente. Két hónap telt el, a rendelő nem tudott fizetni. A kislány pedig átadta a nagypapa üzenetét: hób tejet nem hoz. Hollósy kétségbeesve ment át a gazdához és felajánlott neki két képet a Nereszéről, a helyiek „szent hegyéről”. Az öreg hajhatatlan volt, azt mondta fizesse csak meg a kéthavi tej árát, mert ha ő látni kívánja a hegyet, akkor kiáll a tornácra és annyiszor nézi meg magának, ahányszor csak akarja – ingyen!

Hogy az alaktant és a perspektívát szemléltesse tanítványainak, egy gazdasági épület fehérre meszelt falát használta „táblaként”, hamarosan tele lett pingálva – mi sem természetesebb festő-körben – aktokkal. A templomba igyekvő técsőiek – különösen a nők – ezt szentségtörésnek tartották, s kerülvén az építményt, a szomszéd kertjét használták „átjáróháznak”. Lett is belőle haddelhadd: a „táblát” meg kellett semmisíteni.

A maguk – Mester és tanítványai – eszkábálta műtermek ott álltak a Tisza-híd lábánál, a Nereszen alatti hatalmas rét közepén. „Vasárnaponként – emlékezett vissza Sófalusí Erzsébet, akiről Hollósy a *Zöldkalapos kislány*-t festette – oda jártunk ki virágot szedni. Többször láttuk a Mestert sok-sok tanítványával. Furcsa nyelven beszéltek és olyan bohémek voltak: hatalmas kalapok terpeszkedtek a fejükön, zakó és kabát nélkül dolgoztak, nyakukban az elmaradhatatlan színes sállal. Engem – szép himzett ruhát és egy nagy zöld kalapot viseltem – megkért a „festő bácsi”, hadd fessen le. Én kuncogva beleegyeztem: ő megigazította a kalapomat, a ruhámat és munkához látott. Majd kérte, menjek el máskor is hozzá. Hollósyt szerették a faluban, ezért édesanyám szívesen elengedett. Mikor elkészült a kép, hát nagyot csalódtam: tele volt az zölddel-sárgával-kékkel-pirosal, mintha lekvárt rakott volna a vászonra. Hasonlítot azokra a festményekre, amelyeket kitétek száradni a Tisza melletti kerítésre, még mondtuk is egymás közt, hogy egyik sem hasonlít a mi Nereszenünkre.”

Réti István írta Hollósyról: „Személyes varázsa több bámulót szerzett neki, mint művészet... Pedig mint művész is ama kevesek között áll Pantheonunkban, akiknek művészetük a világviszonylatban előkelő helyét köszönheti. Nem olyan lobogó őstűz, mint Munkácsy zsenije, nem oly mélyszándékú és nagy koncepciójú, mint Székely; nincs benne Szinyei belcantoja s pogányos szépségereje, sem Ferenczy magas intellektusa és céltudatossága, de kedélyének és szemének érzékenységét, részletekbe elmerülő érzését, melegét illetőleg különleges helyet foglal el művészetünkben.”

A tizes évek közepe táján mintha új élet, új kedv ébredne festészetében. Ekkor festette meg *Ónarckép*-ét és legjobb técsői tájképeit. 1917-ben végleg letelepedett Técsőn. Betegsége – vesegyulladásban szenvedett – egyre inkább elhatalmasodott rajta. 1918 tavaszán ágyának esett. Május 8-án, egy hűvös napon az orvosi tilalom ellenére felkelt, hogy megöntözze virágait. Aznap este a kertaljai kis házban barátja, a técsői Csépes tanító karjai között lehelte ki nyugtalan lelkét. Kopjafa jelezte sírját. Egyik tisztelője így emlékezett: „A kopjafa olyan magas volt, hogy felnyúlt az égig.”

Dr. Szöllösy Tibor

Testvéreink, a fák¹

A nagymúltú, küldetést teljesítő Makói Művésztelep 2002-ben is, immár tizenkettedik alkalommal, betöltötte hivatását: fizikai és szellemi otthont adott 17 kárpát-medencei képzőművésznek, akik közül tizenötön – önhibájukon kívül – jelenlegi határainkon túlról érkeztek.

Hagyományaihoz híven az idei művésztelep résztvevői is egy szép, jelmondatba tömöríthető témakör, gondolat, eszmerendszer köré csoportosították munkájukat, de mondhatjuk úgy is, hogy ezzel váltották ki ihletüket, ettől ösztönözve alkották meg látomásait.

Ez a jelmondat, ez a gondolat, pedig a következő: *Testvéreink, a fák!*

Szép, fölemelő, alkotásra készítő eszme, akárki találta ki, méltó a Makói Művésztelep értékrendjéhez. És méltó a magyar művelődéstörténet szelleméhez, hiszen költészetünkben, képzőművészetünkben, népművészetünkben, balladáinkban, hiedelemvilágunkban lépten-nyomon megtalálható a fá – a falevél, az ág, a lomb, az erdő –, akár mint szimbólum, akár mint az alkotás tárgya, akár mint ihletője.

Szép és elgondolkodtató tehát a mottóként választott jelmondat. A kérdés csupán az, hogy igaz-e? Testvériségben élünk-e mi, emberek a körülöttünk élő fákkal? Lehet-e ezt a kapcsolatot testvéreink nevezni? Hiszen évezredek óta mást sem teszünk, mint irtjuk, káinként pusztítjuk testvéreinket, földünk fáit, erdőit. „*A fejsze a fák tövére vettelet!*” – ezzel a találó szózással lehet kifejezni a testvéreinkhez való kapcsolatunkat. De hol vannak már a fejszés idők, hiszen a mai motorizált erdőirtás, iparszerű fafeldolgozás borzalmas szörnyetegként falja, habzsolja erdeinket. A Földközi tengert körülvevő kopárság évezredek, a Kárpát-medence egyre veszedelmesebb árvizei évszázados erdőirtások következményei, a trópusok esőerdőinek pusztítása pedig jónéhány évtizedes nyoma ennek a felemás, egyoldalú testvériségnek.

Bizony, Tisztelt Barátaim, a fákkal való testvériségünk – valljuk be őszintén –, legfőlegben a közelmúltbeli „Nagy Testvér” hozzánk való kapcsolatához hasonlítható. Az ember lelketlen, szakszerűtlen, önpusztító erdőirtást, testvérgyilkosságot folytat, s ha az erdőt földünk tüdejének nevezzük, akkor meg kell mondanunk, hogy egyre tudóbajosabb ez a sárgolyó.

Az ember azonban – szerencsére – kétszínű, sőt talán többszínű lény. Nemcsak gyilkol, nemcsak pusztít, nemcsak vágja a fát, hanem otthonába fogadja, megénekli, megfesti, dalaiba foglalja, oltárára is állítja – vagyis ünnepi és hétköznapi varázslataiban is felhasználja. Talán ugyanaz az ember, aki kenyérkeresetként tarra vágja egy egész hegyoldal erdejét, pihenésképpen áttört palóc padtámlára, vagy székely kapulábra faragja nagy-nagy szeretettel és művészi érzéssel ugyanazt a fát, makkostul, mókusostól.

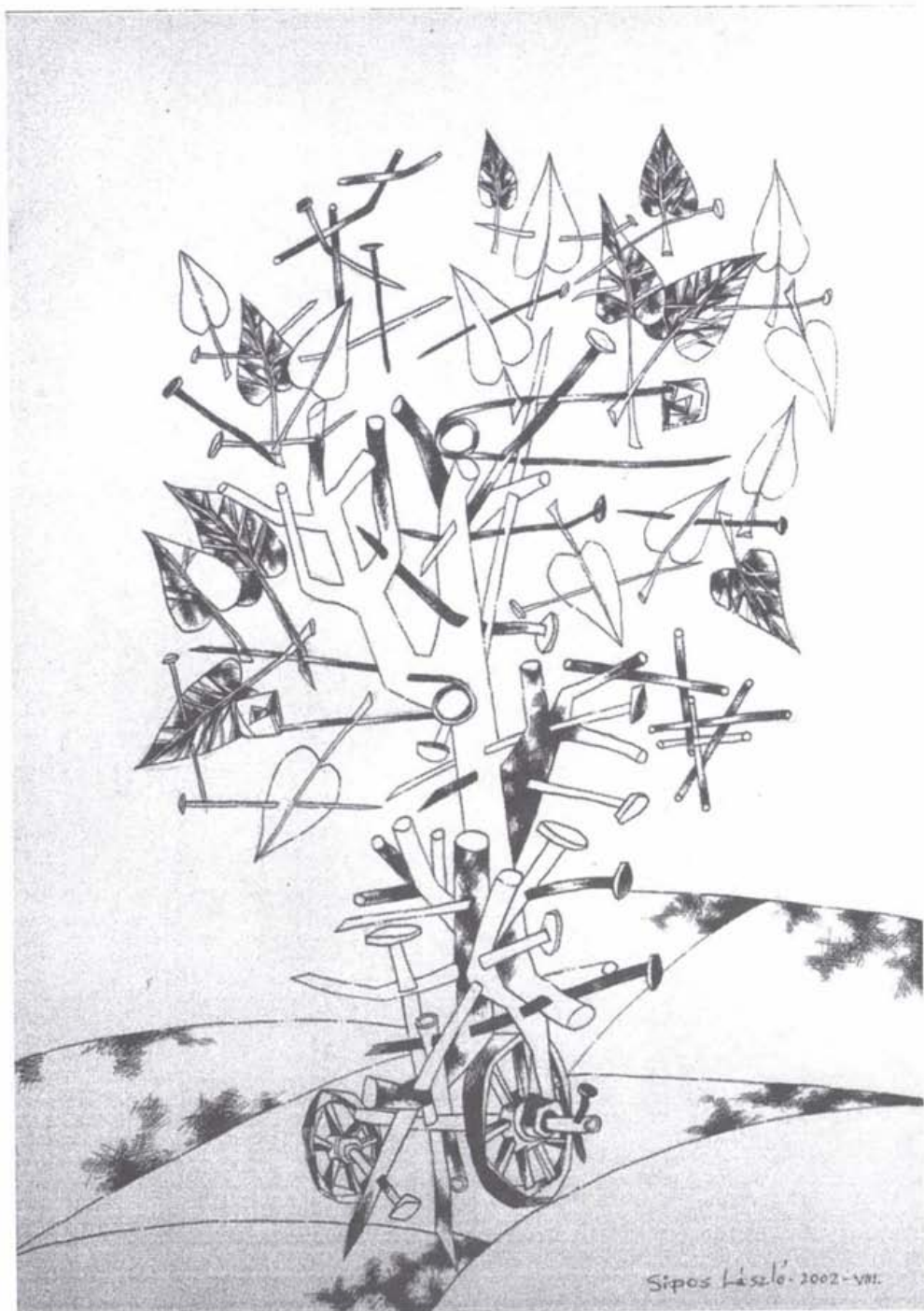
Persze a művészek által teremtett fák nem ugyanazok, amiket kivágtak. Többek és kevesebbek is annál, úgy is mondhatnánk: az elpusztított fák égi másai.

Lássuk hát miként élnek *testvéreink a fák*, ebben a földöntúli, teremtett világban, vagyis a szellem világában.

Itt van mindjárt a szó, amivel – mint tudjuk – ősidők óta mágiát folytathatunk, ezzel idézzük meg magát a tárgyat, vagyis a valóságot. *Fa* szavunk – nyelvészeink szerint, a lelkük rajta – finnugor eredetű, első írásos említése 1055-ből való. Származékai rendkívül sokfélék, ami mutatja, hogy környezetünknek, érzelmeinknek, gondolatainknak – egész életünknek milyen fontos alkotóelemei a fák. Az Erdélyi Szótörténeti Tárbán 250-nél több fával kapcsolatos szóösszetételt számoltam meg, s talán nem véletlen, hogy az első, 1585-ből való okleveles szereplése egy panaszlevél, amit tilosban való favágás miatt írtak. Lássunk hát néhány fás szót: *fa-ásó, faaszalás* (szártás), *facsákány, faeke, fakalán, fakilincs, fakulcs, faláb, fanyereg, fapalack, fapotyoló, faszemöldök, favég, favirág* – és így tovább. S ezek még csak a *fa* szónak az anyagi világba tartozó származékai. De itt vannak még az átvitt értelemben használtak, mint például a *fásult, a fábalka, a fafejű, a fajankó, a faköppönyeg, a fakutyja, a faolaj* (a moldvai csángók ma is így nevezik az étolajat), továbbá a *szolgafa, az életfa, a családfa*, sőt talán ide tartozik a *farag* szavunk is, hiszen általában a fát ragják, vagyis faragják.

Aztán meg itt van a fával kapcsolatos számtalan közmondás, szólás! Például elmondhatjuk, hogy Jámborné Balog Tünde *nagy fába vágta a fejszéjét*, amikor elindította a Makó Művésztelepet. Sokan gondolták, hogy ez csak *fából vaskarika* lesz, de Tündét *nem olyan fából faragták*,

¹ Elhangzott 2002. augusztus 20-án, a XII. Makói Művésztelep zárókiállításának megnyitóján.

Sipos László (Felvinc): Életfa kerekeken

Kuszto Endre (Szováta): Megcsavarva

hogy elkedvetlenedjen, meg aztán a barátai sem *hagyták faképnél*. Tudta ő *mi fán terem* a menedzselés, de *nem tett rossz fát a tűzre*. Olyan asszony, akinek *fát lehet vágni a hátán*, sőt néha az ember már azt hinné, hogy *maga alatt vágja a fát*. Vállalhatná ő is Lékai László bíboros jelmondatát: *Arbor succisa virescit!* – vagyis: *A megnyesett fa kizöldül!*

De nem csak nyelvünkben élnek testvéreink, a fák!

Néphagyományunk szinte minden területén találkozunk velük! Népdalaink örökösen visszatérő motívumai ők. *Kaszálóban van egy nyárfa / Azalatt ül három árva* – így kezdődik az egyik legszebb csángó ballada. *Két fa között besütött a holdvilág / Az én rózsám abban fésüli magát* – éneklí a szerelmes kalotaszegi legény. S hogyan kezdődik a Szendrő báró balladájának egyik gömöri változata? *Túl a Tiszán a szendrői határba, / Leveledzik egy nagy hársfa magába*. Se szeri se száma népdalainkban a sok magas *jejenyefának*, *szomorúfűzfának*, *diófának* (amiből tudvalevően nem csinálnak koporsót), *cserefának*, *mandulafának* (ami ki szokott dőlni mandulástul) *rózsafának*, *jávorfának* (amiből halála után furulya készül), *citrusfának* (levelestől-ágastól), *fügefának*... egész erdő kerekedik belőlük.

Milyen erdő? *Kerek erdő*.

És vajon ki az, aki ezeket a gyönyörűséges népdalokat mind-mind ismeri? Természetesen ő a *nótafa*.

Csaknem minden vidéknek, városnak megvan a maga nevezetes, történelmi fája, amit a hagyomány Szent Istvánhoz, Szent Lászlóhoz, Mátyás királyhoz, Rákóczi Ferenc fejedelemhez, Petőfihez vagy Kossuth Lajoshoz kapcsol. Tudom, hogy itt Makón is van – vagy volt – fája Juhász Gyulának; József Attila több évtizede kidőlt fájából pedig, Rácz Sándor barátom jóvoltából, nekem is van egy darabocskám.

Íróink, költőink számára is hűséges ihletők a fák. Ki ne ismerné az örökké szerelmes Petőfi Sándor vallomását: *Fa leszek, ha fának vagy virága*. Babitsnak az elhagyott szülőföld áhított nyugalmát a fa jelenti:

*Diákkoromban, örökké magamban,
Szép utak hátán szabadon bolyongtam
Duna mentében, Tolna vármegyében,
Meg-megpihelve eperfák tövében.*

Ilyés Gyula verseiben a vízgyűjtőről és a *fenyőről*, a *fenyők* nászáról, a *szil* s a szél küzdelméről, *nyárfa-szagról* olvashatunk, de a többiekében is méltó helyet kapnak a *fák*. Vörösmartyó költészetét el sem képzelhetjük a *cipruslombok*, Aranyét a szigeti *tölgyek*, Kosztolányiét az *Üllői úti fák* nélkül. De talán a legköltőibben, a legtöbb lírával egy prózaíró beszélt az erdőkről: Fekete István Szarvasi arborétumról, a Pepi-kertről írt könyvében olvashatjuk, hogy: *„az erdő beszél ahhoz, aki ismeri: jeleket ad, üzen, kitarja magát, csak meg kell érteni. De ahhoz, hogy érthessük, ismernünk kell fáit, bokrait, fűveit, gombáit, ... az állatok mozgását, életrendjét, természetét, az erdő minden lakójának örök, ősi törvényeit...”*

Népmeséink *világfája*, *teletetlen fája*, *évigérő fája*, mind-mind testvéreinknek, a fáknek a transzcendens, a mítikus világba tartozó megjelenése. A szibériai rokonnépek sámánjai a *világfára* hágnak, amikor az ősökkel, a szellemekkel akarnak kapcsolatot létesíteni. De ne menjünk ilyen messzire! Hiszen a keresztény vallás paradicsomi *tudás fájában* és a megváltó halála színhelyében, a *keresztfában* is testvéreink, a fák jelennek meg a reinkarnáció, az újjászületés legkülönbözőbb formáiban.

Az ember tehát – mint mondtam – egyrészt pusztítja, másrészt azonban teremti a fákat. Nemcsak úgy, hogy nagy néha csemetét ültet a kidöntött fák helyére, de úgy is, hogy megfesti, megéneklí őket. Gyarló módon úgy teszünk velük is, mint másfajta testvéreinkkel – az emberekkel. Amíg élnek – rokonaink, barátaink, szomszédaink, íróink, művészeink... – addig kerüljük, szidjuk, bosszantjuk, kitaszítjuk, vagy éppen gyilkoljuk őket. Amikor pedig meghaltak, akkor gyertyát gyújtunk, imánkba foglaljuk, szobrot állítunk ez emléküknék, utcákat és tereket nevezünk el róluk. Hát nem így teszünk a fákkal is? Az év 364 napján mérgezzük, vágjuk, tűzeljük őket – de kitaláltuk a Virágok és a Fák Napját – akárcsak az Anyákét –, s azon az év napon verseket mondunk róluk, felköszöntjük őket.

Mert a lelkünk mélyén... igen a lelkünk mélyén szeretjük egymást is, és szeretjük a fákat is. Sőt többet mondok: a lelkünk legmélyén vágyakozunk a fákra, a fák után. Igényeljük, szükségünk van a formájukra, zúgásukra, hangulatukra, illatukra.

Ahogy Pinocchio alakjában a fadarab vált emberré, úgy vágyódunk mi emberek sokszor arra, hogy élőfává váljunk. *De szeretnék az erdőben fa lenni / Ott is csak a tölgyfa nevet viselni* – kesereg a dalban a reménytelen szerelmes. A fák varázsos világa, biológia és esztétikai teljessége iránti vágyakozást és e vágyakozás beteljesülését leginkább talán a keleti népek, elsősorban a japánok miniatűrre nevelt, zsugorított fácskái, bonsai-kultúrája fejezi ki. Az erdejét vesztett, fátlanságra kárhozott, városokba száműzött ember csodálatos, egyben iszonyatos alkotásai ezek az erőszakkal törpévé zsugorított fák. Megértem, ugyanakkor el is ítélem a szándékot, mely létrehozza őket, gyönyörködöm bennük, de borzadok is tőlük. Hiszen élőlények rafinált kínzásával „alkotják” ezeket a bonsai-fácskákat, éheztetik, szomjaztatják, nyesik és kötözik őket, hogy aztán koravén parányokká töpörödvé a nagy, évszázados faóriások illúzióját keltsek. S ha talán a fák nem is szenvednek úgy, pontosabban nem úgy szenvednek, mint az emberek, mégis lehetetlen, hogy meg ne lássuk ezekben a törpéfákban azt a kint, amiben fogantak.

Vagy talán éppen... vagy talán éppen a fájdalom, a gyötrődés, a kínlódás az, ami igazi, évezredes művészetté teszi a bonsai-kultúrát? Hiszen minden művész szenved, gyötrődik alkotás közben. Lelkileg, sokan pedig még testileg is, együtt kínlódnak az anyaggal. Hiszen a festők, a szobrászok, az iparművészek idegrendszerét, lelkét is nyesik, kötözik, forró viaszba mártják, éles késsel faragják, vésőkkel kalapálják. Lehet, hogy a bonsai-szenvedés csak azért olyan megindító, mert az élőlények dimenziójában létezik, s a látszólag élettelen könek, festéknek, fémnek a művésszel való együtt szenvedésére nincsenek érzékszerveink?

Lehet! De ez az együtt szenvedés, akár az élő bonsaié, akár a látszólag élettelen rönké, ágé, csutaké, deszkáé... igen, ez az együtt szenvedés teszi fát nemcsak *testvérünk*ké, hanem *bajtársunk*ké is.

A XII. Makói Művésztelep munkája eredményeként született, 2002. évi zárókiállítását itt, a József Attila Múzeumban, megnyitom. Kérem önöket, mikor végignézik majd, ne csak testvéreinket lássák ezekben a valóságos és képzeletbeli fákban, hanem a *bajtársainkat* is.

Halász Péter

Gyurkovics Hunor (Szabadka): *Keresztfa*
(Dömötör Mihály felvételei)

EMLÉKHELYEK

A Gótikus Út

A szlovákiai idegenforgalmi és műemlékvédelmi hivatal néhány évvel ezelőtt Gótikus Út elnevezéssel turistautak szervezésébe kezdett Phare-támogatással. Ez kezdetben a Szepesség területén haladt, de 2001-ben az útvonalat kiterjesztették az egykori Dél-Gömör és Kishont területére is. Az útvonalat már korábban táblákkal jelölték meg a Szlovák részen. Ennek folytatásaként a Sajó–Rima Euró-régió közreműködésével a magyar részen is a Gótikus Út feliratú táblákat helyezték el.

A Gótikus Út a rimaszombati járásban és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében mutatja be a gótikus egyházi és világi műemlékeket, régi mesterek festményeit, művészi alkotásait, Szlovákia és Magyarország mai határa menti területének egy részén. A turistaútvonal Bánrévénél lépi át a határt, onnan kétfelé ágazik, Szentsimon és Putnok irányába.

Képzletben húzzuk fel a vándorcipőt és menjünk végig a Gótikus Út főbb állomásain a Gótikus útikalauz segítségével.

Utunk első állomása *Tiszolc* (Tisovec). Ez a kisváros eredetileg bányatelepülés volt, s a „Szlovák Ércheység” nyugati és keleti vonulatának találkozásában fekszik. A legkorábbi írásos emlék 1334-ből származik. Monumentális evangélikus templomát 1825–1832-ben építették klasszicista stílusban. Belső terének érdekessége az ión stílusú hatalmas oszlopos partikum.

Áthaladva Nyústya településén, amely bányász hagyományokkal büszkélkedő kisváros, utunk következő állomása *Rimabrezsnó* (Rimavské Brezovno). Messziről szemünkbe ötlük az evangélikus templom tornya, amely a XIII. században, korai gótikus stílusban épült a román stílus elemeit is felhasználva. A templomban értékes festmények találhatóak. A belső díszítés egyértelműen a mártonházai presbitérium¹ alkotójának munkája, amely a XIV. század harmadik negyedére tehető. Különösen érdekesnek mutatkozik *Kiéte* (Kyjačice), amely hegycsúcsok között húzódik meg. A település a XIV. század elején keletkezett, okiratban először 1413-ban említik. A környék azonban már jóval korábban lakott volt, amit bizonyít az i. e. 1100–700-as évekből származó temetkezési hely. Itt ma a kiétei kultúra archeológiai emlékhelye található, amely három sírdombból, máglyából és két szekrényes sírból áll. Gótikus emléke, az evangélikus templom a XIV. században keletkezett. Az épület magja csaknem sértetlenül fennmaradt. A templom a X. századból származó román stíluselemeket is tartalmaz. A nagykiterjedésű falfestmény-díszítés a presbitérium belső palástjára, a diadalívre és északi falára összpontosul. Külön figyelmet érdemel még a Júdás csókja freskótöredék.

Délkelet felé haladva eljutunk a közeli *Kraszkúba* (Kraszkowol). A község mögött lévő dombon, a fák között megbújva áll koragótikus, román stíluselemeket őrző evangélikus temploma a XIII. századból. A rendkívül nagy kiterjedésű és teljes falfestmények a XIV. század 60–70-es évekből két festőműhely munkái. Egyik része a mártonházai (Ochtiná) presbitérium festőmesterének munkája. A falfestmények másik, nagyobbik része az olasz templomfestészeti irányzatot követi, a kraszkói festmények mesterének és segédjének alkotása.

Rimabánya (Rimavská Bana) felé haladva festői táj övezi utunkat. Ez a község a XIII. században az esztergomi érsekség bányatelepüléseként jött létre. Evangélikus temploma a XIII. században egy kései román templom átépítésével és kibővítésével keletkezett. Az egyhajós templom köré a husziták emeltek védőfalakat. A Szent László legendát ábrázoló középkori falfestmények a presbitérium belső palástján, a diadalív falán és a hajó északi oldalán töredék-

¹ Itt: a szentélyben a papok számára fenntartott hely. (Szerk.)

kesen maradtak fenn. A falfestmények a XIV. században a freskófestés technikájával készültek.

Utunkat *Orlajtörék* (Malé Teriakovce) felé folytatjuk. A XV. században alapított település a kalocsai püspökséghez tartozott. A gótikus evangélikus templom a XV. századból származik. Később az épületet felújították, fából készült festett empóriummal, szószékekkel és haranggal gazdagították. A mennyezet kazettás, a régebbi hatszögű kazetták a XVI. század első felében használt mintázatot övezik. A négyszögű kazetták többsége a XVII. századból származik, a kiegészítő kazetták pedig a XVIII. századból. A motívumokat illetően a reneszánsz díszítés az uralkodó.

Rimaszombaton áthaladva utunk *Jánosin* (Rimavské Janovce) vezet keresztül. A falu a Benedek-rendi kolostor és apátság mellett a XIII. században keletkezett. Figyelmünket a római katolikus Keresztelő-Szent János templom köti le. Eredetileg román bazilika, masszív kéttornyú nyugati homlokzattal. A XII. és XIII. század fordulóján építették. Mai arculatát 1657-ben a tűzvész utáni felújítás során nyerte. A belső díszítés a középkori ikonfestészetet idézi.

Rimaszécs (Rimavská Sec) a XII. és XIII. század fordulóján keletkezett. A pallosjogot 1347-ben, a városközi jogot pedig a XV. században nyerte el. A templom eredetileg gótikus épületét 1457-től, majd 1560-tól átépítették. Az egyhajós templom megőrizte a gótikus jellegzetességeket. Presbitériuma bordás keresztboltozatos. A XVI. századból származó tornyot az északi oldalon excentrikusan építették hozzá. A presbitériumon fennmaradtak a gótikus tört alakok. A templomot fal veszi körül.

A főútról letérve hamar elérjük *Zsíp* (Zip). A XIII. század második felétől lakott település, először 1295-ben említik. A gótikus evangélikus templom a XIV. század második feléből származik. Egy régebbi egyházi épület helyén épült. A középkori falfestmények töredékesen maradtak fenn. A XIV. század végéről és a XV. század elejéről származó gömőri falfestmények többségétől a jelentősebben jelenlévő rusztika miatt tér el. Különlegessége, hogy a kétrétegű festés mellett, illuzórikus festett oltár egyedülálló motívuma fedezhető fel.

A *Gótikus Út magyarországi útvonalán* a következő műemlékek látogathatók.

Ózd-Szentsimonban a román kori templomot a XIV. században építették át gótikus stílusban a mai alakjára. Ekkor bővítették a szentéllyel, és a hajó nyugati vége fölé az oromzatból kiemelkedő, nyolcszögű tornyot építettek. Belső terében 1423-ból származó értékes freskótöredékek maradtak, amelyek Szent György harcát, a Királyok imáadását Szent Józseffel, valamint a Kálvária nagyméretű kompozícióját ábrázolják, ami rokonságban van a pelsőci freskókkal. A hajót gazdag növényi és figurális díszítésű festett kazettás famennyezet fedi.

Az egykori virágzó *Rudabánya* egyetlen helyben fennmaradt emléke a mai református templom. Az eredetileg egyhajós templom keleti részét lebontották és a templom aránylag épen maradt nyugati harmadát a lehetőségek szerint helyreállították. Így nyerte el mostani töredékes alakját. Látható a befalazott ablak a déli oldal szélén, jellegzetes liliomos kőkerete ket-tős osztatú. A déli falon két falkép, két női szentet ábrázoló töredék található: a bal oldali Szent Zsófia, a jobb oldali Szent Ilona. Különösen értékesek a népi motívumokkal díszített imádkozó padok és a templom kazettás mennyezete, mely 11x10 táblából áll és 1664–1665-ből való.

Szalonnán a község művelődéstörténeti érdekessége a református templom. A szentélyt alkotó kerek templomot valószínűleg még a XI–XII. században építették, ezt bővítették ki a XIII. században a négyszögletes hajóval, s a falfestmények is ebből az időből származnak. Amikor a reformátusoké lesz a templom, a festményeket lemeszelik, ezeket az 1970-es évek műemléki helyreállítása során tették ismét láthatóvá. A templom színes famennyezetét és karzatot kapott 1777-ben. Úrasztali edényei között XVI–XVII. századiak is találhatók. A templom mellett galériás tornyú fa harangláb áll, barokk stílusú, 1765-ben ácsolta Varga András.

Rakacszenden XII. századi román stílusú templom látható, barokk bővítésekkel. 1657-ből származó festett, kazettás famennyezettel. A XIII. században egy nagyobbat építettek hozzá, a régít pedig kápolnának vagy sekrestyének használták, a XV. századig temetkeztek is bele. A XVI. században, amikor a falu lakossága protestánsá lett, az oldaltermet raktárnak használták, majd 1816-ban lebontották. Az ikertemplomot az Országos Műemléki Felügyelőség szakemberei az 1970-es években tárták fel és állították helyre. A templom deszkamennyezetén bevéselt geometrikus és növényi díszítések láthatók. A festett díszítőmotívumok a XIX. században kerültek helyükre. A freskók témái: az Angyali üdvözlés, magyar királyok, próféták és szentek alakjai.

Tornaszentandrás ikerszentélyes római katolikus temploma a XII. századból származik. Eredetileg román stílusú, a gótikus, bibliai témájú freskók töredékei a XIV. századból származnak, az Utolsó Ítéletet, a Szent családot és az Angyali üdvözlés ábrázolják. Ekkor – a XIV. században – kerül a falu a Bebek család birtokába, akik kifestették a templomot és az ikerszentély elé szárnyas oltár került. A szentély déli oldalán festett, népies, barokk szószék látható.

Vízolyban eredetileg román stílusú, a XIII. századból származó, ma református templom áll. A belső terében található román és gótikus freskótöredékek Szent Ilonát, Szent György és a sárkány harcát, az Angyali üdvözlés és a Vir Dolorumot ábrázolják. A templomban egy eredeti Vízolyi Bibliát őriznek.

Kerékyártó Mihály

Jászjákóhalmi emléktáblák

Jászjákóhalmán – a Jászság szívében – viszonylag sok emléktábla látható. Van, aki örül neki, hiszen elődeink tetteit örökíti meg, van, akit hidegen hagy, vagy egyenesen idétlenkedik ezzel a jelenséggel. Az egészséges többség mindenesetre méltányolja, még ha olyan feltétellel is, mint legutóbb az egyik zityafi Szegeden jártában, hogy nahát, ő azt hitte, ez csak Jákóhalmán van így, s hogy ott szinte minden házon emléktáblát látott. S ugye: ha már Szegeden is így van, akkor mindjárt más!

A legrégebbi jákóhalmi tábla jelenleg nincs a helyén: négy darabra törve a helytörténeti gyűjteményben található. A vörös alapszínű tábla felirata: JÁSZ JÁKÓHALMAI ROM. KATH. OLVASÓKÖR – ALAPÍTÓK NEVEI (a felső sor hullámos, legfelül egy kereszt van bevésve). Ezek után 43 név következik Ficzek Károly úr címz. Kanonok Plébános, a Kath. Kör Elnöke 252 forintjával, s befejezve két 1,- Ft-os befizetésekkel. Az alsó sorban: ALAKULI 1894. DFCZ. 25-ÉN.

A tábla eredetileg a kör épületének belsejében volt a falon: a társalgó szoba hátsó falán. Az épület államosítás után részben tanácsi lakásként működött, majd a másik felében Öregek Napközi Otthona jött létre az 1970-es években. A tábla az ott lakó tanácsi dolgozó szekrényével volt eltakarva, majd amikor ő onnét elköltözött a lányáék belső renoválás alkalmával le-

szedték és kidobták az utcára a törmelékkel együtt. Akkor kerékpározott arra Fehér Tibor lo-kálpatrióta iparos – megérdemli, hogy ide írjuk a nevét –, felháborodottan rakta fel a csomag-tartójára a törött táblát, s behozta a gyűjteménybe. Később az egész épületet megkapták az öregek, s megfontolandó lenne, hogy legrégebbi emléktáblánkat visszahelyezzük – de immár a külső falra.

A kronológiai rendben következő tábla is a legendás plébánoshoz kötődik, aki saját költsé-gén két iskolát építtetett a községben. A „Kis Ficzek” iskolát 1895-ben, a „Nagy Ficzek”-et 1900-ban. Noha a község arra való hivatkozással nem építtet iskolát, hogy nincs pénz rá: arra viszont volt, hogy még az évben – a jótékony adakozó névnapján – emléktáblát helyezzenek el a falon az alábbi szöveggel:

A TANÜGY ÁLDOZATKÉSZ BARÁTJÁNAK
Ngys. és főtiszt.
FICZEK KÁROLY
cz. kanonok érd. esperes
plébános(!)nak,
a község jótévőjének
emlékül állíttatta
JÁSZ JÁKÓHALMA KÖZSÉG
Elöljárósága
1900.
November 4-én.

Az épület – a templommal szemben, a Bocskai utca sarkán – legutóbb négy évtizeden át tornateremként működött, jelenleg üresen áll.

A következő szürke alapszínű tábla arany betűkkel az óvoda falát ékesíti:

GUBICZ ANDRÁSNÉ
POLDERMAN JÚLIA
ÓVODÁNK ALAPÍTÓJÁNAK EMLÉKÉT
HÁLÁS KEGYELETTEL ŐRZI
JÁKÓHALMA KÖZSÉG LAKOSSÁGA
1826. 1876. 1926.

Gubicz András ekegyáros – a róla elnevezett Gubicz-eke feltalálója – fiatalon elhunyt – 1869-ben, s gyermekük nem lévén feleségével úgy egyezett meg, hogy aki túléli a másikat, az alapítványi óvodát létesít jákóhalmi házukból. 1874-ben neje is meghalt, s követte a megbe-szélteket. Ő született 1826-ban, az óvoda alakult 1876-ban, s a két évszám 100., illetve 50. év-fordulóján helyezték el a táblát.

1927-ben két Klebelsberg-iskola épült a jákóhalmi határban: a varjasi és a kapitányréti. A varjasi 1961-ben részben leégett, majd 1964-ben elbontották. Sajnos, a rajta lévő emléktábla is elveszett, mely – emlékezetem szerint – Terjéki Lászlónak állított jelet, kinek földjére épült az iskola. A másik ma is megvan – polgári védelmi bázis, ma már csak jelentéktelen raktári hasz-nálattal –, a tanítás az 1970-es évekre itt is megszűnt. A rajta lévő tábla emléket állít Egyházi Józsefné Lukácsi Annának, aki az itteni földadományozó volt. Sajnos, a gondozatlan kertben az elénőtt fenyő miatt a szöveg nehezen olvasható.

1948-ban – amikor a Rákosi-diktatúra már előrevetítette árnyékát, s a kormány eszmei elődjének szuggerálta Petőfi Sándort az 1848-as forradalommal együtt – minden településen, többnyire a községházán, emléktáblát helyeztek el. Így volt ez Jákóhalmán is:

A CENTENÁRIUM
EMLÉKÉRE
1848-1948
JÁSZJÁKÓHALMA
KÖZSÉG LAKÓI

Az igazsághoz tartozik, hogy a tábla nem eredeti. Az 1980-as évek közepén elbontották a régi tanácsházát, s a tábla eltűnt. Véltetően egyszerűen összetörték és kidobták – jó „hazafi módjára”. Az 1988-ban elkészült új épületre aztán úgy került rá az új, hogy – akkor már kezd-tünk bátrak lenni – én, mint honismereti szakkörvezető a többiek nevében is megdorgáltam a

tanácselnököt, aki újat csináltatott a régi helyett. Azt mondtuk, hogy nem tudunk hol koszorúzni 1848–1849 ünnepén.

1958-ban volt az úgynevezett Öreg Iskola félévszázados évfordulója. Ez alkalomból egy kis táblát helyeztek el két ablak közé:

ISKOLÁNK
50 ÉVES
ÉVFORDULÓJÁRA
1908–1958

Tíz évvel később már én is ott voltam, mint művelődési ház igazgató, amikor a 60. évfordulón különböző rekvizitumokat helyeztünk el a tábla mögé a falba, mondván, hogy majd 50 év múlva kivesszük (Pajtás újság, úttörő emlékek stb). „Ott leszünk!” – mondta későbbi elődöm, az akkor 71 éves Váradai Zoltán honismereti szakkörvezető. A táblára sajnos rácsorgott a fölötte lévő zászlótartóról a rozsdás.

A szocialistának nevezett diktatúra időszaka nem nagyon volt alkalmas emléktáblák elhelyezésére, nem is nagyon volt erre példa akkoriban, 1976-ban azonban mégiscsak megszületett egy tábla, melyet Muhari Árpádné óvodavezető kitaró munkájának köszönhetünk. A már említett Polderman emléktábla alá került az óvoda centenáriumán. Szövege:

ÓVODÁNK
100 ÉVES
FENNÁLLÁSÁNAK
ÉVFORDULÓJÁRA
1976.

Az akkori tanácselnök – nem érdekes a neve – akképpen üdvözölte a tervet, hogy egy „kulakasszony” emlékére nem ildomos ilyet tenni. Ő 1976-ban még itt tartott, azonban Muhariné kitaró volt és a tábla felkerült.

Érezvén a közeledő rendszerváltást, megint az utolsó tanácselnököt sanyargattuk meg egy kissé. Ismereteink szerint ekkoriban volt a jászok letelepedésének 750. évfordulója; elhelyeztünk hát egy táblát az „új iskola” falára.

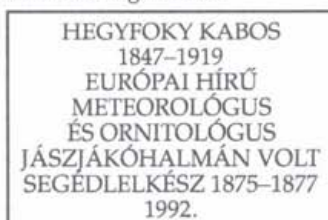
Néhány évvel később, amikor május 6-át a Jászok Napjává nyilvánítottuk, s ma már Jászszágszerte megemlékeznek az 1745-ös redemptióról – ennél a táblánál koszorúztunk. Igaz, ez egy másik jász eseményt örökít meg, de ez lett a hagyomány.

Mivel 1956-ról még beszélni sem lehetett, nemhogy emlékezni, így természetesen nem volt '56-os emléktábla. Egy ilyet – hogy legyen hol emlékezni – az Öreg iskola falán helyeztünk el 1991-ben. (Ekkor már nemcsak honismereti szakkörvezető voltam, hanem polgármester is.) Felirata:

Az avatásra egy korábban ide kitelepített budapesti ügyvédet: dr. Reviczky Károlyt hívtuk meg, akit igen meghatott az esemény.

Ezt követően gyakrabban avattunk emléktáblát. 1992-ben a Plébánia falára helyeztük el Hegyfoky Kabos emlékére az alábbi szövegű táblát:

A jeles meteorológiai megfigyelő újesznai cipszer családból származott és Túrkevéen töltötte élete utolsó szakaszát, a történelmi Magyarország negyedik legjelesebb megfigyelőhelyévé téve az alföldi kisvárost. (Az eredeti jákóhalmi plébániát egyébként lebontották, a mostani 1904-ben épült.)

A következő évben – 1993-ban – volt 30 éves a „Horváth Péter” Honismereti Szakkör, mely ennek emlékére és névadója tiszteletére az alábbi szövegű táblát állította:

Horváth Péter nemesi családból származott, kinek ősei Egerből jöttek a községbe. A Horváth kúriából a második világháború után pártház lett, majd az 1960-as évek végén lebontották. Ezért van az utalás a Horváth-kertre, ugyanis a helyén épült új pártház – ma az iskolához tartozik –, melynek falára került a tábla. Emlékezetes az avatás napja: 1993. november 13-án olyan hóihar kerekedett, hogy a szakkör vendégei alig tudtak hazautazni Ózdra, Mezőkovácsházára, Abonyba, Jászszentlászlóra – hogy csak a Jászságon kívülieket említsem.

1994-ben két emléktáblával gyarapodott a község; az egyik Ady Endre nevét őrzi. Egy kis település számára nevezetes esemény, ha egy költőóriással valamilyen módon kapcsolatba kerül. Tudomásom volt róla, hogy Ady budai szanatóriumi gyógykezelései idején kapcsolatba került Koller táblabíró lányával: Klarisszal, aki meghívta Jászberénybe. Néhány barátjával le is jött a városba a költő vonattal 1913-ban két napra. Átszórakozták az éjszakát, majd másnap hajnalban kikocsikáztak Jákóhalma irányába, de ahogy Németh Ferenc kutatásaiban leírta: a külső Tarna-hidnál a falu szélén visszafordultak.

A táblát a Tarna-híd előtti gátórház falára helyeztük el az alábbi szöveggel:

● IDÁIG KOCSIZOTT KI ●
JÁSZBERÉNYI BARÁTAIVAL
ADY ENDRE
KÖLTŐ
1913 OKT. 13.-ÁN
HALÁLÁNAK 75. ÉVFORDULÓJÁN
A HONISMERETI SZAKKÖR
● 1994. ●

Sajnos belekerült egy hiba: a költő 11–12-én tartózkodott Jászberényben, tehát a helyes dátum október 12 lenne. De ez már így maradt.

Ugyanebben az évben egy másik évforduló is volt: Gubicz András, a község szülőtte, a róla elnevezett „Gubicz-éke” feltalálója, 125 éve halt meg. Erről emlékezett meg a Gazdakör, melynek falára került az alábbi szövegű tábla:

● **GUBICZ ANDRÁS** ●
1820–1869
MEZŐGAZDASÁGI GÉPÉSZ
HALÁLÁNAK 125. ÉVFORDULÓJÁN
A NEVÉT VISELŐ GAZDAKÖR
● 1994 ●

Honismereti szakkörünk alapítója: Váradai Zoltán születésének centenáriuma volt 1997-ben. Ez időben vettük birtokba az új helytörténeti kiállítótermet a Fő út 33. alatt, melynek helyén 1852-ig községháza volt, az 1990-es évekig pedig napközi otthon. Úgy gondoltuk, hogy Zoltán bácsira azzal emlékezzünk a legméltóbban, ha abban az épületben helyezünk el valamilyen emléket, melyben tanárként gyakran megfordult, s ha élne: nagy megelégedettség

töltené el, hogy méltó helyre került a gyűjtemény. A táblát az épület előterében, a bejáratnál szemben helyeztük el; innét nyílik egyik oldalon a helytörténeti kiállítás, másik oldalon Laki Ida képtára. Szövege:

VÁRADI ZOLTÁN
1897-1983
SZÜLETÉSÉNEK
100-DIK ÉVFORDULÓJÁRA
1997.

A III. évezred második évében két új táblával bővült a község: az egyik a már említett, kapitányréti volt tanyai iskolára került. Dr. László István Péter – a község díszpolgára, aki megjárta Rákosi börtönét is – az év elején elhunyt. Családja helyezte el táblát azon az iskolán, melynek körzetében volt tanyájuk, ahonnan elindulhatott hosszú útjára. A tábla szövege:

DR. LÁSZLÓ ISTVÁN PÉTER
1917-2001
ARANYTOLLAS ÚJSÁGÍRÓ
JÁKÓHALMA DÍSZPOLGÁRA
HAZATÉRT MEGPIHENNI
LEGYEN ÁLDOTT E FÖLD
KAPITÁNYRÉT
AZ Ő EMLÉKÉRE
FELESÉGE ZSUZSA NL. ERIKA

A tábla tetejére felragasztották a fényképét. A család amiatt is szorgalmazta a tábla elhelyezését, mert a nevezett utolsó kívánsága az volt: hamvait szórják szét hajdani tanyájuk helyén. Ez megtörtént még januárban, amikor a két kilométeres utat a hatalmas sárban alig tudtuk terepjáróval megtenni – s így tudnak hol emlékezni.

Legfiatalabb emléktáblánk 2001 novemberében került a helyére az alábbi szöveggel:

GYURKÓ JÁNOS
1952-1996
KÖRNYEZETVÉDELMI MINISZTER
E KÖRNYÉKEN TÖLTÖTTE ROKONOKNÁL
GYERMEKKORA NYARAIT
POLGÁRI KÖR

A táblát a volt miniszter halálának 5. évfordulóján állította az a Polgári Kör, melynek elnöke a nevezett keresztanyja. Gyurkó János ugyanis dr. Gyurkó Lászlónak, a község köztisztviselőként álló állatorvosának a keresztfia volt, aki náluk nyaralt rendszeresen gyermekkorában, közeli lakásukban. Ez az utca a Bethlen Gábor utcának a harmadik ága volt, melyet róla neveztünk el halála után két évvel. Gyurkó János miniszter korában két alkalommal is járt a községben: 1994-ben ő avatta fel – felesége volt a zászlóánya – a község új zászlóját. A tábla az utca elején, a volt tsz iroda, a jelenlegi cukrászüzem falán van.

Ennyi a jákóhalmi emléktáblák – korántsem teljes – története, de valószínű, hogy a sor nem szakad meg.

Ennyivel tartozunk elődeinknek!

Fodor István Ferenc

Zenta csatái

A törökökkel vívott csaták között szinte minden magyarnak a mohácsi jut először eszébe. Vagy esetleg az első diadalmas csata: a nándorfehérvári. De hol volt az utolsó?

Erre már csak kevesek tudnak válaszolni! Történelmi tanulmányainkból felsejlik A *Karlócai béke* (1699), de a *zentai csatáról* tényleg csak a jó tanuló, na meg a jó történelemtanárók tudnak. Pedig itt, Zentánál mért hatalmas vereséget Savoyai Jenő herceg II. Musztafa török szultán hadserege fölött a zentai csatában. E végső diadalt követi 1699 januárjában a karlócai békekötés, amely a kereken százötven éves török uralom megszűnéséhez vezet az akkori Magyarország túlnyomó részén.

1697. szeptember 11-én Savoyai Eugen herceg, olasz származású, Franciaországban született osztrák császári hadvezér döntő győzelmet arat II. Musztafa török szultán hadserege fölött a zentai csatában. E végső diadalt követi 1699 januárjában a karlócai békekötés, amely a kereken százötven éves török uralom megszűnéséhez vezet az akkori Magyarország túlnyomó részén.

Zentai Monográfia Füzetek, A zentai csata 52. oldal.
Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre Zenta 1995.

Ha Röszkénél átlépjük a határt, Horgosra (Horgos) érünk (A települést egy magyar népdalból ismerhetjük: „A Horgosi csárda ki van festve”). Itt a főútról balra letérve hamarosan elérjük *Magyarkanizsát* (Kanjiža). (Melleste a Tisza túlszéljén van *Törökkanizsa*, amit pedig a *Hej, halászok, halászok* kezdetű gyönyörű magyar népdal idéz.) Innen már csak néhány kilométer utunk célja.

Zenta (szerbül Senta) huszonháromezer lakosú kisváros. Község is, mert közigazgatásilag hozzá tartozik *Felsőhegy* (Gornji Breg), *Kevi* (Kevi), *Tornyos* (Tornjoš) és *Zentabogaras* (Bogaras) is.

„Zenta község jellegzetes Tisza menti társadalmi-politikai-területi közösség. ... Zenta lakosságának 80,9 százaléka (23.281 fő) magyar. Nagyobb számban élnek itt még szerbek (8,9 százalék - 2565 fő), jugoszlávok (5,5, százalék - 1591 fő és cigányok (1,7 százalék - 501 fő)

Biacsi Antal: *Kis déltideki demográfia* 89. és 93. oldal. *Magyarságtudató Tudományos Társaság és a szabadkai Szabadegyetem kiadása Szabadka 1994.*

Békében élnek itt az emberek, többségében magyarok. A Vajdaságnak ezt a részét megkímélte a legutóbbi délvidéki belső háború. Legalábbis a közvetlen pusztítástól. Mert a lelkekbe belegázolt.

Gondoljuk csak el! A széteső Jugoszláviában mind a horvátok, mind a szerbek *katonának* sorozták be a magyar fiatalokat (is), hogy *lőjenek - egymásra*. S az ottani magyarságnak sorskérdésben kellett döntenie: *elmenni, elmenekülni*; vagy *maradni* és eleget tenni a behívó parancsnak. A zentaiak megtalálták a harmadik lehetőséget: *maradtak és - nem mentek katonának!* De nem ám bujdokolva, hanem nyíltan *szembeszállva a hatalommal*. 1992. november elején a besorozott, bevonulásra váró, gyülekező fiatalokban és az őket búcsúztató családtagokban fogalmazódott meg a gondolat: „Ez nem a mi háborúnk!” S a háborgó, tétovázó, lázongó tömeg - szerbek is álltak melléjük - elindult Zenta főterére a városháza elé, hogy kimondja: *nem!* Fegyverek várták őket, mert a hatalom is félt. De a *fegyverek szerencsére nem szólaltak meg*.

Sokféle következménye lett a dolognak, de egyet mindenesetre elértek: a magyarok behívása jelentősen csökkent ezután. Ez volt tehát a második zentai csata, amelyet *más korban, más eszközökkel*, de ugyanazon célból - a terület fölötti fennhatóság megtartása érdekében - vívtak.

Két fiatal művész, *Verebes Ernő* zeneszerző és *Kontra Ferenc* költő dalművet írtak, melyben mindkét eseményt feldolgozták. *Hideg eső* a darab címe. Szereplői, a besorozottak és családtagjaik, - a közelmúlt névtelen hősei - egy fészerben várnak arra, hogy elinduljanak a kaszárnya felé. Felszínre tör belőlük a *szorongás* és átsuhan fölöttük a híres *zentai csata emléke* is. Aztán elindulnak a városháza felé. Az úton hullámszik bennük a félelem, a kétely majd a bizo-

A csíkszeredai Hargita Együttes tiszteleg a zentai csata emlékművénél

nyosság. Erőt merítenek a hajdani elődök vitézségéből. S hull rájuk a hideg eső. Erről az útról, a megváltozott világba való menetelről szól a mű. Ez emeli egyetemessé.

Zenta magyarjai kitartanak. Várják az idő jobbra-fordulását. Erőt merítenek elődjek példájából – s, most már saját helytállásukból is. A törökök feletti győzelem 300. évfordulójára nagy ünnepséget rendeztek. A kulturális élet motorja Hajnal Jenő, a Thurzó Lajos Közművelődési Központ igazgatója. Munkájának köszönhetően itt minden rendezvény örömmünnp. Helyreállították a - korábban a politikai okok miatt - szétmállásra ítélt emlékművet. Harangtornyot is emeltek a csata színhelyén. Most a háromkupolás templomot építik, mely a háromszáz évet hivatott jelképezni. A mellette lévő Szentkút-emlékhely már készen van. A fölé boruló gömbhéj-fedelelet - alakja miatt - úgy hívják: „csonka-orosz-álmá”. A magyar kultúra háza is áll már. Mert kellene a helyek, ahol összegyűlhetnek a magyarul gondolkodó emberek, s erőt adhatnak egymásnak – magukból.

„Zenta tipikusan síksági kisváros a Vajdaság északi, Bácska észak-keleti részén, a Tisza jobb partján. Földrajzi fekvése kedvező, hiszen jelentős vízi és szárazföldi útvonalak mellett, azok kereszteződésénél terül el.

A település mindenkor fontos folyami átkelő- és vámszedőhely volt, ám fontosságához és hírnevéhez képest mégis kevés régészeti lelet tanúskodik erről. A középkori települések maradványai valószínűleg a város épületei, udvarai, útjai alatt rejtőznek, s ezért hozzáférhetetlenek. De az is lehet, hogy a legkorábbi település helyét elmosta a Tisza.”

A Zentai csata 4. oldal Zentai Csata Emlékbizottság 1997

A török időkben szinte teljesen elnéptelenedett ez a vidék. De az emberek újrakezdték. A II. világháborút követő etnikai tisztogatások majd a jugoszláv belháború következtében jelentősen csökkent itt a magyarság száma. De a legkiválóbbak megmaradtak. Megkapaszkodtak, és nem engednek. Vegyünk róluk példát! „A víz szalad, a kő marad. A kő marad!”

Romhányi András

HAGYOMÁNY

Sinka István hiedelemballadáiból¹

Van Sinka István balladáinak egy csoportja, amelyet az irodalmárok hol *mitikus*, hol *mitológus* balladának neveznek, magam azonban folkloristaként a *hiedelemballada* terminust találok megfelelőnek, mert ezek hol hiedelemmotívumokat vagy epizódokat, hol egész hiedelemmondákat, történeteket tartalmaznak.

A balladairó Sinka költői elődje, miként ismeretes, az ugyancsak nagyszalontai születésű Arany János, a műballada klasszikusa volt, aki maga is nem egy hiedelemballadát írt (*A hamis tanú*, *Tengerihántás*, *Az ünneprontók*, *Vörös Rébék* stb.). E balladákban mindketten a bihari hiedelemvilágból ihletődtek, s noha Sinka kétségtelenül ismerte Arany életművét, és *Régi fák: öreg tanúk* című versében költői emléket is állított a gyermek Aranynak, balladáiban, általában egész életművében Arany közvetlen hatását aligha lehetne kimutatni.

Előjáróban azonban még hadd hangsúlyozzam, hogy az egész magyar költészetben Sinka írta a legtöbb és legjellegzetesebb hiedelemballadát vagy hiedelmekkel átszőtt balladát; többet, mint Arany és a népköltészet.

Első példánk a *Mitoszi pillanatok* című verse talán az egyetlen, amely elejétől végéig egy hiedelemmonda hűséges-teljes feldolgozása. A jelző régi értelmében vett bűbajos, vagyis boszorkányos Sára ángyót lakodalomba hívták, s a násznépnek a Tiszán kellett átkelnie. „Ott, annak a tiszamenti résznek / egy csónaka volt csak. Egy révésznek. / (...) Sára ángyó ment elől s a násznép / ment utána huszonhat szekéren, / s a csónakra még a révész is ráfért. / Öble nagy lett, megnőtt a kis csónak, / illet volna tengeren járónak, / óceánon átal a világon. / egy másik földrészre utazónak.” A túlsó parton a lakodalmások nagy táncba kezdtek. „Sára ángyó akkor a révésznek / intett, meg egy magas tündérszépnek, / – kit eddig a lakodalmás sereg / nem ismert – egy barna menyecskének. / S ők is járták, két forró fergeteg. / (...) Messze járt már dalolva a násznép; / Sára ángyó mulatott csak másképp; / intett csak, s a révész révült lábbal / táncolt egyre lenn a part porán még, / ki mással, min saját csónakával. / (...) S majd csak este, csillagok jöttével / szünt a nagy tánc, ami csak varázs volt; / nappal támadt, és szétesett éj-jel.”

E ballada forrásául szolgáló hiedelemmonda Nagy Ilona fogalmazásában így hangzik: „Révész éjfélkor négylovas hintón érkező nászmenet költi fel. Csónakjába behajtják a hintót. Átérve mulatni kezdenek, a révész is invitálja. Adnak melléje egy menyecskét. Távozáskor felszólítják, hogy lökje el partnerét. Az a földre zuhanva a révész csónakjává (rossz hajódeszkává stb.) változik, szétreped.”²

Második példánk Sinkának *A nagy kanca legyőzése* című verse: egyedüli első személyű balladája: „Mentem egyrészt Kigyóséren, / Furcsa út volt, elbeszélem” – valamint az európai és a magyar népballadák egy részének vesszakaiban a rendszeresen ismétlődő refrénhez hasonlóan – minden vesszak között és a végén megszólítja hallgatóit, az „atyafiak”-at. Útközben egy kantár nélküli, gazdátlan szép lóval találkozik. „Émberi hangon a kanca! / Szava a pokol parancsa / volt biztosan, atyafiak. / Mondta: üljek a hátára, / hogyha olyan legény vagyok, / s röhögött, és seprűtoiból / szárnyak nőttek a lábára. / ...S felültem rá, atyafiak! / Vágtatott velem a nagy ló, / az a kantár nélkül való – Félelmes volt, atyafiak! / Vitt hét nappal, vitt hét éjjel, / Körülöttem az ördögök / acsarkodtak, de a kancát / Fogtam az Isten nevével, / s lovagoltam, atyafiak! / Kilenczer akart levetni, / a pokolba eltemetni – / s ő vesztett, atyafiak! / Hetedik éjnek hajnalán / három óriás kováccsal / megvasaltattam a kancát, / s hiszitek, hogy ló volt talán!? / Ne higgyétek, atyafiak! / Fölöttünk hogy kék a menybolt, / oly igaz: egy vér-asszony volt. / De még milyen, atyafiak! / Nem hasonlított a lóhoz. / Kezén-lábján vaspatkó-

¹ Elhangzott Budapesten a Magyarok Házában 2002. június 18-án, a Sinka István halálának harmincadik évfordulóján rendezett ünnepi megemlékezésen.

² Nagy Ilona: Kisértetek vonulása. Magyar Néprajzi Lexikon, III. Bp., 1980. 208. old.

val / átkozódott (...) De ettől a nagy kancától / én a pusztát körös-körül / végre felszabadítottam, / s dalolhattok, atyafiak!”

Ez a hiedelemmonda *Megpatkolt boszorkány* címmel egyike a legnépszerűbbeknek: számos változatban él a magyar néphagyományban. Tipusvázlatát szintén Nagy Ilona állította össze: „Két (kovács) legény közül egyik mindig fáradt, álmos. Társának bevallja, hogy éjjelente lóvá változtatják, nyargalnak rajta. Társa segítségével a követő éjjel megelőzik a boszorkányt, fejéből csapják a kantárt és ő változik lóvá. Kifárasztják, megpatkolják (kováccsal megpatkoítatják). Reggelre a mester felesége (fiú keresztanyja stb.) beteg, lerántják a takaróját és megtalálják kezén-lábján a patkókat. A boszorkány meghal (elkergetik, újra lóvá kell változnia, hogy a patkókat leszedhessék stb.).”³

Sinka *Anyóka kecskén lovagolt* című balladájában ez az anyóka nemcsak kecskén lovagolt s „néha két nap is oda volt”, hanem egyéb olyan boszorkányos titkok is körülvezték, amelyekért az egész verset érdemes volna idézni. „Hét legény mégis egy este / anyót halálra kereste. / S ő elrepült tyúk képiben, / s ki tudja, most merre pihen.” – Az ördögös Petrányi boszorkányhajóval járt a pokolbeli estékre. „Ment utána hét kecskéje, / a poklok hét menyecskéje”, s útját villámlás és jégverés kísérte. „Valami harmincöt éve / Petrányi már sírba téve. / De a lelke lúd képiben / itt jár népem vetésiben.” (*Látták lúd képibe szállni.*) – És még egy példa: Both Pált, saját lányának kedvesét a gonosz pusztabíró elfogatta katonának, s amikor az hazaszökött, megölette. „Meg is fogta lánya átka, / s úgy lett veres lombú nyárfa. / S kik vele egy tálból ettek, / cinkosai hollók lettek. / (...) Katona-dülön magába / zúg egy veres lombú nyárfa. / Azt mondják róla, hogy olykor / minden leveliből vér foly. / Fa, kit a szél sose ingat, / ágain hollókat ringat. / Nagy hollókat, gyászolókat, / halálért kiáltozókat.” (*Gonosz bíró balladája.*)

Ez az utóbbi példa is mutatja, hogy Sinka a hiedelmeket nemcsak hiedelemballadáiba, hanem családi, társadalmi konfliktusokba is beleszötte. Ennek illusztrálására lássuk a hamis eskü, az esküszegés esetét.

Tálasok balladája című remekművében Tólas Gergélyt, az „erdők s nádasok legényét” három húga hazacsalja egy pincei mulatságra. A legkisebbik, legszebbik szerette a főzсандárt, s nénejeinek „festőszoknyát” ígért ajándékba, csak hogy Gergélyt törbe csalják és a törvény kezére juttassák. Egy éjszaka „ismeretlen útjáraton / jött is Gergély szakállason. / Szép hűgait megeskette, / életét kezükbe tette. / Úgy ment velük a pincébe / – s folyt a bor a faicébe. / Kár volt bizony neki inni, / kár az eskünek is hinni. / A három lány hajnaltájban / vasat rakott rá álmában. / Erős láncot nagy lakattal / s kínos, halálos alappal. / (...) Azóta lám, hetedévben / lenn a sötétlő pincében / nagy sikollyal három lélek / esküt kiáltoz az égnek. / Gergély is jön, el nem késik, / hordja szörnyű szenvedését, / szólítja hűgai nevit, / s kérdi az eskü szövegét. / Az a csudálatos nagyon, / hogy vér foly akkor a csapon.”

Ez a ballada több hiedelem finom ötvözete. A három leány, akárcsak a vén Márkus Arany A *hamis tanú* című balladájában, nem tud halála után sírjában nyugodni, hanem hétévenként nagy sikollyal kiáltozza az ég felé hamis esküjét. Ismeretes, hogy a hármas is (a három leány) és a hetes is (a hét év) a mesék és hiedelmek legfontosabb bűvös kulcsszáma. A vérré változott bor nemcsak a hamis eskü jelképe, hanem úgy is felfogható, hogy az esküszegő leányok vére folyik bor helyett a csapon.

Befejezem a példákat, holott Sinka költészetében még százával rejtőznek a további hiedelemmotívumok; ezeket megkeresni, rendszerezni, a hagyományos paraszti hiedelemvilággal összehasonlítani, Sinka saját költői hozzájárulását kimutatni, valamint a hiedelmeket is kelet-től nyugatig nemzetközi összefüggéseikbe ágyazni legalább egy államvizsga-dolgozat, de még inkább egy doktori disszertáció feladata volna. Magam ezúttal csak a nálamnál hivatottabbak és hozzáértőbbek figyelmét szerettem volna e szép témára felhívni.

Egy esetleges nemzetközi összehasonlítás során senkit se tévesszen meg, hogy a bihari hiedelmek javának rokonsága többé-kevésbé egész Euráziában szétterjedt. Sinka ugyanis ezeket nem az egyetem padjaiban, a kulturális antropológiai szemináriumokon hallotta, sem az angol vagy német nyelvű etnológiai monográfiákban olvasta, hanem – az Arany Jánossal közös, patinás helyesírása szerint – a *Kőrös* partján tanulta pásztori-paraszti sorstársaitól egy emberéletlen át, bölcsőtől a koporsóig. „Ez a sík: Mindenség, ez a hazám nekem! / Ez a forró föld nekem mindennem. / Anyánk bánata is égő csipkebokor / lángjában fénylő fájdalomszobor.” (*Bánat az Alföldön.*)

Faragó József

³ Nagy Ilona: *Boszorkánymondák*. I. m. I. Bp., 1977. 348–349. old.

Sugár István egri helytörténész

1. 1917. november 4-én született Budapesten értelmiségi családban. Apja gyógyszerész volt. Elemi iskolai tanulmányait és a gimnázium első két osztályát Szolnokon, a többi osztályt Egerben végezte el a Ciszterci rend helyi főgimnáziumában, ahol az 1935–1936-os tanévben érettségizett. Ezt követően felvételt nyert az Állatorvostudományi Egyetemre, amelyet azonban a második világháború közbejötté miatt nem fejezett be. 1944-től 1947-ig francia hadifogságban volt. Szabadulása után Egerben a Keresztény Demokrata Néppárt megyei titkára lett. A párt 1949-es felszámolása után az Államvédelmi Hatóság zaklatásai elől más megyébe költözött, s csak 1954-ben tért vissza Egerbe. A Városi Tanács Műszaki Osztályán kapott munkát üdülési előadóként. 1964-ben kilépett a Városi Tanács szolgálatából, s rövid ideig tartó miskolci munkavállalás után ismét visszatért Egerbe, ahol haláláig szellemi szabadfoglalkozású történészként dolgozott. A történetírás módszereit autodidakta módon sajátította el. Kutatómunkájában nagy hasznát vette latin és német nyelvtudásának.

2. Kutatási eredményeit 1956-tól publikálta. A Csiffáry Gergely által készített, s 1996-ban publikált bibliográfia szerint 1994-ig 27 önálló könyvet, 104 tanulmányt, 41 történeti publicisztikai írást és 354 történeti és művelődéstörténeti tárgyú újságcikket publikált. 1994-ben azonban nem fejeződött be történetírói munkássága, s még néhány munkája megjelent, amelyek bibliográfiai regisztrálása a jövő feladata.

Sugár István történetírói munkássága, mint a fenti adatokból kiderül, nemcsak mennyiségben jelentős, de tematikájában is széleskörű. Had-, egyház-, művészet-, irodalom-, nyelv-, gazdaság- és postatörténettel egyaránt foglalkozott. Szívéhez legközelebb a hadtörténeti, illetve vártörténeti kutatások állottak, különös tekintettel az egri vár történetjére. Ilyen irányú munkásságát a szakma jelesei is méltányolták (Benda Kálmán, Sinkovics István, Szakály Ferenc).

Mivel könyvei addig fel nem dolgozott vagy kevésbé ismert témákról szólnak, célszerűnek tartjuk azok egyenkénti felsorolását. Első könyve a *Gyulai Államépítészeti Hivatal futárszolgálat 1944–45-ben* címmel jelent meg 1962-ben a Gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványaként. Ezt követte a *Gyöngyöspata földrajzi nevei* a Mátra Múzeum 9. számú füzeteként. A szerző munkájában a falu helytörténetét is közreadta 1970-ig. 1967-ben látott napvilágot *Az egri főszékesegyház* című munkája, a Heves Megyei Idegenforgalmi Hivatal kiadásában. Ez 1971-ben *Az egri Bazilika* címmel második, átdolgozott, bővített kiadásban is megjelent, a Képzőművészeti Alap gondozásában, majd 1981-ben a Corvina Kiadó német és angol nyelven is megjelentette. 1971-ben egy másik könyve is kikerült a sajtó alól *Az egri vár és viadala* címmel, a Zrínyi Katonai Kiadónál. Könyvét 1991-ben a kiadó második bővített és átdolgozott kiadásban is közreadta. E könyvvel kezdődnek lényegében a szerzőnek az egri várral kapcsolatosan intenzívebb kutatásai.

1973-ban a Belpátfalvi Cementgyár adta ki az *1750–51. évi belpátfalvi parasztlázadás története* című művét, amelyben elsőként vállalkozott az addig elhanyagolt téma feldolgozására. 1974-ben az egri Gárdonyi Géza Kiskönyvtár sorozat 2. számaként látott napvilágot *Tinódi Lantos Sebestyén egri históriás énekei* című kiadványa. Benne nemcsak az énekek szövegének átírását és jegyzetelését végezte el, hanem az anyaghoz bevezető tanulmányt is írt.

1976-ban négy újabb kötetet adott ki. Megjelent a Zrínyi Kiadónál *Szigetvár és viadala* című könyve. A Heves Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Művelődésügyi Osztálya és a Magyar Pedagógiai Társaság Heves Megyei Szervezete közreadta *Oktatástörténeti források a Heves Megyei Levéltárban* című kötetét, amelyben részletesen feltárta az egyes fondokban lévő oktatási és neveléstörténeti vonatkozásokat. Az Egri Városi Tanács adta ki *Eger térképei 1491–1950* című könyvét, amelyben 413 darab térképen és helyszínrajzon tárta fel mindazt, amit a címmel jelzett idő alatt a városról kéziratban vagy nyomdai úton sokszorosított formában megerősítettek. Végül 1976-ban jelent meg *Dobó István síremléke. Az egri vár Hősök Terme* című füzet, amelyet 1994-ben bővített formában az Egri Vár Barátainak Köre és Eger Város Önkormányzata újból kiadott.

1979-ben a népszerű vártörténeti sorozat újabb darabját vehették kézbe az olvasók, a *Budai vár ostromai* címmel. A következő évben, 1980-ban az Egri Vár Barátainak Köre közreadta *Tinódi Sebestyén: Eger vár viadaláról való ének* című művét. A szövegátírás is az ő munkája. Ugyanabban az évben a Miskolci Herman Ottó Múzeum kiadásában jelent meg *Borsodi oklevelek a*

Heves Megyei Levéltárban 1245–1521 című könyve. Ebben 433 darab, a Heves Megyei Levéltár Mohács előtti gyűjteményében található, a Borsod vármegyére vonatkozó oklevelet ismertet.

1983-ban a törökök hazánkból való kiűzését írta meg, *Lehanyatlík a török félhold* címet viselő könyvében, amelyet szintén a Zrínyi Kiadó adott ki. 1984-ben újabb három kötete hagyta el a nyomdát. Sajtó alá rendezte *Tinódi Sebestyén Krónika* című könyvét, amelyhez Szakály Ferenc írt előszót. A *Bornemissza Gergely deák élete* című életrajza, a Vármúzeum Studia Agriensia sorozata 4. számaként jelent meg. Ebben az évben látott napvilágot a Szent István Társulatnál *Az egri püspökök története* című házigazdító könyve, amelyet a szerző legfontosabb munkájának tartott.

1987-ben az egri miniatűr könyv baráti köre adta közre a *150 éves egri Bazilika* című „mini” könyvét. Ugyanebben az évben a Vármúzeum említett könyvsorozatában jelent meg *Heves megye és Eger visszafoglalása a törököktől* című könyve. Ugyancsak a fenti év munkája a *Búbajosok, ördögösök, boszorkányok Heves és Külső-Szolnok vármegyében* című könyve, amelyben Schram Ferenc: Magyarországi boszorkánypercek (1729–1768) I. kötetében lévő 17. Heves megyéből származó boszorkányperct még 67-tel egészített ki. Az év során a Hatvani Füzetek 11. számaként került ki a nyomdából *Adatok Hatvan településtörténetéhez* című füzet. 1989-ben a szakirodalmat, a *Közép Tiszavidék két kéziratoss térképe* (1790, 1848 mellékletben a 2 Tisza-térkép reprodukciója) című könyvével gyarapította.

1996-ban közreadta *Máriássy János visszaemlékezését az 1849. február 24-i pétervásárai csatáról*. 1999-ben az Argumentum Kiadónál jelent meg az általa sajtó alá rendezett, *Máriássy János visszaemlékezése az 1848–49-es szabadságharc alatt végzett szolgálataira* című emlékirat.

A szerző poszthumusz műve az *Egri káptalan-i hiteles hely nógrádi vonatkozású iratainak regesztái 1328–1700*, amely az Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból sorozat 30. számaként jelent meg. A felsorolásból kitűnik, hogy Sugár Istvánnak 1994 után még három könyve jelent meg.

3. Tanulmányainak többsége Eger városhoz, illetve az egri várhoz kapcsolódik. A teljesség igénye nélkül néhány téma: az egri gyógyfürdő és fürdőkultúra története, Eger város falainak és kapuinak története, adatok az egri vörösbőr történetéhez, az „Egri Víz” története, az egri filmszínházak múltja 1900–1948, a mohamedán vallásról katolikusra tért volt török alattvalók Egerben, Pyrker László és Eger városa, az egri bulyavászon, a szépasszony-völgyi pincerendszer kialakulása, az egri vár postája a XVI. században, az egri vár kútjai, az egri vár kémei és fegyverei a várszámadások és leltárak tükrében (1549–1562), az egri vár 1594–1595. évi számadása, az egri vár gyalogsága, lovassága és tüzérsége 1552 és 1561 között, sebeszborbélyok és sebesültek az egri vár 1552. évi ostromában, az egri vár hadi népe 1552 őszén, az egri vár gazdálkodási rendszere (1548–1563), az egri vár tüzérsége 1548–1564 között, az egri vár gyalogsága (1548–1564), az egri vár eleste 1596-ban, az egri vár kuruc ostroma 1704-ben.

Rendszeres előadója volt az Egerben, illetve Noszvajon kétvétenként megrendezett végvári konferenciáknak. Történeti publicisztikai írásai közül különösen említésre méltóak a neves megyei személyiségekről írottak (Dobó István, Markhot Ferenc, Spetz József, Joó János, Csiky Sándor, Puky Miklós, Lenkey János). Történeti és művelődéstörténeti tárgyú újságcikkei szinte kezdettől foglalkoznak a megye egyes érdekes történeti témáival. Különösen nagy sikert aratott a Heves Megyei Népűjság 1970-es évfolyamában publikált, a Különös házasság igaz históriája című sorozata.

Tanulmányai, történeti publicisztikai írásai és történeti tárgyú újságcikkei a következő folyóiratokban, időszakos kiadványokban jelentek meg: Agrártörténeti Szemle, Állategészségügyi és Takarmányozási Közlemények, Archivum, a Heves Megyei Levéltár Közleményei, a debreceni Déri Múzeum Évkönyve, az Egészségügyi Minisztérium Országos Gyógyfürdőügyi Igazgatóságának tájékoztatója, az Egri Múzeum Évkönyve, (majd Agria, az Egri Újság, az Egri Vár Híradója), Élet és Tudomány, Hadtörténeti Közlemények, Hevesi Napló, Hevesi Szemle, Heves Megyei Hírlap, Heves Megyei Népűjság, Irodalomtörténet, Jászkunság, Magyar Könyvszemle, Magyar Nemzet, Magyar Nyelv, Magyar Reumatológia, a Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, Műemlékvédelem, Művészettörténeti Értesítő, Napjaink, Országos Orvostörténeti Múzeum Közleményei (majd Orvostörténeti Közlemények), Posta és Bélyegmúzeumi Szemle, Szaboics-Szatmári Szemle, Szocialista Posta, Természettudományi Közöny, Új Forrás. A folyóiratokon és időszakos kiadványokon kívül tizenkét írással gyűjteményes kötetben jelent meg.

4. Sugár István nemcsak történetíró, hanem jeles ismeretterjesztő is volt. Lebilincselő, szuggesztív előadásainak nemcsak Egerben, hanem bárhol az országban népes hallgatótáborra

volt. Bár életének mintegy felét levéltárakban töltötte, s napi 10–15 órát dolgozott, de mégsem volt szobatudós. Ízig-vérig közéleti ember volt. Ilyen irányú tevékenységéért, valamint szakirodalmi munkásságáért több elismerést kapott. 1976-ban megkapta a Zrínyi Emlékplakettet, 1987-ben a Pro Agraria kitüntetés tulajdonosa lett. 1994-ben az Egri Várbarátok Körében végzett munkásságáért elnyerte a Dobó István Emlékérmét. Még ebben az évben Eger Város díszpolgára lett. Már halála után jutott el Egerbe a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma elismeréseként a számára kiállított Műemlékvédelemért című oklevél.

5. Sugár István sajátos egyéniség volt. Nagy tudása páratlan szerénységgel ötvöződött. Tudását két kézzel szórta főként a fiatalok, a pályakezdő történészek körében. Idegen volt tőle minden szakmai és emberi gőg. Számos embertársa egyéni problémája megoldásában segített, s ezért nem várt köszönetet, elismerést.

1999. július 26-án hosszú betegség után hunyt el Egerben, életének 82. évében. Földi maradványait a helyi Fájdalmas Szűzről elnevezett (hatvani) temetőben helyezték örök nyugalomra, kérésének megfelelően csak szűk családi körben. Terjedelmes és időtálló életművével beírta nevét nemcsak Eger város, hanem a hazai történetírás és történeti ismeretterjesztés aranykönyvébe is.

Szecsó Károly

A honismeret fáradhatatlan munkása

Dr. Varga Gáborral beszélget Ungvári Róza

Hajdúböszörményben nehezen lehetne nála tevékenyebb, a kultúra és a közösség ügyei iránt elkötelezettebb nyugdíjast találni. Polihisztorok utódaként a neveléstörténet, a honismeret, a szakdidaktika tanítása mellett jelentős tudományos munkát is végzett. Az 1998-as Új Pedagógiai Lexikon szerint tíz önálló kötete, több száz tanulmánya jelent meg. Környezetismereti szakmódszertan könyve 1977-ben, Tokióban is napvilágot látott. Másfél évtizedig szerkesztette a Magyar Tanítóképző Főiskolák Tudományos Közleményeit, alapító szerkesztője volt a Debreceni Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola Tanulmányok című periodikájának és a Böszörményi Szemle című negyedéves honismereti folyóiratnak. Színvonalasan foglalkozik díszkönyvkötéssel, 1996-ban, a debreceni egyetemi könyvtárban egy olasz és egy magyar könyvillusztrátorral rendezett közös kiállítást. Aktív népzeneész, megszervezte az ország egyetlen népzenebarát klubját, amelybe nemzetközi hírvételezőket is hívott. A klubban feltárta a város népzenejének történeti előzményeit, színes tevékenységükről a Kossuth Rádió két alkalommal is beszámolt. Magánkiadásában jelenik meg a Debreceni Bibliofil Műhely sorozat. Mindezek mellett kertészkedik és szőlőt művel. A református főiskola nyugdíjas tanárát nemrég múlt 60. születésnapja ürügyén kerestük meg s gazdag, sokszínű életpályájának – a lap olvasói számára – érdekesebb mozzanatairól kérdeztük.

• *Honnan eredeztethető az ön honismereti iránti vonzalma?*

A múlt iránt fogékony, rendkívül szívesen elbeszélő palóc érmester nagyapám volt. Szülőfalumról, a borsodi Lak múltjáról szóló történetei keltették fel az érdeklődésemet. Falunk határában a magyar történelem jeles családjai: a Rákócziak, a Lorántffyak, az Apafiak, a Kinizsiek, a Pálócziak voltak birtokosok. Laktól négy kilométerre, Felsővadászon született I. Rákóczi György erdélyi fejedelem. Ezt a hatást erősítették azután kiváló szikszói és sárospataki tanáraink: Ádám István, dr. Magi Antal, dr. Csuha V. Imre. Patakon helytörténeti szakkörbe jártam, itt írtam első pályamunkámat szülőfalum tájszavairól, mely később – Lőrincze professzor úr jóvoltából – a Magyar Nyelvőrben is megjelent. Így vezetett utam a debreceni egyetem történelem szakára.

• *Csaknem három évtizedig tanított a hajdúböszörményi, a nyíregyházi, a debreceni pedagógusképző főiskolákon, órákat adott az egyetem bölcsészkarán is. Honismereti érdeklődése hatással volt a hallgatóira?*

Rendszeresen hirdettem honismereti fakultációt, mindig sokan és szívesen jártak az óráimra, mert sikerült az elméletet a gyakorlattal összekapcsolnom. Múzeumi, levéltári látogatásokkal, kutatásokkal, a gyűjtőmunka módszertanával is megismertettem tanítványaimat. Közülük sokan írtak e tárgykból szakdolgozatot, tudományos diákköri pályamunkát, többen kiemelt országos díjat nyertek. Legalább kettőt illik megemlítenem: Járdánházi Krisztina: Népi táplálkozás Szuhafőn és Duró Anikó: Népi gyermekjátékok Zsákán című pályaművét.

• *Az ön által szerkesztett országos és helyi tudományos időszaki kiadványok tartalmaztak-e helytörténeti, néprajzi témákat?*

Természetesen. A debreceni főiskolán elindított oktatói tudományos pályázatok kiírásában szerepeltek ilyen témák, s születtek is szép számmal dolgozatok. A társfőiskolákról ugyancsak felkértem a helytörténetben, néprajzban jártas oktatókat. Szinte nem is volt olyan kötet, amelyben ne lett volna jelen a honismeret.

• *Az ön által alapított Bősziroményi Szemle alcímével kifejezte a téma iránti elkötelezettségét, kulturális és honismereti periodikaként határozták meg. Arra törekedett, hogy a városhoz kötődő írások jelenjenek meg. Milyen volt a negyedéves folyóirat fogadtatása?*

Több országos lapban jelentek meg elismerő sorok. Az első négy számhoz sikerült nagyhírű tudósokat, egyetemi tanárokat szerzőként megnyernem, még az Írószövetség elnöke, Pomogáts Béla is adott tanulmányt. A küllemben bibliofil igényre törekedtem, illusztrációkkal, könyvdíszekkel. Sajnos a helybeli „írástudók” egy részét minden igyekezetem ellenére sem tudtam együttműködésre bírni, sőt nemtelen támadásokat is kaptam. A békesség kedvéért a szerkesztésről lemondtam, az utódra hagyva az ötödik szám anyagának kétharmadát, ennek ellenére a lap több mint egy éve nem jelent meg.

• *Szerkesztői ambícióit kiélheti a Debreceni Bibliofil Műhely sorozattal. Ennek eddig 18 kötete jelent meg, 100-100 számozott példányban, gazdagon illusztrálva az ön kézímunkájával. Budapesten, az Írók Könyvesboltjában 2000 novemberében bemutatták, a fővárosi aukciókon keresik a könyvecskéket, dicsérről kritikákat kap. Jelen van a sorozatban a honismeret?*

Igen jó arányban. Az előkészületben lévő két kötetet is figyelembe véve mondhatom, hogy a kötetek fele e témakörhöz kapcsolódik. Az alábbiakat sorolhatom ide: A debreceni református kollégium szikszói birtokának története; Érdekességek a reformkori Debrecenből; Apokrif imák és rajzok; Egy marosvásárhelyi könyvkötő-dinasztia története; egy Benedek Elek-mese utóélete; Szóttések és keresztzemesek Lakról; Szabó Dezső és Debrecen; Újszász Kálmán és a falukutatás.

• *Mit tart életpályája eddigi legnagyobb eredményének?*

Azt, hogy az új tanítónemzedék szemléletét befolyásolhattam a szülőföldjük iránti figyelem felkeltésével, a szülőföld megismerésének és megszerettetésének elősegítésével.

• *Beszélne legutóbbi munkáiról és a távolabbi terveiről?*

Elkészítettem az 50 éves Bocskai Néptáncgyűttes történetét, mely a napokban jelent meg, a szép jubileumi műsorra. Befejeztem Hajdúböszörmény népzenei történetének krónikáját. Ebben nagy segítségemre volt az MTA Zenekutató Intézetének Hungaro Archivuma. Rendelkezéseimre bocsátották az 1925–1970-ig készült összes bősziroményi hangfelvételeket. Befejezéshez közeleik a H. Fekete Péterről készített kismonográfiám, amely a Hajdúsági Múzeum alapítójának állít emléket, és gyűjtöm az anyagot szülőfalum helytörténetének második kötetéhez.

Dr. Varga Gábor (jobbszélen) a Hajdúböszörményi Népzenei Együttes Berecz András népzenebarátok klubjabeli CD-ösbemutatóján, 2001. szeptember 28-án (Szabó Miklós felvétele)

Javaslat a „folklór napja” megünneplésére¹

Ma igen sok nemzetközi kulturális ünnepnap van, gyakran az UNESCO egyetértésével, szervezésével. Talán a legismertebb közülük a Nemzetközi Színházi Világnap, de van ünnepe a könyvnek, könyvtáraknak, az irodalomnak, a múzeumoknak is. A folklórnak (népköltészetnek, néphagyományoknak) azonban eddig nem volt ilyen nemzetközi ünnepnapja. Pedig több országban van ilyen ünnepnap. A legnevezetesebb ezek közül Finnországban a Kalevala napja (február 28-a). Ezen a napon keltezte Lönnrot a *Kalevala* második, végleges kiadásának (1849) előszavát. Máig az egész ország figyelmében van ez az évforduló. Szerencsés megoldás volt, hogy egyetlen, jól meghatározható dátumot kerestek, amely immár több mint másfél évszázados hagyományra utal. Noha a Kalevala napja szorosabban a népköltészethez kapcsolódik, a gyakorlatban azonban népzene, múzeumi kiállítások, akár a hagyományos minták nyomán készült ékszerek, öltözetek is külön érdeklődést kapnak e napon. Iskolákban, színházakban is megtaláljuk az ünneplés megfelelő formáit.

Ha a népköltészet (a folklór) egy hasonló, ám nemzetközi ünnepnapjára teszünk javaslatot, ehhez is egy klasszikus műhöz kapcsolódó, jól meghatározható napra kell gondolnunk, amely azonban nemcsak nemzeti, hanem kifejezetten nemzetközi érvényű. Másként ugyanis elképzelhetetlen, hogy különböző országokban csakugyan elterjedjen ez az ünnepnap.

Szerencsére és természetesen van ilyen ünnepnapra lehetőség, mégpedig Johann Gottfried Herder munkásságához kapcsolva.

A sokoldalú német teológus, történész, filozófus, filológus évtizedeken át nagy hatással foglalkozott a népek költészetével. 1744. augusztus 25-én született Mohrungeben (ma Morag – Lengyelország). Ez a terület a hétéves háború következményeként egy időre orosz fennhatóság alá került. Tanulmányai során először sebész szeretne lenni, majd a köznagsbergi egyetemen filozófiát tanul. Itt kerül kapcsolatba Immanuel Kanttal. 1764-ben a rigai dóm-iskola tanára lesz, később segédlelkész. Meghívják a szentpétervári evangélikus német gyülekezeti iskola felügyelőjének, de inkább Rigában marad. 1769-ben távozik el innen és Dánián át (Helsingör) Franciaországba utazik. A „hugenotta” város Nantes, majd később Párizs az úti célja, ahol az enciklopédisták filozófiájával ismerkedik meg. Brüsszel, Antwerpen és Amsterdam érintésével tér vissza német földre, ahol Hamburg, Lübeck tudósaival ismerkedik meg. A holstein-gottorpi trónörökös kíséretjeként különböző német államokba utazik. Ekkor találkozik Goethével és korának más kiválóságaival. Ekkor már évek óta megjelennek írásai az irodalmi és tudományos közleményekben, pályázatokon vesz részt, különböző, rövid ideig tartó feladatokat lát el. 1771-től Bückeburghan (ez a Schaumburg-Lippe grófság székvárosa) egyházi tanácsos és lelkész, később szuperintendens. 1775-ben Goethe hívja Weimarba, és itt 1776-tól evangélikus szuperintendens, városi főlelkész, majd udvari főlelkész. Ettől kezdve jelennek meg fő művei, ám nem minden nehézség nélkül: tervei olykor megvalósíthatatlanok, máskor a közléshez szükséges pénz hiányzik. Többször át is dolgozza kéziratait. 1788–1789-ben (barátai és kollégái költségén és társaságában) majd egy éves itáliai utazást tesz. A hazaérkezés idejére tör ki a francia forradalom. A következő két és fél évtizedre Németország is csatátérre válik. Herder mégis elég sokat utazik, egyre többször egészségi okokból, vagy jogi keresetek elintézése végett. 1803 szeptemberében, látszólag felgyógyulva új, iskoláztatási reformtervekkel tér vissza Weimarba, ám itt csakhamar, december 18-án meghal. Ekkor már évtizedek óta a legismertebb német gondolkodók, irodalmárok egyike, számos, nagyhatású műve huzamos, előbb-utóbb egész Európára kiterjedő visszhangot vált ki.

¹ A témával kapcsolatosan szívesen küldünk véleményeket, javaslatokat, hozzászólásokat. (Szerk.)

Ez az európai távlatú életpálya jól magyarázza, miért olyan nemzetközi kitekintésű munkássága. Nemcsak a német, hanem a lengyel, balti, orosz, francia, holland, olasz viszonyokat is személyes tapasztalatból ismeri. Ifjúkora kezdete óta különösen érdeklődik Shakespeare és a Percy püspök kiadta régi angol költészet iránt. A középkori spanyol románcok iránti figyelem is e korból datálható. Évtizedeken át foglalkozott Ossian költészetével, érdekelték a régi skandináviai költészet alkotásai is. Amikor Herder a „népköltészet” fogalmát használja, ezt igen régóta a „népek költészetének” értelmezi.

Mínthogy Herder egész életútja összekapcsolódik a népköltéssel (is), nehéz egyetlen dátumot találni, amely ezt a kapcsolatot a leginkább jelzi.

1764. június 8-án jelent meg a *Königsberger Politische und Gelehrte Zeitungen* hasábjain az akkor még nem is húsz éves Herder első népdal-közlése, az észtt ballada, „Jörru” fordítása. A következő évtizedben nő Herder „népdalgyűjteménye”, 1773–1774-ből már kész az „Ezüstkönyv” füzetebe Herder menyasszonya, Karoline Flachsland által letisztított 74 dalszöveg, zömmel fordítások. Ennek alapján 1773. szeptember 13-án írja kiadójának, Hartknochnak azt Herder, hogy régi népdalok egy kis kötetét („ein Bändchen alte »Volkslieder«, Englische und Deutsche, jene versteht sich übersetzt...”) kívánja kiadni. Meg is indul a kötet elkészítése, és a „Lieder alter Völker” számára előfizetőket is gyűjtenek. A könyv azonban akkor mégsem jelent meg, összesen egyetlen ívet tudtak kinyomtatni.

A következő években Herder és mások levelezésében sokszor kerül elő a népdalgyűjtemény kérdése. Végül 1778. január 1-jén érkezik meg a lipcsei Weygand kiadóhoz az ekkor már *Volkslieder* című gyűjtemény első kötetének kéziratja. A javítások és a korrektúra elvégzésével 1778 májusának közepén jelent meg a mű. Ennek elején Shakespeare-idézetek, majd „Zeugnisse über Volkslieder” címmel szövegrészetek találhatók. Az kötet három könyvre tagolódik, 24-24 dal szövegével. Az első rész megjelenése után Herder elküldi kiadójának a második rész kéziratát is. Ez 1779 májusában jelent meg. Ebben is három könyvre tagolva a dalokat, most már kötetenként 30-30 szöveg olvasható, Herder kommentárjaival. Ehhez a második kötethez írta elméleti igényű előszavát, ez azonban nincs dátummal ellátva. Később is, gyakorlatilag haláláig foglalkozott a dalgyűjtemény kiegészítésének tervével, de csak halála után, 1807-ben Tübingenben, a Cotta kiadónál jelent meg ez az új, kiegészített kiadás, új címmel: *Stimmen der Völker in Liedern...* Ez a cím vált azután mindmáig ismertté. (Noha azt nem tudjuk biztosan, maga Herder javasolta-e ezt.) Az új kiadás függelékben közöl mintegy húsz további dalt, köztük észtt, tatár, szicíliai, spanyol, francia, cseh, madagaszkári, perui dalok német fordítását, és német szövegeket is. Valóban „a népek hangjai” szólalnak meg ilyen módon.

Ezért gondoljuk úgy, hogy Herder e munkájához kapcsolható dátum lehetne a *folklor nemzetközi emléknapja*. Legegyszerűbben az 1773. szeptember 13-ai levél napját (ebben jelenti be Herder a népdalkötet kiadását) javasoljuk, mínthogy a kéziratnak a kiadóhoz megérkezése éppen január elseje volt, ez aligha válhat ünnepelhető nappá. A kötet 1778. május közepén jelent meg, pontos napot azonban nem tudunk. Itt elképzelhető lenne mondjuk május harmadik vasárnapja (tehát 15-e és 20-a közti nap). Ennek van előnye, hiszen ily módon mozgatható lenne az emléknap. Ez már az iskolaidő vége, ám még tanítási időszak. Viszont májusban már sok más emléknap szerveződött meg. Ezen kívül mozgó egyházi ünnepek is vannak e hónapban. A szeptember 13-ai emléknap kedvezőbbnek tűnik, és már ekkor is működnek az iskolák. Ez természetesen javaslat, és nemzetközi elfogadásra is szükség van a megvalósításhoz.

Ezzel összefüggésben érdemes elgondolkodni arról, hogy nálunk is megteremthetnénk a *magyar folklor napját*. Noha van ugyan napja Magyarországon a költészetnek, és műsorsorozatként megvan a magyar nyelv hete, a magyar népköltészet hete, de még nincs ünnepnapja a magyar folklornak. Ezt pedig igazán javasolhatjuk.

1782 Böldög-Asszony havának 16-dik napján, szerdán (azaz január 16-án) jelent meg a *Magyar Hirmondó* hasábjain Rát Mátyás felhívása a magyar népköltés (főként népdalok) gyűjtésére. Ez az első ilyen felhívás nálunk, és végső soron innen indult az a nagyszerű mozgalom, amely létrehozta népköltésünk kiadványait. Egyébként ez a felhívás az európai viszonylatban is igen korai, és közvetlenül kapcsolódik azokhoz a hasonló nemzetközi törekvésekhez is, amelyek sorában oly fontos szerepe volt Herder tevékenységének.

Nyugodtan javasolhatjuk tehát mind egy nemzetközi folklór-nap, mind a magyar folklór napja rendszeres megünneplését. Az utóbbi számára a január 16-ai nap minden szempontból alkalmas is. 2004-ban már meg is rendezhetjük, az előkészületeket pedig akár már most el is kezdhethük.

Voigt Vilmos

További szakirodalom: Herder népköltési munkásságával foglalkozik a rá vonatkozó jelentősebb szakirodalom. A sokoldalú tudós és közéleti szereplő érdeklődése azonban annyira szerteágazó volt, hogy az ilyen művekben nehezen követhető pontosan a népköltészet iránti érdeklődés minden mozzanata. Az európai folklór-kutatást áttekintő összegzések, a német néprajztudomány és folklorisztika történetére vonatkozó áttekintések gyakorlatilag sosem hagyják említetlenül Herder munkásságát. Am éppen a nagy látványokat bemutató dolgozatokból az apró adatok, dátumok nem mindig derülnek ki. Herder népköltési közlései megtalálhatók műveinek kritikai kiadásában (*Herders sämtliche Werke* – ezt 33 kötetben Bernhard Suppan rendezte sajtó alá), a XXV/1. kötet (Berlin, 1885. Carl Redlich szerkesztésében) hozta a szövegeket, és ezekhez tudományos kommentárokat is.

Az újabb kiadások jó kommentárokat adnak. A Reclam Verlag régi kiadását (*Stimmen der Völker in Liedern* címmel) Werner Creutziger rendezte sajtó alá, az újabb lenyomatokat Maximilian Jakubietz. 1975-ben jelent meg a Reclam kiadónál, Stuttgartban Heinz Rölleke kitűnő kiadása. Ma ez a legjobb publikáció. Ebben megvannak az említett levelek, írások dátumai is.

Herder munkássága nemcsak a nevezetes „herderi jóslat” miatt érdekelte a magyarokat. Erről mindmáig a legjobb áttekintés, folklorisztikai szempontból is fontos és érdekes mű: Pukánszky Béla: *Herder hazánkban. I. Herder és a népies irány. Irodalomtörténeti tanulmány.* Bp. 1918. Ebben megtalálhatók Herder népdalközléseinek első magyar utánpótlásai, fordításai is.

Rát Mátyás felhívásáról, ennek folytatásairól és a magyarországi népköltési gyűjtés kezdeteiről a legújabb áttekintés az én cikkem: *A magyar népdal „felfedezése”*. Forismeret 1999/1. szám 52–56. old.

Levél a Honismereti Szövetség Vezetőségének

Tisztelt Vezetőség!

Örömmel értesítem Önöket, hogy sikerült méltóképpen megemlékeznünk *Samarjai Máté János* halálának 350. évfordulójáról.

A Honismeret 2001. 5. számának 116. oldalán felfigyeltem Samarjai Máté János és Halászi község nevére, ami rádöbbenett arra, hogy a nagy esemény fölött nem szabad elsiklanunk, valamit tenni kell! Beszéltem kanonok-plébánosunkkal, az óvári református lelkésszel, a helyi jegyzővel – akik egyetértettek velem –, ezt követően a Halászi Hagyományőrző Egyesület vezetőjével és az iskola igazgatójával. Az Egyesület vállalta az emléktábla megrendelését és az ünnepély megszervezését.

Közben több irányban folyt a levelezés, adatgyűjtés is.

Október 12-én tartottuk az emlékülést és a koszorúzást. A Kisalföld cikkét mellékelem – emlékül. Külön öröm, hogy a szakadó eső ellenére is jól megtelt a kultúrház és hosszú emyős-orral vonultunk az iskola elé, az emléktábla avatására és a koszorúzásra.

Hálás köszönet Önöknek! Ha nem lett volna az évfordulónaptár, akkor nem ünnepelhettük volna Samarjai Máté János (1585. február 21.–1652) tudós püspök halálának 350. évfordulóját sem. Remélem, hogy emléke már nem merül többé a feledés homályába. Hogy ez meg ne történhessen, tervezzük életének és munkásságának megjelentetését egy kisebb kiadványban. Dr. Horváth József „hivatásos” Samarjai-kutató, egyesületünk részére felajánlotta gyűjtött anyagának közzétételét.

Tisztelettel és hagyományőrző szeretettel:

Halászi, 2002. október 16.

Korcz Antalné

Dr. Faggyas István kilencven esztendő

Dr. Faggyas István, helytörténeti kutató, illusztrátor, grafikus, Ózd város díszpolgára a közelmúltban töltötte be 90. életévét. Dr. Ujváry Zoltán a debreceni egyetem professzora egy Faggyas-kiállítás alkalmával többek között így szólt Pista bácsiról: „Olyan egyéniség Ő, akiben az östehetségt nagyfokú intelligenciával, finom intuícióval és tudományos pontossággal párosul.”

Az Ózdi Városi Múzeumban ünnepség keretében köszöntötték fel dr. Faggyas Istvánt, születésnapja alkalmából. Az intézmény vezetője, Dobosy László a méltó szavak után egy bekeretezett diplomát ajándékozott az ünnepeltnek, amelyen ez olvasható: *„Ezen Diplomát az Ózdi Városi Múzeum adományozta dr. Faggyas Istvánnak, aki tudományos munkájával, kutató tevékenységével segítette Ózd és térsége múltjának megismerését, a hagyományok feltárását, emellett kiemelkedő mértékben és önzetlenül járult hozzá a múzeum tárgyi és szellemi értékeinek gyarapításához.”*

• *A nemrég betöltött 90. születésnap alkalmából otthonában beszélgettem dr. Faggyas Istvánnal a múlttól és a jelenről.*

A Gömör megyei Kelemér községben születtem elég régen, 1912-ben. Az elemi iskola küszöbét is itt léptem át először. Majd a miskolci Hunfalvy János Főreáliskolába kerültem. A matematika, a fizika, az ábrázoló geometria volt a fő tantárgy, de már ekkor megfogalmazódott bennem, hogy már pedig én rajzolni akarok. Itt érettségiztem 1930-ban.

• *Ezt követően miként alakult Pista bácsi sorsa?*

Az érettségi után keleméri gazdálkodó lettem, de ez nem tartott sokáig. Tovább folytattam a tanulást először a miskolci Evangélikus Jogakadémián, majd a Pécsi Erzsébet Tudományegyetemen. Itt védtem meg jogi diplomámat 1944-ben, de sohasem tevékenykedtem jogászként, mert a háború kettétörte az életpályámat.

• *Mielőtt tovább pergetnénk az éveket, megtudhatnám, hogy a családi gyökerek hová nyúlnak?*

Nógrád megyébe és Erdélybe. Az őseim mint vízimolnárok kerültek erre a vidékre. Édesapám malmában jó lehetőségem nyílt megfigyelni a táj embereit, szokásait, a parasztoktól a földesurakig. Innen kaptam az ösztönzést helytörténeti kutatásaimhoz, s ezt a világot tükrözik a képeim is.

• *Katonáskodott-e valahol?*

1938-tól több évet töltöttem katonai szolgálatban Miskolcon, Kolozsvárott és Győrben. 1945-ben tértem haza. Tüzérként szereltem le, ami megfelelt egy technikus végzettségnek. Szüleim malmában adminisztrációs munkát végeztem 1949-ig. Ekkor azonban államosították a malmot. Családomat osztályidegennek bélyegezték meg. Ilyen „bűnös múlttal” seholy nem tudtam elhelyezkedni a jogi pályán.

• *Mikor került az egykori kohászvárosba, Ózdra?*

1951-ben. Végül itt sikerült elhelyezkednem, amiért a mai napig hálás vagyok az ózdiaknak. A Városgazdálkodási Vállalatnál az útépítő részleg vezetését bízták rám. Innen mentem nyugdíjba.

- *Grafikus, illusztrátori munkájának alapjait, technikáit hol szerezte meg?*

A miskolci főreál gimnáziumban. A reál tárgyak mellett itt nagyon erős volt a rajzoktatás.

- *Mit rajzol a legszívesebben?*

Nagyon szeretem a néprajzi témákat, de a lovak ábrázolása különösen fontos számomra. Az 1981-ben megjelent *Ló és a táj* című könyvem ezt jól tükrözi. A Kortárs Magyar Művészeti Lexikon így ír rólam ezzel kapcsolatban: „Klasszikus szépségű, lendületes tusrajzainak elsődleges témája a vágatató ló, s mindaz, ami az embert e nemes állathoz köti.”

- *Helytörténeti kutatásainak mi volt az első témája?*

Mindenek előtt szülőföldem Kelemér és a felsővidéki Gömör. Főleg a társadalom rétegződése, a szokások érdekelték. Szóbeli folklórt is sokat gyűjtöttem. Helytörténeti kutatásaim egyre nagyobb hangsúlyt kaptak az életemben. Alapító tagja voltam a Lajos Árpád Honismereti Körnek, amely országos hírnévre tett szert Nagy Károly vezetésével, aki sajnos már nem él.

- *Sok munkája könyv alakban is megjelent.*

Könyveim a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke révén jelenhettek meg. A tanszék vezetője, dr. Ujváry Zoltán, aki ugyancsak Gömör szülőtte, nagyon sokat segített ebben a munkában. Néhány könyvem címe: *A cigányzene Gömörben*, *Fejezetek Putnok múltjáról*, *Fejás temető a magyarországi Gömörben*, *A keleméri mohosok*, *Lovak és lovasok*, *A Sajó és a Szuha vidékének kismessége*. Minden könyvemet saját illusztrációim díszítik. A néprajzi kutatással már felhagytam, de továbbra is sokat rajzolok, s ebben nem fáradok el. Fiatalabb korban festeni is nagyon szerettem.

- *A versírás sem áll messze Pista bácsitól, ugye?*

A változatosság kedvéért időnként ezzel is foglalkozom. Két verseskötetem látott napvilágot.

- *Pista bácsi otthona is történelmi hangulatot áraszt.*

Ez a ház a feleségem, Katika családjaé volt. Régi tornácos parasztház, mely 1903-ban épült. Ma már műemlék jellegű épület. Az Ózdi Városi Múzeumban külön szobát rendeztek be, ahol a különböző technikával készült képeim és adományaim láthatók. Sok-sok tárgyi emlékek gyarapítottam az intézmény gyűjteményét, pl. pásztorgyűjtemény, népi textilák és sok más egyéb régiség.

- *Milyen tervei vannak még Pista bácsinak?*

Sok olyan néprajzi ismeret és egyéb tapasztalat van a birtokomban, amit nem tudtam közzé tenni. Ezeket nem szeretném magammal vinni a túlvilágra.

Kerekgyártó Mihály

„A tudás forrásai...”

Beszámoló a művelődéstörténeti vetélkedőről

Amikor gróf Széchenyi Ferenc 1802-ben páratlan értékű – könyvekből, kéziratokból, metszetekből, térképekből, érmékből álló – magángyűjteményét felajánlotta a nemzetnek, megalapítója lett a Magyar Nemzeti Múzeumnak és a Széchenyi Könyvtárnak. A múzeum az ország első, modern értelemben vett kulturális és tudományos intézménye volt. Létrejöttét annak a történelmet jelentősen átformáló küzdelemnek köszönheti, amelyet a felvilágosodás korának legjobbjai a magyar nyelv, a magyar kultúra és a tudomány megújulásáért folytattak.

Az alapító nemes célja az volt, hogy minden, a nemzet történetére vonatkozó emléket összegyűjtsenek, s azok tudományos kiértékelésével táplálják az újjáéledő magyarság nemzeti önbecsülését, erőt és bizalmat adjanak jövőjének alakításához.

A születésének kétszázadik évfordulóját ünneplő két nemzeti intézmény egész éven át tartó rendezvénysorozatához kívánt hozzájárulni a Honismereti Szövetség, amikor a mintegy egy évtizedes hagyományt folytatva, vetélkedő keretében kívánta bevonni a Kárpát-medence középiskolás diákjait a megemlékezésbe.

A meghirdetők a Honismereti Szövetség, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma közös célja az volt, hogy a nemes szellemi versengéssel felkeltse a diákok és tanáraik figyelmét a nagy nemzeti közgyűjtemények mellett a megyei, városi gyűjtemények értékei iránt, nem feledkezve meg a kisebb települések hasonló jelentőségű tájházairól, helyi gyűjteményeiről sem. Az izgalmas szellemi élmény mellett ébredjen bennük életre szóló elkötelezettség az emberi tudást őrző intézmények iránt.

A felhívásra jelentkezett 590 hazai és határon túli, háromfős csapat első megmérettetésként feladatfüzetet kapott, amelyben zömében megyéjük közgyűjteményeire vonatkozó kérdések szerepeltek. Megválaszolásukhoz komoly múzeumi, levéltári, könyvtári kutatásra volt szükség. A muzeológusok, könyvtárosok, levéltárosok segítő közreműködését igazolják a jól sikerült riportok, ismertetőik, a sok helyes megoldás.

Az elérhető maximális 200 pontot 298 hazai és 24 határon túli csapat érte el, s vett részt a második fordulóban, a megyei döntőkön. A továbbjutó 67 csapat területi döntőn két helyszínen – Székesfehérváron és Szolnokon mérte össze tudását. Az előzetes feladatokon túl igen nehéz szóbeli és írásbeli kérdésekre adott válaszok döntötték el, kik jutnak az országos döntőbe.

Az erdélyi csapatoknak június 8-án Kolozsvárra szerveztünk megyei-területi döntőt, a kárpátaljai csapatok pedig Nyíregyháza vendégei voltak a megyei döntőn.

Október 28-án 13 hazai és 3 határon túli csapat foglalta el izgatottan a helyét a Nemzeti Múzeum gyönyörűen felújított dísztermében. A helyezések nagyon szoros küzdelemben dőltek el, szinte egy-egy pont különbséggel, négy csapatnál pedig holtversenyben. Az első három helyezett csapat tagjai és tanárai megérdemelten vehettek részt a NKOM különdíjaként szervezett Bécs-Pozsony-Rév-Komárom jutalomúton. A többi csapat pedig gazdag könyvjutalomban részesült a szervezők és támogatók ajándékaként.

A csaknem egy esztendőn át tartó vetélkedő valamennyiünk számára maradandó élményt, s a diákok számára újfajta ismeretek megszerzését is jelentette. Élmény volt a küzdeni akarásuk, a tudásuk, a szépen, ötletesen elkészített feladataik, okos válaszaik.

Reméljük, már csak a vetélkedés szépségeire, a felkészülés során szerzett hasznos ismeretekre, az új barátságokra emlékeznek. Bízunk abban is, hogy a megismer közgyűjteményeknek nemcsak értő használói, hanem elkötelezett támogatói is lesznek. S még egy fontos tanulsága lehet e nemes versenynek, hogy ifjúságunk ezrei nem vádolhatók a nemzeti múltunk, hagyományunk iránti közömbösséggel, érdektelenséggel. A több éven át szervezett művelődéstörténeti vetélkedők sora, köztük ez utóbbi is azt igazolta, hogy a tartalmas, fantáziájukat megragadó és megmozgató feladatokat szívesen oldják meg, vállalva a bűvárkodást, a sok kutatómunkát is.

E vetélkedő sikere annak is bizonyítéka, hogy a különböző intézmények és alapítványok támogatása hatványozottan „megtérül” a civil szervezetek közreműködésével, ahol a profi tudás és az amatőr lelkesedés együtt csodákra képes. Ezért mondunk köszönetet mindazoknak, akik közreműködőként, vagy támogatóként, segítőként lehetővé tették eszmei céljaink megvalósítását, a vetélkedő megszervezését.

A vetélkedő meghirdetői: a Honismereti Szövetség, a Magyar Nemzeti Múzeum, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma.

A vetélkedő támogatói: a Nemzeti Kulturális Alapprogram, a Magyar Országos Levéltár, az Országos Széchényi Könyvtár, NKE Helyismereti Könyvtárosok Szervezete, COLOMBUS Bt. Tatabánya, Tarsoly Kiadó, ERIGO Kft., megyei, helyi önkormányzatok, közgyűjtemények, közművelődési intézmények, iskolák.

Bartha Éva

„A tudás forrásai” vetélkedő országos döntőjének eredménye

Budapest, 2002. október 28.

I. Katona József Gimnázium, Kecskemét, Józsa Kitti, Orosz Éva, Faragó János: 116 pont. *Felkészítő tanár:* Sárosi Péterné.

II-III. Hunyadi János Gimnázium és Szakközépiskola, Mezőkovácsháza, Bomba Mihály, Eleki Ferenc, Eleki Nándor: 115 pont. *Felkészítő tanár:* Szekeres Krisztina.

II-III. Vasvári Pál Gimnázium, Nyíregyháza, Halász Eszter, Hepp Krisztina, Szabó Nóra: 115 pont. *Felkészítő tanár:* Szűcs Csabáné.

IV. Mindszenti József Gimnázium, Zalaegerszeg, Kéri Annamária, Méhes Katalin, Szorcsik Bernadett: 114 pont. *Felkészítő tanár:* Paksy Zoltán.

V. Nagy Lajos Gimnázium, Szombathely, Kovács Petra, Németh András, Tóth Júlia: 110 pont. *Felkészítő tanár:* Jäger Amália.

VI-VII. Bárdos László Gimnázium és Szakközépiskola, Tatabánya, Meleg Gábor, Skalecz Orsolya, Szilágyi Gergely: 109 pont. *Felkészítő tanár:* Stettler Mihályné.

VI-VII. Márton Áron Gimnázium, Csikszerecs, Joó Éva, Kurkó Katalin, Szabó Ágnes: 109 pont. *Felkészítő tanár:* Beldeán Veronika.

VIII. Zalka Máté Gimnázium, Fehérgyarmat, Garda Gábor, Kocsis Ágnes, Varga Ildikó: 108 pont. *Felkészítő tanár:* dr. László Béla.

IX. Boronkay György Műszaki Középiskola, Vác, Karácsony Nikolett, Klambauer Ágnes, Barati Zsófia: 106 pont. *Felkészítő tanár:* Szilágyi Erzsébet.

X. Xántus János Idegenforgalmi Gyakorló Szakközépiskola, Budapest, Böjte Zsuzsanna, Magyar Melinda, Takács Klára: 102 pont. *Felkészítő tanár:* Csepregi Oszkár

XI. Tánics Mihály Gimnázium, Kaposvár, Péter Dániel, Varga Máté, Zámbo Balázs: 101 pont. *Felkészítő tanár:* Kovács Mónika.

XII. Zrínyi Miklós Gimnázium, Zalaegerszeg, Lajtai Mátyás, Szalai József, Ruisz Kristóf: 100 pont. *Felkészítő tanár:* Bálizs Zsuzsanna

XIII. Báthory István Elméleti Liceum, Kolozsvár, Tóth Orsolya, Székely Katalin, Tárkányi Andrea: 94 pont. *Felkészítő tanár:* Váradai Éva.

XIV. Árpád Gimnázium, Budapest, Kovács Dorottya, Sabjanics István, Tovafás Laura: 89 pont. *Felkészítő tanár:* dr. Szendi Emma.

XV. Bányai Középiskola, Kárpátalja, Jávorszky Erzsébet, Nyeste Katalin, Veress Judit: 81 pont. *Felkészítő tanár:* Tuba Magdolna.

XVI. Boronkay György Műszaki Középiskola, Vác, Birk Balázs, Simon Zoltán, Pah Ferenc: 61 pont. *Felkészítő tanár:* Szilágyi Erzsébet.

Honismereti vetélkedők Fejér megyében¹

Két vetélkedőről számolok be, az egyik a „Millenniumi barangolás Fejér megyében”, a másik a „Felnevelő tájunk” honismereti vetélkedő. A Fejér Megyei Művelődési Központ alkalmazottjaként és a Fejér Megyei Honismereti Egyesület titkáráként munkám fontos részét képezi a vetélkedők szervezése.

A Millenniumi barangolás Fejér megye egyik millenniumi programja volt. Ezt a vetélkedőt 1999 őszén hirdettük meg a megye települései részére. Célunk az volt, hogy megyénk lakói a millennium évében fokozottabban figyeljenek településüknek, régiójuknak, a megyének történelmi, kulturális és természeti értékeire, alakuljon ki egy erős identitástudat szűkebb közösségükhöz, életterükhöz kapcsolódóan. A felhívásra a megye százöt településéből három város és harminckét község harminchat csapata jelentkezett. A nyolc fős csapatokban az általános iskolásoktól a felnőttéig több korosztály képviselői vettek részt.

¹ E beszámoló korreferátumként hangzott el 2002. október 12-én a honismereti nevelés iskolán kívüli alkalmával foglalkozó békéscsabai konferencián.

A Fejér Megyei Művelődési Központ, az ercsi Eötvös József Művelődési Ház, az Eötvös József Emlékmúzeum, a Fejér Megyei Honismereti Egyesület és a Népművelők Fejér Megyei Egyesülete által szervezett vetélkedő négy fordulóból állt. Az elsőben a települést kellett bemutatni újságszerűen, a másodikban azt a kistérséget kellett bejárni, ahol a település elterül, s felkeresni a helytörténetet jól ismerő embereket, kutatókat, akik segítséget nyújtottak a feladatok megoldásában. A harmadik forduló az egykori székesfőváros, Székesfehérvár múltbeli és jelenlegi értékeinek felkutatása volt. A negyedik fordulót, a megyei döntőt 2000. október 21-én rendeztük meg a Megyei Művelődési Központban tizenhat csapat részvételével. A feladatok megoldásával a csapatok ismét bebarangolhatták a megyét és a megye székhelyét.

A megvalósításhoz a saját források mellett a pályázat útján elnyert támogatások segítettek hozzá bennünket, 2,5 millió forintot a Millenniumi Kormánybiztosi Hivatal, ötszázezer forintot a Nemzeti Kulturális Alapprogram, hatszázezer forintot a Fejér Megyei Közgyűlés biztosított. Jutalmazásra 550 ezer forint értékű könyvtalványt fordítottunk a helyezéseknek megfelelő differenciálással (100, 75 és 50 ezer az első három helyezettinek, 25 ezer a többi résztvevőnek). Emellett szép kivitelű emléklapot kapott minden csapat. Készült egy videokazetta, amely a barangolásra jelentkezett települések nevezetességeit mutatja be, ezt minden település könyvtárába eljuttattuk.

A *Felnevelő tájunk* elnevezésű honismereti vetélkedőt a Honismereti Egyesület és a Megyei Művelődési Központ szervezi általános iskolásoknak 1995 óta minden tanévben. Az a célunk, hogy olyan ismeretek megszerzésére ösztönözzünk, amelyek az iskolai tananyagban nem szerepelnek, önálló kutatómunkát igényelnek. A tanulók három fős csapatokban versenyeznek. Az alsó tagozatosok hat fordulós játékokban vesznek részt – havonta tíz kérdésből álló feladatlapot kapnak –, a felső tagozatosok három feladatfüzetet oldanak meg levelezős formában. A megoldáshoz irodalomajánlatot, fénymásolt segédanyagot adunk. A székesfehérvári felső tagozatosok számára bérletes előadássorozatot indítunk, amelynek minden előadásához feladatsor kapcsolódik. Témául Fejér megye és Székesfehérvár történelmi, irodalmi, természeti nevezetességeit, illetve a magyarság, Magyarország fontos történelmi eseményeit, évfordulóit – azok Fejér megyei vonatkozásait – választjuk.

A levelezős játékokban a feladatlapok értékelése után az új feladatlap küldésével egy időben közöljük az eredményeket, elküldjük a feladatlap megoldó kulcsát. A bérletes előadások esetében az eredményeket és az előadók által adott megoldó kulcsot közzé tesszük, hogy a tanulók és tanáraik megtekinthessék. Mindhárom vetélkedő tíz legeredményesebb csapatának szóbeli versenyt rendezünk. Ez valójában nem harminc, hanem több csapatot jelent, ugyanis a holtversenyben végzők is mind bekerülnek. A döntő feladatainak összeállítása a vetélkedő feladatlapjainak tematikájából történik, a csapatok a visszaküldött megoldó kulcsokból készülnek fel. A döntő minden résztvevője emléklapot és szerény ajándékot kap, az első három helyre került csapatokat és felkészítő tanáraikat kirándulással jutalmazzuk. A kirándulások úti céljaul a vetélkedő témájához igazodó helyszíneket választunk. Az alsó tagozatosok feladatai között mindig szerepel egy olyan kézműves feladat, amely az adott hónap néprajzi szokásaihoz, egyéb aktualitásaihoz kapcsolódik. A legjobb munkákból a Megyei Művelődési Központban kiállítást rendezünk, amely május közepétől (a döntő időpontjától) a tanév végéig látogatható. A versenyben résztvevő csapatok nevezési díjat fizetnek, s támogatást kérő levelekkel fordulunk azoknak a településeknek a vállalkozóihoz, szervezeteihez, ahonnan csapatok vannak. A vetélkedő lebonyolításához szükséges infrastruktúrát a Megyei Művelődési Központ biztosítja.

A 2001/2002. tanévben az alsó tagozatosok vetélkedőjének témájaul Fejér megye tájait, növény- és állatvilágát, természeti értékeit, hagyományait választottuk. 54 iskolából 284 csapat jelentkezett, a döntőbe 21 csapat jutott. A vidéki felső tagozatosok – 32 iskolából 116 csapat – Kossuth Lajos életének és korának ismereteiből vetélkedtek, 15 csapat került a megyei döntőbe. A székesfehérvári felső tagozatosok számára rendezett előadássorozatban Fejér megye történelmi, irodalmi életéről, népszokásairól, művészettörténeti és környezeti értékeiről, a Palotaváros régi mesterségeiről szóltak a szakemberek. Itt 10 iskolából 43 csapat vetélkedett, s 8 iskola 12 csapata került a döntőbe.

A jutalomkiránduláson a Balaton-felvidék, a Káli-medence nevezetességeit tekinthették meg: a nagyvázsonyi várat, a vöröstói kálváriát, a kapolcsi vízimalmot, a Király-kőt, Atti-

la-várat, a taliándörögdi Szent András-templomot, a tapolcai Tó-malmot, a Balaton-felvidéki Nemzeti Park salföldi majorságát és a szentbékállai kötegent. A támogatást kérő levelekre 80 ezer forintot kaptunk, az Alba Volán Rt. önköltséges áron 300 km-es út megtételét tette lehetővé. A feladatok összeállítását, értékelését négy munkatárs végzi; az alsó tagozatosokét az egyesület alelnöke (aki tanítónő, s segít neki pályakezdő tanítónő lánya), a felső tagozatosokét az egyesület történelem tanár elnöke, a székesfehérvári felső tagozatosokét én magam.

A vetélkedőt a pedagógusok szeretik, hasznosnak tartják, segítségként fogadják és várják. Több olyan iskola van, amelynek tanulói a kezdet óta visszatérő résztvevők. Olyan tanulók is vannak a versenyzők között, akik 3. osztályos korukban kapcsolódtak be, gimnazistaként pedig részt vettek a Honismereti Szövetség által szervezett középiskolás vetélkedők valamelyikében, sőt ott voltak az ifjúsági honismereti konferencián.

Nagy Éva

Tízéves a Kőváry László Honismereti Kör

2002. október 19–20-án kétnapos ünnepséggel emlékeztünk meg a kolozsvári Kőváry László Honismereti Kör megalakulásának tizedik évfordulójáról.

1992-ben, amikor elindítottuk első idegenvezetői tanfolyamunkat, majd egy évre rá, amikor Honismereti Kör lettünk, nemcsak Kolozsváron, de egész Erdélyben hasonló civil szervezet nem működött, sőt mondhatjuk, hogy most tíz év után is egyedüliek vagyunk. Anyagi alap nélkül, de nagy-nagy lelkesedéssel fogtunk ehhez a szép munkához. Olyan lehetőséget szerettünk volna teremteni a fiatalok, középkorúak és az idősebbek számára, melynek segítségével megismerhetik történelmi múltunkat, nagyszámú műemlékünket, a néprajzi tájegységeinket, földrajzi és vallási ismereteket szerezhhetnek.

A tíz év alatt a magunk elé tűzött cél megvalósult. Igyekeztünk színvonalas előadásokat, bel- és külföldi tanulmányi kirándulásokat, városnéző sétákat szervezni, felkerestük a Házsongárdi temetőben nyugvó nagyjaink síremlékeit. Tevékenységünkől nem hiányoztak a múzeumlátogatások, valamint a diavetítések, a honismereti napok. A tanulmányi kirándulások alkalmával sok várost, falut, várat, kastélyt, udvarházat, múzeumot láttunk, gyönyörködtünk Erdély szépségében és gazdagságában. Két magyarországi tanulmányutunk alkalmával olyan történelmi helyeket kerestünk fel, mint Ópusztaszer, Eger, Szolnok, Gödöllő, Budapest, Észtergom, Visegrád és Szentendre.

Tíz év alatt tanfolyamunkra 478-an iratkoztak be, bár közülük sajnos időközben sokan lemorzsolódtak. A több mint 250 vizsgadolgozat közül nagyon sok jól dokumentált, ami azt bizonyítja, hogy a hallgatók érdeklődése szülőföldünk iránt meghatározó.

Büszkék vagyunk arra, hogy tíz év alatt tevékenységünk egy percre sem szakadt meg. Sok sikerben volt részünk, sok szép helyen jártunk Erdélyben (12 megye), ami hozzásegített szülőföldünk jobb megismeréséhez. A közös munka, a kirándulás, a szép és érdekes előadások, a kialakuló barátságok mind hozzájárultak e kis magyar ajkú közösség egybetartozásához.

Anyországi kapcsolataink közül megemlíteném a Honismereti Szövetséget, a Jászkiérsi Csete Balázs Honismereti Szakkört, melynek tagjai már kétszer jártak nálunk Erdélyben, mi is kétszer voltunk a ő vendégeik. A Lánycsöki Magyar-Német Kulturális Egyesületet 2002-ben fogadtuk városunkban.

Nagy öröm számomra, hogy mint alapító és a Kőváry László Honismereti Kör elnöke nyomom követhetem körünk és tanfolyamaink fejlődését és részt vehettem ebben a munkában. Honismereti körünknek jelenleg 60 állandó tagja van, fiatalok és nyugdíjasok, akik tevékenyen részt vesznek a Kör életében.

Évfordulónkra elkészült egy beszámoló, mely magába foglalja a tíz év eseményeit. Köszönjük az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületnek, hogy szárnyai alá fogadott bennünket, e tíz év alatt vigyázott ránk és segítette tevékenységünket.

2002. október 19-én, szombaton az Apáczai Csere János Elméleti Liceum dísztermében nagyszámú hallgatóság előtt kezdetét vette megemlékező ünnepségünk. A terem hangulatát

kiemelte a *Kalotaszeg tájain* című fotókiállítás és a *kőbe véssett címerek fényképei*. A délelőtt folyamán előadások hangzottak el: Kiss Margit, a Kör elnöke bemutatta a tíz év kiemelkedőbb eseményeit; Dáné Tibor Kálmán EMKE főtktár kiemelte, hogy ők tartoznak köszönettel a Honismereti Körnek, amiért ilyen aktív közösségi munkát végeznek; Szepecsik Józsefné, a Jászkiséri Csete Balázs Honismereti Szakkör titkára tolmácsolta a hazaiak jókívánságait és kifejezte reményét, hogy a két testvérkör közötti kapcsolatok a jövőben is eredményesek lesznek. Ezt követően neves tudományos kutatók előadásai hangzottak el: *A vallási türelem hagyományai a XVI–XVIII. századi Erdélyben* (Fazakas István); *A zilahi Wesselényi szobor és alkotója Fadrusz János* (Starmüller Géza); *A reformátusok Kolozsváron* (Sípos Gábor) címmel.

Délután a Házsongárdi temetőben magyarországi vendégeinkkel együtt megkoszorúztuk Kőváry László sírját, majd a Fő-téren koszorút helyeztünk el a száz éves Mátyás-szobornál is. Ünnepegyünk műsorral folytatódott – a Horváth Béla Stúdiószínpad, *Atlantisz harangoz* című verses összeállításával –, majd ezt követte a Szarkaláb néptánc együttes fellépése. A rendezvény első napját Verespatak múltja és jövője vetített képes előadás zárta, amit Máthé János mutatott be.

Másnap az ünneplők Torockóra látogattak. A falumúzeumban megcsodálhattuk a régi mesterségek emlékét őrző szerszámokat és népművészeti alkotásokat. Az unitárius templomban istentiszteleten vettünk részt, majd a népviseletbe öltözött gyermekek szép műsorral tisztelték meg a vendégeket. Nagy meglepetéssel szolgált Ida néni magángyűjteménye, szebbnél szebb varrottasokat, bútorokat és ruhákat láttunk. Ezután a torockószentgyörgyi várromhoz mentünk. A gyönyörű napsütésben a Székelykő csillogása és a környék szépsége mindenkit elbűvölt. Így ünnepelte tizedik születésnapját Honismereti Körünk.

Kiss Margit

Seres Andrásra emlékeztek

Sepsiszentgyörgyön, 2002. december 29-én a Míves-házban Seres Andrásra, a tíz esztendővel ezelőtt elhunyt néprajzkutatóra emlékeztek barátai, munkatársai, tisztelői. A Kovászna Megyei Művelődési Központ és a Míves Egyesület néprajzkiállítást rendezett, melyet beszélgetés követett. Zsúfolásig megtelt a Míves-ház kiállítóterme. Musát Gyula, a Kovászna Megyei Művelődési Központ igazgatója köszöntötte a kiállításon megjelent érdeklődőket. Seres András utolsó munkahelye a Művelődési Központ jogelődje, a Népi Alkotások Háza volt.

A köszöntőt követő műsorban először Ambarus Gyula és fiai énekeltek moldvai csángó betlehemeseket és népdalokat. Azután felsorakozott a népviseletbe öltözött barcasági küldöttség. Vezetőjük, Györgyné Pap Erzsébet – a kiállítás az általa gyűjtött anyagból készült – hétfalusi csángó balladát adott elő. A Mikes együttes, Kurta Béla vezetésével régi magyar dalokat szólaltatott meg. A műsor után Kónya Ádám, a Székely Nemzeti Múzeum nyugalmazott igazgatója beszélt Seres András munkásságáról.

Rövid szünet után a kiállítóterem melletti foglalkoztatóban gyűltek össze Seres András tisztelői. Először Romhányi András tartott nagy sikerű előadást „Magyar kultúrával Európá-

ba(n)” címmel, majd Albert Ernő olvasta fel Halász Péter Seres Andrást méltató hangulatos írásának részleteit. A hozzászólók (Jánosi József szakreferens, dr. Magdó János orvos, Haszmann Pál múzeumigazgató és népfőiskola-vezető, Albert Ernő szakreferens, Hochbauer Sára tanítónő, Erőss Péter tanár, Hochbauer Gyula tanár, Lőrincz Etelka tanítónő, Fábian Gizella óvónő és naiv festő, Dr. Deák Sala József - orvos és népművész, Orosz Endre naiv festő, Deák Judit óvónő) elsősorban a korán elhunyt néprajzkutató szívósságát, kitartását, meg nem alkuvását emelték ki. Méltatták elkötelezettségét és szakmai tudását.

A tanácskozást a Kovászna Megyei Művelődési Központban megrendezett baráti találkozó és vacsora zárta.

Romhányi András

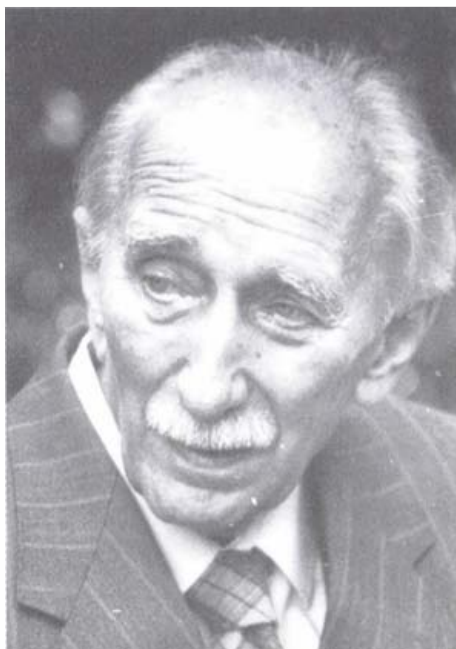
Timaffy László szellemi hagyatéka

Ismét szegényebbek lettünk egy nagyszerű, magyar emberrel!

Szegényebb lett a honismereti és a néprajzi gyűjtőmozgalom, szegényebb lett Győr városa, Cikolasziget, Hédervár és az egész Szigetköz, de hiányozni fog a Rábaköz, a Hanság – egész Győr-Soron-Moson megye – tájkatató munkájából. Hiányozni fog mindenkinek, aki a magyarságtudományt a nemzeti sorskérdések kutatásának tekinti, és hiányzik majd kedves, bölcs és szerény lelkisége, emberi varázsa mindazoknak, akik barátként, munkatársként, tanítványként, tisztelték és szerették – elsősorban természetesen a családnak, a közeli hozzátartozóknak.

Szegényebbek lettünk halálával, pedig dr. Timaffy László üres kézzel távozott tőlünk, amikor 2002. november 4-én visszaadta lelkét Teremtőjének. Üres kézzel indult el a „minden élők útján”, szellemi kincseit itt hagyta számunkra, már életében két kézzel szórta, osztotta mindannyiunknak. Könyveiben, tanulmányaiban, előadásaiban ránk hagyta gazdag tudásának ismeretanyagát: őrizhetjük könyvespolcainkon, olvashatjuk, használhatjuk, építkezhetünk vele és általa. Valóságos és képletes tanítványainak itt hagyta a hagyomány tiszteletét, a népi kultúra szeretetét, a szülőföldhöz, a lakóhelyhez való, munkás kötődés felemelő érzését, és a nemzeti elkötelezettség fontosságának felismerését. De gazdag szellemi hagyatékának talán legfontosabb része tevékenységének, gondolkodásának, cselekedetei példáinak az az egy-másból következő láncolata, amit nem prédikált, hanem *megélt*, nem hirdetett, hanem *megvalósított*. Ma, amikor oly sok hitványságot magyaráznak azzal: „nem tehettem másként”, Timaffy László *egész élete a megalkuvás elkerülhetetlenségének cáfolata*. Példakép-hiányos korszakunkban különös megbecsülésben kell részesítenünk az ilyen embereket – életükben és holtukban egyaránt.

Timaffy László élete úgy áll előttünk, hogy elmondhatjuk róla – Illyés Gyula szavaival – „ím a nagy lélek válasza a létre.” Abban mutatott példát elsősorban, hogy az értelmiséginek született, tehát nem kinevezett, föltolt, megbízott, hanem született és nevelkedett személyiség miként válaszol a létnek azokra a sokszor kegyetlen kihívásaira, amiket – nekünk, magyarok-

Móser Zoltán felvétele

nak itt a Kárpát-medencében – az elmúlt század fölvetett. Főként abban mutatott példát, hogy az értelmiségi létet miként lehet és kell minden körülmények között szolgálatként fölfogni és megélni. Mert Timaffy László egész életével népét szolgálta. Úgy is mint népfőiskola szervező, úgy is mint tájkatató, vagy mint kántor, diplomata, tanár, tudományszervező. De különösen akkor, amikor favágóként, bolti eladóként, bebörtönzött rabként – még csak nem is szabad, hanem pihenő idejében – gyűjtött, szervezett és tanított, vagy éppen „csak” tartotta a lelket az emberekben. Mert az értelmiségi munkának nincsenek térben és időben megvonható határai. Az igazai pedagógus – mint Kodály mondta – „déli harangszókor nem dobja vissza a maltert a vakolóládába”.

Dr. Timaffy László valóban a génjeivel hozta az értelmiségi szolgálatnak ezt a belső kényyszerét. Nagypapja, aki Szatmárból került a Szigetközbe, Cikolasziget első – ma már nevét viselő – iskolájának volt első tanítója. „Egy személyben volt az egész falusi értelmiség” – emlékezett rá unokája 80 esztendő korában. Hazaszeretett is volt kitől örökölnie, hiszen mikor a hazát 1920-ban összezsugorították, szülei az Ausztriába szakadt Mosonszentandrásból Mosonba költöztek, hogy továbbra is Magyarországon élhessenek. Szinte „családi örökség” volt tehát, hogy ő maga is pedagógus pályára indult, de azt már inkább a gondviselés rendezte, hogy olyan professzorok – mint maga mondja – búvőkörébe került, mint Cholnoky Jenő, Baktay Ervin és Teleky Pál. Ilyen útmutatók egyenesen vezették a népi írók, a népfőiskolai mozgalom, a tájkatató világába, ahol a fiatal Timaffy már egyetemista korában fölismerte a földrajzi táj, esetében a Szigetköz, és a benne élő nép életének szerves egységét, ami túlmutat a táj és a népelet önmagában való jelentőségén, s már a nemzetpolitika felé tekint. Pályája tehetségének és elkötelezettségének megfelelően indult: rádióelőadások, szakkikkek a Földgömb című folyóiratban, 1939-ben doktori értekezés a Szigetköz vízrajzáról, tanársegédség Teleky mellett. 1943-tól a mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Főiskolán tanít, mégpedig nem csupán agrogeográfiát és agropedagógiát. Szintézisteremtő képessége már itt érvényesül, mikor az Üzenetani Tanszék keretében megszervezi a Népi Gazdaságtudományi Intézetet, hogy a hallgatókkal a korszerű technológiai módszerek mellett megismertesse a népi gazdálkodásban felhalmozott hagyományos tudásanyagot is. A főiskolai oktatás kereteinek kiterjesztése és hatékonyságának növelése céljából a tehetséges csallóközi és szigetközi parasztfiatalok számára 1944-ben megindítja a téli bentlakásos Széchenyi Népfőiskolát, ahol a korszerű szakismereteken kívül népdalt, néptáncot, háztartási ismereteket, kézimunkát, „közösségfejlesztést” is tanultak és műveltek az időközben Mosonmagyaróvári Agrártudományi Egyetemné váló intézményben.

A kibontakozó kommunista diktatúrának azonban nem volt szüksége nemzeti érzelmű, saját fejükkel gondolkodó művelt és öntudatos faluvezetőkre és mezőgazdasági szakemberekre, ezért 1948-ban megszüntették előbb a Népfőiskolát, majd rá egy évre az Egyetemet is. Az akkor már docens Timaffy Lászlót sem olyan embernek ismerték az új, idegen uralom kiszolgálói, akire számíthatnak, ezért nem vették át a Gödöllőn alapított új Agrár egyetemre, hanem többedmagával szelnek eresztették.

Timaffy tanár úr számára ekkor került először veszélybe a nemzet értelmiségként való szolgálatának lehetősége. Keserves esztendő következtek akkor, favágással, kántorsággal, építőipari segédmunkával kereste kenyerét, s ehhez képest nagy „emelkedést” jelentett, amikor Barsi Imre révén – óraadóként furulyát és szolfézszt taníthatott a győri Zeneoktatói Munkaközösségben. Ő azonban ekkor is megtalálta az értelmes munka lehetőségét: összegyűjtötte és megírta a Szigetköz hagyományos népeletének ismeretanyagát, krónikáját. Ez a rácsokon túltekintő emelkedett lelkiület adott erőt számára a gályarabság derűs elviselésére, s tette lehetővé, hogy a szigetközi nép hagyományait ne csak gyűjtse, hanem meg is élje. Tudom, milyen büszke volt arra, hogy miközben az aranyászok munkáját tanulmányozta, maga mosta ki a Duna homokjából a maga és menyasszonya karikagyűrűjére való aranyat.

Milyen sokan roppantak össze az önkény súlya alatt, züllöttek le (vagy föl), dobták el céljait azokban az években! Timaffy Lászlónak azonban több támasza is volt: minden tekintetben mellette álló pedagógus felesége, a gályapadból laboratóriumot varázsoló *Németh László-i lelkiülete* és az a *küldetésstudat*, hogy „...nem véletlenül születtem erre a világra, nem véletlenül adta a Jóisten a kegyelmét a zenélni is, meg a tudományban is”.

Aztán elkövetkezett 1956 októbere, a nemzet számára felvillanó reménysugár. Minden tisztességes magyar értelmiségi számára természetes volt, hogy lehetőségei szerint segítse a forradalmat. Timaffy László sem mondott nemet, mikor régi ismerőse, Szigethy Attila, a Dunántúli Forradalmi Tanács elnöke Bécsbe küldte a segítséget felajánló Osztrák Parasztszövetséggel való tárgyalásra. S noha a forradalmat közben vérbefojtották, ő hazatért a reménytelenségbe, sőt – mint kiderült – a megtorlásba. Példát mutatva arra, hogy magyar értelmiséginek csak akkor lehet erkölcsi alapja az ország elhagyására, ha ott eredményesebben szolgálhatja nemzetét – vagy ha talán az életét menti. Ő pedig úgy érezte, „ha csak furulyázni tanítok meg magyar gyermekeket, akkor is többet használok a népemnek, mint ha kinn maradok”. Idehaza azonban nem furulyaoktatás, hanem másfélévnyi börtön várta. Itt ismét bizonyosságot tehetett tanári elhivatottságáról: rabtársainak kottaolvasást, nyelvet, földrajzot-történelmet tanított. 1959-ben a börtönbeli rabságot követte a börtönfalakon kívüli rabséget. Se tanítani, se publikálni nem engedték. Ismét építőipari segédmunkás, aztán raktárkezelő, bolti eladó, alkalmi zenetanár, kántor lehetett a földrajzi doktorátussal rendelkező, két diplomás Timaffy László. De a fölnevelő táj, a szeretett Szigetköz bőven ellátta munkával, feladattal – ha kenyérrrel nem is. „Szabad” idejében, önkéntes néprajzi gyűjtőként sorra írta a díjnyertes pályamunkákat, s hamarosan a táj egyik legkiválóbb, országosan elismert szakembere lett. A Morvay Péter szervezte önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalomban több más, a politika által kényszerpályára szorított emberhez hasonlóan, ekkor is megtalálta az értelmiségi léthez hozzátartozó *szolgálat* lehetőségét.

Innen pedig már csak egy lépés volt a honismereti mozgalom, amely elsősorban azokat az embereket gyűjtötte össze és állította szellemi csatasorba, akik valamilyen formában szolgálni kívánták nemzetüket, de kényesebbek voltak a becsületükre annál, semhogy az akkori politikába keveredjenek. Timaffy László ismét példát mutatott arra, hogyan lehet az „ahogy lehet” szükségéből erényt kovácsolni: megragadta a kínálkozó lehetőséget és ebben is tökéleteset alkotott. Feleségével, mindenben segítő munkatársával együtt szervezett kórusaival, művelődési csoportjaival országos díjnyertese volt a „Röpülj páva” mozgalom vetélkedőjének.

A diktatúra puhulásával, 1964-től ismét taníthatott, igaz, hogy csak a győri Mezőgazdasági Szakmunkásképző Intézetben. Mint barátja és harcostársa, Barsi Ernő írta róla 75 éves születésnapján köszöntőjében: „itt kicsiben megint azt próbálja megvalósítani, amit annak idején az óvári egyetemen abba kellett hagynia. Honismereti szakkört, iskolai énekkart, irodalmi színpadot szervez, néphagyományokat visz színpadra és tanítványjaival néprajzi pályamunkákat készítet. Előadásokat tart, tanulmányokat ír.” S folytatja mindezt 1976. évi nyugdíjba menetele után is. Egyre több könyve, tanulmánya jelenik meg, az 1980-as években már német és francia nyelvű szakfolyóiratokban is.

De még jó néhány esztendőnek el kell telnie, hogy a kor felnőjön Timaffy Lászlóhoz. 1990 után a nemzeti kormányok rangos kitüntetésekkel, a Magyar Köztársasági Érdemrend Tiszti Keresztjével és a Magyar Örökség díj adományozásával ismerték el tudományos munkásságát és politikai helytállását. Jóleső érzés, hogy ezek között ott szerénykedik a Honismereti Szövetség *Bél Mátyás – Notitia Hungariae* elnevezésű *Emlékplakettje* is. Számára azonban a legnagyobb kitüntetést minden bizonnyal a szülőföld megbecsülése jelentette: Hédervár díszpolgársága, a megye és Győr városának elismerése, különösképpen pedig az egykori és a mindenkori tanítványok szeretete, ragaszkodása.

Timaffy László azok közé az emberek közé tartozik, akik nem úgy hagyták itt ezt a Földet, ahogyan találták. Sokkal, sokkal gazdagabb maradt utána a Szigetközzel, a Rábaközrel foglalkozó néprajzi irodalom, erőteljesebb a szigetközi, a rábaközi emberek identitása.

Csak Ő ment el közülünk üres kézzel, s mi maradtunk szegényebbek egy nagyszerű, magyar emberrel.

Halász Péter

KÖNYVESPOLC

FODOR FERENC:

Teleki Pál

Egy budapesti könyvesbolt – a Mike és társa Antikvárium – vállalta fel Fodor Ferenc geográfus professzor, a tragikus sorsú nagy magyar tudós-államférfiről, Teleki Pálról írt életrajzának kiadását. A vaskos, keménykötésű izléses kiállítású könyv megjelenését nem kisebb tekintélyű grémium, mint az MTA – annak Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások közalapítványa és jogelődje professzorainak tisztelegve – a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem támogatta. A szerző irathagyatékából kiemelt kéziratot két történész porolta le: a sajtó alá rendező és az értékes képmellékletek szerkesztő Szávai Ferenc Tibor és Tilkovszky Loránt, a történettudományok doktora, a Teleki-kérdés avatott kutatója, aki a kötet végén ötvenoldalas zárotanulmányt írt „Fodor Ferenc és Teleki Pál” címmel. Mindkettőjüknek köszönhető a kéziratot sok esetben korrigáló, az eredeti művet értékelő és kiegészítő jegyzetapparátus kimunkálása. Végül egy nyolcoldalas bibliográfia összegzi a Teleki Pállal kapcsolatos forrásokat és a szakirodalmat, a „teljesség igénye nélkül.”

Milyen szándék vezérelte Fodor Ferencet 1948-ban, hogy tollat ragadjon, hiszen tudta jól, hogy csak az íróasztalnak dolgozik. Ahogyan bevezetőjében megfogalmazta, célja Teleki Pál szellemi hagyatékának a megmentése, mely olyan felbecsülhetetlen érték, amihez fogható véleménye szerint csak Széchenyi István hagyott a magyar nemzetre, s amelyre a biográfia megírásakor a magyarságnak igencsak szüksége lett volna. Személyes hálóját rója le ezzel, hiszen 1916 és 1941 között 25 éven át legközelebbi munkatársa volt a tudományos munkában, a trianoni béketárgyalások előkészítésében. Majd egyetemi adjunktusa, magántanára, egyetemi katedráján helyettese, politikai útjain bizalmas munkatársa, nemzetiségpolitikájának végrehajtója volt. Úgy érezte rögzítenie kell mindazt, amit közvetlenül tőle hallott, emlékezetében megőrzött, hiszen közvetlen közelről ismerhette Teleki felfogását, lelki állapotát. Így szerzett ismeretei nélkülözhetetlenek Teleki sok küzdelemmel teljes életének és titokzatos halálának feltárásában. A legnagyobb tisztelettel viseltett iránta, hiszen arra törekedett, hogy a „pozitív adatok, örök értékek” maradjanak meg az életműből, lehántva mindazt ami időleges és ami mulandó. Tudós alapállása miatt önkritikus, tisztában volt a munkatársi szubjektivitás hatásaival. A szerkezeti egyenlőtlenségeket és ismétléseket analitikus módszerével magyarázza, Teleki egyéniségét megbonthatatlanul egységesnek tartván. Szubjek-

tívizmusát az akkori jelen – Mindszenty-per ideje – sivársága is táplálja. A tartalmi problémák okát is megnevezi, egyrészt a távlat hiánya, másrészt a minisztériumi iratok, levéltári források hozzáférhetetlensége.

Nem kitérve itt Fodor Ferenc Teleki-életrajzá-
nak részleteire, a mű speciális értékeire hívjuk fel a
figyelmet. Mi az amiben nélkülözhetetlen alkotott: Teleki lelki alkatának és eszmeiségének árnyalásában és tudósi-emberi alapállásának kifejtésében. Fodor hangsúlyozza: az emberi egyéniséget Teleki Pál szerint a belső lelkiséggel párhuzamosan két tényező formálja, a táj és a hagyomány: „A Táj az emberi életet is formálja. Tőle függ lakójának életereje, anyagi, gazdasági életének jellege, törvényei; de lelkisége is mindenütt a táj befolyása alatt is áll. A hangulatoktól a hitélet alapjául szolgáló álszociációig.”

Mit értett hagyományon? „A hagyomány lassan születő, hosszan fejlődő közösség erősödő élettartalmának felhalmozódása, együtt élő emberek egymást követő nemzedékei élethosszra való és mindennapos közösettségének együvé válása, az együtt élő egyedek, családok, nemzetiségek, falvak, embercsoportok lelki és testi énjében, életgyakorlatában való felszívódása.” – Teleki felfogása szerint a kettő egy tényező, mert a hagyomány a táj szülötte: „A hagyomány életközösség ugyanazon a földön, ugyanegy hazában, közös munkában, védelemben, szeretetben egyazon földért, tájért, láthatáráért. A hagyomány a mindent kiegyensúlyozó természetnek egyik eleme és egyik eszköze és a korral változó és bennünk egyoldalúan kiegyensúlyozott értékek és egyoldaltú értékelések elleni időtlen harcban.”

Fodor érzékeli Teleki gondolkodásában a geográfia spiritualizálására való törekvést, hogy a földrajz az anyagi világ filozófiája, ugyanakkor hangsúlyozza Teleki az ember szellemének szerepét a földfelszíni élet magyarázatában. „Az élet egy és oszthatatlan.”

Nagy hátszal volt rá a zoológus Darwin-tanítvány Ernest Haeckel monizmusa a világ panteista felfogásával. Fodor Ferenc Teleki vallásosságát, keresztény nemzeti és antiliberalis világnézetét emeli ki. Tilkovszky viszont olyan gondolkodónak tartja, aki nem volt dogmatikus, és aki nem tagadja meg a liberalizmus értékeit, a liberális szellemi politikai irányzatok létét és létjogosultságát.

Fodor tudatosítja: annak ellenére, hogy Teleki Budapesten született, szülőföldje a Partium, a Szilágyság. Családja révén erdélyi, és felsorakoztatja a nagy múltú familia politikusait, tudósait, gondolkodóit. Az életét első szakasza, a tanulmányok, az életre való felkészülés-felverteződés időszaka és a tudóssá-politikussá válás ideje érzékletes Fodor művében.

A „vörös térkép”, a „Carte rouge” a magyarság néprajzi térképének elkészítése tette Teleki Pált nemzetközileg ismert politikussá. A térkép jelképes is, hiszen a kötetben Trianon és revíziójának kérdése a „korabeli jelentőségének megfelelően játszik olyan nagy szerepet.” Teleki miniszterelnök revíziós külpolitikáját a történettudomány az utóbbi évtizedekben reálisan értékeltte, ennek főbb vonulatait tanulmányában vázolta fel Tilkovszky Loránt. Teleki ideája – Tilkovszky szerint – a soknemzetiségű Magyarország ugyan, de Fodor könyvében cáfolja, hogy Teleki „münden áron” hajszolta volna a revíziót. Meggyőzően mutatja be Teleki törekvéseit a visszaszerzett területeken a nemzetiségi jogokat és kötelezettségeket egyensúlyban tartó nemzetiségpolitika megvalósítására. Érzékelteti Teleki elkésredését a gyakorlat és irányelvok ellentmondásai miatt. Fodor Teleki-könyve hangsúlyozta, hogy mekkora erőfeszítések voltak szükségesek a csónka, majd megnagyobbodott ország gazdasági életének szükségszerű átszervezésére. Teleki eredményei közül kiemeli az alföldi öntözési programot, a kárpátjai víztározók építését, a hazai olajkutatás bővítését, a székelyföldi vasúti összeköttetés megteremtését. A bukovinai székelyek és a moldovai magyarok hazatelepítésének tervéből csak az előbbi tudta megvalósítani.

Teleki két miniszterelnöksége közül a második bemutatása a kidolgozottabb. A Lex Nagyatádi kudarcából tanulva Teleki további földbirtokreform-sorozatot tartott szükségesnek, a tudományos megfontoltsággal való előkészítettség mellett „az agrár-ország mezőgazdasági termelőképességének fenntartását” is szem előtt tartva.

Fodor a legmeggyőzőbb akkor, amikor Teleki nemzetpolitikáját részletezi. A Szent István-i álameszme és ennek megfelelő nemzetiségpolitikai koncepció alapja Teleki nemzetfogalma, amely nem faji vagy nyelvi alapú, hanem történelmi: Az ország népeit a közös hazafiság és a patriotizmus hassa át, a magyarság első legyen az egyenlők között. Elveti a frázisos hazafiaskodást, a magyarkodást. Más kérdés, hogy mit tudott ebből megvalósítani.

A legértékesebb politikatörténeti adalék, hogy miként próbálta meg Teleki a lehetetlent, a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás után is kívül tartani a háborúból Magyarországot. Ez a kudarcra ítélt törekvés eredményezte a miniszterelnök halálát, és halála után a háborús eszkalációt, az ország a német birodalom fegyvertársává vált. Tilkovszky Loránt értékelésében kiemeli, hogy Fodor könyve megelőzte a történészek kutatásait a jugoszláviai fordulat magyarországi belpolitikai hatásairól. Fodor a miniszterelnök lelki alkatainak elemzését adja. A feloldhatatlan dilemma, és erkölcsi alapállása vezetett az öngyilkosságához. „Teleki Pál a legképzeltetebb, legműveltebb, legerkölcsebb, leglelkismeretesebb tudós államférfia volt kora Magyarországnak. Párját ritkító szerénységgel, sőt alázattal kereste kötelességét, amellyel nemzetének szolgált. Ő a politikában is „moralizált”: erkölcsi értékeket

képviselet, és egy nemzetet akart ezen értékek becsülésére nevelni.”

Teleki Pál európaiságáról nagybecsüléssel szólt, maig is érvényes szemlélete: „Nem lehet Európát úgy rendezni, hogy kisebbségek ne legyenek, ...nem lehet a kisebbségek helyzetének teljesen kielégítő rendezése nélkül Európa sorsát, jövőjét megalapozni.”

Nem mellőzhető a Honismeret hasábjain Teleki és a táj kutatás-, illetve a falukutatásban betöltött szerepe. Fodor többször említi, hogy a történeti földrajzot művelő Vidal de la Blanche tájrajzi nagy hatással voltak a szintetikus tájrajzi geográfia megalkotó Telekire. Ez mintegy predestinálta őt a tájrajzi kutatások elindítására Magyarországon. A Magyar Földrajzi Társaság nem véletlenül irt ki tájrajzi pályázatot 1916-ban. Fodor Ferenc életében és munkásságában éppen ez volt a fordulópontra. Az 1920-as években Teleki által kezdeményezett Szociográfiai és az Államtudományi Intézet megalapítása, az 1930-as években Teleki minisztersége alatt rendszerileg kezdeményezett és megalapított Táj- és Népkutató Központ is tanúsítja elévülhetetlen érdemeit a honismeret terén. Amikor az 1934-ben megindult a falukutatás „mint szociográfiai kezdeményezés”, Teleki felismerte ennek „rendkívüli fontosságát és szükségességét.” S amikor egy ifjúsági csoport egy kollektív ormánysági kutatás eredményeként 1936-ban „Elsüllyedt falu a Dunántúlon” címmel kötetet adott ki, ő maga irt előszót „Kemse közszegről, a Széchenyi Szövetség falukutatása” címmel. Viszont éppen ő volt az aki ezt a mozgalmat visszavetette. 1938-ban a Károlyi palotában Táj- és Népkutató kiállítást rendeztek ahol Fodort idézem „Batoldali politikai tendenciák kitélése” miatt Teleki miniszter a tárlatot bezáratta. Fodor egyetértett Telekinek ezzel az ambivalens döntésével mert a „...szociális szövetségek evolúciós megoldása érdekében kellő tudományos felkészültséggel folytatott, teljesen elfogulatlan” kutatás lehet csak előrevívő. A Tilkovszky-Szávai-féle értékelés viszont meglátja a fojtogató nagybirtokrendszer kritikáját és a földreform elodázhatatlanságát.

Tilkovszky Loránt zárótanulmányából az is kiderül, hogy az 1945 utáni lexikonokban a földrajztudós Fodor Ferenc szerepel, de legtöbbször hibásan. Így tanulmánya a ma olvasható legteljesebb és legpontosabb tudományos Fodor-életrajz is, hiszen alapja a szerző irathagyatéka, önéletrajza, hírlapi cikkeknek gyűjteménye, OSZK-ban fellelhető megjelent művei és a Közgazdaságtudományi Egylet továbbá az Akadémia Levéltárának iratai voltak.

Szöts Zoltán

Vármegyék és szabadkerületek

A megyei levéltárak kiadványai – forráskiadványok, kézírásos térképek leírása, tanulmányok – szerencsésen egészítik ki az országos és helyi kiadványozási tevékenységet. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei sorozatában megjelent Vár-

megyék és szabadkerületek című tanulmánykötet témája alapján országos érdeklődésre tarthat számot. A szerkesztő azzal a meggyőződéssel bocsátotta útjára a levéltár legújabb kötetét „...hogy a szabad kerületek nélkül nem írható le pontosan az ország jogi, közigazgatás-történeti, katonai és gazdasági fejlődéstörténete sem”. E gondolatot vitte tovább Heckenast Gusztáv bevezető tanulmányában, aki saját szavai szerint soha nem foglalkozott sem a nemesi vármegyével, sem a szabadkerületekkel – valójában a tematika áttekintésére törekedett, szem előtt tartva Marc Bloch megállapítását: „...a történelem a változás tudománya és sok tekintetben a különbségek tudománya”. Az ország társadalmában alapvető változások a XIII. század dal indultak meg – létrejött a nemesség és a XIV. század derekán kialakult az egységes jobbágyosztály, a királyi vármegye nemesi megyévé alakult. Tömegesen költöztek be vagy kaptak új településterületet a magyar társadalomtól eltérő struktúrájú rokon és idegen etnikumok: székelyek, szászok, kunok, jászok – ők nem voltak beilleszthetők a vármegyei szervezetbe! Járták külön útjukat a magyarság érdekeit védelmezve, de önállóságukért az utolsó percig küzdöttek.

Barta János véleménye szerint az udvar az ország egészének visszafoglalása után sem törekedett a közigazgatás egységének megerősítésére. „Önálló fejedelemség maradt Erdély, külön igazgatták a Temesközt és a határörvidéket. De nem tartoztak a megyei igazgatás alá a szabad királyi és a bányavárosok, valamint egy sor kiváltságolt terület; a szász és székely székek, a jász-kun kerület sem. A XVII. századtól pedig körük új, kiváltságos közösséggel gyarapodott: a hajdúkkal.” A hajdúság igazi arcának bemutatását több szerző megkísérelte. Nagy László: *Hajdúorsó a magyar romlásnak századában* című tanulmányában szerencsésen használta fel a történeti tanulmányok, a források mellett Passuth László, Mórincz Zsigmond regényeit, a publicista Ady írásait a hajdúorsó vizsgálatához. A szerző igyekezett eloszlatni a hajdúk katonai és politikai szerepével kapcsolatos hamis nézeteket. Elismerte viszont, hogy nem voltak mesebeli hősök, gáncsnélküli lovagok, különösen a szabadhajdúk voltak az akkori társadalom „botránykövei”. Nyakas Miklós a Hajdúkerület kialakulásának akadályoktól nem mentes útját mutatja be egészen a Hajdúvármegye 1876-ban történt létrehozásáig. „A kiegyezés után kibontakozó belső hatalmi harcok egyik gyűjtőpontja pontosan a törvényhatóságok, a szabad királyi városok, szabadkerületek és a vármegyék kérdésének rendezése volt. Egyértelművé vált, hogy a Hajdúkerület eredeti formájában nem maradhat fenn.” A szerző második tanulmányában a hajdúság kollektív erőfeszítéseit idézi fel az országgyűlési képviselői jog megszerzéséért. Takács Péter a hajdúk címeréről értekezik, a címerleírásai pontosak. A hajdúk „...igaz és tökéletes nemességük jelül...” nemesi címet kaptak. Bánkiné Molnár Erzsébet a Jászkun Kerület közigazgatási autonómiáját mutatja be.

Véleménye szerint a Jászkun Kerület olyan módon tagozódott be az állam egészébe „...hogy helyi szabadságjogait hangsúlyozva önkormányzata a történelem változásai ellenére a kerület létezéséig megőrizte másságát és autonóm igazgatásának legfőbb vonásait”. Figyelemreméltó a szerzőnek a jászkun népességről adott összegzése: „...a redempció után a jászkun népesség sajátos, kifelé zárt, de belül rendkívül sokszínű társadalommá vált. Legfőbb jellemzője lett, hogy szabad emberek alkották, akik választott vezetőik és autonóm igazgatásuk segítségével intézhették saját sorsuk alakulását”. Bagl Gábor írásából a Jászkun Kerület társadalmának főbb jellemzőit ismerhetjük meg 1745–1848 között. Botka János Jász-Nagykun-Szolnok megye címereiről ad illusztrációkkal ellátott ismertetést.

Egyed Ákos a katonai szolgálat – A székely szabadság jogforrása című tanulmányában rámutat, hogy a székely történelmi sajátosság legfőbb hordozója a székelység katonai hivatása, funkciója volt. „Ezért a székely történelmi értelmező kulcsa a katonai funkció. Kétségtelen, hogy hadi szolgálatait által őrizhette meg a szabadságát, s a feudalizmus a maga jobbágyviszonyaival ezért nem hatolhatott be, csak évszázados késéssel – és akkor is csak részben – a székely társadalomba.” Ugyancsak Egyed vizsgálja az utolsó erdélyi rendi országgyűlés szervezőmunkáját. Az 1848-as magyar forradalom programját Erdély magyarsága napok alatt elfogadta, igaz a határon székelység, a jobbágyság és a szellemiség elégedetlensége gátolta a székelység teljes felzárkózását a magyar forradalom programjához. A szászok XIV–XVI. századi történetéről Anton Dömer és Gernot Nussbacher dolgozatai tájékoztatnak. Befejezőként a szerb és horvát kerületekről olvashatunk. A kiváltságos kerületek a Magyar Országos Levéltárban található forrásaikról Vissi Zsuzsanna tájékoztat. A kiadványt Radics Kálmán szerkesztette, a borítót Gonda Zoltán tervezte.

Czadag István

LUBY MARGIT:

A parasztélet rendje

„Vakon és siketen mentem el én is népi szokásaink mellett. Vagy ha regisztráltam őket, az csak a felvevőgép tudattalan munkája volt. Szerencsémre a gép előrelátóbb volt bennem, mint a tudatos megfigyelő.” (Luby Margit)

Annak idején motorral jártam az országot. Így jutottam el Tunyogmatolcsra (nem sejtve, hogy két különböző faluról van szó), és persze Szatmárcsekére is. Közben elmentem a közeli Kölcserre is, mivel a térképem szerint itt egy régi harangláb található. De valami egészen más fogadott, s annak a haranglábunk csak a hűlt helyét találtam. Azt

ugyanis elvitték a szentendrei Szabadtéri Múzeumba.

Ez jutott először eszembe Luby Margit reprint kiadásban megjelent kötetének átnézése után. Hisz a szokások, az évszázadok alatt kialakult szokásformák s a hozzá kötődő babonák ma már alig fellelhetők. És ha ezek nem kerültek el a múzeumba – az adattár hűvös fiókjába –, akkor hová kerültek? Eltűntek, elfelejtődtek. Ha ez igaz, akkor ezt is a „kár” vagy a „veszteség” rovatban lehet feltüntetni, de pontosabb ha úgy fogalmazzunk, hogy ennek a hiányát érzi minden itt élő, bármely társadalmi réteghez, csoporthoz is tartozzék.

Az okokat Illyés Gyula így magyarázza: „A parasztság érintkezési formáját a legmerevebb spannyol etikettnél is szigorított szokások szabályozták. Bevallom, hogy velem is, aki pedig nagyjából jártas vagyok bennük, nem egy kellemetlen kaland esett meg oly apróságok miatt, hogy a kenyeret domború oldalával tettem vissza az asztalra, a koccintásnál nem ügyeltem, hogy a poharak pontosan a felső szélüknél érintsék egymást, vagy búcsúzásnál a gazda után kezet nyújtottam hajadon lányának is, ami nálunk például még nem is oly rég a lehető legbizalmasabb viszony világgá kürtölését jelentette.

A parasztságnak is megvan a maga bonyolult és zárt illemtana, külön erkölcsi világa, melyet azért is jó ismerni, mert annak ezer csínja-bínya nem hogy nem fölösleges sallang, de hasznos és ma is használatos kifejezési eszköz oly érzelmek közlésére, melyeket a nyelv csak hosszas köntörfalazás után tudna, vagy egyáltalában nem is tudna értésre adni. Hogy még egy hazai esetet vegyek, nálunk például abból az egyszerű s igazán jelentéktelenné látszó körülményből, hogy a szobába lépő látogató kezéből kiveszik-e a kalapot s ha igen, ki veszi azt ki, az anya vagy az apa, vagy valamelyik fiú vagy lány-e, és ha történetesen egyik lány veszi ki, az azt hova teszi, az ágyra-e vagy a ládára vagy a fogasra; a mozdulatoknak ebből a szövevényből a vendég egy hang hallomása nélkül világosan megértheti, hogy milyen magatartást kell tanúsítania: előállhat-e valamilyen kérdéssel, s ha igen, milyennel, vagy pedig legjobban teszi, ha őt perc múlva továbbáll; természetesen akkor is a kellő ceremónia betartásával. Embernek kell lennie a talpán, aki ezekben kiismeri magát.”

Ezeket Illyés Gyula írta 1935-ben, a könyv megjelenése után nyomban a *Nyugat* című folyóiratban, aki – és ez már jelez is valamit – abban az évben összesen három könyvről írt recenziót. Az időpontot nem felejtve, érdemes tovább idéznünk Illyést, aki biztos abban, az akkori – de talán a mai? – „hangos parasztimádók egy része zavartan hátrál egyet az elébe táruló kép láttán. Másokat olyan ártalmatlan tudomány állít majd életbevágó válsztás elé, mint a folklór. Mulasztásainknak köszönhető, hogy aki tudomány után nyúl, az is gyakran politikát fog, méghozzá égetőt.” De Luby Margit érdeklődését nem a politika keltette föl. Ugyanannyi része volt a véletlennek, mint az aka-

ratnak. Erről így számol be a könyv utószavában Mohay Tamás: „1917-ben 32 évesen iratkozott be a budapesti egyetemre, két év alatt tanítóképző intézeti tanári oklevelet szerzett, és a húszas években a hírneves Erzsébet Nőiskolában (a tanárképző gyakorlóiskolájában) tanított. Solymossy Sándorral, aki néprajzi gyűjtésre biztatta, itt ismerkedett meg; később többször felidézte, ahogy már túl a negyvenen nekiundult babonát gyűjteni (Erről az epizódról a *Magyar hagyomány – magyar szokásrend* című írásában olvashatunk részletesen a könyvben). Első tájékozódásait követően azután – talán a régi nemesi, úriasszonyi nevelés is tette ezt – egyre fogékonyabb lett a viselkedésmórák, az illendőség szabályainak különbségeire. Ahogy utóbb visszaemlékezett, felkereste a Néprajzi Múzeumban Györffy Istvánt, és kért egy *parasztillemtant*. »Azt mondja, nincs. Nincs? Nincs, azt mondja, majd maga megírja. Mármint én? Mármint maga.« »Így jöttem rá arra, hogy meg kell tanulnom a paraszt szokásrendet, ha velük rendszeres és mélyebb összeköttetést akarok létesíteni.« Az elhatározást évek során át tartó munka követte, gyűjtés, levelezés, korábbi tapasztalatok rendezése, míg 1934-re megszületett a most reprintben is olvasható kötet anyaga.”

A könyvet átnézve, mindenki meggyőződhet arról, hogy hosszú évek türelmes munkája fekszik ebben a könyvben. Mind a 350 lapja „egy-egy sikeres leszállás az az ismeretlen bányába, aminek a népleltek nevezik.” Az egész könyv négy Szatmár megyei falu Tunyog, Matolcs, Szatmárceke és Nyírmeggyes, de nagyrészt a két első szokásairól szól, követvén az emberi élet fordulót.

*

Luby Margit könyvének műfaját ő – a rádióhoz igazítva – helyszíni tudósításnak, közvetítésnek nevezi: „A gyűjtés kezdetén elvként állítottam fel, hogy semmit sem tudok a parasztságról, s minden szokást, rendtartási szabályt csak közvetlen megfigyelés, vagy parasztember előadása alapján jegyzek fel – vallja a gyűjtés módjáról. Elsőbben is kerestem tehát olyan megbízható, nyílt eszű parasztot, aki szívesen elmondja a paraszt élet ezer csínját-bínját, s aki tárgyi ismereteim alapját lerakja.

Ez volt az indulási pont. Miután nem egyéni felfogást, hanem az általánosan gyakorolt szokást kerestem, nem elégedtem meg az egyes embertől nyert felvilágosítással, hanem igyekeztem azt mentől több parasztemberrel megbeszélve ellenőriztetni, kiegészíteni. Ami jóízű mondást, megjegyzést, jellemző esetet így, számtalan fel nem sorolható egyéntől összeszedtem, azt szösz szerint visszaadtam.”

*

A parasztlelet rendje Luby Margit első könyve volt; írója ekkor már csaknem ötvenéves. „Életem még két könyve jelent meg: azután hosszú évtizedekig, egészen 1976-ban, 91 éves korában bekövetkezett haláláig gyakorlatilag az íróasztalfiókjának dolgozott hallatlan kitarással, szorgalom-

mal. Csendben távozott el, halála után adták ki Mátészalkán kéziratban levő gyűjtésének egy részét a Láp világról (*Olyan világ volt*), új kiadásban a *Bábelelte babonát* (1983), majd százéves születési évfordulóján emlékeztek meg róla egy emlékülésen, valamint említett mondagyűjtésének kiadásával. Mára, huszonöt évvel halála után, majd hogyan nem feledésbe merült, mintha a régműltözhöz tartoznék, akinek alig lehet mondandója mai olvasók számára – írja róla a Mohay Tamás, aki a reprint kiadás gondozója volt.

Aki kézbe veszi, valószínűleg olyan izgalommal olvassa, mint egy Móricz regényt. Ennek oka részben az eltűnt világ megrajzolásában rejlik, másrészt a „rajzoló” stílusában. Esszébe hajló, irodalmi nyelven, élvezetesen megírt szociográfiai, néprajzi könyv ez a negydedféléz oldalas kötet.

Móser Zoltán

HALÁSZ PÉTER:

Bokrétába kötögetem vala.

A moldvai magyarok néprajzához

Az Európai Folklor Intézet régi adósságot törlesztett Örökség című sorozatának legújabb kötetével. A moldvai csángó magyarok néprajzához monografikus feldolgozását vehetjük kezünkbe Halász Péter három évtized alatt megjelent írásából. A közreadott 24 tanulmány minden olyan lényeges területet felölel, ami a vizsgált népcsoport múltját, mindennapi életét, munkáját és fontosabb ünnepeit veszi számba, a szerző saját helyszíni gyűjtéseinek alapján. Ebből adódik a témafeldolgozás életszerűsége, belső látásmódja, a vizsgálat tárgyával való azonosulás. Ez teszi teljessé a kötet írásait, kölcsönöz az egész munkának monografikus jellegét.

A szaktudományos szigorúsággal válogatott, többségében bővített és átdolgozott tanulmányok négy nagy fejezetet alkotnak a történelem, társadalom, gazdálkodás és népszokások tematikai rendje szerint. A bevezetőként szereplő kutatástörténeti áttekintésben Halász Péter rendkívül alapos elemzést nyújt a népelet vizsgálatának minden hagyományos területéről, a korábbi kutatási eredményekről és a jelenlegi feladatokról, melyek végső tanulságként megállapítja, hogy „mindenek előtt gyűjteni kell a még fellelhető tárgyi és szellemi anyagot, minden lehetséges alkalommal, helyen és módon”. Rámutat az interetnikus kutatások fontosságára, a nyelvi vizsgálatok szükségességére, az intézményes szerveződésű, összetegott kutatómunka sürgető voltára.

A történelmi szempontú írások sorában a szerző mindaddig kevésbé érintett témakörben nyújt új ismereteket, mint pl. a Szt. Istvánról elnevezett templomokról, a protestáns vallások szerepéről, a református gyülekezetek történetéről, a csángó falvak helyneveinek magyar személynévi vonat-

kozásairól, a XIX. század végi román nagy földrajzi szótárban Bákó megye tényszerű leírásáról. Személyesebb, líraibb hangvételű két csángó életsors bemutatása.

Halász Péter újszerű megközelítésben tárgyalja a moldvai magyarok táji-etnikai tagolódásának kérdését: a nemzetiség szerinti tagolódáson belül további csoportosítást végez a származás, viselet, beszédmod, emberi közösségi kapcsolatok, a templombúcsúk látogatása, a házassági szokások, stb. szerint, ennek alapján kijelölve több, egymástól markánsan eltérő táji csoportot. A belső tagolódás ellenére azonban vallási és nyelvi szempontból mindannyian megkülönböztetik magukat a környező románságtól. Említést érdemelnek a moldvai csángó falvak társadalmi tagolatlanágáról, a vagyoni rétegződés szinte teljes hiányáról, a rokonsági terminusok változatosságáról, valamint a moldvai csángók magyarságtudatáról nyújtott szemléletes fejtegetések.

A tanulmánykötet legterjedelmesebb fejezetét a gazdálkodás különböző területeinek részletes vizsgálata teszi ki, melyet a vidékre jellemző zöldségkultúra, a „vetemények” műveléstechnikáinak a termesztett növények szerinti számbavétele, hasznosításuk és értékesítésük módjainak rögzítése indít el. Ezt követi a szőlőművelés és borkultúra időbeli változásainak, munkafolyamatainak áttekintése. Szemléletes képet nyújt a ló és a szarvasmarha tartásának módjáról, egymáshoz fűződő viszonyáról, arányváltozásainak okairól. A hazai szakirodalom eredményeinek figyelembevételével rendszerezi az emberi erővel végzett teherhordás különböző módjait. Terjedelmes elemzést olvashatunk az áruterelés és árucserre helyi jellemzőiről, a gyűjtögetett nyersanyagok és kézműves termékek legkülönbözőbb változatáról, valamint azok értékesítési módjairól. Részletes, kerek tárgyleírást képvisel a kendertermesztés és feldolgozás, valamint a házi szappankészítés.

A népszokások témakörből jobbra szemelvényeket ad közre a szerző, elsősorban az emberi életút és a tavaszi kalendáris ünnepkör szokásainak részletező bemutatásával. Egy kevésbé vizsgált téma, a leányág és házasság lejtője sajátosságainak, értékrendjének, időbeli változásainak rögzítésével fontos kutatási feladatot jelöl ki. Saját kutatásai fényénél merőben új megvilágításba helyezi a kecskemaszkos alakoskodás szokását. Időszakokra bontva taglalja a tavaszi ünnepkör minden helyi megnyilvánulását, majd történeti szempontból elemzi a „vízvető hétfő”, a húsvéti locsolkodás szokásának alakulását. A kötetet részletes tájszójegyzék és helységnevtár zárja.

Jó szívvel ajánlom minden, a magyar népi kultúra iránt érdeklődő honfitársam figyelmébe Halász Péter könyvét, tanulságos és hasznos olvasmányul, az előszövből vett gondolattal: „a tűzből mentett hegedű talán néha elhaló, de szívünknek mégis kedves hangján szólnak ezek az írások. A csodát idézi minden soruk. Azt a csodát, hogy egy magára hagyott, nemesség, polgárság, értelmiség

nélküli népcsoport velük és nyelvükkel, kultúrájukkal szemben ellenséges papok és tanítók kénye-kedvére hagyva, mind a mai napig megőrizte az egyetemes magyarság számára részben középkori, de mindenképpen több évszázados, hagyományos népi műveltségünk máshol már nem, vagy csak sokkal töredékebben fellelhető elemeit.” (Európai Folklór Intézet, Bp. 2002.)

Selmeczi Kovács Attila

GRÁFIK IMRE–TURBÉKY DÉNES:

Széki lakodalom

A Budapest utcáin, terein mindennaposá vált kézimunkaárus „széki” asszonyok, sokféle építőmunkát vállaló szalmakalapos férfiak eredeti lakóhelyét kevésbé keresték fel az alapos néprajzi leírás elkészítésének szándékával kutatók, inkább a népművészet szerelmesei, egy-egy lakodalom magával ragadó élményére vágyó fiatalok, diákok. A néhány nagyon értékes tételt felsorakoztató, Székre vonatkozó írásmű nem öleli fel a kultúra egészét. Pedig ez a kultúra különleges értékeket foglal magában. Évszázados hagyományokat, a helyi társadalmat kiválóan összefogó szokásokat, magas szintű mozgáskultúrát, harmonikus öltözködési stílust.

Mind ez összegződik, együttesen nyújt meghatározó, életre szóló élményt a házasságkötés megünneplése, a lakodalom alkalmával mind a kultúrában benne élő, mind pedig a kívülálló számára. Akár azt is mondhatjuk, hogy a kultúra legmagasabb szintű, legértékesebb eredményeit vonultatják fel, komponálják egységes egészzé, műalkotássá annak az eseménynek szolgálatában, amely a közösség továbbélését, a társadalom jövőjét egyengeti, s egyben az egyén életének csúcspontját is jelenti.

Gráfi Imre szövege, Turbék Dénes képei méltón mutatják be az élet nagy eseményét, amely Széken különösen szépen, jelentőségteljesen és látványosan zajlik le. „Szék város nagyközség” történetének rövid felvázolása, a híres „Birtalan-nap” történéseinek, s a mai napig érvényes emlékezet-örzésének ismertetése után szinte minden részletre kiterjedő, ám tömörített leírás olvasható a házasságkötés szokásköréről, amelyet színvonalas, valóságos néprajzi érzékenységgel elkészített fénykép dokumentáció kísér. A leírás és a fénykép párban jár – sajnos a Kelet-közép-európai képszerkesztői gyakorlat nem engedi meg a szerzőknek, hogy valódi, jól magyarázott képeskönyv váljék művekből –, de a sűrű lapozgatásra nem rest, szöveget-fotót buzgón összenéző szinte filmszerű élményben részesül, valósággal részesedve a széki lakodalomnak.

Mert mi is történik egy lakodalom alkalmával? Mi történt egykor és főleg: mi történik napjainkban? Hiszen egy eladó lány átvezetését asszonyi

élete színhelyére, közegébe, környezetébe ma, amikor a házasságokat a saját munkájuk után boldoguló fiatalok akarata hozza létre, már nem kellene ennyire szervezeten lebonyolítani. A hagyományos lakodalom azonban nem csak a szülői akarattal kikényszerített házasságok végrehajtásának eszköze lehet. Számos olyan eredménye van, amelyek a változó körülmények között kibontakozva, a mai kor embere számára is kívánatosá teszik ezeket az alakulásra képes szokásokat. A mind szebb, gazdagabb, reprezentatívabb lakodalmak egyes elemei közlések sorát hordozzák, amelyek a két házasságra lépő személy, családjaik, közeli és távolabbi társadalmi környezetük között folynak a szokáskör egymást követő eseményei során. S mivel a kommunikáció e módja sok előnyt rejt magában, szinte törvényszerűen választják napjainkban is a mai körülményekhez alkalmazkodott, ám gyökerében mélyen hagyományos lakodalom megtartását Széken.

Véletlenszerű, ám igen szerencsés volt a néprajzkutató és fotográfus találkozása. Együttműködésük eredménye – ha sokára jutott is publicitáshoz – szerencsésnek bizonyult. Kevés önálló helyi monográfia készült a lakodalmi szokásokról, ezek sora most igen értékessel gazdagodott. A részvevő megfigyelés, a számos összegyűjtött információ kerek képet ad Szék lakodalmi szokásairól, amelyek ha változnak is, nem múlnak. Úgy tűnik, hogy bár számosan a helység lakói közül keresik boldogulásukat távol, közösségekben megtartott családi ünnepeik még sokáig erősítik ezt az összetartó társadalmat. Lakóinak számos közismert kiváló tulajdonsága közül az egyik saját szokásvilága megtartó erejének felismerése lehet. Nemcsak a közösséget, hanem az egyént is megtartó. (A Kriza János Néprajzi Társaság könyvtára, Mentor, Marosvásárhely, 2000.)

Györgyi Erzsébet

SZÉKELY LÁSZLÓ:

Csíki áhítat

A csíki székelyek vallási néprajza

A vallási, néprajzi kutatás területén századunk legjelentősebb alakja közül talán szerzőnk nevét ismerik a legkevésbé, pedig a gyimesbükkői születésű Székely László, aki hosszú időn keresztül római katolikus lelkészként szolgált, teljes bizottsággal vezet be minket szűkebb és tágabb szülőföldje Csík és Erdély (a fogalmat századunk politikai felfogásának megfelelően Csíkot az egykori Csík vármegyével, míg Erdélyt minden, Magyarországtól Romániához került területtel azonosítja) egyháztörténetébe, népi vallásosságába. Tette ezt már korábbi önálló kötetekben is (a két kiadást megért *Unnepül székelyek* (Csíkszereda 1943., Kolozsvár 1944.), *Áhítat a falun* (adatok Csíkszentdomonkos vallásos néprajzához, Csíkszereda 1943.), valamint *Szenthelyek és ünnepek* (Csík-

szentdomonkos és Balánbánya turistakalauza, Kolozsvár 1936.), de a mostani tág horizontú vasok néprajzi monográfia és kiváló helytörténeti munka a szakrális néprajz kutatóinak legjelesebb személyiségei közé emeli. A kötet előszavában maga a szerző hálás köszönettel emlékezik egykori professzorára, Gunda Bélára, valamint Nagy Jenő tanárára, aki annak idején tudományos fokozat elnyerésére alkalmasnak méltatta, továbbá Bálint Sándorra, Manga Jánosra, Szendrey Ákosra a néprajzi munkára szüntelenül biztató néprajztudósokra.

A kötet bevezetőjében Székely László rövid, de nagyon használható összefoglalást ad a székelyek eredetéről, a katolikus székelyek „szent földjéről”, a csíkiak sicutidiumkor (1763–1964) való kirajzásáról és kivándorlásáról, a csíki székelyek népmozgalmáról.

A könyv öt fejezetre oszlik, az első fejezetében megismerkedhetünk a csíki székelyek imaéletével, az egyes szentségekkel, a második részben az egyházi élet elemzi – Bálint Sándorhoz hasonlóan – Karácsony, Húsvét és Pünkösd fejezetekben. A kötet harmadik része a szent helyeket ismerteti, részletezve azt, hogy a csíki ősi templomok építésében és szabályos rendjében milyen fokban nyilvánult meg a nép anyagi és erkölcsi áldozata. Kifejti a szerző azt is, hogy a szent helyek a hit citadellái voltak: a tatár-török invázió idején várakká alakultak át, mint a csíkkarcalvi, csíkszentmiklósi erődített szentegyház is. E fejezet beszél a szakrális kisépítményekről, a keresztek állításáról, melyben az emberi élet drámája perog le: – ahogy Székely fogalmazásában – az Isten szeretete, imádása, az élet viszontagságai, nyomorúsága, a földi megpróbáltatás, a felebaráti szeretet, az erkölcsi élet, a nép történelmi küzdelme hitéért.

Ahol távolabb van a templom, ott a „csengettyűk” figyelmeztetik a népet a szentmisére, a haldoklókra és a halottakra. Ezt húzzák meg „nehéz időkben” is, árvizek, tüzesetek idején, mert áhitatra indítják az embereket. De sok helyen a templomot haranglábak „képlábak” helyettesítik, ezek építésére az engesztelés vágya, az egyéni áldozat, felajánlás, fogadalom indítja a népet. A csíki szentegyházakat művészettörténeti ismerveik alapján csoportosítja, rendezve a románkor, az átmenet, a gótika (pl.: Delne, Csíkkarcalva, Menaság, Csíkszentgyörgy) csíki emlékeit, beleértve a gótikus szobrászat és festészet jeles alkotásait is, majd a reneszánsz, és barokk jellegzetes példáit elemzve leírja azt is, hogy egy-egy jellegzetes templom különböző korok, stílustörténetek színterikus dokumentumainak tekinthető. Dicséri szülőfalujának templomát, hogy szem előtt tartották a II. Vatikáni Zsinat előírását is: a hagyományos építőanyag mellett felhasználták a modern anyagot, cement, vasbeton technikát is.

A kötet ötödik része völegény búcsúztatókat, menyasszony búcsúztatókat, továbbá betlehemes játékokat tartalmaz (pl.: csíkszentdomonkosi, csíkszentléleki, csíktapolcai, kászonfeltizi stb.).

A monográfiát szómagyarázat és mutatók egészítik ki, a függelékben jegyzetek, a néprajzi gyűjtés adatai, tárgymutató és kották segítik a hiteles tájékoztatást. A nagyszámú fénykép közül az 504. oldalon a kép alatt az a szöveg szerepel, hogy 1973-ban Csíkszentgyörgyön Székely László az ezüstmiséjén édesanyja és hat testvére társaságában. Ez ellentmond annak, amit Erdélyi Zsuzsanna bevezetőjében ír a szerzőről, hogy miután a kolozsvári Bolyai Egyetemen 1947-ben a történelem-földrajz szakos tanári diplomáját megszerzi, illetve doktori fokozatot szerez, már 1948-tól állami alkalmazásba lépett, és civil életformára tért át. Miután 1935-ben szentelték, ezüstmiséje 1960-ban lehetett, véleményünk szerint csak azt követően laicizált.

Elismerés illeti a kiadót, Erdélyi Zsuzsanna néprajztudóst, és mindenképp a szerkesztés néhez munkáját vállaló fiatal etnográfust, Pusztai Bertalant. „Régen várt könyvet bocsátunk útra. S most itt van, hogy szolgáljon – mondja Erdélyi Zsuzsanna a követ bevezetőjében –, szolgáljon az embereknek, a csíki népek és a magyar vallási néprajznak. Az e könyvben fölhalmozott ismeret-re és szeretetre nagy szükségünk lett volna már korábban is. Nemcsak tartalma és tanúsága, hanem a hiánya okozta árák, negatív következmények miatt is. Az ilyen könyv ugyanis figyelmet, érdeklődést kelt, cselekvésre készít. Esetünkben gyűjtésre. Gyűjtésre ott, ahol ez különösen fontos, függetlenül attól, hogy miképp történhet az. Az adott politikai vagy kisebbségi viszonyok miatt netán csak suba alatt, csendben, valamiféle helyi szinten, például honismereti mozgalom, néprajzi szakkör keretében. Az ilyen könyv tudósítója az értékmentés-adatgyűjtés fontosságát, másodlagossá téve a közlés lehetőségét, bármilyen fontos is az. Ami anyag összegyűlt, az megvan, már megmarad. Értékké alakul át, az idő múlásával egyre sugárzóbb értékke, mígnem egyszerre csak napvilágra kerül. Kissé ez a helyzet Székely László kötetével is, amelyben több évtizedes csíki kutatásának meghatározó témakörökre vonatkozó eseményeit összegzi.”

Befejezésül „A csíki nép imaélete” című fejezetből magát a szerzőt idézzük: „A vallást nemcsak hirdetni, hanem élni is kell. Ha a gyermek a szülőknapi imában, a szent ünnepek áhítatos megünneplésében a vallási életet megtestesülni látja, magától vallásos lesz. A csíki házban, ahol családi asztal áll, egy kis házi oltár van. Itt függ az Údvözítő keresztre szentelt pimpóval koszorúza. Sok helyen itt függ zsinóron a Szentlelket jelképező faragott galamb. Ez a legtekintélyesebb helye a háznak. Ez a sarok egyesíti a család tagjait az imában is. Lakodalomkor itt ül a menyegzős pár. Ernek a saroknak a mestergereándáját bálványának nevezik: erre támaszkodik az ács, amikor a ház építésekor a tetőzetbe az első szegyet beveri.” (Bp. Szent István Társulat)

Dr. Udvarhelyi Olivér

Honismereti Bibliográfia

Alsófehér megye. Szabó T. Attila erdélyi történelmi helynévgyűjtése 1. Szabó T. Attila kéziratos gyűjtéseiből közzétesszi *Hajdu Mihály és Janitsk Jenő*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp. 2002.

„Angyalok és pásztorok...” Lukai betlehemes. Karácsonyi szokásjáték Bodroghalomból. Örökölte és hagyományozta: *Tar Mihály*. Kiadja a Község Önkormányzata. Bodroghalom, 2000. 51 old.

Aniszi Kálmán: Gyertyagyújtók. A felvilágosodás kori erdélyi magyar értelmiségi ethosza. Kiadja a Közlekedési Dokumentációs Kft. Bp. 2001. 244 old.

Állam és közigazgatás Magyarországon az egyes történelmi korokban c. tud. konf. (2000. szept.) anyaga. Szerk.: *Molnár Sándor*. Vay Ádám Múzeum Baráti Köre. Vaja, 2001. 97 old.

Boross Marietta dr.: Pestkörnyéki paradicsomtermelők és társadalmuk. Kiny. A dunakeszi Körösi Csoma Sándor Ált. Iskola 1995-1996. évi évkönyvéből. Dunakeszi, 2001. 7 old.

Bódi Zsuzsanna: Magyarországi cigány mesterségek. Cigány Népművészek Országos Egyesülete. Bp. 2001. 32 old.

Cserháti István – Szarvas László: A turai iskola története. Kiadja a Hevesy György Általános Iskola. Tura, 2002. 223 old.

Ethnica. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. Kiadja a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. Debrecen, 2002. 4. 161-208. old. – *Bathó Edit:* A jász főkötő; *Ujváry Zoltán:* Pucz Antal könyve a babonák ellen; *Bánkiné Molnár Erzsébet:* XVIII. századi helyzetkép a Jászkun Kerület cigányságáról; *Szilágyi Miklós:* Tiszafüred és környéke a néprajzi kutatásokban; *Dankó Imre:* A debreceni favágószék; *Órsi Julianna:* Kutatóúton Romániában a rendszerváltás után; *Bartha Elek:* Adatok a halotti búcsúztatók szokásához a XIX. században; *Bartha Elek:* Új eredmények a magyarországi Szent Márton-kultusz kultuszában – Lőrinc Zoltán munkáiból; *Dankó Imre:* A tárcsás szalonnasütésről; *Ujváry Zoltán:* Pálóczi Horváth Ádám németet gúnyoló verse egy kéziratos könyvben; *Ujváry Zoltán:* Mátyás ugrása; *Ujváry Zoltán:* Még egy változat a fancsali fesztőléről; *Ujváry Zoltán:* Vers a házasságról; *Ujváry Zoltán:* Szent Péter farsangol; *Dankó Imre:* Egy érdekes XVIII. századi adalek a szlovák olajkárók külföldi, mint magyar gyógyítók szerepléséhez; *Bihari Nagy Éva:* Adatok a falucsúfolókhoz; *U. ő.:* Az üvegáru-ló tót; *Janó Ákos:* Két jóbarát (népmese); *Dankó Imre:* Búcsú Balassa Ivántól; *Szilágyi Miklós:* Búcsú Bellon Tibortól; *Horváth László:* Karcagi Nagy József – Búcsúszavak Bellon Tibor temetésén.

Édes Anyanyelvünk. Az Anyanyelvápolók Szövetségének folyóirata. 2002. 3. 20 old. – A tartalom-ból: *Gréczi-Zsoltos Enikő:* Nyelvjárásgyűjtés a

Csallóközben; „Nem kenyerem a harsány nyelv-művelés” – Fábian Pál, a nyelvtudomány doktora, professzor emeritus válaszol *Maróti István* kérdéseire; *Tímár György:* Szűn szavunk etimológiájához; *Benő Attila:* Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Erdélyben; *K. Gy.:* A magyar nyelv napjai Marosvásárhelyen.

Felmérés a cigányság helyzetéről. Szabolcs – Szatmár – Bereg megye. Készítette: *Taligás Ildikó*. Népfőiskolai Társaság. Bp., 1999. 75 old.

Felsőbányai arcképcsarnok. Írta: *Pain Lajos és Hitter Ferenc*. Szerk.: *Hitter Ferenc*. A szerkesztő magánkiadása. Felsőbánya. 2002. 375 old.

Földes története I. (1849-ig) Szerk.: *Veliky János*. Földes, 2002. 257 old.

Füredi História. Helytörténeti folyóirat. Szerk.: *Elek Miklós*. Kiadja az Aranyhíd Kulturális Szolgáltató Intézet és a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület. Balatonfüred. 2002. 3. sz. 36 old. – *Somogyi Zsigmond:* A füredi Somogyiak története; *Katona Csaba:* Tűzvészek Balatonfüreden a XIX. szd. első felében; *Varga Lászlóné:* A balatonfüredi református temető sírjelei a XVIII. szd. végétől 1920-ig III.; *Vaszary Pál:* Emlékek a régi fűrdőházról; *Z. Karkovány Judit:* Balatonfüred festője – Protiwinsky Ferenc; *Baán Beáta:* A kék kápolnától a piros templomig.

Görbendi Miklós: 1956 Tiszalök. Kiadja a Városi Önkormányzat. Tiszalök, 2001. 115 old.

Görbendi Miklós: Tiszalöki útikönyv. Kiadja a Városi Önkormányzat. Tiszalök, 2000. 48 old.

Harangszó. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület gyülekezeti Lapja. Nagyvárad, 2002. 21. sz. 8. old. – A tartalom-ból: *Tökés László:* „A magyarok Istene; *M. Z.:* Budai Ézsaiás tudós püspök szobra Szilágypéren; *Fábian Tibor:* ’56 szellemisége a kolozsvári protestáns teológiában; Magyarremetei megemlékezés; „Örvendre hazatértek az ösök”; *Szika Levente:* Harangtoronyot avatnak Nagybanán; *Molnár Kálmán:* Megemlékezés (Szilágycsehben); *Varga Imre:* Felsőbányai festőtelep.

Harangszó. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület gyülekezeti Lapja. Nagyvárad, 2002. 22. sz. 8. old. – A tartalom-ból: *dr. Higyed István:* A temesvári IKE megalakulásának 75. évfordulója; *Csűrű István:* A bibliás Ady.

Harangszó. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület gyülekezeti Lapja. Nagyvárad, 2002. 23-24. sz. 16. old. – A tartalom-ból: *Gazda István:* Pillanatképek a Monarchia legszéléről (Kevevára); *Jónás Hajnalka:* Rákóczi fejedelem és a bályokiak; *Csűrű István:* Érdengeleg életedese.

Harminc esztendő, 1969 – 1999. jubileumi évkönyv. Szerk.: *Hoppál Béla.* Krúdy Gyula Gimnázium. Nyiregyháza, 1999. 105 old.

Háromszék. Szabó T. Attila erdélyi történeti helynégygyűjtése 2. Szabó T. Attila kéziratok gyűjtéseiből közléteszi *Hajdú Mihály* és *Sliz Mariann.* Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp. 2001.

Helyismereti művek – Hajdú-Bihar megye. Összeállította: *Bényei Miklós.* Kiadja a Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár. Debrecen, 2002. 128 old

A Jászság bibliográfiája. Szerk.: *Gulyás Erzsébet.* Kiadja a Jászok Egyesülete – Városi Könyvtár és Információs Központ. Jászberény, 2002. 231 old.

Jászsági Évkönyv, 2002. Szerk.: *Pethő László.* Kiadja Jászsági Évkönyvért Alapítvány. Jászberény, 2002. 338 old. – A tartalomról: *Muhoray György:* Részletek a Palotásy János vegyeskar történetéből; *Besenyi Vendel:* Egyházi internótábor 1950-ben Jászberényben, *Czettler Antal:* Hatalomátvétél „szalámitaktika” útján; *Fözerné Sándor Illdika:* A Hűtőgépgyár létesítésének történetéhez; *Hubai László:* Vágó Pál meghurcoltatása és elégtétele; *Kocsis Gyula:* Elvándorlás a Jászságból a XVI-XVII. században; *Nagy Varga Vera:* Adatok a jászberényi baromfikereskedők működéséhez; *Wirth Gábor:* A Szolnoki Rádió 1956-ban; *Fodor István Ferenc:* Hol a Jászság közepe? *Kováts Dániel:* A Széphalomtól a Jászsági Évkönyvig; *Fodor Dénes:* Fazekas Dávid jákóhalmi betyár története; *Gyurkó Miklósné:* Jászberény régi polgármesterei; *Győri János – Szüle Katalin:* Jászkiséri harangok; *Kiss Józsefné:* Gondozó; *Konczek Aranka:* Papválasztások Jászberényben; *Macsi Sándor:* Jászágó ötven éves; *Rüblein Richárd:* Jászapáti emlék; *Szathmáry István:* Farkas Mátvás.

Johófiú Jankó. Magyarfalusi csángó népmesék és más beszédek. Összeállította: *Iancu Laura.* Szerkesztette és bevezette: *Benedek Katalin.* Somhegyi Kft. Velence, 2002. 240 old.

Kisari Balla György: A Karlsruhe-i térképek a török háborúk korából. Szerzői kiadás, Bp. 2000. 703 old. – A könyv 407 magyar vonatkozású, XVI-XIX. századi kéziratok térképet közöl az 1913. évi magyar országhatáron belüli területről, kiegészítve a déli végvárvonal Szávától és Dunától délre eső vízainak térképeivel.

Kovács Katalin: „Ha a lelkek...” Lélekhiedelmek Salánkon. Intermix Kiadó. Ungvár–Budapest. 2002. 197 old.

Kürti László: Történelem és emlékezet. Lajosmizsei fényképek, 1896-1946. Kiadja a Lajosmizsei Helytörténeti és Kulturális Egyesület. 2002. 268 old.

Lőrincz Zoltán – Hapák József: „Tedd templomodá Istenem” – Válogatás Árpád-kori és középkori eredetű református templomokból. Kálvin János Kiadó. Bp., 2002. 116 old.

Magyar Múzeumi Arcképcsarnok. Főszerk.: *Bodó Sándor* és *Viga Gyula.* Szerk.: *Élesztős László.* Pulszky Társaság – Tarsoly Kiadó. Bp. 2002. 984 old.

Magyar Műemlékvédelem XI. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal évkönyve, 1909-2001. Szerk.: *Bardoly István* és *László Csaba.* Kulturális Örökségvédelmi Hivatal. Bp. 2002. 625 old.

Marosvidék. Makó és térsége kulturális folyóirata. Kiadja a Marosvidék Baráti Társaság. 2002. december, 76 old. – A tartalomról: *Trogmayer Ottó:* Ünnepek végén; *Halász Péter:* Testvéreink a fák; *Medgyesi Pál:* Utazásaim a makói víz körül; *Bogoly József Ágoston:* A Napba öltözött Földeák; *Nagy Gábor:* Nem is tudom, hová tűntek a szombat délutánok?; *Béres Mária:* Az óföldéaki templom régészeti kutatásának eredményei; *Orbán Imre:* Szent István király tisztelete Makón 2.; *Baicsné Szikszai Zsuzsanna:* „Széles Bánának vándorlegénye”; *Németiné Kodrán Erzsébet:* A kezem; *Jámborné Balog Tünde:* Közjáték cisz-mollban; *Szakács Réka:* A hiábavalóság dicsérete; *Bács Béla János:* Az égig érő csodafa; *Loós Károly:* Életem regénye 4; *Németiné Kodrán Erzsébet:* Őrizd a lángot; *Vargáné Antal Ilona:* A baromfi nevelése; *Rácz István Pál:* A kiszombori iskola története 2.; *Siket István László:* Broda Béla, a lánypolgári igazgatója; *Rozsnyai János:* Avatóbeszéd Maroslelén [helytörténeti gyűjtemény]; *Kovácsné Bodnár Zsuzsanna:* A helytörténet oktatása Makón; *Vargáné Nagyfalusai Ilona:* Erdei iskola Apátfalván; *Ruszkai Béla:* Kossuth toborzóján, kerékpáron.

Minya Károly: Nyelvművelek, tehát vagyok? 100 anyanyelvi egyszerűség. *Nyiri Múza Füzetek* 7. Kiadja Ördög János. Nyiregyháza, 2002. 155 old.

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csikszereda. 2002. 1. 24 old. – A tartalomról: *László János:* Siculicidium; *Gazda László:* A moldvai csángók a román történetírás tükrében; *Szántó Emese:* Nem voltam vadréce, így összeházasodhattunk...; *Tánczos Vilmos:* A moldvai csángók eredete; *Ferencz István:* Ceangăii din Moldova (A moldvai csángók); *Ferencz István:* Moldovának árva nepe XIV.

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csikszereda. 2002. 2. 24 old. – A tartalomról: *Jékel Géza:* Nyílt levél a bukaresti pápai nunciushoz; *Oláh-Gál Elvira:* Életemben nem volt büntetésem, csak szabadszájú voltam a „nincsenység” miatt...; *Halász Péter:* Klézse belterületi helynevei; *Sylveszter Lajos:* Szent László fája Klézsen; *Zöld Péter* Bathyány püspökhöz írt jelentése; *Ferencz Imre:* A nyomorúság útjai IV.; *Ferencz István:* Moldovának árva nepe XV.

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csikszereda. 2002. 2. 24 old. – A tartalomról: *Gazda Árpád:* Derulátó az Európa Tanács csángójelentését készítő Titty Isohookana Asunmaa képviselő-asszony; *Tánczos Vilmos:* Hányan vannak a moldvai csángók? (1930., 1992. évi adatok); *Vetési László:* „Jába tapodják le a csángó nemzetséget” – Népszámlálás Lészpeden; *Andrescu, Gabriel – Enache, Smaranda:* Jelentés a csángók helyzetéről I.

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csikszereda. 2002. 4. 24 old. – A tartalomról: *Hu-*

lász Péter: Az ember ott a legfájdóbb magyar – Mirk László könyvéről; *Bilibók Jenő: A moldvai csángók történetisége, kultúrájának alakulása napjainkig I.; Andrescu, Gabriel – Enache, Smaranda: Jelentés a csángók helyzetéről II.; Zöld Péter Blatthyány püspökhöz írt jelentése; Halász Péter: Klézse belterületi helynevei II.; Sylvester Lajos: Kisbacioni ajándék Csángóföldre; Ferencz Imre: A nyomorúság útjai V.; Ferenczes István: Moldovának árva népe XVI.; Gazda Árpád: Az utolsó csángó fazekas Gorzafalván.*

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda. 2002. 5. 24 old. – A tartalomról: *Ferenczes István: Fehér Kati visszaszerezte magyar nevét; Gazda László: Az anyanyelvi oktatás betiltásának történelmi hagyományai Moldvában; Halász Péter: Klézse belterületi helynevei; Sylvester Lajos: Nemzetállami harcos népszámlálás; Bilibók Jenő: A moldvai csángók történetisége, kultúrájának alakulása napjainkig II.; Ferencz Imre: A nyomorúság útjai VI.; Ferenczes István: Moldovának árva népe XVII.*

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda. 2002. 6. 24 old. A tartalomról: *Ágoston Emese: Pünkösdű búcsú Csíksomlyó; Halász Péter: Klézse belterületi helynevei; Rosetti, Radu: Despre Ungurii și episcopiiile catolice din Moldova (A moldvai magyarokról és a katolikus püspökségekről); Iancu Laura: Mária naplója VI.; Borbáth Erzsébet: Tájékoztató a Domokos Pál Péter Alapítvány I. félévi tevékenységéről a 2001–2002-es tanévben; Ferencz Imre: A nyomorúság útjai VII.; Ferenczes István: Moldovának árva népe XVIII.*

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda. 2002. 7. 24 old. – A tartalomról: *Gazda Árpád: Folytatódik a moldvai katolikusok múltjának kutatás; U. ő.: Az iskolában tanulhatnak magyarul a csángók; Halász Péter: Lészped; Borbáth Erzsébet: Beszámoló az iskolán kívüli magyar nyelvoktatási program működéséről a moldvai csángó falvakban; Rosetti, Radu: Despre Ungurii și episcopiiile catolice din Moldova (A moldvai magyarokról és a katolikus püspökségekről); Dr. Baumgartner Sándor: Jelentés a moldvai magyarokról 1939-ben; Duma-István András: Búcsújárás a moldvai magyaroknál; Iancu Laura: „Nem tudok politizálni, csak félni”; Sylvester Lajos: Fordulj az orcám felé... – Háromszéki tanítónők moldvai magyar iskolákban; Ferenczes István: Moldovának árva népe XIX.*

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda. 2002. 8. 24 old. – A tartalomról: *Demény Lajos: A jászvásári eszmecsereéről; Oláh-Gál Elvira: „Szabófalviak, mi románok vagyunk!”; Gazda Árpád: Magyar veszély? – Interjú Gheorghe Bejannal, a Dumitru Martinay Egyesület elnökével; U. ő.: Érvényesek az ajánlások – Interjú Tytti Isohookana Asunmaa képviselőasszonnyal; Halász Péter: Lészped külterületi helynevei; Borbáth Tamás: „Romano-catholic”: román katolikus? – Beszélgetés Pozsony Ferencsel, a Kriza János Társa-*

ság elnökével; Ferenczes István: Moldovának árva népe XX.

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda. 2002. 11. 24 old. – A tartalomról: *Sylvester Lajos: Csángó csengő magyar módra; Gazda Árpád: Hajnalban tanítják az anyanyelvet Klézsen; Hegyeli Attila: A harmadik [csángó] oktatási-módszertani tábor; Bilibók Jenő: Pusztinai Napok – 2002; Halász Péter: Lészped külterületi helynevei; Pozsony Ferenc: Ceangăii din Moldova I. (A moldvai csángók); Halász Péter: Domokos Pál Pétert kitüntették; Ferenczes István: Moldovának árva népe XXI.*

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda. 2002. 11. 24 old. – A tartalomról: *Daczó Katalin: Jánó Anna a Népművészet mestere; Nyisztor Tinka: Sinodul Diecezan (Égyházmegyei szinódus) 2001–2004; Gazda László: Magyar husziták nyomában; Rosetti, Radu: Despre Ungurii și episcopiiile catolice din Moldova (A moldvai magyarokról és a katolikus püspökségekről); Halász Péter: Külsőrekecsin; Ferenczes István: Moldovának árva népe XXII.; Ceangăii din Moldova II. (A moldvai csángók); Nyisztor Tinka: Halottak napja Pusztinán, 2001.*

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda. 2002. 11. 24 old. – A tartalomról: *Borbáth Erzsébet: Beszámoló a moldvai csángómagyar dtákok erdélyi magyar nyelvű képzését támogató Domokos Pál Péter Alapítvány tízéves tevékenységéről; Halász Péter: Külsőrekecsin; Rosetti, Radu: Despre Ungurii și episcopiiile catolice din Moldova (A moldvai magyarokról és a katolikus püspökségekről); Pozsony Ferenc: Ceangăii din Moldova III. (A moldvai csángók); Ferenczes István: Moldovának árva népe XXIII.*

Moson Megyei Műhely. Főszerk.: *Tuba László.* Kiadja a Flesch Károly Kulturális Központ. Mosonmagyaróvár. 2000. 1-2. 88 old. – A tartalomról: *Szirányi Péter: Millennium; Vida István: Az ezredforduló idején; Tuba László: Mezey Gyula; Enzsdől Imre: A Magyaróvári Széchenyi Kör és Kaszinó második korszaka; Csicsai Ferenc: Jánosháza ragadványnevei; Tuba László: Habertandt Frigyes.*

Moson Megyei Műhely. Főszerk.: *Tuba László.* Kiadja a Flesch Károly Kulturális Központ. Mosonmagyaróvár. 2001. 2. 86 old. – A tartalomról: *Tuba László: A nyilvános könyvtári ellátás története Mosonmagyaróváron (1951–2001) – 50 éves a Huszár Gál Könyvtár I.; Aszt. Ágnes: A mosonmagyaróvári Bástya utcában végzett régészeti feltárás történeti tanulságai; Gettinger Gyula – Ördög Vincze: Csizsár József és a magyarországi tejipar; Farkas László: Téli díszeságok; Tullner István – Enzsdől Imre – Szentkúti Károly: Moson megye és Habsburgok.*

Moson Megyei Műhely. Főszerk.: *Tuba László.* Kiadja a Flesch Károly Kulturális Központ. Mosonmagyaróvár. 2002. 2. 88 old. – A tartalomról: *Szirányi Péter: Kossuth Lajos; Dr. Krász Ádám: Dr. Pulay Gyula a tudós, a professzor és a szakíró; Tu-*

ba László: A Moson megyei sajtó története; *Kettinger Gyula*: Magyaróvár szerepe a hazai búza-termesztésben.

Múltunk emlékei. Honismereti, műemlékvédelmi, turisztikai magazin. Kiadja a Művelődés- és Kultúrtörténeti Intézet, KT Lap- és Könyvkiadó, Komárom. Főszerk.: *Dr. Szénássy Árpád*. 2002. 3. 22 old. – *Dr. Gazda István*: Egy új tudományos intézet elé; *Dr. Csáky Károly*: Miért kellene az emléktáblák?; *Dr. Kiss László*: Szalatnya „áldott forrása”; *Petrovay R. Sándor*: Követendő légi példa; *Vágvolgyi Szilárd*: Emlékezések az újvári Kossuth-szoborra; *Dr. Szénássy Árpád*: Baross Gábor mauzóleuma; *Benyák Mária*: A mauzóleumok – emlékek a múltó idő végtelenségében; *Halász Péter*: A Szepiben található 5 mauzóleum rövid története; *Zsok Gizella*: Az első csúzi eurorégiós könyvtáros talákozók; *Héder Ágnes*: Emléktábla Egressy Béni tiszteletére; *Motesik Árpád*: Blaha Lujza Pozsonyban; *Dr. Csáky Károly*: A túske bizony még mindig fáj; Örökségvédelmünk három nagy felvidéki alakja: Balugyánszky Mihály, Aba Amadé és Nádasi János; *Dr. Szénássy Zoltán*: Kossuth, 1848-1849 és komáromi kapcsolatai.

Múltunk emlékei. Honismereti, műemlékvédelmi, turisztikai magazin. Kiadja a Művelődés- és Kultúrtörténeti Intézet, KT Lap- és Könyvkiadó, Komárom. Főszerk.: *Dr. Szénássy Árpád*. 2002. 4. 22 old. – *Halász Péter*: Mozgalmunk folyóirata: a Honismeret; *Dr. Tóth József*: Fogjurok össze, *Danis Ferenc*: A szülőföld és a hazaszeretet költője volt: Sajó Sándor; *Csáky Károly*: A felsőtúri Pongrácz-sírbolt; *Benyák Mária*: Itt van újra a karácsony; *Csáky Károly*: A karácsonyi ünnepkör köszöntői, jókívánságai; *Motesik Árpád*: Karácsony a Zabor vidéken; *Petrovay Resko Sándor*: Valószínűleg még Petőfi neve sem menti meg a [bőjei] kastélyt; *Wohlne Nagy Ágota*: Szeder Fábian OSB; *Leleplezték a díszegi hősi emlékművet*, *Berecz Gyula* legújabb alkotását [1942]; *Dr. Budai Ernő*: *Dr. Rahvári és Tarkeői Tahy László*; *B. B.[artall] M.[ária]*: Örökségvédelmünk három nagy, felvidéki alakja: Galambos Márton, Almási Balogh Pál és Tamáska Jánosné Göbel Edit; *Csáky Károly*: Megszentelt jeleink (Silling István könyvéről).

Múltunk emlékei. Honismereti, műemlékvédelmi, turisztikai magazin. Kiadja a Művelődés- és Kultúrtörténeti Intézet, KT Lap- és Könyvkiadó, Komárom. Főszerk.: *Dr. Szénássy Árpád*. 2003. 1. 22 old. – *Szénássy Árpád*: Egy évvel ezelőtt még csak elképzelés volt; *Benyák Mária*: Ez új esztendőben!; *Szénássy Gergely*: Az elfelejtett Édes Gergely; *Baksa Péter*: Ahol Jedlik Ányos született, *Szénássy Árpád*: Egy műépítész remekműve: Feszty Adolf építette a Biztosító Intézet budapesti palotáját; *Vágvolgyi Szilárd*: Az újvári „török emlékmű”; *Szénássy Árpád*: A modern, ma „újra” egyesülő Európa megteremtői: a Habsburgok; *Oros László*: Mesélő fejták; *Sztrancsik Zsigmond*: Inám és a turizmus; *B. B.[artall] M.[ária]*: Örökségvédelmünk három nagy, felvidéki alakja: Fábian László, Bán Frigyes, Salamon Ödön.

Műemlékvédelem. Kulturális örökségvédelmi folyóirat. Bp. 2002. 5. 269-328. old. – *Válter Ilona*: Beköszöntő; *Lampert Rózsa*: A Ganz-park; *Káldi Gyula*: A bagodvitenyéd-szentpáli római katolikus temetőkápolna műemléki helyreállítása; illetve néhány adalék annak építéstörténetéhez; *Ágostházi László*: Berhida középkori templomáról; *Császár László*: A csigalépcsőkről; *Semsei Balázs*: Régi festett hirdetések egy terézvárosi tűzfalon.

Műemlékvédelem. Kulturális örökségvédelmi folyóirat. Bp. 2002. 6. 329-388. old. – *Baliga Kornél*: Változatok a Sándor-palota témára; *Potzner Ferenc*: A Sándor-palota újrászületése; *Altmann Julianna*: A budavári ferences kolostor; *Zádor Judit*: Régészeti kutatás a Károlyi-palota udvarán; *König Tamás* – *Wagner Péter*: A Károlyi-palota felújítása; *Bende Csaba*: A budapesti Wenckheim-palota műemléki helyreállítása, a fővárosi Szabó Ervin Könyvtár felújítása és bővítése; *Horváth Edina*: Német-román helyreállítási program Nagyszomben.

A Népművészet Mesterei. Szerk.: *Hubert Erzsébet* és *Deményi György*. *Élő népművészet Hajdú-Bihar megyében I.* Kiadja a Kólcsey Ferenc megyei Közművelődési Intézet. Debrecen, 2002. 109 old.

Osztalpcarnok. A Körösi Csoma Sándor Általános Iskola szellemiségét formáló híres emberek írásai. Szerk.: *Szentkirályi Fittler József*. Kiadja az Iskola. Dunakeszi, 2002. 73 old. – *Szentkirályi Fittler József*: „Törekedjétek a szeretetre” – bevezetés; *Beder Tibor*: Egymás kezét fogva haladjunk a jövő felé; *Bernard Le Calloc'h*: Parainézis; *Bethlenfalvy Géza*: Távoli és közeli világok vándorai; *Dr. Brusznai József*: Kedves Fia! Barátaim; *Dr. Csetri Elek*: Egy kutató üzenete; *Dallós Gyula*: A Körösi Csoma Sándor Általános Iskola megalakításának évfordulójára; *Gazda József*: „Azért vagyunk a világon...”; *Dr. Jávor Béla*: Naplórészletek; *Juhász Ferenc*: Egy kérdés szigorja; *Kass János*: A Kner legenda; *Kemény Katalin*: Mester és tarutvány; *Kerek Imre*: Emlékeim; *Dr. Kindler József*: Üzenet; *Dr. Kisida Elek*: A másikkért élni; *Makovecz Imre*: Kérdések; *Oláh Antal*: Program; *Schmidt Egon*: Szeressétek a természetet; *Sellei Zoltán*: Amerikai előadókörutamon történt; *Szendró Szabolcs*: Egy hegymászó gondolatai.

Örökség és küldetés. A Nyíregyházi Görög Katolikus Papnevelő Intézet és a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola alapításának 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia (2000. október) anyaga. Szerk.: *Janka György*. Nyíregyháza, 2001. 249 old.

Paksi Tükör. Irodalmi-művészeti és helytörténeti szemle. Kiadja a Jámbor Pál Társaság. Paks. 2002. 4. 56 old. – A tartalomról: Kossuth Lajosról, Jámbor Pál ürügyén; Kossuth Lajos kormányzóelnökké választása; Április 14-ke; *Gacsályi József*: Palágyi Menyhért emlékezete; Paks történeti emlékei II.; Falunapot tartottak Paks egyik testvértelepülésén, Visken; *Harangozó Imre*: Megújult Gelence ősi temploma; *Gutai István*: Az olvasás évről; *Oláh Zoltán*: Látogatásunk Illyés Gyulánál.

Rálátás. Zsáka helytörténeti-honismereti, kulturális tájékoztató. Szerk.: *Dankó Imre*. Zsáka, 2002. 4. 40 old. – *Seres István*: Adatok Zsáka és a zsáki vár kuruckori történetéhez, *Korompai Balázs*: Debrecei Múzeumtörténet; *B. Szűcs Irén*: A komendálás szokása két sárréti településen; *Órsi Julianna*: Kanta Gyula magántörténelme – Szerepvállalás a parasztság felemeléséért a XX. szd. első felében; *Dankó Imre*: Egy kis zavar a Rhédeyek körül; *Csorba Csaba*: A hódoltság török ipara; *Dankó Imre*: Emlékezés Balassa Ivánra, Bihar tudósára; *Dankó Imre*: Búcsúunk Rácz István professzortól.

Redemptio. A jász és kun települések honismereti lapja. Fel. szerk.: *Kiss Erika*. Kiadja a Jász Múzeumért Alapítvány. 2002. 5. 20 old. – A tartalom-ból: *Hortiné dr. Bathó Edit*: Búcsú dr. Bellon Tibortól; *dr. Bartha Júlia*: Hagyományápolás Kisújszálláson – V. Kun viadal; *Besenyi Vendél*: Kossuth Lajos emlékezete; *Benedek József*: Húszéves a jászkiséri tájház; *Molnár István*: Bor a nyelvünkben II.; *SA: III*. Hagyma nap Jászládányon; *Ma*: Jákóhalma nem feledi [Horváth István]; *Székelly Gábor*: A kis kun redemptusoknak folyamodások; *Füvessy Anikó*: A tiszafüredi Kiss Pál Múzeum 125 éves; *Móra Ferenc*-díjas múzeumigazgató: *Füvessy Anikó*; *Bánkiné dr. Motnár Erzsébet*: A jászkun autonómia 1745 előtt; *Rüblein Richárd*: Élmények Jászapátnin 1951-ben II.;

S. Lackovits Emőke: Az egyházi esztendő jeles napjai, ünnepei szokásai a bakonyi és Balaton-felvidéki falvakban. Kiadta a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság. Veszprém, 2000. 285 old.

Silling István: Vallási néphagyomány. Írások a vajdasági népi vallásosság köréből. Fórum Könyvkiadó Újvidék, 2002. 252 old.

Szabolcs – Szatmár – Bereg megyei (a történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Ung vármegyék) sajtóbibliográfiája (1845 – 2000). Szerk.: *László Géza* és *Szarka Ágota*. Mórlicz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár. Nyíregyháza, 2002. 531 old.

Szabolcs – Szatmár – Bereg megyei Szemle. A megye önkormányzatának folyóirata. Főszerk.: *Mező András*. Kiadja a Mórlicz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár. Nyíregyháza, 2002. 4. 377-488. old. – A tartalom-ból: A megyei önkormányzat tevékenysége (1998-2002); *Mercs István*: Csúzy Zsigmond prédikátor a történelmi és egyéni időről; *Fodor László*: Adalékok az 1702-ben megnemesített Sipos család történetéhez; *Sipos László*: A tuzséri Lónyai-kastély; *Ilttyés Gábor*: A nyíregyházi cserkész-vázlatos története; *Kissné Szabó Zsuzsanna*: Az egészségügyi és szociális nonprofit szervezetek; *Husztai Éva*: A Szabolcsi [autista] FőseMBERKÉRT Alapítványról.

Szabolcs – Szatmár – Bereg. Útikönyv. Szerk.: *Zoltai Dénes*. Szerzői kiadás. Nyíregyháza, 2002. 265 old.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Ferenczes István*. Csíkszereda, 2002. 10. 162 old. – A tartalom-ból: *Oláh-Gál Róbert*: Arany János, Toldi és a Bolyaiak; *Tófalvi Zoltán*: 1956 erdélyi mártírai;

Bak Áron: Szallai kasza; *Gazda József*: Megtörni, beolvasztani! – A Székelyföld történetéből.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Ferenczes István*. Csíkszereda, 2002. 11. 162 old. – A tartalom-ból: *Oláh-Gál Elnira* beszélgetése Mucken-haupt Erzsébet muzeológussal; *Györfő László*: A Csobot személynév és helynév nyelvtudományi és néprajzi eredete; *Pomogáts Béla*: Hagyomány és lelki-ség; *Antal Árpád*: Kései számvetés csángó ügyber; *Cs. Kovács Katalin*: „Ez a falu maga Erdély”.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Ferenczes István*. Csíkszereda, 2002. 12. 162 old. – A tartalom-ból: *Sylvester Lajos*: A céhes szellemiség mindenese – beszélgetés Incze László helytörté-nésszel; *Incze László*: Kossuth Lajos tisztelete Kézdivásárhelyen; *Cseke Péter*: A csíksomlyói kato-likus népfőiskolák működése a Csíki Lapok 1940-1944 közötti évfolyamainak tükrében; A Har-gita együttes missziója [Abkarovits Endre beszél-getése András Mihállyal, a Hargita Nemzeti Szé-kely Együttes igazgatójával]; *Gazda József*: A [Szé-kelyföld] gazdasági helyzet[é] a két világháború között;

Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, 12. Szerk.: *Kovács Dániel*. Kiadja a Társa-ság, Sátoraljaiúj hely. 2002. 336 old. – A tartalom-ból: *A szerkesztő*: Balassa Iván emlékezete; *Tusnady László*: A szónoklat (és a szónok); *Tar Mihály*: Két nép-dal Kossuthról; *Csorba Csaba*: Sátoraljaiúj hely és Kossuth; *Fehér József*: Két új helyi Kossuth-legenda; *Kamody Miklós*: Olaszliszka és Kossuth – postatör-ténet nézőpontból; *Pocsainé Eperjesi Eszter*: Kos-suth-lelél Sárospatakon; *Fried István*: Kazinczy Fe-renc Orpheusa; *Pál József*: A kortárs olasz költészet Kazinczy *Orpheus* című folyóiratában; *Váczy Já-nos*: Kazinczy Ferenc élete és kora II. Az igazgató; *PraĽák, Richard*: Josef Dobrovsk és Kazinczy Fe-renc; *Nagy Ferenc-Vincze Ferenc-Zelei Borbála*: Ka-zinczy Atinja Helmecky Tasso-fordítását; *Helmecky Mihály-Kazinczy Ferenc*: Olind és Sophronia; *Kiss Endre József*: A Magyar Szent Korona Kazinczy Fe-renc szűkebb pátriájában; *Dinkó Géza*: Kazinczy kecskeméti kortára, Mátyási József; *Cap György*: Mailáth Antal gróf emlékezete; *Busa Margit*: Ada-lékok a Kazinczy család történetéhez; *Gyöngyi Béla*: Szenci Molnár Albert naplója, mint önéletrajz; *Dombóvári János*: Lavotta János, a házitánító; *Benke György*: Két papválasztás Abauiban a XIX. század végén; *Damjanovics József*: Miklós István sátoralja-új helyi parochus és egyházközsége (1894–1913); *Komporday Levente*: A csabacsúdi Dókus család; *Salyabó István*: „Vulga partján bujdoskolva mara-dok...” (Hadifogolyélet az I. világháború végén); *Somogyi Gábor*: Boruth Andor, a festő és az ember; *Közeglyi Elemér*: Boruth Andorral a Tátrában; *Kőrössi Sámuel*: A Hernádtól a Dunáig [Kisebbségi sors Szlovákiában a Beneš-dekrétumok után]; *Ka-zinczy Ferenc A. G.*: Utunk Svédországba; *Trifon-novné Krajs Borbála*: Károlyfalva a helynevek tükré-ben; *Balázs Ildikó*: Sárospataki kocsmanevek; *Kovács Dániel*: Németh László levele Mátyás Ernő-höz – és ami mögötte van; *Bojtor István*: Szabó Zol-

tán emlékezete; *Újszászy Kálmán*: A sárospataki főiskola faluszemináriuma; *Fried István*: Richard Pražak, a cseh-magyar kapcsolatok tudósa; *Richard Pražak*: Magyar jakobinusok Brnóban; *Katona Rezsóné*: Kiss József költeményei; *Bencsik János*: Egy rátkai helytörténész (Spéder Antai) emlékezete; *Fehér József*: Pillantás a karcsai dombra: Nagy Géza emlékére; *Veres László*: Sátoraljaújhely lexikonáról; *Kovács Dániel*: Balassa Iván közöttünk; *Nyirók István*: Kossuth jegyében: A VI. abauji szabadegyetemről; *Fehér-Kovács-Pásztor-Radványi*: A széplalmi Magyar Nyelv Múzeuma tématerve; *Bolvári Takács Gábor*: Szerkesztői mérleg a Zempléni Múzea első évfolyamáról; *Fehér Erzsébet*: Magyarok Peekskillben; *Kovács Sándor István*: A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2001; *Högye István*: Személyi bibliográfia.

Szilágy megye. *Szabó T. Attila erdélyi történelmi helynévgyűjtése* 3. Szabó T. Attila kéziratos gyűjtéseiből közzéteszi *Hajdú Mihály* és *Sebestyén Zsolt*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp. 2002. 246 old.

Tiszaföldvár. Fejezetek a város történetéből. Szerk.: *Kelemen Éva* – *Pató Mária* – *Szlanóki István*. Tiszaföldvár. 2002. 286 old.

Thullner István: *Lébény*. Kiadja a Száz falu könyvesháza Kht. Bp. 2001. 210 old.

Turán. A magyar eredetkérdéssel foglalkozó tudományok lapja. Fel. szerk.: *Esztergály Előd*. 2002. 5 sz. 120 old. – *Szöllösy Kálmán*: Magna Hungaria; *Baráz Csaba*: A [bükkaljai] Léleklyuk-barlang felirata és régészeti környezete; *Szárdeczky-Karós Irma*: Krónikáink és a jogtörténet II.; *Farkasinszky Tibor*: A magyarok aranya; *Vargu Csaba*: Az ősi magyar ABC-hez eredetileg tartozó számirástól; *Harangozó Imre*: A magyar búzakultusz emléke Szeged-Alsóvároson; *Erdélyi István*: Lovasnépek a Kárpát-medencében V. – A türkök; *Záhonyi András*: A sumerológiairol – módszertani megközelítésben; *Mozsáry Gábor*: Egy feltevés a nagyszentmiklósi kincs „ivókurjéről”; *Alkotni minduntalan... Beszélgetés Esztergály Előddel*; *Gondos Béla*: Felvidéki felfedezés [Zolna temploma].

Únnepi kötet Faragó József 80. születésnapjára. Szerk.: *Deáky Zita*. A *Néprajzi Látóhatár* Kiskönyvtára 8. A Gyórfy István Néprajzi Egyesület kiadványa. Bp. 2002. 381 old. – *Deáky Zita*: Előszó; *Fábián Imre*: „Fogom a kezét” Üzenet Faragó Józsefnek; *Katona Imre* – *Voigt Vilmos*: Folklor forrásismeret; *Verebélyi Kincső*: Folklorizmusok; *Albert Ernő*: A csiki népballadák gyűjtése; *Kriza Ildikó*: A ballada tragédia születése és társadalmi háttere; *Liugaité, Modesta*: Fejezetek a litván balladáról és a magyar balladákkal való egyezéseikről; *Csörzs Rumen István*: Vagy egyképpen, vagy másképp – Egy XVIII-XIX. szd-i mulatóna variációsa rendszere; *Küllös Imola*: Két XVIII. szd-i erdélyi diák énekeskönyv; *Ujváry Zoltán*: XIX. szd-i folklór adalékok; *Paczolay Gyula*: Baranyai Decsi János néhány közmondása erdélyi gyűjteményekben; *Jung Károly*: Két Mátyás-monda regressziója idegen

nyelvi közegben; *Zsigmond Győző*: A szivárvány a romániai magyar néphagyományban; *Silling István*: A bajelhárítás egy eszközeinek nyelvi sajátosságai a vajdasági népi imádságokban; *Gazda Klára*: A hintázás: utazás a boldogság szekerén; *Ceszti Zsófia*: A tiszabökényi egyházbetlehemek; *Ráduly János*: Egy folklórtanulmány születése és pályafutása: Faragó József levelváltásai Ráduly Jánossal; *Viga Gyula*: Néhány adat a folklorista Sztripszky Hiadorrról; *Deák Ferenc*: Temetők és sirlek Csernátanban; *Bura László*: Az avasfelsőfalusi gubások.

Vasi Szemle. A Vas Megyei Közgyűlés tudományos és Kulturális folyóirata. Szombathely, 2002. 6. 699 – 856. old. – A tartalomról: *Tóth Péter*: Bárdosi Németh János és Illyés Gyula kapcsolatáról; *Széli Tamás*: tallózás Bucsú múltjából; *Kuntár Lajos*: Két millennium Csörötkéken; *Herényi István*: Adatok Lócs történetéhez; *Bariska István*: Megismert életmű (Herényi István helytörténelmi lexikonáról); *Tóth Ferenc*: Egy XVIII. századi itinerarium tanulságai (avagy miért nem jutott el a francia követ Szombathelyre 1755-ben?); *Kövér István*: Egyházyi jelentések Vas megyéből, 1952–1959. II.; *Brenner Vilmos*: Vadászat és természetvédelem Burgenlandban; *Sipos Endre*: Vadásznaplár; *Hargitai József*: Szülőföldem vonzásában; *Simola Ferenc*: Horthy Miklós csapatszemléje Szombathelyen, 1919-ban.

Veres Emese Gyöngyvér: *Gergely napjától Péter-Pálig. Ünnepek és jeles napok a barcasági csángóknál. Hétfalusi Magyar Művelődési Társaság, Hétfalu. 2002. 88 old.*

Viga Gyula: *Miscellanea Museologica. Officina Musei 12.* Sorozatszerkesztő: *Veres László*. Kiadja a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság, Miskolc, 2002. 287 old. – A Miskolci Herman Ottó Múzeum gyűjteményeiről; A 100 éves miskolci múzeum és néprajzi tevékenysége; Kisebbségi kultúra Borsod-Abaúj-Zemplén megye múzeumaiban; Néhány gondolat az újabb tájházak kapcsán; Néhány mondat a Felső-Bodrogközi Múzeumról; A „kisgyűjtemények” kezelésének tapasztalatai; A múzeumok és a honismereti mozgalom; A szlovák-magyar határ menti múzeumi együttműködésről; Szakmai program a Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága intézményeinek fejlesztésére és irányítására; Bács-Kiskun megyei adatok a kislattartáshoz; Kecskelartás a Tiszazug falvaiban; Az északkelti régió műveltségéről; Tokaj-Hegyalja gyümölcskulturájáról; Az erdőbenyei pincékéről és a hegyaljai kőser borról; Néhány mondat a bodrogközi ruszinokról; A népkerti Vigadó; Dohányzási módok és módik; A hagyomány és a változás kérdéseiről a Bodrogköz népi kultúrája kapcsán; Sztripszky Hiadorrról és folklorisztikai tevékenységéről; Sztripszky Hiador, Erdély együtt élő népeinek kutatója; Bodgál Ferenc 40 éve; 25 éve halt meg Lajos Árpád, Csiszár Árpád emlékezete; Szubjektív megjegyzések Kunt Ernő Fotóantropológia című posztumusz kötetéhez; Búcsúzó beszéd Fügedi Márta temetésén; Szabadfalvi József emlé-

kére; Szatmár kutatásáról; A Néprajzi Látóhatár 10 éve; A népi kapcsolatok néprajzi kutatásáról; A matyóság kutatóinak arcképcsarnoka előtt; A matyókról; Asztalos Johák faragványai; Borsod-Abaúj-Zemplén népművészete Nyírbátorban; A Matyó népművészet és Skribanec György képei elé; Megnyitóbeszéd Valentín Márta kiállításán; „Egy modern város született” – Megnyitóbeszéd a tiszaujvárosi Városi Könyvtárban; Krizsán György kiállítása elé; „Húsvél napja közeledik” – Dr. Nienhaus Rózsa hímestojás-gyűjteményéből; Brackó István könyve elé; Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5.; Ujváry Zoltánról – Gömöri szőlások című könyve ürügyén; Megnyitóbeszéd a Szentendre képzőművészete című kiállításon; Megnyitó a Szentendrei tárlat kiállításán; Frisnyák Sándor munkásságáról – etnográfus szemmel; Dankó Imre köszöntése; Kecskertás Magyarországon; A barlangi állattartás nyomai a Bükk hegységben; Fuvárosok a Bükk-vidéken; Lápos alma, fűzalma; A Bükk hegység árucseréjéhez; Bükkalji gyümölcsárusok; Kereskedelem a Bükkalja borával; Kőfaragás a Bükkalján; A miskolci

pincék; Rákászás hegyi patakokban; A tűzikutya; A csigacsinaló; A vaj formázása és díszítése; A miskolci betlehem; Technikatörténeti múzeumok; Viga Gyula publikációi 1974-2001.

Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár évkönyve 17. Szerk.: *Zádorné Zsoldos Mária*. Solnok, 2002. 390 old. – *Szakszai Mihály*: Adatok a Jász-Nagykun-Szolnok megyei vízi és hajómalomok történetéhez; *Berta Ferenc*: A solnoki mozgóképfénykép-mutató – Fejezetek a mozi történetéből; *Tótnay Gábor*: Néhány kataszteri fogalom agrártörténeti vonatkozása; *Babucs Zoltán*: Jászszági „pocsolyakerülő” honvédek a Donnál – A jászberényi m. kir. 32./III. honvéd gyalogzászlóalj története; *Basta, Jan*: Lengyelország 1918 utáni állami levéltári rendszere modelljének bemutatása – A Rzeszow-i Levéltár története; *Cseh Géza*: A Nagykunság leírása az 1699. évi Pentz-féle összeírásban; *Benedek Gyula*: Jász-Nagykun-Szolnok megyei iratok 1701-1800; Az 1831. évi kolerajárvány Jászapátiban; *Győri János*: A jászkerület iparterméletei története; *Czigény Istvánné*: Név- és helynévmutató.

Magyar Múzeumi Arcképcsarnok

Főszerkesztő: *Bodó Sándor* és *Viga Gyula*. Szerkesztő: *Élesztős László*.

Pulszky Társaság – Tarsoly Kiadó. Budapest, 2002. 984 old.

Részletek a könyv Flószavából: A magyar múzeumtörténetben kiemelkedő személyiségek életrajzát tartalmazó lexikon készítésének ötletétől alig több mint két év telt el, s máris átnyújthatjuk a Tisztelt Olvasónak a kötetet. A magyar múzeumi életrajzi lexikonnak nincsenek előzményei. A magyar történelem számos kiemelkedő évfordulója, köztük a magyar honfoglalás milicentennáriuma és a magyar államiság ezredéves évfordulója után készültünk arra, hogy 2002-ben a magyar múzeumi világ – s legjelentősebb társadalmi egyesülete, a Pulszky Társaság – közösen megemlékezzen az anyaintézmény, a Magyar Nemzeti Múzeum (s egyben az Országos Széchényi Könyvtár) 1802. évi születésének kétszázadik évfordulójáról.

Ezzel a vaskos kötettel a Pulszky Társaság és a Tarsoly Kiadó egy olyan életrajzokat bemutató könyv elkészítésére és megjelenítésére vállalkozott, ami hiányt pótol a magyar múzeumtörténetben. A kötetben szereplők a kulturális örökség gyűjtésének, védelmének, feldolgozásának és bemutatásának változatos területei működő szakemberek voltak, akik a legkülönfélébb előképzettséggel jutottak a múzeumok falai közé. A lexikon éppúgy tartalmazza a múzeumi szakágak avatott művelőinek, a régészek, történészek, néprajzkutatók, természettudósok, művészettörténészek stb. életrajzi adatait, mint a közgyűjtemények mindennapos tevékenységében nélkülözhetetlen feladatot ellátó restaurátorok, kiállításrendezők pályarajzát. Szerepelnek a kötetben a múzeumok névadói természetesen helyet kaptak a múzeomalapítók és a legnagyobb adományozók.

A lexikon megrendelhető 5700 Ft-ért a Tarsoly Kiadótól (1123 Bp. Kékgolyó u.2/a).

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot ..... példányban.
Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: ..... irányítószám: .....

Cím: .....

Az előfizetés díja egy évre: 1056,- Ft
fél évre: 528,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:
1370 Budapest, Pf. 364.
Tel./fax: 327-77-61

Dátum: .....
.....
aláírás

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot ..... példányban.
Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: ..... irányítószám: .....

Cím: .....

Az előfizetés díja egy évre: 1056,- Ft
fél évre: 528,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:
1370 Budapest, Pf. 364.
Tel./fax: 327-77-61

Dátum: .....
.....
aláírás

200,- Ft

93/99 71 H79

Hollósy Simon
(1857–1918)

TISZA PARTJA

(1916. Olaj, vászon, 104x101. Magyar Nemzeti Galéria)